" ההעפלה היבשתית של יהודי סוריה ולבנון - 1939-1945 "

אריה כהן

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת התואר מוסמך

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג ללימודי ארץ-ישראל

אוקטובר - 1996

" ההעפלה היבשתית של יהודי סוריה ולבנון - 1939-1949 "

מאת: אריה כהן

בהדרכת: פרופסור יואב גלבר

עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת התואר מוסמך

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג ללימודי ארץ-ישראל

מאושר על-ידי _____ תאריך _____
(מדריך העבודה)

מאושר על-ידי _____ תאריך _____
(יו"ר ועדת המ"א)

תוכן העניינים

עמוד

תקציר ---------- IV

הקדמה ---------- 1-2

מטרת המחקר ---------- 3-5

מבוא ---------- 6-18

פרק א' - יהודי סוריה ולבנון:
סביבה, תנאי-חיים ומאפיינים חברתיים ---------- 19-53

1. סוריה - היסטוריה מדינית ומאפיינים גיאוגרפיים ודמוגרפיים - 19-22
2. לבנון - גיאוגרפיה מקומית והיסטוריה מדינית ---------- 22-24
3. יהודי סוריה ולבנון - קורותיהם. כללי ---------- 24-28
4. הקהילות ומאפייניהן ---------- 28-33
5. ראשית החינוך העברי-לאומי ---------- 34-37
6. יחס השלטונות: קשרי הקהילות אל הישוב ---------- 37-53

פרק ב' - הפעילות הציונית ---------- 54-63

פרק ג' - מדוע נפנה הישוב אל יהודי סוריה ולבנון ---------- 64-76

1. הזיקה המסורתית ---------- 64-66
2. הקהילות כמאגר לצבירת הון פוליטי ---------- 66-72
3. יהדות ככוח עבודה ---------- 72-73
4. העפלה לשם הצלה ---------- 73-75
5. חסימת הדרך הימית ---------- 75
6. השפעות מבית ו'דעת קהל' ---------- 75-76

פרק ד' - ראשית ההעפלה מגבול הצפון ---------- 77-85

עמוד

פרק ה' - אירגון מערך שליחי ההעפלה ---------- 86-114

1. מסד של ארבעה גופים ---------- 86-88
2. המוסד לעלייה ב' ---------- 88-90
3. 'המחלקה הסורית' ---------- 91-97
4. גישושים ופעולות ראשונות ---------- 97-100
5. הכשרת השליחים - המוסד לעלייה ב' ---------- 100-102
6. פעולות הסוכנות לקראת הכשרת שליחים ---------- 102-112
7. מימון ההעפלה ---------- 112-114

פרק ו' - עבודת העפלה ---------- 115-164

1. ראשית הפעולה ---------- 115-121
2. הכוחות הפועלים ---------- 122-156
   א. גיוס והכשרת השליחים ------ 122-123
   ב. מוקדי פעילות ---------- 123-130
   ג. איתור והכשרת מעפילים ----- 130-136
   ד. אמצעי תחבורה וצירי תנועה-- 136-147
   ה. קבלה והעברה אל פנים הארץ- 147-156
3. עליית הנוער ---------- 157-164

פרק ז' - שלטון המאנדאט ומלחמתו בהעפלה מגבול הצפון ------- 165-180

1. שילוב כוחות ---------- 165-172
2. תוצאות ---------- 173-180

פרק ח' - ניסיונות וחידוש ---------- 181-201

1. גישושי פעילות ---------- 181-186
2. ההעפלה בצל המאבק ---------- 186-201

פרק ט' - סכום ומסקנות ---------- 202-215

1. מספרי המעפילים ---------- 202-205
2. סיכום של מחשבות: סיכום של מציאות ---------- 206-215

ביבליוגרפיה ---------- 216-226

"ההעפלה היבשתית של יהודי סוריה ולבנון, 1939-1949"

אריה כהן

תקציר

תופעת ההעפלה נתפתחה בגינן של המגבלות שהטילה ממשלת המאנדאט הבריטי על עליית היהודים לארץ-ישראל.

יהודי סוריה ולבנון, הארצות השכנות מצפון לארץ-ישראל, אשר ביקשו לעבור אל הארץ, נאלצו לעשות כן, בגינן של אותן מגבלות, בדרך שהיתה בה עבירה על החוק, בדרך של העפלה.

נסיבות העפלתם, ובנייתה של מערכת ההעפלה, אם במסגרת 'המוסד לעלייה ב'' ואם במסגרות עצמאיות שמחוץ למוסדות המוכרים ביישוב היהודי בארץ-ישראל, הם מעניינו של חיבור זה.

מחקרים רבים עוסקים בהעפלה הימית. רוב רובם של המעפילים -(כ- 106,000), הגיעו בנתיבי הים, מאירופה, אל חופי הארץ, ואליהם נתנו דעתם חוקרים רבים. הפירסומים אודות ההעפלה מן המזרח, אף כי נזכרה בכתובים רבים, בעיקר אלה המתועדים ע'' אנשי 'המוסד לעלייה ב'', נשאו יותר אופי של זכרונות. משנות ה - 90, ואחר שהוסדרו מגבלות פירסום אחדות על תיקים ארכיוניים הקשורים לאירגונה ולפעילות בה, החלו מתפרסמים מחקרים אחדים בנושאים הקשורים ליהודי סוריה ולבנון ולאופני העפלתם.

טרם נתבצע מחקר יסודי ומקיף, אשר יבהיר הנסיבות להעפלתם של יהודי סוריה ולבנון, יצביע על שיטות עבודתם של שליחי ההעפלה וינסה לאמת מספרם של יהודי סוריה ולבנון אשר העפילו ארצה בדרך היבשה, או בדרך המשולבת היבשתית-ימית, בתקופת השנים 1939-1949.

מספרם של היהודים אשר חיו במאות קהילות המפוזרות במרחבי ארצות האיסלאם, הגיע, בתקופת מלחמת העולם השניה, לכמליון נפש. בסוריה, אשר כללה עד שנת 1943 גם את שטח לבנון, נתרכזו הקהילות היהודיות בעיקר בארבע ערים - דמשק, חלב, קאמישלי וביירות.

מספרם הכולל של היהודים בסוריה -(בשנת 1943), היה, ע"פ מיפקד אוכלוסין שנערך באותה שנה בסוריה, כ- 28,000 עם השנים, בהדרגה, יורד מספרם של יהודי סוריה ולבנון עד כי בשנת 1951, ע"פ הערכות, הגיע מניינם לכ- 14,000 נפש. עיקר ההגירה היתה מסוריה. יהודי סוריה היגרו אל הארצות שמעבר לים - לאירופה ולאמריקה, כן היו מהם שהיגרו לביירות שבלבנון. חלקם, כ- 6,700 איש, העפילו בדרך היבשה או בדרך היבשה והים במשולב, אל הארץ. נוסף להם העפילו ארצה כ- 900 מיהודי לבנון.

ליהדות סוריה ולבנון מסורת ארוכת דורות. תנאי חייהם לא היו שונים באופן משמעותי משכניהם המוסלמים. השלטון נהג בהם בהתאם לנוהגיו כלפי מיעוטים אחרים. בתקופה העות'מאנית, עת היו ארצות המזרח-התיכון שייכות ליחידה מדינית אחת, לא ניצבו בפני המבקשים לעבור מארץ אחת לשכנתה, בעיות מיוחדות. בתקופת המאנדאט הבריטי, משנתעצבו הקוים ונתבררו הגבולות, החל השלטון, בתיאום עם הסוכנות היהודית, להסדיר מספריהם של העולים ארצה ברשיון.

מגמה זו של תיאום, נתחלפה לה, בלחץ מאורעות הדמים בארץ -(1936-1939) ובלחצם של גורמים בעלי עניין במימשל הבריטי, במגמה של הגבלת העלייה. ממגבלה המתבססת על 'כושר הנשיאה הכלכלי למגבלה המתבססת על "יכולת הקליטה המדינית'. המגבלות פורסמו ב'ספר לבן' - ספר חוקים ותקנות המסדיר, בין היתר, היקפי העלייה היהודית אל הארץ.

מימי פירסומו של ה'ספר הלבן' -(מאי- 1939), מתעצם מאבק היישוב כנגד חוקי ההגירה של השלטון הבריטי. מנהיגי היישוב נחלקו ביחס למטרות העקרוניות של מעשה ההעפלה. חלקם ביכרו לראות בה כלי מאבק בשלטון המאנדאט וכלי ליצירתה של 'דעת-קהל' אוהדת לבעיה היהודית. חלקם האחר ראה בה משימת הצלה גרידא שיש בה מעשה ציוני המוביל לקראת ייסודה של ישות מדינית יהודית.

בגין חסימתם של נתיבי ההעפלה הימיים, בשל מאורעות המלחמה העולמית, מצא עצמו היישוב היהודי בארץ ללא מקורות אנושיים אשר יהוו חלק מבנינה של האומה המתחדשת.

זיקה מסורתית בין יהודי סוריה ולבנון נתקיימה משך הדורות. זו היתה זיקה טבעית בין המרכז היהודי בארץ-הקודש לבין קהילות היהודים בגולה. בעת החדשה קיבלה זיקה זו תפנית רעיונית מסויימת כאשר נציגי היישוב בארץ החלו עושים בסוריה ובלבנון בעניני חינוך עברי, חינוך חלוצי וחינוך ציוני.

מעבר לזיקה המסורתית, מצאו עצמן הקהילות היהודיות בסוריה ובלבנון מעורבות, בעקיפין, בסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל. השפעתה של התנועה הלאומית הסורית על האוכלוסיה המוסלמית המקומית, השפעה המשולבת בתעמולה נאצית, שביקשה, החל מאמצע שנות ה- 30, לקנות ליבם של ערביי המזרח-התיכון, יוצרת מצב בו תגאי חייהם ויחס השלטונות כלפיהם, משתנה לרעה, לקהילות היהודיות, ובעיקר בסוריה, נכונו ימים קשים של פגיעות בגוף, בנפש וברכוש.

היישוב היהודי בארץ מבקש להיות עזר ליהדות זו. מגמת הצלה זו מתיישבת עם צרכי ישוב נוספים: ביקוש לידיים עובדות בשל הגעתן של יחידות צבאיות בריטיות ואחרות אל תחומי ארץ-ישראל ; צורך בצבירה של הון אנושי להאדרת כוחן של תנועות פוליטיות מסויימות ביישוב ; ההכרח בהגברת כוחו של היישוב לקראת מאבק עתידי על ארץ-ישראל. על כן, באילוצם של צרכים אלה, מתארגן היישוב לייסודה של מערכת העפלה, שנועדה אמנם בתחילה למצוא נתיבות יבשתיים אל יהודי אירופה, אך משניסיונות אלה

כושלים, מסבה, ביתר שאת, מערכת ההעפלה המתארגנת בסוריה ובלבנון ובארצות מזרח נוספות, פעילותה אל יהודי סוריה ולבנון.

'המוסד לעלייה ב'', כזרוע לביצועה של עלייה בלתי-חוקית מטעם מחתרת ה'הגנה', מתחיל למסד, מאמצע שנת 1942, העפלתם של יהודי סוריה ולבנון.

אפשרויות פעולה נפתחו בפניו של 'המוסד', עוד כשנה קודם לכן, בעקבות שילובם של כוחות יהודיים-ארצישראליים במאמץ המלחמה הבריטי לקידומה של מתקפה גרמנית אפשרית מן הצפון. ה'מסתערבים' תחילה ואחר-כך 'המחלקה הסורית' שבמסגרת הפלמ"ח, משתלבים במאמץ לייסד בסוריה ובלבנון תאים מחתרתיים.

משנעלמה סכנת הפלישה הגרמנית, באמצעה של מלה"ע השניה, פורקה 'היחידה הסורית' ונסתיים פרק ה'שתוף הבריטי-יהודי'.

רבים מאנשיה של יחידה זו, עברו לפעילות במסגרת 'המוסד לעלייה ב''.

באמצע שנת 1942, החלה ההתארגנות המעשית לקראת העפלתם של יהודי סוריה ולבנון. 'המוסד לעלייה ב'' מארגן קורס לשליחים המתקיים במקווה-ישראל. כשנה לאחר מכן, במחצית הראשונה של שנת 1943, מארגנת הסוכנות היהודית קורס מיוחד לשליחים לארצות המזרח-התיכון, וקורסים נוספים בשנים שלאחר מכן.

השליחים לארצות אלו, באים בעיקר מן 'ההתיישבות המאורגנת' ובמיוחד רב היה חלקם של אנשי 'הקבוץ המאוחד' במלאכה זו.

בד בבד עם ההכנות להכשרתם של השליחים, מקיימים אנשים מישובי הצפון, אנשים להם יכולת תנועה משני צידי הגבול, עבודת מודיעין לאיתורם של צירי כניסה ארצה ולהתחקות אחר הרכב הכוחות העושים במשימות השמירה על הגבול. בהמשך, משהוחלט על הקמתה של 'יחידה מיוחדת, 'החוליה', שתפקידה

היה בליווי המעפילים מן הגבול אל הארץ פנימה, מתחילה אף פלוגת הפלמ"ח הממוקמת בצפון-מזרח הגליל-העליון בעבודת הכנה להכרתם של הצירים שמשני עברי הגבולות שבין ארץ-ישראל לסוריה וללבנון.

בעבודת השליחות בארצות אלו, עלתה אל פני הקרקע ולנוכח פני אנשי הקהילות, היריבות הפוליטית שבין הנציגים הארצישראליים. ליריבות זו נתלוו תופעות שהיה בהן כדי להפריע באופן ממשי לעבודת ההעפלה. השליחים שהיו אמורים לייצג את היישוב היהודי בכללותו ולהכשיר המעפילים לחיים בארץ ע"פ אמות מידה ציוניות כלליות, העדיפו, לא אחת, להסב תכני ההכשרה אל רעיונות התנועה הפוליטית אליה השתייכו הם.

המנהיגות המסורתית בקהילות היהודים בסוריה ובלבנון, חשה איום על מעמדה. התרוקנות הדרגתית של הרובעים היהודיים מתושביהן, ובמיוחד של הצעירים מבני הקהילה, הוא לב חששה של מנהיגות זו. אולם אליו, אל החשש, נתלוותה מחשבה מטרידה שמא בני הנוער, המיועדים לחיים בארץ, ישתלבו במסגרות שאינן מקיימות הלכות מסורת הדת. בעין זה באו בטרוניות אף אל השליח, איש המסורת, אשר פעל בעיר חלב.

לחץ השלטונות בסוריה ובלבנון נתן אף הוא אותותיו. ההתנגדות למעשה ההעפלה אשר באה, הן מכיוונם של מנהיגים אחדים מקרב הקהילות ואיסור השלטונות על קיומה של פעילות ציונית שיש בה מרעיונות העלייה אל הארץ, חייב הפעילים לעבודה בתנאי חשאיות ומחתרת. מקרים של מלשינות עלו מעת לעת.

מעשה ההעפלה יכול היה להתקיים בזכות שילובם של מספר כוחות: המערכת המנהלת, קרי, האנשים האחראים לפעילות 'המוסד לעלייה ב'' במרכזיה השונים ; השליחים הארצישראליים ופעילי ההעפלה המקומיים ; החיילים היהודיים בצבא הבריטי שכלי רכבם שמשו משך תקופה ארוכה אמצעי ההובלה העיקרי ; רשת המבריחים המקומיים, רובם ערבים שהתמחו בהברחת אנשים אל מעבר לגבול ; כוחות הליווי וקבלת המעפילים מן הגבול אל הארץ פנימה.

אמצעי הקשר בין אנשי ההעפלה לבין מפעיליהם בארץ נשתכללו עם הזמן - מקשר של 'פתקים' שהועברו בעיקר בידי האזרחים היהודים שעשו בסוריה ובלבנון מטעם החברות הארצישראליות שביצעו משימות של בנייה, סלילה, תובלה וכיו"ב עבור הצבא הבריטי בסוריה, בלבנון ובמרחב הלבנט כולו, או בידי החיילים היהודים שבצבא הבריטי - עד לפיתוחה של רשת אלחוט חשאית שאיפשרה עדכון ותיאום בלתי-אמצעי.

שלטונות המאנדאט הבריטי בשיתוף עם כוחות הבטחון בסוריה ובלבנון הצרו צעדיהם של פעילי ההעפלה. אנשי הבולשת התחקו אחר מעשיהם, בארץ ומחוצה לה. כוחות צבאיים ומשטרתיים שונים פעלו משני צידי הגבול במטרה לסכל תנועתם של המעפילים בצירים אלי ארץ.

לחצם נשא פרי. אחר המלחמה העולמית, עם תחילתה של שנת 1946, מתחסלת למעשה המערכת הקשורה להעפלה. פעילים מרכזיים נעצרים ונשפטים, רשת האלחוט מפסיקה מלפעול.

יהודי סוריה ולבנון המבקשים להעפיל עושים זאת, בעיקר, באופן עצמאי. הם יוצרים קשר אל מבריח ערבי, אשר תמורת תשלום מתאים, מובילם עד סמוך לגבול הארצישראלי.

נסיבות מלחמת העצמאות יוצרים מצב בו חסומים קוי הגבול בפניהם של אלה אשר בכוונתם להעפיל אל הארץ. בכל שנת 1948, מגיעים ארצה אך מתי מעט.

1949 היתה שנה בה החלו עושים שמוש בנתיב העפלה נוסף - יבשתי-ימי. מנמל ביירות היו יוצאות סירות ולעיתים ספינות, ומנחיתות המעפילים בסמוך לחוף א-זיב או בחוף שבסמוך למושבה נהריה. בנתיב זה העפילו כ- 900 מיהודי סוריה ולבנון. בכל שנה זו, בה נתחדשה ההעפלה מסוריה ומלבנון, מגיעים אל הארץ כ- 1500 מעפילים.

מחקירת הנושאים הקשורים למערכת ההעפלה של יהודי סוריה ולבנון, עולות המסקנות הבאות:

א. פנייתו של היישוב היהודי אל יהודי המזרח בכלל ואל יהודי סוריה ולבנון בפרט, באה בעיקר בשל אילוצי המצב - חסימת דרכי הים מאירופה וזרישת המשק הארצישראלי, בדחיפות, לידיים עובדות.

ב. טעמים של רצון להגברת כוחן הפוליטי, עושים לשליחת נציגים מטעמן של התנועות והמפלגות ביישוב, אל הארצות השכנות כדי שיבצעו בהן עבודת הכשרה תנועתית.

ג. הכשרת השליחים למשימתם לקתה בחסר - הן מבחינת תכני ההכשרה והן מבחינת התאמתם של האנשים עצמם למשימה זו. המועמדים לשליחות נבחרו ע"פ מפתח פוליטי, מעורבותן של תנועות פוליטיות רבות, רבות מדי, במלאכת השליחות, הפריעה באופן ממשי לתיפקודה היעיל של המערכת.

ד. ההעפלה כתופעה, שימשה כלי בידי מנהיגים ציוניים, קרדום לחפור בו ביזעת הקהלי ובהשפעה על המנהיגות העולמית.

ה. העבודה במחתרת, בסוריה ובלבנון, לא זכתה לגיבוי משאבי הולם. לא בדמים ולא באנשים. חסרים היו בסיסי פעולה ואמצעים יסודיים לתיאום הפעילות בין השליחים עצמם ובין האחראי, מרכז הפעילות, בסוריה ובלבנון, לבין משרדי 'המוסד' בארץ.

ו. אף שאין סמוכין ישירים לכך, הרי שבמובלע ובמשתמע מהתייחסותם של אחדים ממנהיגי היישוב לגבי חוסר יכולתו של הישוב להיות עזר להולכים אל גיא ההריגה באירופה, נראה כי מעשה ההצלה, והפנייה אל יהודי סוריה ולבנון, יש בה כדי להעניק ליישוב פיצוי כלשהוא, הקלה כלשהיא, מתחושת האשמה על חידלונו ביחס ליהודי אירופה.

ז. בפועל היו מימדי ההעפלה של יהודי סוריה ולבנון, בתקופת השנים שבהן עסק חיבור זה, גבוהים מאלה שהיה ידוע עליהם, עד כה, בספרות המחקר. מספרם הכולל של המעפילים, יהודי סוריה ולבנון, שהגיעו ארצה בתקופת השנים 1939-1949, היה כ- 7600 נפש.

עדיין נותרו חסויים. בארכיונים השונים, תיקים רבים שיהיה בהם לשפוך אור על תרומתם של פעילים נוספים ועל דרכי פעולה נוספות בהן עשו הם שימוש למען הביא ארצה יהודיה של סוריה. בסוריה כארץ אוייב, נותרה קהילה יהודית קטנה. משך השנים הארוכות, מקום המדינה ולמעשה עד לשנת 1992, שמשו יהודיה כבני ערובה במאבקים הפוליטיים שמנהל השלטון כנגד מדינת ישראל. חוסר האפשרות להגירה חופשית מסוריה, הצריכה נקיטה בשיטות מתוחכמות ליצירת מגע עם יהודיה, יתר על כן, חייבה היא המשכה של עבודת ההעפלה. מן המסמכים בתיקים אשר ניתן כבר לעיין בהם, עולה כי גם בשנים שלאחר 1949, העפילו יהודים, בעיקר בנתיב הימי, מסוריה ולבנון. העמקה וחקירה באותן שנים של פעילות, מתבקשת.

בארכיונים אחרים, באנגליה ואפשר אף בארצות השכנות, מסמכים אשר יכולים להאיר פעולותיו של הצד שהיה מופקד על מימושם של קוי מדיניות נוגדים לזו של הציונות.

הקדמה

תופעת ההגירה "הבלתי חוקית"[1] אל ארץ-ישראל[2] בתקופת שלטון המאנדאט הבריטי נקראה בשמות שונים: "עליה בלתי-ליגלית"; "עליה ב'"; "העפלה". התופעה נתפתחה, בעיקר, בגינו של משטר העליה הבריטי כלפי עליית יהודים לארץ-ישראל. במסגרת פקודות, תקנות, הוראות מינהליות ופסיקות בתי משפט נקבע כי עליה בלתי חוקית הינה כל כניסה של אדם לתחומי ארץ-ישראל למטרות השתקעות שלא ע"פ היתר רשמי או שהשיג היתר כזה שלא כדין.

בחיבורנו זה נרחיב מעט משמעותו של מושג ההעפלה מעבר למשמעות העולה תדיר בהיסטוריוגרפיה הארצישראלית אשר מובנה הוא חצייה, שלא בהיתר חוקי, את הגבול המפריד בין ארץ-ישראל לשכנותיה, ונשוב אל הגדרתו המקורית.[3] הרחבת המושג הזה אל דימוי של חציית גבול מותרת היא ואין חולק על השמוש שעשה בו זה הראשון אשר טבע המונח בהקשר הנ"ל, אך נראה כי יהא זה,באותה מידה של פתיחות וקבלה, נכון להגדיר מעט ברחבות מובנו ההיסטורי של מושג זה ולהגדירו כ"עליה של יהודים, תוך סכון הכרוך במאמץ גופני או נפשי, אל ארץ-ישראל". דהיינו, יציאת יהודים תוך גניבת גבולות ארץ אחת או יותר, במטרה להגיע אל ארץ-ישראל, תיחשב, לדידנו כהעפלה.

---

[1] "בלתי חוקית " מבחינתו של השלטון המאנדאטורי וגם על דעתה של ההסתדרות הציונית אשר תקופה ממושכת (עד סוף 1938) התנגדה לחריגה ממכסת הרשיונות לעליה.
על כך ראה אצל: שפירא אניטה (עורכת)/ "העפלה-מאסף לתולדות ההצלה,הבריחה,ההעפלה ושארית הפליטה - 1934-1948", ע"ע,ת"א,1990. עמ' - 7 ; שפר גבריאל/ "שיקולים פוליטיים בקביעת מדיניות בריטניה בשאלת הגירת יהודים לארץ-ישראל". בתוך: "הציונות" (ה'),ת"א,תשל"ח. עמ' - 182-226.
אודות השתלשלותה של ההבנה ביחס למכסות העליה , ראה : מוסק משה/ "הרברט סמואל ועיצוב הדפוסים הראשונים של מדיניות העליה". בתוך: " פרקי מחקר בתולדות הציונות", ירושליים,תש"ל. עמ' - 286-310.

[2] ההגדרה הגיאוגרפית לשטח ארץ-ישראל ופרסום הגבולות ע"פ הסכמים ב'העתון הרשמי' ראה אצל : ביגר גדעון/ "מושבת כתר או בית לאומי" ,הוצ' יד יב"צ ,ירושליים , תשמ"ג. עמ' - 12-41.

[3] אבן-שושן אברהם/ "המלון החדש"-(כרך ראשון), הוצ' קרית-ספר, ירושליים,1988. עמ' - 284, מגדיר המושג "העפלה" - "חתירה אל שיא, עליה מתוך מאמץ או סכון..." ; גור יהודה/ "מלון שמושי לשפה העברית", הוצ' דביר, ת"א, 1956. עמ' - 137, מגדירה כ"העזה, אמיצות הלב לעשות דבר קשה".

סמוכין להרחבה מושגית זו מצאנו בדבריו של שאול אביגור-(מאירוב) אשר נאמרו בי"א באדר תש"ט - " ...כי שניים הם המכשולים היסודיים שההעפלה נועדה להתגבר עליהם: א. איסור הכניסה ארצה; ב. איסור היציאה החופשית מארצות הגולה וההגבלות והאיסורים על דרכי המסע לארץ... הנה טרם הוסר המכשול השני לגבי ארצות ערב והאיסלם ולגבי מדינות אירופיות שונות..."[4].

במסגרת חיבור זה נבדיל בין ארבעת המושגים הבאים: "הגירה"; "עלייה"; "העפלה"; "עלייה ב' ". הראשון, משמעותו, יציאה של יהודים מתחומי ארץ אחת אל ארץ אחרת, מלבד ארץ-ישראל. השני מובנו - כל הגעה של יהודי, למטרת השתקעות, ארצה. ההגעה עצמה והשהייה בארץ הינם בהיתר חוקי. מובנו של המונח השלישי יהא בהתאם להגדרתנו דלעיל, ואילו בזה הרביעי כוונתנו להעפלה היזומה והמאורגנת בידי אנשי המוסד ל"עלייה ב' ".

[4] אביגור שאול/ "לסיכומו של מפעל ההעפלה". בתוך: "עידן"-(1), הוצ' יד יב"צ, ירושלים, תשמ"ח. עמ' - 170.

מטרת המחקר

מספרם של היהודים אשר חיו במאות קהילות המפוזרות במרחבי ארצות האיסלם, הגיע, בתקופת מלחמת העולם השניה, לכמליון נפש.[5] בסוריה, אשר כללה עד 1943 גם את שטח לבנון, נתרכזו הקהילות היהודיות בעיקר בארבע ערים - דמשק, חלב, קאמישלי וביירות. מספרם הכולל של היהודים בסוריה (בשנת 1943) - היה 27,000 נפש.[6] בקיץ 1945 יורד מניינם של יהודי סוריה לכ- 15,000 נפש בקירוב.[7] משקיבלה סוריה עצמאותה, ב-1946, רבים מיהודיה הגרו ממנה ומספרם בה ירד לכ- 5000 נפש.[8] חלק מיהודיה עשה דרכו לביירות, שם, בזכות התפתחות העיר ונמלה, ובמיוחד לאחר קבלת עצמאותה של לבנון -(בשנת 1943), עלה בהדרגה מספר תושביה היהודים מ- 5666 נפש- (ע"פ מפקד שנערך בלבנון בשנת 1944),[9] לכדי 9000 - (בשנת 1948).[10] בשנת 1951 חיו בסוריה ולבנון כ- 14,000 יהודים.[11] תמורות משמעותיות אלו במספרם של יהודי סוריה ולבנון הם, בין היתר, מעניינו של חיבור זה.

העפלתם של יהודי סוריה ולבנון בתקופת השנים 1939-1949 הם מעיקרי הנושאים בהם נעסוק במסגרת חיבור זה.

---

[5] כהן חיים יוסף/ "היהודים בארצות המזרח בימינו", ת"א, תשל"ג. עמ' - 70.

[6] לסקר מיכאל מ'/ "יחסי מוסלמים - יהודים בסוריה בשנים 1948-1970 ". בתוך: "פעמים"-(66), חורף- תשנ"ו. עמ' - 72 . הנתון, ע"פ מפקד אוכלוסין שנערך בסוריה באותה שנה.

[7] זוהר צבי/ "יהודי סוריה במאה ה-20 ". בתוך: מלמד אורה,פלג חיה- (עורכות)/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1995. עמ' - 17.

[8] לסקר, תשנ"ו. שם.

[9] כהן חיים יוסף, תשל"ג. שם. עמ' - 79.

[10] שור נתן/ "יהודי הלבנון בתקופה העות'מאנית בראי ספרות הנוסעים". בתוך: "פעמים"-(24), 1985. עמ' - 140 ; ינאית בן-צבי רחל/ "בשליחות ללבנון ולסוריה", הוצ' מלוא, ת"א, 1979. עמ' - 14. ע"פ דיווחה, בשנת ביקורה -(1943), חיו בלבנון קרוב ל- 5000 יהודים. רובם בביירות.

מספרם של יהודי סוריה ולבנון, בתקופת דיוננו זה, אינו מוחוור די צרכנו. נסקרו, בענין זה, יותר משלושים מקורות שונים, המעלים הערכות שונות לגבי גודלה של האוכלוסייה היהודית בארצות אלו. מידת מהימנותם של מיפקדים שנערכו, כנ"ל, אינה ברורה.

[11] שוראקי נתן א'/ "קורות היהודים בצפון אפריקה", ירושליים, 1975. עמ' - 176.

המטרות המחקריות הן: תאור ונתוח מעשה ההעפלה; תאור סביבת חייהן של הקהילות השונות בכלל ושל אלה מן היהודים אשר ביקשו ו/או יועדו לעליה במסגרת עלייה ב'.

כן יעסוק החיבור בתיאור וניתוח פעלם של האנשים ו/או המוסדות אשר נטלו חלק בתהליכי קבלת ההחלטות שקדמו למעשה, ובמעשה ההעפלה עצמו.

החיבור יעסוק בדרכי ההעפלה, בבירור מספרם של המעפילים ובטיפול הראשוני שקיבלו הם עם הגיעם ארצה בין היתר תבדק שאלת המימון ותבחן גישת הממשלה הבריטית ביחס להעפלה וניסיונות מניעתה ע"י כוחות ממשלת המאנדאט.

בבסיס המחקר עומדות מספר הנחות יסוד:

א. התגייסות הישוב להעפלתם של יהודי המזרח ובכללם יהודי סוריה ולבנון נבעה מאילוצי המצב, קרי, בגין מלחמת העולם השניה, עם הסתמות דרכי ההצלה של יהודי אירופה הופנתה חלק מאנרגית הפעולה אל מאגרים אנושיים אחרים.

ב. חלק ממנהיגי הישוב ביקשו ליצור אוירה הממחישה כי צרתם של היהודים אינה מוגבלת לאזוריה של אירופה בלבד אלא זוהי נחלתם של היהודים בכל אתר ואתר על פני כדור הארץ ורק מימושה של ההבטחה בדבר הקמתו של 'בית לאומי ' תביא מזור לעם.

ג. הגעתם של רוב יהודי סוריה וחלק מיהודי לבנון ארצה היתה בדרך שכרוכים בה נטילות סכונים ויש בה העזה ואומץ ועל כן ראוי אכן להגדירה - (למעשה, כך הדבר, עד לשנת 1992)[12] - כהעפלה.[13]

ד. מעורבותם של גופים שונים, רבים מדי, הנאבקים ביניהם על "מצביעים בכוח", תוך שהם, לעיתים, מתעלמים מסגנון והווי חייהם, גרמו למורת רוח בקרב המנהיגות המסורתית ופגעו, כרתו, בענף המטרה המרכזי שלשמו נשלחו הם שמה.

---

[12] מעוז משה/ "סוריה", הוצ' מרכז ההסברה- משרד החינוך, ירושליים, ספטמבר- 1992 . עמ' - 20.

[13] בענין זה ראה חלק ה"הקדמה". עמ' - 1.

על כן, השאלות המרכזיות אשר עליהן ננסה להשיב בחיבור זה הן כדלקמן:

א. מדוע נפנה הישוב אל יהודי המזרח ומה היו הגורמים אשר הביאו לפתיחתם של דרכי העפלה חלופיים לנתיבי הים ?

ב. ההיתה למנהיגות הציונית כוונה לנצל אירועי זמים כדי להמריץ עליה מסוריה ולבנון, בחינת "גאולה מתוך אסון". האם שמשה מצוקת היהודים שם ככלי מדיני ביזי הנהגת הישוב ?

ג. מה היו מאפייני חייהם של יהודי סוריה ולבנון ?

ד. האם היעדרה של רשות אחת, מוסכמת, חיבלה למעשה ביכולת להוציא משם יותר יהודים ?

ה. כיצד פעלו ומה היתה שיטת העבודה של הגופים אשר עסקו בהעברת היהודים מסוריה ולבנון ארצה ?

מבוא

שלטונות המאנדאט וההסתדרות הציונית, הגיעו ביניהן, כבר בשנים הראשונות לתחילתו של שלטון בריטניה בארץ-ישראל, על הסדרים ביחס לעליית יהודים. מספרם של היתרי העליה ארצה, היו מתואמים בעיקרם עם מחלקת העליה של הסוכנות היהודית. עקרון 'כושר הקליטה הכלכלי ' היה מקובל על ממשלת בריטניה, שלטונות המאנדאט והסוכנות היהודית. בעקבות מהומות הדמים , שהחלו בשנת 1936 משתנה העקרון הנ"ל. מימדי העליה ומתן ההיתרים נקבעים היו מעתה ע"פ עקרון 'הקליטה המדינית', הנובע, מעשית, מעצמת ההתקוממות הערבית.

צמצום מכסות העליה -"סרטיפיקטים"- ע"י הבריטים, מחד, ועקיפתן בידי היהודים, מאידך, היו אחד מגורמי המאבק שבין הישוב לשלטונות המאנדאט. נראה כי הביטוי הרשמי והברור שהביא לשינוי במדיניות הבריטית כלפי עליית יהודים נבע מן החשש כי באירופה צפויה התלקחותה של מלחמת עולם שניה. צמרת השלטון בבריטניה הגיעה למסקנה כי יש לעשות הכל כדי שמצבה של בריטניה, גם בכל החזיתות הקרובות לאירופה, יהא נוח. בעיני הבריטים היווה האיום הערבי, בזירה הארצישראלית ובזירה הכלל עולמית, חמור מאיומם של היהודים, והביא לניסוחה ולפירסומה של המדיניות הבריטית ב"ספר לבן"[14] נוסף.

על פי מדיניות זו, תותר, במשך 5 שנים, כניסה של לא יותר מ=75,000 עולים יהודים. הממשלה הבריטית היתה מודעת לכך כי ההעפלה הינה בבחינת התרסה כלפי סמכותה ועל כן, באופן מפורש, הוצהר על-ידה כי יושם קץ לעליה הבלתי חוקית.[15] בהתאם לכך החלו הבריטים נוקטים בשורה של פעולות אשר יחד

---

[14] "הספר הלבן" של מקדונלד, מזכיר המושבות. פורסם בתאריך 17.05.1939 . בנושא זה ראה אצל: באואר יהודה/ "דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית", ירושליים, 1966. עמ' - 40-24.

[15] "גילוי דעת על המדיניות בארץ-ישראל - (מאי - 1939) " - סעיף 14(4). על כך ראה אצל: צוויג רונלד/ "מדיניות וישומה - משרד המושבות , הספר הלבן והעליה הבלתי ליגלית, 1939-1940 ". בתוך- "הציונות" (ז'), תשמ"ב. עמ' - 292-323 ; מדזיני מירון - (ליקט)/ "קובץ מסמכים בתולדות המדינה",משהב"ט, 1981. עמ' - 42.

עם מהלכים נוספים הקשורים לניהול מלחמת העולם השניה באירופה, הביאו להאטה בעליה הבלתי-חוקית שנתבצעה ברובה המכריע באמצעות אניות מאירופה.[16]

הישוב היהודי בארץ-ישראל והמוסדות הציוניים בארץ ובעולם, ראו בעליה מכשיר עיקרי שבכעזרתו יוכלו להתפתח במסגרת ה'בית הלאומי'. ארץ-ישראל על משאביה הזעומים לא יכלה היתה, לדעת רבים, לקלוט עלייה רבת מימדים. הרחבתה של האוכלוסיה, מבחינת השלטון הבריטי, ראוי כי תהיה מבוססת על זרם של הון יהודי. כאמור, רעיון זה היה מקובל גם על ראשי התנועה הציונית. אולם על שאלת כושר הנשיאה הכלכלי של הארץ, היתה קיימת התיחסות פנים יהודית, שאחת המוקדמות שבהן היא זו של סמולנסקין[17] אשר התייחס לעבודתן של משלחות הסקר שעשו בארץ, בתקופת הרבע האחרון של המאה ה-19, מטעם הקרן לחקירת ארץ-ישראל - (P.E.F), וטען כי, אף הם - "חקרו ומצאו כי טובה הארץ מאוד מאוד וכי יש בכוחה להחיות ארבע עשרה מיליון נפש אדם..." . ארתור רופין, שעמד, משנת 1908 בראש המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית ומשנת 1920 בראש מחלקת ההתישבות גרס כי "...כוח קליטתה של ארץ משתנה עם תנאי הייצור שבכל זמן וזמן. להלכה אפשר לתאר שתנאי הייצור בארץ-ישראל יהיו בזמן מן הזמנים טובים כל כך, עד שהארץ תוכל לקלוט את כל 15 מיליון היהודים שבעולם. אולם אפשרות זו להלכה אינה מוכיחה כלום על כוח הקליטה כיום".[18]

עם ראשית המאנדאט נעשה נסיון להגדיר ולמסד את העקרונות שלאורם תוכשר עלייה יהודית לארץ-ישראל בהתאם להצהרת בלפור. ההגדרה היתה כרוכה בגשור בין שתי "אמירות" המצויות בהצהרת בלפור. האחת- 'להקל על הקמת הבית הלאומי', אשר פירושה המעשי הינו פתיחת שערי הארץ לעליה נרחבת של יהודים, והשניה, זו המבקשת להימנע מפגיעה 'בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הלא-יהודיות'. הגשר בין השתיים הללו הוביל לקביעת העקרון של פתיחת הארץ לעלייה יהודית בהתאם לכושר

---

[16] קצבורג נתנאל/ "מדיניות במבוך",ירושליים, תשל"ז. עמ' - י"א-ט"ז.

[17] רייכמן שלום, כץ יוסי, פז מאיר / "כושר הנשיאה וקצב הקליטה של ארץ-ישראל מראשית ההתישבות היהודית החדשה עד הקמת המדינה - הבחינה הגיאוגרפית". בתוך: "ארץ-ישראל"-(22). הוצ' החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, האוניברסיטה העברית,ירושליים, תשנ"א. עמ' - 206-207.

[18] רופין, תרצ"ג. הערה 16 דלעיל. שם. עמ' - 208-209.

הקליטה הכלכלי של הארץ. עד לפרסום מסקנות ועדת פיל ובעקבותיהן פירסומו של הספר הלבן של מקדונלד, זה היה הקו המנחה במדיניות בריטניה ביחס לארץ-ישראל.

חיים וייצמן שקיבל בעקרון את המגבלה של 'כושר קליטה כלכלי' נטה לפרשה באופן עמום למדי - כמכסה התלויה אך ורק במדיניות ובפעולות שיקוט העם היהודי - "כל יהודי העולה לארץ-ישראל מביא עמו כושר קליטה כלכלי באמתחתו".[19]

מכסות העלייה, כפי שהוכנו על-ידי הנציב העליון לאחר שבחן את בקשותיה של הסוכנות היהודית ואת המלצותיה של מחלקת ההגירה בממשלת המאנדאט, פורסמו מדי חצי שנה.[20] התנודות במצב הכלכלי, הצדיקו למעשה את מדיניות הבחינה התקופתית של היקף העליה, דווקא מבחינת יכולתה של הסוכנות לדאוג ולטפל בעולים, אך היקפי העלייה בפועל תלויים היו במערכת מורכבת של גורמים ולחצים והם שהכתיבו , בסופו של דבר, את המכסה. במיוחד בשנות הגאות של העליה הרביעית והחמישית.[21]

כאשר נבחנים הכמות והשיעור של העליה היהודית בין השנים 1931-1933, נמצא כי שיעורם ביחס לאחוז המוסלמים באוכלוסיה הכללית, עולה בהתמדה: בשנת 1931 שיעור היהודים היה 16.9% ; בשנת 1936 - 28.1% . מגמת העליה במספר העולים החלה יורדת משנת 1936 - (50% עולים בלבד ביחס לשנה שקדמה לה), ובשנת 1937 לכדי שליש מן העולים שהגיעו ארצה ב- 1936 , דהיינו - 10,530.[22] ראויה לציון, מבחינה זו של כמותם המספרית של העולים, היא שנת 1933 . בשנה זו עלו ארצה יותר מ-30,000 איש, יותר מפי שלוש מאשר מן השנה הקודמת לה. קצב העליה המוגבר מגרמניה, בשל אבדנה של

---

[19] דברי וייצמן. על כך ראה אצל: יוסף ב"ד [ברנרד-דב]/ "השלטון הבריטי בארץ-ישראל", הוצ' מוסד ביאליק, ירושלייים, תש"ח. עמ' - 127.
ד"ר ברנרד ג'וזף כיהן כיועץ המשפטי של הנהלת הסוכנות .

[20] עד לשנת - 1930 נקבעו מכסות ההגירה על-פי הוראות חוק ההגירה, שחוקק בשנת 1925 . באפריל - 1930 הוכנסו מספר תיקונים בחוק, בעיקר בקאטגוריות A(1) ו- A(2). החוק תוקן בשנת 1933 , ולאחר מכן לא נשתנו קאטגוריות העולים.
קבוצה - A(1-5) : עולים בעלי אמצעים; בעלי מקצוע בעלי אמצעים; מקבלי קצבאות-(רנטות). מכונה - קאטגורית ה"קאפיטליסטים".
קבוצה- B(1-3) : סטודנטים ; משרתי-קודש; יתומים.
קבוצה- C : "הפועלים". רוב העולים נמנו על קבוצה זו. ביקורת הכניסה הושמה בעיקר עליהם.
קבוצה- D : אלה התלויים בתושבי הארץ או בעולים מן הקבוצות האחרות.

[21] מוסק, שם. עמ' - 145-146 .

[22] שפר גבריאל/ "שיקולים פוליטיים בקביעת מדיניות בריטניה בשאלת הגירת יהודים לארץ-ישראל". בתוך: "הציונות"-(ה'), הוצ' הקבה"מ, אוניברסיטת ת"א, תשל"ח. עמ' - 198.

תחושת השיוויון האזרחי של יהודיה וערעור בטחונם בשל עליית הנאצים לשלטון, וההוכחה שהארץ יכולה לקלוט לתוכה המונים אשר עשו להגברת כוחה של תנועת הפועלים, הביאו מנהיגים מרכזיים בישוב להכרה בכך כי אסונות בגולה הם המנוף לקדום העלייה ולבנין הארץ.[23] על ניצולה של גישה זו, לקידום עלייתם של יהודי סוריה ולבנון, נעמוד בהמשך חיבורנו זה.

באפריל 1936 , ע"פ בקשת בן-גוריון וכנראה נוכח מצוקת יהודי גרמניה, הציג דוד הורוביץ, מנהל המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית, תזכיר על אפשרות קליטתם, במשך חמש שנים, של חצי מיליון יהודים. חיים וייצמן בדבריו בפני ועדת פיל - (25.11.1936) [24], עמד על תרומת העליה היהודית לשגשוגה של הארץ תוך שהוא מצביע על קשייהם, ההולכים וגוברים, של ציבורים יהודיים באזורי עולם שונים ועל חובתה של בריטניה במתן היתרי עלייה, לפחות ע"פ עקרון כושר הקליטה.

ז'בוטינסקי, מייסדה של הצ"ח, שנשא דברים בפני ועדה זו-(בתאריך- 11.2.1937), טען:[25] "דרישתנו לרוב אינה המקסימום שלנו - זהו המינימום שלנו. זוהי רק דרגה הכרחית בדרך הצלתו של עמנו...אם תחליט בריטניה הגדולה ללכת בדרך זו ולסייע לנו באמת להציל את העם היהודי בהתאם למה שנתכוונה הצהרת בלפור ובהתאם למה שהבטיחה לנו, הרי תהליך התפתחותו של נסיון גדול זה יהא נורמלי לא פחות מתהליך התפתחותו של כל מאמץ גדול אחר באיבולוציה החברתית...פינה של ארץ-ישראל, "קנטון" - כיצד יכולים אנו להבטיח, שנסתפק בכך? אין אנו יכולים. לא נוכל לעולם..."

בדו"ח המפורט אשר הוגש על ידי הוועדה המלכותית, היתה קבלה להלכה של העמדה הציונית בדבר הצלחתה של העלייה היהודית בהרחבת יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ ואף לכך כי הביאה לשגשוג באוכלוסיה הערבית, אולם הוועדה, לא ביקשה להעלות פתרון כלכלי, אלא חיפשה פתרון לסכסוך היהודי-ערבי שהפך במהותו לסכסוך לאומי. על כן, מדד "יכולת הקליטה הכלכלית' איבד חשיבותו. נושא העלייה היהודית הפך להיות שאלה מדינית הכפופה למצב הכלכלי. ולפיכך המליצה הוועדה, עד למימוש תכנית חלוקת הארץ,

---

[23] בענין זה ראה אצל: חלמיש אביבה/ "האם היתה שנת 1933 נקודת מפנה במדיניות העליה הציונית ?". בתוך: "עיונים בתקומת ישראל"-(כרך 3), אוני' בן-גוריון, 1993. עמ' - 98-113.

[24] מדזיני. שם. עמ' - 37-38 .

[25] שם. עמ' - 40.

על הגבלת העלייה היהודית, במשך חמש השנים הבאות, לכדי 12,000 נפש בשנה.[26] תוקפן של תקנות העלייה הללו אמור היה לפוג ב- 31 במרץ 1939 . באופן מעשי באו במקומן תקנות העלייה שנכללו בספר הלבן של שנת 1939 , כאשר, כידוע, נסוגה בה בריטניה מתכנית החלוקה ופרסמה את הספר הלבן הנ"ל.

כאמור, בספר הלבן של מקדונלד, נקבע מועד סיום ותחום מספרי עליון לעליית יהודים לארץ-ישראל. מעבר לכך - בסעיף 4(4) הנ"ל נאמר: "אחת החליטה ממשלת הוד מלכותו לעצור את העליה הבלתי חוקית והשלטונות אוחזים באמצעי מניעה נוספים. מספרם של כל אותם העולים הבלתי חוקיים היהודים שיצליחו להכנס לארץ, חרף האמצעים הללו ושאי אפשר לגרשם, ינוכה מהמכסות השנתיות".

בחינה השוואתית בין הספר הלבן משנת 1922, המהווה פירוש מוסמך לכתב המאנדאט, לבין קוי המדיניות המוצהרים בספר הלבן משנת 1939, מצביעה על הפרת המאנדאט והיפוכה הגמור של המדיניות אשר למימושה נתחייבה בריטניה.[27]

הבריטים אכן עשו מאמצים, עליהם נעמוד בהמשך, כדי למנוע העפלה. הבריטים ביקשו לווסת העלייה היהודית ארצה ובכך יארך תהליך ההשוואה המספרית בין שתי האוכלוסיות הניצות זו עם זו, ככל היותר. הדבר יאפשר מתן צידוק להארכת ימיו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל ויזכה בריטניה בערכים מוספים גבוהים מאוד - שמירה על דרכי הגישה מזרחה, שמירה על נאמנות ערבית מסוימת ועוד סיבות, אשר מנהיגי התנועה הציונית לא השכילו להבין, משום ששיקולים וגורמים אשר נעלמו מעיניהם, שחקו בשדה הפוליטיקה הבריטית ומשום שדפוסי עבודה מתמשכים עם השלטונות וגישתם היסודית המבקשת שיתוף פעולה עם המימשל הבריטי, הביאום לנהל מאבקם רק על גודל מכסות העלייה ולא בניסיון למצוא אפשרויות אחרות, ברות מימוש, במציאות של אותם הימים.

בכל אופן, מדיניות ממשלת בריטניה, ביחס לעליית יהודים, נקבעה בכל עת בה נדרשה וועדת השרים להחליט בעניין, וזאת ע"פ שיקולים פוליטיים וכלכליים חובקי עולם, שיקולים פנים אנגליים ושיקולים מזרח-תיכוניים. מצב הכלכלה הארצישראלית היה גורם קטן חשיבות ביחס לנ"ל.[28]

---

[26] מוסק, שם. עמ' - 90-92,216,221 .

[27] יוסף ב"ד, שם. עמ' - 151-152.

בחודשי הקיץ של שנת 1939 , בטרם החלה מלחמת העולם השניה, הגיעו מימדיה של 'עליה ב'' לשיא שלא היה כמוהו עד כה מבחינת פעילותם של שני האירגונים הציוניים - "ההסתדרות הציונית" ו"ההסתדרות הציונית החדשה". הנהלת הסוכנות בירושליים וההסתדרות הציונית החדשה תמכו בהעפלה וראו בה דרך של מלחמה צודקת ב"ספר הלבן". כחצי שנה לאחר מכן, באביב 1940 , הואט מאוד קצב הפעילות הקשורה להעפלה. הפעילים נרמזו כי הסוכנות היהודית החליטה לשים קץ ל'עלייה ב''.[29] מסיבות שונות, אובייקטיביות - הקשורות למלחמה, ומסיבות סובייקטיביות - הקשורות לפעילי המוסד, למדיניות הנהלת הסוכנות, לפעילות "מרכז העלייה" הרוויזיוניסטי ולמדיניות ההסתדרות הציונית החדשה - הפעילות בתחום ההעפלה ירדה מאוד. משך כשנתיים, מאפריל 1940 עד מרץ 1944 , הגיעו לארץ, בהעפלה מאירופה, דרך הים, מעט מאוד יהודים - כ- 4000 נפש.[30] פעילי העלייה, מדרך הטבע, ביקשו להפנות מרץ ומשאבים אל נתיבי העפלה חלופיים.

עם תחילתה של המלחמה העולמית השניה, היו בהנהגה הציונית אישים אשר קיוו כי נוכח שעת החירום יוקפא הספר הלבן או לפחות תהא הקלה בתקנות המגבילות את העלייה.[31] אולם, בשני היסודות הראשיים בהגשמה הציונית - העלייה וההתישבות, הוגבלו שיטתית באופן שהיה בו כדי ערעור התפיסה שהיתה מקובלת על חלק גדול בתנועה הציונית - בניית ארץ-ישראל בהדרגה תוך שתוף פעולה עם בריטניה. הדבר הביא לגיבושה של דיעה שונה שבסיסה העקרון המחייב מאבק כנגד המדיניות הבריטית והעמדת מטרות מדיניות מוגדרות ומירביות.[32]

---

[28] שפר, שם. עמ' - 212,224-225 .

[29] עופר דליה/ "מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה 'עליה ב'' במלחמת העולם השניה". בתוך : שפירא, שם. עמ' - 187-189 .

[30] שם. עמ' - 191 . כן ראה אצל: עופר דליה/ "דרך בים", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1988. עמ' - 471 . מן הנתונים בטבלה - "סיכום העליה בשנים 1939-1944 " - עולה כי בשנים 1941-1942 מגיעים ארצה, בדרך הים, כ- 3780 מעפילים. בשנים 1943 ו- 1944 אין מגיעים כלל , בדרך הים, מעפילים. בשנתיים האלו, מגיעים כ- 23,000 עולים, אשר עשו דרכם אל איסטנבול, שם קיבלו הם רשיונות עלייה, וממנה באו ארצה, כחוק.

[31] וייצמן חיים/ "מסה ומעש", תש"ט. עמ' - 409.

[32] קצבורג , שם. עמ' - כ'-כ"ב, מ"ב .

קוי המדיניות הציונית נתעצבו במידה רבה ע"פ השקפות בן-גוריון. באפריל ובמאי 1939 ניסח בן-גוריון דעתו בדבר שינוי בדרכי ההתיחסות אל בריטניה. בן-גוריון גרס כי שלוש תקופות הן בחיי הציונות - זו של חיבת-ציון, זו של הציונות המדינית וזו של תקופת הציונות הלוחמת. ומכאן, המשך הפעולה הציונית תתאפשר רק תוך מאבק בבריטניה.[33]

בהנהגה הציונית הסתמנה דיעה כי על היהודים להפר החוקים שתכליתם הפרעה לבנין הארץ ובמיוחד לאלה המגבילים עלייה והתישבות. פועל יוצא מכך - הצורך באירגונה ובהגברתה של עלייה ב'. בשאלת ההעפלה היתה הדיעה מפולגת, אך זו היתה דעתם של הקובעים בהנהגה. מפלגות הפועלים אשר שלטו במוסדות העיקריים של הישוב ראו בעידוד גידולה של האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל חובה אנושית ומטרה ציונית בפני עצמה.[34] אולם אחרים, כנחום גולדמן והרב אבא הלל סילבר, שנאמו בקונגרס הציוני בג'נבה-(אוגוסט - 1939) וחברים רבים בהנהלה הציונית בלונדון[35] היו נגדה.

בראש הדוגלים במאבק יזום המלווה בהתנגשויות בנשק חם עמדו בן-גוריון, ברל כצנלסון ויצחק טבנקין וכן אליהו גולומב, דב הוז, שאול מאירוב וישראל גלילי - (מאנשי תנועת העבודה), הרב מאיר ברלין-(בר-אילן) והרב יהודה ליב פישמן-(מימון) - (מראשי המזרחי), הצעירים שבחוגים האזרחיים ואנשי מפלגות הימין. בראש המתונים עמדו - חיים וייצמן, אליעזר קפלן, דוד רמז ויוסף שפרינצק, מנהיגי השומר הצעיר ועוד.[36]

עמדתה של בית"ר כלפי מדיניות העלייה הבריטית היתה, אותה עת, מתונה יחסית. ההסתדרות הציונית החדשה-(הצ"ח), כמכשירה המדיני של התנועה הרוויזיוניסטית, התמקדה אז בתכנית המחאה-(ה"פטיציה") וברעיון הפינוי-("אוואקואציה"), תוך חיפוש בעלי ברית שונים לגישתו המדינית. בשנות ה- 30 החלה התארגנותה של העלייה הבלתי-חוקית הרוויזיוניסטית מאירופה. עד לפרסומו של ה'ספר הלבן' במאי 1939 לא

---

[33] דברים שנשא בפני אירגוני הנוער בירושלים - (24.5.1939) - "קוי פעולה" . ארכיון ציוני מרכזי - (להלן- אצ"מ), S25-59 . וכן ראה דבריו בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם בתאריך- 26.6.39 . בתוך: הלר יוסף/ "במאבק למדינה", מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ה. עמ' - 258-264 .

[34] באואר, שם. עמ' - 41-56 ; אבני יצחק/ "'מרד העלייה' - תכניתו של בן-גוריון לעליה בלתי-ליגלית". בתוך: "קתדרה"-(44), יוני - 1987. עמ' - 126-157 .

[35] דיוני ההנהלה הציונית בלונדון, 30.5.1939 . אצ"מ, Z4-302/23 .

[36] סלוצקי יהודה/ "ממאבק למלחמה"-(חלק ראשון). בתוך: "ספר תולדות ההגנה"-(כרך שלישי), ע"ע, תשל"ב . עמ' - 20 .

פעל האצ"ל נגד יעדים מנהליים וצבאיים בריטיים.[37] ננקטה אז דרך של פנייה אל הציבור, אל "דעת הקהל". ב"פקודה מס' 4" מטעם מזכירות "שלטון בית"ר" מחלט על פעולות מחאה והסברה נמרצת, בכל הארצות, ביחס לעמדתה של ממשלת המאנדאט כלפי העלייה היהודית. ההסברה אמורה היתה להתמקד ברעיון "העלייה החופשית" כפי שבא לידי ביטוי במאמרו של ראש בית"ר- ז'בוטינסקי שנתפרסם ב- 5 במאי 1939 בשם "הספורט הלאומי". ז'בוטינסקי, במאמר זה, מטיף להפיכתה של עלייה ב' לספורט לאומי. "שלטון ביתר" היה אז עדיין בדיעה כי יתכן ויחולו שינויים בנוגע לעלייה "האי-רשמית" ולכן החליטו לצמצם, בינתיים, את פעולות המחאה וההסברה למסגרת של "אספות פומביות והסברה פנימית".[38] כידוע, אחרי פרסומו של ה'ספר הלבן', במאי 1939 , נשתנתה הגישה והחלו פעולות ה"מאבק הרצוף" ביעדים שונים של הצבא הבריטי.

כשנה לפני פלישת הגרמנים לרוסיה, באמצע שנת 1940 , החל שיתוף פעולה בין מחלקת הביון הבריטית- ("המחלקה המיוחדת") לבין המיחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. רשת מודיעין וחבלה פותחה בסוריה ולבנון. גם לאחר כיבושן בידי כוחות אנגליים ואוסטרליים - (יוני1941-) , המשיכו קבוצות המודיעין הנ"ל לפעול בשטח, כהכנה לקראת התפתחויות עתידיות.[39] [40]

אף על שתוף הפעולה בין הישוב היהודי לכוחות הבריטיים, שהתבטא, בין היתר, בהתנדבות לצבא הבריטי,[41] לא פסקה מלחמתם של הצבא והמשטרה הבריטית בהעפלה. עם כניסתה של איטליה למלחמה -(10.6.1940), הפך הים התיכון לזירת קרבות. תנועת האניות בו נפסקה כמעט לחלוטין.[42] כתוצאה מכך, שאלת כניסתם הבלתי-חוקית של יהודים ארצה, הטרידה פחות את ממשלת המאנדאט. אולם, לקראת סופה של שנת

---

[37] עילם יגאל/ "התפתחות ארגוני המגן והמחתרת: ההיבט המחתרתי והצבאי של הישוב היהודי בתקופת המאנדאט". בתוך: "ההיסטוריה של ארץ-ישראל"-(כרך תשיעי), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1990 . עמ' - 243-244 .

[38] "פקודה מס' 4" מטעם שלטון בית"ר. לונדון - 2 במאי 1939 . מכון ז'בוטינסקי-הארכיון- (להלן-א"ז), כ6 - 2/10 .

[39] הכהן דוד/ "עת לספר", ע"ע, 1974 . עמ' - 147-149 ; באואר יהודה/ "דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית , 1939-1945 ", הוצ' הקבה"א, מרחביה, 1966 . עמ' - 95-105 .

[40] בהמשך חיבור זה נעסוק בהסבתם של אנשי "המחלקה הסורית", כך כונו אנשי היחידה המיוחדת הנ"ל, לעבודה במסגרת 'המוסד לעלייה ב''.

[41] על ההתנדבות לגוניה השונים , ראה, בהרחבה, אצל: גלבר יואב/"תולדות ההתנדבות"-(כרך ראשון, שני, שלישי ורביעי), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשל"ט- תשמ"ד.

[42] על הסיבות שהביאו להפסקת ההעפלה הימית מאירופה -(באביב - 1940) ולחידושה -(באביב- 1944) ראה בחיבורה של עופר דליה, 1990 , שם. לענין זה של הפסקת זרם המעפילים בדרך הים, השלכה מהותית לגבי חיפוש דרכי העפלה חלופיות, ביבשה, ובמסגרת חיבורנו זה נעמוד על כך בהרחבה בפרק הדן בשאלת הפניה אל יהודי המזרח.

1940 , עם הגעתן של מספר ספינות מעפילים ובמיוחד לאחר אסון "פאטריה"-(25.11.1940)[43], נתברר ביתר שאת שעמדת בריטניה ביחס לכניסת מעפילים לא נשתנתה, אף הוריעה.[44] הנהלת הסוכנות היהודית בלונדון ווייצמן עצמו, שעד אז, יחסם לעלייה הבלתי-חוקית היה מסויג ביותר, התקרבו מעט לעמדת מנהיגות הישוב.[45]

לקראת סופה של שנת 1942 , התברר לבריטים, הן מבדיקות שביצעו בקרב הישוב היהודי והן משיחות בן-גוריון עם נציגי ממשלת המאנדאט בארץ כי רצונו של רוב הציבור היהודי בארץ - (כ- 80%) , בפתרון הבעיה הארצישראלית באופן הבא: הקמת מדינה יהודית; עלייה נוספת של שלושה מיליון יהודים; שמירת הסדר בארץ תתנהל ע"י הישוב היהודי.[46]

משנתרחקה חזית המלחמה מן המזרח-התיכון, החלו לקבל שלטונות הצבא הבריטיים דו"ח וסקירות מודיעין לגבי כוונות ותוכניות המנהיגות הציונית לאחז השורות ולהתחיל במהלך של - "התפשטות, אשר נראה כי היא מוכנה, בשעת הצורך, לנסות ולבצעה בכוח"[47].

בראשית שנת 1943, החלו הבריטים מבחינים בפעילות מאורגנת, היוזמת עליה בלתי-חוקית, בדרך היבשה, מסוריה לארץ-ישראל.[48]

לקראת אמצע שנת 1943, התברר לבריטים כי אכן בשל נסיבות המלחמה, כתוצאה מן המערכה הנוקשה והאכיפה העקשת של התקנות שנועדו למנוע עלייה בלתי-חוקית, לא מצליחה הסוכנות לממש עליית יהודים, אף ע"פ המכסות המותרות לה מכוח תקנות 'הספר הלבן' - (מתוך 75,000 אשרות מאושרות נוצלו כ- 43,000 בלבד), ועל כן, נראה גם בשל הדאגה מפני דעת הציבור, איפשרה הממשלה הבריטית לסוכנות היהודית לקבל פליטים המגיעים בדרך היבשה אל תורכיה, שם, לאחר בדיקה בטחונית, קיבלו הם היתר עלייה לארץ. משרד

---

[43] אודות נסיבות האירוע בו נספו 289 מעפילים, ראה אצל: מרדור מאיר-(מוניה)/ "שליחות עלומה", הוצ' "מערכות", 1957 . עמ' - 53-77 .

[44] צוויג רונלד/ "המדיניות הבריטית לגבי עליה לארץ-ישראל בתקופת השואה - שלב אחרון". בתוך: "הציונות"- (ח'), הוצ' הקבה"מ, אוני' ת"א, תשמ"ג . עמ' - 203 .

[45] מזכרים מפגישת הנהלת הסוכנות, לונדון- 4.12.1940 . אצ"מ, Z4--302/24 .

[46] גלבר יואב/ "המדיניות הבריטית והציונית בארץ-ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית, 1942-1944". בתוך: "הציונות"-(ז'), הוצ' הקבה"מ, אוני' ת"א, תשמ"ב. עמ' - 337 .

[47] גלבר, שם. עמ' - 342-343 .

[48] סקירת מודיעין- 03/1943 , מפקדת הצבא הבריטי בירושלים. על כך ראה אצל גלבר, שם. עמ' - 341 .

המושבות עמד על כך כי לא תתפרסם הודעה רשמית בדבר השינוי הזה בתקנות העלייה, מחשש שהודעה כזו תגרום להגעתם של פליטים לתוך תורכיה. רק בינואר 1944 מועברת לממשלת תורכיה הודעה, בע"פ, על אודות המדיניות החדשה הזו, כפי שנקבעה, בישיבת הקבינט הבריטי, שבעה חודשים קודם לכן.[49]

מעבר עולים יהודיים, דרך תורכיה, אל הארץ, נוצל למטרות 'עלייה ב'' מסוריה ולבנון. על כך נעמוד להלן בפרק הזן בדרכי ההעפלה.

בתום המלחמה, זמן קצר לפני הבחירות בבריטניה, עת שלטה עדיין הממשלה השמרנית וכבר נודעו, אף ברבים, מימדיה של השואה שבאה על היהודים, נוסח בידי אנשי משרד החוץ הבריטי, מזכר אודות מדיניות ממשלת בריטניה ביחס לעניינים שונים הקשורים לארץ-ישראל, בין היתר, גם ביחס לנושא העלייה היהודית. מן המזכר עולה בבירור כי מדיניותה של בריטניה, בטווח הקצר ובטווח הארוך, אינה עומדת להשתנות. המזכר, המונדר "סודי ביותר", מעלה מספר קווי מדיניות אפשריים, אשר בכולם אין מותרת עלייה חופשית של יהודים ארצה. קצבה והיקפה אמורים היו להיקבע בידי גוף בינלאומי. מעמדה ותפקידיה של הסוכנות היהודית, ע"פ אחת החלופות המוצעות, יפחתו באופן קיצוני. יתר על כן, הוצע כי, מרגע מיצוין של מכסות 'הספר הלבן'- (תוקפן אמור היה לפוג בנובמבר 1945), לא תותר עלייה יהודית אלא אם כן תהיה הסכמה, לפחות בשתיקה, של הצד הערבי, או, תותר עלייה שהיקפה יהא בהתאם למה שהותר עד כה, כלומר, 1,500 עולים בחודש, בלבד.[50]

אף על אי-הצלחתו של צ'רצ'יל לחזור ולשלוט בבריטניה ולמרות הצהרותיה הפומביות ועיבוד תכנית מצדדת-ציונית כבר כשנה לפני הבחירות,[51] ממשיכה מפלגת הלייבור' הבריטית, בראשותו של אטלי, במדיניות קודמתה ואינה מאפשרת עלייה חופשית ליהודים אל ארץ-ישראל. בישוב היהודי בארץ ובהנהגה הציונית, נתלו אמנם תקוות בממשלה החדשה, אך עד מהרה נתפכחו כולם.

---

[49] צוריג, תשמ"ג. שם, עמ' - 237-242 . בענין מניעיה של ממשלת תורכיה והתיחסותה למעבר פליטים יהודיים דרכה, ראה אצל: עופר , 1988 . שם, עמ' - 256-261,409-429 ; עופר ,1990. שם, עמ' - 209 .

[50] "MEMORANDUM ON PALESTINE POLICY" - 11.6.1945 . המקור: P.R.O.-LONDON FO. 371/45377 בתוך: א"ז, כ6 - 2/10 .

[51] הלר, שם. עמ' - 75-77 , 61 .

בסוף ספטמבר 1945, קורא בן-גוריון לנתק כל מגע עם הממשלה הבריטית, ובמקביל קורא הוא לחזק את ה"הגנה", להמריץ פעולות ההעפלה ולשלב בה מאבק על דעת הקהל בארצות-הברית, בבריטניה ובכל מקום אחר שיהיה, כדי לרפות ידיה של הממשלה הבריטית מלנקוט צעדים חריפים כנגד העלייה הבלתי-חוקית ארצה.[52] ההתנגדות לציונות, מצד בריטניה, הלכה והחריפה. ב- 13 באוקטובר 1945 מודיע ארנסט בווין, שר החוץ הבריטי, על כי תמשך מדיניות 'הספר הלבן', המשמעות - מניעת עלייה חופשית לארץ.[53]

ב- 30 ביולי 1946, חודש לאחר "השבת השחורה" מתפרסמת "תכנית מוריסון גריידי" אשר ביסודה הפיכת ארץ-ישראל למדינה בשליטה בריטית מרכזית, בה ארבעה אזורים (קאנטונים), והיה ברור למנהיגות הציונית מתנועות הפועלים ולמנהיגות 'הפורשים', שמלחמת בריטניה כנגד ההעפלה הופכת לנוקשה ותקיפה יותר ויותר. ההתאכזרות, העקיפה והישירה, כלפי שרידי השואה הביאה לכך כי יווצר לבריטניה דימוי כבזו הממשיכה את מעשי הנאצים.[54] אעפ"כ תנועת ההעפלה גברה. מאוגוסט 1946 ועד דצמבר 1947, עלו ארצה כ- 51,700 מעפילים.[55] ההעפלה שמשה כמכשיר פוליטי ביזיה של ההנהגה הציונית.[56]

למעשה, משנת 1945 ואילך, פועלים שליחי המוסד ל'עלייהב" ב-22 ארצות המתפרסות על פני ארבע יבשות.[57] הכוונה היתה לעסוק בהעפלה בכל מקום שם ישנם יהודים המבקשים לצאת. אף לארצות האיסלאם נשלחים שליחים. בארצות הערביות, בסוריה ולבנון, להן גבול יבשתי משותף עם ארץ-ישראל, החדירה קלה היתה, יחסית ואפשרות ההעפלה משם נראית היתה, על פניו, כפשוטה.גם העלות שהיתה נדרשת, לשם הכנסת יהודי לארץ

---

[52] דברי בן-גוריון בישיבות הנהלת הסוכנות בלונדון, בתאריכים- 20.9.1945 , 25.9.1945. אצ"מ, S25-1725.

[53] גורני יוסף/ "הקשר הדו-משמעי", הוצ' הקבה"מ - אוני' ת"א, 1982 . עמ' - 288-291 .

[54] בן-גוריון דוד/ "במערכה"-(ה'), הוצ' מפא"י, ת"א, תש"ח. עמ' - 192-193 .

[55] סלוצקי , שם - (כרך ג', חלק שלישי). עמ' - 1114 .

[56] בנושא זה ראה אצל: זרטל עידית/ "המוסד לעלייה ב' כמכשיר פוליטי של ההנהגה הציונית". בתוך: "תרומת ההעפלה במאבק נגד הבריטים, 1945-1947", חוברת יום-עיון-(י"א) - 14.3.1990, יד-טבנקין, אפריל - 1991. עמ' - 51-62 .

[57] אביגור-(מאירוב) שאול, "דו"ח המוסד ל'עלייה ב'", בכינוס השני של ה'הגנה' באירופה - (5-8 בנובמבר 1947). על כך ראה אצל: צחור זאב/ "מטרות ההעפלה והויכוח עליהן- (1945-1948)". בתוך: "שורשים" (ד'), הוצ' הקבה"מ, יד טבנקין, תשמ"ה. עמ' - 107 .

מארצות אלו, היתה קטנה לאין שיעור מזו של מעפיל בדרך הים מאירופה - (יחס העלות, ע"פ אביגור, 1/20).[58] אף על פי כן, מספר המעפילים מארצות אלו, כפי שעוד ידרש לכך בהמשך חיבורנו זה, היה נמוך, יחסית.

בינואר 1947, נפלה בקביעט הבריטי, ההכרעה בדבר העברת שאלת ארץ-ישראל לדיון באו"מ. הודעה על כך נמסרה בפרלמנט, מפי שר-החוץ, בווין - (18.2.1947).[59]

הויכוח בקרב המנהיגים הציוניים והפעילים המרכזיים בתחומי 'עלייה ב'', נסב, בין היתר, על משמעותו של מבצע ההעפלה. האם זהו מעשה מדיני אשר כוונתו מאבק בחוקי 'הספר הלבן' ויצירת הדי דעת-קהל אוהדים לרעיון העלייה החופשית לארץ, ובין היתר, לשמוט בסיס טענתם של הערבים כי הם רוב בארץ ומשום כך נועדים הם לשלוט בה, או שמטרתה, יעודה המרכזי, הוא העלאת יהודים, רבים ככל האפשר, מסיבות אנושיות יסודיות, ומסיבות לאומיות-ציוניות.

הדורשים בנושא מהותי זה, נתפלגו לאלה מצד ההנהגה המדינית - וייצמן, בן-גוריון ושרת, ולאלה מצד העוסקים, בפועל, במעשה עצמו - ראשי 'המוסד', אנשי הפלמ"ח, אנשי הקיבוץ-המאוחד - (והפליטים עצמם). בן-גוריון, כאיש המרכזי בתנועה הציונית, חייב אמנם את ההעפלה, אך בתקופה זו, שלהי 1947, התנגד למימדיה וטען כי עליית יהודים בעת ההיא, אכן דרושה, אך בעיקר לצורך המאבק המדיני ויצירת דעת קהל. לעומתו, שאול אביגור, אשר קיבל ההחלטה להבאתם של מעפילים רבים, באמצעות הפעלתן של אניות גדולות, התייחס בחשדנות ובאי-אימון לכל משא ומתן מדיני והאמין כי רק עלייה גדולה לארץ תוכל להכריע הכף לטובת מימוש המטרה של היות רוב יהודי בארץ-ישראל.[60]

בתקופה שמנובמבר 1945 עד לקום המדינה, נתפסו וגורשו לקפריסין רוב רובן של ספינות המעפילים שעשו דרכן אל חופי הארץ, מתוך 65 כלי שייט בהם כ- 70,000 מעפילים נכנסו ארצה אך כ- 13,000 מעפילים.[61]

---

[58] שם.

[59] הלד, שם. עמ' - 93-96 .

[60] צחור, שם. עמ' - 108-110 .

[61] הנתונים מתוך "רשימת אניות ההעפלה" המופיעה ב"עידן"-(1), הוצ' יד יב"צ, ירושלים, תשמ"ח. עמ' - 182-185 .

בחינה מספרית מעלה כי בתקופה שבין השנים 1939-1948 הצליחו להכנס לארץ ולחיות בה אך כ- 32,000 מעפילים - (מינואר 1939 עד דצמבר 1944, כ- 19,000 מעפילים[62], ומתום המלחמה עד לקום המדינה עוד כ- 13,000 מעפילים.[63]

ברור ובולט הוא לעין כי מספר זעום זה לא היה בו כדי למלא הארץ ביהודים לרוב, ואחת מן המטרות הציוניות המרכזיות שעל מדוכתה ישבו ודנו, לילות כימים, מנהיגים ופעילים ציוניים משטחי ותחומי פעילות מגוונים, לא צלחה בידם. ניתן לקבוע, בבירור, כי מבחינה מספרית, אכן ניצחה בריטניה הגדולה, במלחמה זו, כנגד העלייה הבלתי-חוקית. אולם בחינת הצלחתה של ההעפלה הימית, מנקודת ראותו של מי שראה בה אך מכשיר מדיניות תעמולתי שמטרתו הגעה למצב בו בריטניה מעבירה שאלת ארץ-ישראל לדיון במסגרתו של ארגון האומות המאוחדות, הרי ניתן לומר כי, וזאת מבלי לגרוע מתרומתם המצטברת של פעולות וגורמים נוספים במערכה זו על ארץ-ישראל, אכן הצליח הוא בכך.

סקרנו השתלשלותה של המדיניות הבריטית כלפי עליתם של היהודים, מני תחילתו של המאנדאט ועד סופו. עימתנו מדיניות זו מול הגישה הציונית. ראינו כי למעשה, לא הותירו הבריטים לישוב היהודי אפשרות אחרת מלבד הברירה לקום ולעשות מעשה של העפלה שיש בו עימות חזיתי כנגד כוחות ממשלת המאנדאט. כן מצאנו, כי עובדת חסימתם של נתיבי הים-התיכון

מנעה הבאתם של הרבה יותר מעפילים מאירופה ופתחה אפשרות בחירתה של דרך אחרת, הדרך היבשתית.

נותרה אם כן לבדיקה, גם השאלה הנוגעת למימדי ההשקעה של הישוב, בהעפלה מגבול הצפון - האם לא רצוי היה, בתנאי חוסר המעש שהכתיבה המלחמה העולמית על הפעילים בנתיבי ההעפלה הימית, להפנות חלק נוסף מן המשאבים, בדמים ובאנשים, לטובתו של נתיב העפלה אחר לטובתם של אלה, אשר אפשר, שאף לא היו מודעים לסכנה הגלומה בעצם ישיבתם בארצות שאוכלוסייתן הן שארות-בשר לברי-הפלוגתא של הישוב היהודי בארץ-ישראל.

---

[62] עופר, 1988 . שם. עמ' - 471 .

[63] נתוני אניות ההעפלה - "עידן"-(1), שם.

פרק א' - יהודי סוריה ולבנון -

סביבה, תנאי-חיים ומאפיינים חברתיים.

1. סוריה- היסטוריה מדינית ומאפיינים גיאוגרפיים וזמוגרפיים.

ההתעוררות הפוליטית והרעיונית במאה ה- 19, גיבשו, בעשורים האחרונים של מאה זו ובראשית המאה ה- 20, שתי גירסאות מנוגדות לתפיסת קיומה של סוריה כיישות מוגדרת. על-פי גירסה אחת, נוצרית וצרפתית בעיקרה, סוריה-רבתי - (LA SYRIE INTEGRALE), היא ישות טבעית, שאינה ערבית, ואשר יש לכוננה כמדינה בחסות צרפת. הגירסה האחרת טענה כי סוריה הינה ישות ערבית, חלק מן המולדת הערבית, ועל כן יש להקים בה מדינה ערבית שתשתלב במסגרת מדינת הענק העתידית, שבה ימומש חזון האחדות הערבית.[64]

לאחר פירוקה של האימפריה העות'מאנית, בתום מלחמת העולם הראשונה, הוקמה לראשונה ישות מדינית סורית מודרנית, בגבולות הדומים לאלה של ימינו. בין השנים 1920-1918, שלט בה, בחסות הבריטים, האמיר פייצל - (הוכתר לאחר מכן למלך). בשנת 1920 סלקו הצרפתים, בכוח צבאי, את ממשלו של המלך ובהתאם להחלטת "חבר הלאומים" קיבלו מאנדאט למשול בסוריה-(ובלבנון). בניגוד להתחייבויות, מכוח כתב המאנדאט, פעלו הצרפתים לפיצולה של סוריה ליחידות משנה, כך למשל, סיפחו הם שטחים באזורי טריפולי, בקעת-הלבנון וצידון למדינת לבנון הגדולה שהוקמה על-ידם.[65] מדינה סורית, במסגרת המאנדאט הצרפתי, קמה למעשה רק בינואר 1925 . התנועה הלאומית הסורית, שמתוכה קמה, בשנת 1934, המפלגה הלאומית הסורית, לא ויתרה

---

[64] רבינוביץ איתמר/ "תוכנית סוריה-רבתי ושאלת ארץ-ישראל - שורשים היסטוריים, 1939-1918". בתוך: "קתדרה"-(7), הוצ' יד יב"צ, ירושלים, ניסן-תשל"ח . עמ' - 102 .

[65] מעוז, 1992 . שם. עמ' - 5 .

עקרונית על רעיון סוריה-רבתי - (במסגרת זו כלולה גם ארץ-ישראל - "סוריה הדרומית" - ומכאן עולה הגיונה של תנועה זו בדבר מחויבותה וזאגתה לכל הקורה בשטח זה). בשנת 1936 נחתם חוזה בין צרפת לסוריה, במסגרתו ניתנה לה, בחסות צרפת, עצמאות.[66]

רעיון סוריה הגדולה אינה האידיאה היחידה הצומחת בסוריה. רעיון הפאן-ערביות נבט בסוריה וכך התפיסה האנטי-ציונית, שורשיה מצויים, במידה ניכרת, בסוריה.[67] בשנת 1937, בעיצומו של המרד הערבי בארץ-ישראל ובעקבות הוצאתו של הוועד הערבי העליון אל מחוץ לחוק, ברחו רבים ממנהיגיו אל דמשק, שם, בסיוע מנהיגים סוריים מן המפלגה הלאומית, מוקם מטה אשר ריכז פעולות המרד, עד סופו, בשנת 1939.[68]

סוריה השתחררה מן השלטון הצרפתי במהלך מלחמת העולם השניה. כיבושה של צרפת, בשנת 1940, על-ידי גרמניה הנאצית, הביא לכינונה של ממשלה חדשה בצרפת. ממשלה זו, שמקום מושבה היה בעיר וישי שבדרום צרפת, שיתפה פעולה עם הנאצים. מושליה הצרפתים של סוריה הביעו אהדה לשלטון זה ופעלו בהתאם להנחיותיו, במסגרת ניסיונותיה של גרמניה לקנות שליטה במזרח-התיכון, היא מעבירה, יחד עם האיטלקים, ציוד וכוחות לסוריה. בסיסים צבאיים, גרמניים-איטלקיים, הוקמו בסוריה ולבנון. דרכן, באמצעות מטוסים, מועבר נשק וציוד אחר אל המורדים בעיראק. היה בכך איום ישיר על שלטונה של בריטניה באיזור. ביוני, שנת 1941, כובשים כוחות משותפים, בריטיים-אוסטראליים, בסיוע מספר קטן של אנשי פלמ"ח, את סוריה ולבנון.

בדמשק מוקם שלטון צרפתי חדש-ישן, זה של "צרפת החופשית". בשנת 1944, בלחץ התנועה הלאומית הסורית וממשלת בריטניה, מסכימים הצרפתים לפנות את האזור. בסוריה מוקמת מדינה סורית, המקבלת לידיה מידי הצרפתים, מרבית הסמכויות השלטוניות. אולם עד לכינונה של הרפובליקה הסורית העצמאית, בשנת 1946,

---

[66] אודות החוזה, דרכי קבלתו וגישת צרפת ביחס לניהול המאנדאט בסוריה ולבנון, ראה ברשימתו המדינית של - ראובני א' / "המפנה בסוריה". בתוך: גליון "הבוקר" משנת 1936 -(אין ציון תאריך), ארכיון יצחק בן-צבי - (להלן- איב"צ), 3/5/540 .

[67] מעוז משה/ "סוריה-רבתי: רצון ויכולת". בתוך: "קתדרה"-(7), ניסן-תשל"ח. עמ' - 109 .

[68] סלע אברהם/ "סוריה ושאלת א"י - מהקמת הליגה הערבית ועד להסכם שביתת הנשק". בתוך: "מערכות" - (294-295), יולי- 1984 . עמ' - 46 .

ניצבה המדינה בפני בעיות פוליטיות, חברתיות וכלכליות שיצרו אי-יציבות במערכת השלטונית. נתלוו לכך תחושות אכזבה ומרירות בקרב קבוצות שונות באוכלוסיה שחשו עצמן נפגעות במיוחד מאי-יציבות זו.

מצב זה נמשך גם לאחר כינון הרפובליקה. אחת מן הקבוצות, זו של הקצונה הבכירה בצבא, שחשה כי נפגע מעמדה, ניצלה עובדת כשלונה הצבאי של סוריה, במלחמה כנגד ישראל, כדי להאשים את ההנהגה האזרחית. בתואנה זו, באמצעות הפיכה צבאית - (מרץ- 1949), תפס הרמטכ"ל, חוסני זעים, את השלטון. הוא עצמו הופל, כעבור חודשים אחדים, מן השלטון, וקצין בכיר אחר, סאמי חונאוי, תפס מקומו. בהפיכה צבאית נוספת- (דצמבר- 1949), בראשותו של קצין גבוה בשם אדיב שישאקלי, נתפס השלטון מחדש. מעמדו של זה החזיק עד ראשית 1954 .

גיאוגרפיה מקומית

סוריה שוכנת בתחומי הלבנט הצפוני והמרכזי, מצפון ומצפון-מזרח לארץ-ישראל. שטחה כ- 185,000 קמ"ר. המבנה הכללי אופייני לארצות אחרות במזרח-התיכון. מבנה של מספר רצועות אורך: מישור החוף; רכס הרים מערבי; בקע; רכסי הרים ורמות מזרחיות המשתפלות כלפי מזרח.

בחלקה הצפון-מערבי של המדינה נגיעה לים התיכון. רוב חלקה המזרחי של סוריה, עד לגבולה עם עיראק, משתרע מדבר.

הגבול בין סוריה ללבנון עובר ברכס החרמון ובהרי מול-הלבנון. גבול סוריה - ארץ-ישראל, עבר בבקע הירדן הצפוני ובים-כנרת.[69]

המבנה הגיאוגרפי מחייב תנועה בצירים מוגדרים שאי-אפשר לעקפם ברכב מנועי. על-כן, ועוד נעמוד על כך בהמשך, תכנונם של נתיבי התנועה בהם הובלו המעפילים, חייב התחשבות במגבלה הנ"ל.

---

[69] אסף מיכאל/ "המזרח התיכון - גיאוגרפיה חבלית ואזורית", הוצ' מישל"ב, 1976 . עמ' - 161-242 .

דמוגרפיה

הרכב העממים, העדות והדתות בסוריה מגוון ביותר. האוכלוסיה מורכבת משתי קבוצות דתיות גדולות - מוסלמים-(85%), ונוצרים-(15%).

המוסלמים נחלקים לסונים-(70% מן האוכלוסיה, ולשיעים- 15%)

רוב הסונים-(כ- 57%) הם ערבים.

השיעים כולם ערבים. הם נחלקים לשלוש קבוצות, שמוצא כולן מן השיעה: עלווים-(כ- 11%); דרוזים-(3%); איסמאעילים-(1.5%).

מרבית הנוצרים הם ערבים, ביניהם, יוונים-קתולים, יוונים-אורתודוקסים, ארמנים, סורים-קתולים ועוד.

למגוון הנ"ל ביטוי טריטוריאלי ברור. העלווים מתגוררים בהרי האנצריה שממזרח לרצועת החוף הצפונית, הדרוזים - בהר הדרוזים שבדרום המדינה, הסונים פרוסים בעיקר ברצועת האורך שבין דמשק לחלב שבצפון, ואילו הנוצרים שוכנים, רובם, בערים.[70]

2. לבנון- גיאוגרפיה מקומית והיסטוריה מדינית

לבנון - (פיניקיה בשמה הקדום) - קרויה על-שם "הר-הלבנון" המהווה, מבחינה טופוגרפית, את מרכיבה העיקרי של המדינה.

גבולותיה: במערב - הים; בצפון ובמזרח - סוריה; בדרום - ארץ-ישראל. שטחה - 10,400 קמ"ר.
לבנון, שמצפון לנהר הליטאני, נחלקת לארבע רצועות אורך שכיוונן צפון-דרום : רצועת החוף, שרוחבה עד כ- 10 ק"מ, מאוכלסת בצפיפות ומשופעת בשטחים חקלאיים: הר-הלבנון, אורכו כ- 160 ק"מ. חלקו הדרומי, מנהר הליטאני ועד לגבול הבינלאומי המפריד בינה לבין ארץ-ישראל, מהווה המשך טבעי לגליל-העליון; בקעת

[70] מלמד אורה, פלג חיה - (עורכות)/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1995 . עמ' - 6 .

הלבנון, אורכה, כ- 120 ק"מ, רוחבה בין 20-5 ק"מ, משמשת כ"אסם התבואה" של לבנון. הבקעה הינה המשכו הטבעי של בקע הירדן; הרי מול-הלבנון והחרמון.

לאורך פסגותיהם, כאמור, עובר חלק מגבולה של לבנון עם סוריה.

המבנה הגיאולוגי מכתיב, כבסוריה, צירי תנועה העוברים בפאתי הרכסים ובעמקים.[71]

לבנון, כמחוז אוטונומי מיוחד בהר-הלבנון - ("לבנון הקטנה"), נקבעה כבר בשנת 1861. "לבנון הגדולה", בגבולותיה המוכרים כיום, הוקמה בספטמבר שנת 1920, ע"י השלטון המאנדאטורי הצרפתי אשר צירף אזורים נרחבים למחוז הר-הלבנון. הצרפתים, שחשו קירבה לעדה הנוצרית בלבנון ובמיוחד למארונים, העניקו להם עדיפות על פני העדות האחרות. ללבנון נקבעה חוקה בשנת 1926. חלוקת המישרות והתפקידים במיגזר הציבורי והממשלתי, נקבעה ע"פ מפתח המסתמך על מיפקד האוכלוסין שנערך בשנת 1932. לפי מיפקד זה, שיעור הנוצרים באוכלוסיית לבנון היה כ- 54%, המוסלמים- 39%, והדרוזים כ- 6% . חילוקי דעות בין העדות נתגלעו ביחס למספר עניני מדינה עקרוניים - גבולות לבנון, המפתח העדתי לחלוקת המישרות, עצמאותה ומגמתה -(האוריינטציה)- המדינית. ככלל, התנגדו הנוצרים-מארונים להשתלבותה של לבנון במרחב הערבי ודגלו בשמירה על יחסים הדוקים עם צרפת-(ומערב). לעומתם, ביקשו המוסלמים-סונים להפרד מצרפת, להקנות ללבנון צביון ערבי והיו אף כאלה אשר דגלו באיחוד עם סוריה, וראו בכך תחילת ישום רעיון הפאן-ערביות.

"האמנה הלאומית" -(נוסחה בשנת 1943)- היתה הנוסחה הגואלת אשר אמורה היתה לשים קץ לחילוקי הדעות שבין העדות. על פיה נקבע מפתח לחלוקת המשרות הצבוריות במוסדות הממשל הלבנוני-(יחס 6:5 לטובת הנוצרים). כן נקבעה חלוקת התפקידים הראשיים בממשלה ובפרלמנט והוחלט כי המגמה המדינית תהא "לא מזרח ולא מערב", קרי, ויתור מוסלמי על שאיפת ההסתפחות לסוריה וליישות פאן-ערבית, ומאידך, ויתור נוצרי בדרישתם ליצירת זיקה ממוסדת למערב ולצרפת.

---

[71] אסף, שם.

מאז שנות ה- 40 קמו מערערים על הפשרה המוסכמת הנ"ל. אלה באו משלושה כיוונים עיקריים - גורמים מוסלמיים, קבוצות בעלות נטיות רעיוניות-מדיניות שונות, וכוחות חיצוניים אשר ביקשו לרכוש השפעה בלבנון-(כסוריה, מצריים,ברה"מ). עד אמצע שנות ה- 50, נשמרו, בקפידה, סעיפיה של "האמנה הלאומית".[72]

3. יהודי סוריה ולבנון- קורותיהם. כללי.

קהילות יהודי סוריה ולבנון הן עתיקות יומין. בשל גיוונן של היחידות הגיאוגרפיות ומיעוטן של הדרכים, התאפשר שימורן של הבדלים עממיים-דתיים ולשוניים בקרב האוכלוסיה הלא-יהודית. היתה לכך השפעה על הקהילות היהודיות, שגם הן, לא היו אחידות במאפייניהן.

בתקופת חורבן ממלכת ישראל, ומאוחר יותר, בתקופת ממלכת יהודה, נקלטו, ככל הנראה, פליטים יהודיים בערי סוריה. הקירבה הגיאוגרפית בין ארץ-ישראל לסוריה ולבנון והיעדר גבול טבעי ביניהן, הביא להגירה יהודית, קלה יחסית, אליהן.

ישוב יהודי גדול ומבוסס, בתחום ארצות אלו, התפתח רק מתקופת בית שני. חז"ל חייבו יהודי סוריה בקיום מצוות מסוימות, מכיוון שחלקים מסוריה ולבנון נחשבו לחלק מארץ-ישראל. למעשה היתה קיימת תנועת אוכלוסין דו-כיוונית בין סוריה ולבנון לארץ-ישראל. קהילות סוריה קלטו פליטים ארץ-ישראליים, והם עצמם נהגו לעלות לרגל לירושלים ולמקומות קדושים אחרים בארץ-(במיוחד לקברו של רבי שמעון בר-יוחאי).

---

[72] שוורצבויים משה, קטרי נסים/ "לבנון". הוצ' משה"ח ומרכז ההסברה, ירושלים, 1993 . עמ' - 6-8 .

מצבם של יהודי סוריה ולבנון, הורע, מאותה עת בה הופכת הנצרות לדתה הרשמית של האימפריה הרומית-ביזנטית. הכיבוש הערבי הביא לפריחה מחודשת בקהילות היהודיות. בסוף המאה ה- 11 לספה"נ, עם הכיבוש הסלג'וקי, חל מפנה לרעה במצבן. היהודים נחשבו לתושבים מדרגה שניה. כ"בני-חסות"-(ד'ימים")- הוטלו עליהם גזירות שונות.

פלישת הצלבנים וכיבושי הממלוכים ולאחר מכן פלישות חוזרות ונשנות של המונגולים-(במאות ה- 13 וה- 15), המיטו שואה על הקהילות שחיו באזור רצועת החוף, ומאוחר יותר, גם על קהילות דמשק וחלב.

בשנת 1516 כבשו העות'מאנים את סוריה ולבנון. מצבן של הקהילות נשתפר. מספר היהודים גדל, ורמתן הכלכלית והתרבותית של הקהילות, בראשית השלטון העות'מאני, החלה לעלות. איחודן של כל ארצות מזרח הים התיכון תחת שליטתה של האימפריה העות'מאנית ופיתוח המסחר בין פרס לאירופה, משך אל הקהילות מהגרים יהודיים רבים מאירופה וממגורשי ספרד ופורטוגל. הקשרים בין ארץ-ישראל לקהילות סוריה ולבנון נתהדקו במאות ה- 16 וה- 17 . הדבר סייע לפריחה תרבותית. רבנים עברו ופעלו מכאן ולכאן.

החל מן המחצית השניה של המאה ה- 18 ירדה חשיבותן הכלכלית של דמשק וחלב בשל העתקתם של נתיבי המסחר הבינלאומיים. הדבר גורם לתחילתו של תהליך הדרדרות כלכלית ורוחנית בקרב קהילות היהודים שם. רק בתקופת שלטונו הקצרה-(1831-1840), של איברהים פחה, בנו של מוחמד עלי, פחת מצריים, תקופה הנחשבת לראשית העידן המודרני באיזור, בזכות הכנסתם של תיקונים מרחיקי לכת באירגון החיים המינהליים והציבוריים, אשר היטיבו דווקא עם המיעוטים הלא-מוסלמיים, החל שיפור ברמת חייהן של הקהילות היהודיות בסוריה ולבנון. אולם הנוצרים, מעבר להטבות הנ"ל, קיבלו גם חסות מן המעצמות האירופאיות. הדבר איפשר להם לדחוק רגלי היהודים מעמדות כוח בחיי המדינה והכלכלה. בהשפעת בתי הספר הנוצריים שהוקמו ע"י האירופאיים, למדו הנוצרים, בארצות אלו, להכיר יסודות אנטישמיים שרווחו באירופה והביאו לכך כי תופענה כמה עלילות דם שבעטיין נפגעו רבנים, מנהיגי קהילה ויהודים רבים. פרשות אלו הסעירו יהדות אירופה המערבית ובעקבותיהן התערבו ופעלו, לטובת הקהילות, אישים יהודיים בעלי שם וממון. ההתעניינות במצב היהודים שבקהילות ארצות אסיה וצפון-אפריקה, הביאה לייסוד חברת "כל ישראל חברים"-(1860). חברה זו הקימה והפעילה, גם בסוריה ולבנון, מוסדות חינוך מודרניים ליהודים בדמשק, חלב וביירות.[73]

---

[73] ברנאי יעקב/ "היהודים באימפריה העות'מאנית". בתוך: אטינגר שמואל-(עורך)/ "תולדות היהודים בארצות

בלחץ מעצמות אירופה, הנהיגו השלטונות העות'מאנים סדרת תיקונים-("ת'נזימאת")- במימשל ובמעמד המיעוטים-(בשנת 1839 ובשנת 1856).[74] למנהיגות המוסלמית-ערבית נחשב הדבר כבגידה באסלאם והוביל בשנת 1860, לטבח, בו נהרגו למעלה מ- 11,000 נוצרים. הזעזוע העמוק הגיע יהודים רבים-(ונוצרים), להגר מסוריה ומלבנון. אז למעשה, חוסלו הקהילות היהודיות, הקטנות והוותיקות, כגון דיר אל-קמר שבהר-הלבנון, טריפולי ועוד.[75]

זרם ההגירה של יהודים מסוריה, במיוחד זה של הצעירים, נתעצם במידה רבה אחר פרסום החוקה העות'מאנית בשנת 1909. ע"פ רישומי הקהילה בדמשק, היגרו ממנה, בעשור הראשון של המאה ה- 20, כ- 10% מבניה -(כ- 1500 צעירים), זאת, בעיקר בשל, חיובם של הלא-מוסלמים, לשרת בצבא.[76] עד למלחמת העולם הראשונה, לא נודע כמעט על אפליה לרעה, משמעותית, של יהודי סוריה ולבנון. יהודים התקבלו לבתי-הספר הממשלתיים, הועסקו במשרדי הממשלה, יוצגו בוועדות מחוזיות ועירוניות וזכו בהגנת השלטונות העות'מאניים מפני התנכלויות האוכלוסיה הנוצרית.

במהלך השנה הראשונה למלחמה, בגין שלטונו הערץ של ג'מאל פחה, שליטה העות'מאני של ארץ-ישראל וסוריה, ובגינן של נסיבות המלחמה, נתדרדר מאוד מצב הקהילות היהודיות בסוריה בכלל ובדמשק בפרט. כעשרה חודשים לאחר כניסתה של תורכיה למלחמה פנה החכם באשי, יעקב דאנון, אל ד"ר ארתור רופין, מראשי הישוב בארץ והממונה, אותה עת, על כספי הסיוע שהגיעו מארצות הברית, בבקשה

האיסלאם"-(חלק שני), מרכז זלמן שזר, ירושליים, תשמ"ו. עמ' - 261-263 .

[74] על התחזקות השפעת המעצמות על ארצות המזרח, בין השנים 1839-1918 והשינויים במצבם של היהודים עקב השפעות אלו, ראה אצל: טובי יוסף/ "המרכזים היהודיים באסיה". בתוך: אטינגר, שם. עמ' - 15-180 .

[75] ברנאי, שם. עמ' - 183-195,205-207,218-220 ; גולדשטיין יוסי, גולדמן דבורה/ "תולדות הציונות בארצות המזרח"-(תיק ה'-סוריה ולבנון), הוצ' משה"ח, ירושליים, תשמ"א. עמ' - 2-7 ; על ריכוזים יהודיים קטנים בלבנון כדיר אל-קמר, טריפולי, בעל-בק-(בעל-גד, בעלת), חצביה, דן-(בניאס), גבל, צידון, צור, ג'ובר, תדיף ועוד ישובים קטנים אחרים בהם ישבו מעט יהודים, בדורות קודמים ועד למלחמת העולם הראשונה, ראה אצל: בן-צבי יצחק/ "שאר ישוב", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשכ"ו. עמ' - 435-483 ; דר שמעון/ "יהודי החרמון". בתוך: "עת-מול"-(כרך ח', גליון 2 (46)), נובמבר- 1982 .עמ' - 10-11 ; כהן חיים ייסף/ "היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו", הוצ' קבה"מ-האוני' העברית, ירושליים, תשל"ג. עמ' - 20-21,47-51 ; סילורה דוד/ "צומת מזרח ומערב", הוצ' זמורה ביתן, ת"א, 1989 . עמ' - 37-40,57-60 .
עוד בנושאי יהודי סוריה ולבנון וקהילות יהודיות אחדות שם, ראה אצל: כהן מרדכי-(מרקו)-(עורך)/ "פרקים בתולדות יהודי המזרח"-(כרך ג'), משה"ח, ירושליים, תש"ם. עמ' - 13-33 ; זוהר צבי/ "קהילות ישראל שבסוריה, 1880-1918". בתוך: "פעמים"-(44), הוצ' מכון בן-צבי, ירושליים, קיץ-תש"ן. עמ' - 80-109 .

[76] הראל ירון/ "'מחורבן יפו נבנתה דמשק' - המפגש בין גולי ארץ-ישראל לקהילת דמשק ותוצאותיו". בתוך: "ציון"-(ב'), החברה ההיסטורית הישראלית, ירושליים, תשנ"ו. עמ' - 184-185 .

נרגשת לעזרה ולסיוע. בקשתו נותרה ללא מענה. הישוב היהודי בארץ-ישראל נתון היה, בעצמו, בסבל רב. נוסף לפגעי הטבע, הגזירות והתנכלויות השלטון, בא עליהם עונש הגירוש. באוקטובר שנת 1917, הגיע לדמשק גל גדול של מגורשים. גל נוסף, של מאות מגורשים הגע לדמשק באמצע דצמבר. היו בו נכבדים ירושלמים רבים. 'ועד הגירה' שהוקם כבר במרץ, נאלץ, כתוצאה מהתקדמותו של הצבא הבריטי צפונה, לרכז פעילותו למען המגורשים בדמשק. בראש הוועד עמד מאיר דיזנגוף ובין חבריו היו גרזובסקי-(גור) יהודה, דוד ילין, ד"ר אלברט טיכו והמהנדס גדליה וילבושביץ. בין יתר פעולותיו, התעניין ועד ההגירה בצורכי הקהילה המקומית שבקירבה ישב. אף שהמגורשים הראשונים לדמשק, לא זכו למידת הסיוע שהיו מצפים לקבל מיהודיה[77], הרי שדווקא הם, המגורשים, היו בין ה'נותנים'. באמצעות פעילי הוועד, זכתה קהילת דמשק לעזרה בשלושה תחומים עיקריים: נדבנות לנזקקים, חינוך, ארגון הקהילה.[78]

כיבושן של סוריה ולבנון בידי הבריטים, והכתרתו של פייצל-(מרץ שנת 1920), כשליט עליהן, לא שינה, מהותית, מצבם החוקי של היהודים. אולם, בתחום העברי-ציוני, אסרה ממשלת פייצל על פעילותה של האגודה הציונית שהוקמה בדמשק זמן קצר לפני-כן.[79] בהשפעת דוד ילין, שמאז שנת 1916, שהה בגלות דמשק בגין הגירוש, החלה מחלקת החינוך של 'ועד הצירים' לטפל בחינוכם של ילדי דמשק היהודים. ריבלין מספר כי בעניין זה היתה תאימות עניים בין הבריטים לבין 'ועד הצירים' מפני שמבחינת הבריטים, קשר לסוריה, ולו באמצעות החינוך היהודי הארצישראלי, שניתן ע"י בתי-הספר העבריים, ולא באמצעות כי"ח הצרפתית, יקנה להם דריסת רגל בסוריה.[80]

סילוקו של פייצל מסוריה, בתחילת תקופת המאנדאט הצרפתי בסוריה ולבנון, לא הביא לשינוי ממשי במצבם של היהודים בהן. אכן, עתה, משנתחלף השלטון והיה לימערבי', יכלה להתקיים, באופן חופשי יחסית, פעילות יהודית-עברית ולאומית-ציונית. היה בה, בפעילות זו, עשייה שקרבה גרעיני קבוצות מקרב

---

[77] על יחסם של בני דמשק היהודים אל המגורשים מארץ-ישראל ראה במאמרו הנ"ל של הראל. שם. עמ' - 188-198 .

[78] הראל, שם. עמ' - 198-206 .

[79] מתוך: "האנציקלופדיה העברית"-(כרך כ"ה), הוצ' החברה להוצאת אנציקלופדיות, תשכ"ט.ראה ערך- "היהודים בסוריה".

[80] ריבלין יוסף יואל/ "בדמשק...פרק מזכרונותי". בתוך: "במערכה"-(95), בטאון הציבור הספרדי ועדות המזרח, ירושלים, מרץ- 1969 . עמ' - 11-17 .

היהודים אל הציונות החילונית, כפי שהיתה מוכרת בישוב היהודי בארץ-ישראל ובחלקים אחרים של היהדות העולמית ב'מערב'. על התקרבות זו, להלן, בחלק הדן בהתפתחות התנועה הציונית בקהילות היהודים בסוריה ולבנון.

לסיכום- בסופה של התקופה העות'מאנית, אף שלא היו מקשה אחת, חיו יהודי סוריה ולבנון, בקהילות שבהן נמשכו הסגנון ודרכי החיים המסורתיות - היהודיות והמזרח-תיכוניות. למרות היותם מיעוט דתי, יחסיהם עם הרוב המוסלמי, היו, בדרך כלל, תקינים. הגורם המאחד את כל היהודים בקהילות היו הרבנים. עד לפתיחת בית-הספר של המיסיון ובתי-הספר של 'אליאנס', בדמשק ובחלב, בשלהי המאה ה- 19, לא ביקרו בנות בבית-הספר. בהתאם למסורתה של האוכלוסיה הערבית המקומית, היתה הקפדה יתירה ופקוח על תנועותיהן של הבנות הצעירות.[81] הקהילות עצמן לא היו מאורגנות באופן שיש בו כדי להעניק פתרון לכל מדווה באוכלוסיתה. חלקים נכבדים מבניהן סבלו מעוני, כלכלי ותרבותי, כאחד. הקשרים שבין הקהילות השונות שברחבי סוריה ולבנון, מפאת ההבדלים הנובעים מן הרקע הסביבתי - הכלכלי והתרבותי, לא היו טובים. נהפוך הוא, יריבות מסוימת נתקיימה ביניהן. אוזות הקהילות היהודיות העיקריות, ומאפייניהן היחודיים, להלן.

4. הקהילות ומאפייניהן

בתקופת השנים בהן עוסק חיבור זה, נתרכזו הקהילות היהודיות שבסוריה ובלבנון בארבעה ריכוזים עיקריים - דמשק, חלב, קאמישלי[82] ובירות. ארבעת הקהילות הללו נבדלו אלו מאלו לא רק במאפייניהן

---

[81] זנר נפתלי-(וו,פ)/ "החיים הפנימיים של יהודי סוריה בשלהי התקופה העות'מאנית". בתוך: "פעמים"- (3),הוצ' מכון בן-צבי, ירושלים, סתיו- 1979 . עמ' - 45-58 .

[82] ממוקמת בחלק הצפון-מזרחי של סוריה, במדבר הסורי, בחבל ארץ, הקרוי ג'זירה. מעבר לגבול התורכי מצוי הישוב העתיק נציבין אשר תושביו היהודים, שמוצאם, בעיקר, היה מכורדיסטן שבעירק, היגרו אל קאמישלי כדי לחמוק מחובת הגיוס לצבא העות'מאני-תורכי.

הכלכליים והחברתיים, אלא גם במידת חשיפתן לחידושים שמקורם באירופה. הבדל נוסף ביניהן היה זה הקשור למידת ההשפעה שהיו לגורמים סוריים מדיניים שונים-(מפלגות, תנועות, אגודות וכו'), על חייהן.[83]

<u>דמשק</u> - בין שתי מלחמות העולם, חיו בדמשק,[84] 6,635 יהודים.[85] ע"פ מפקד האוכלוסין משנת 1943 חיו בה כ- 11,000 יהודים. במשך השנים הבאות נצטמצם מספרם עד כי בשנת 1949 חיו בה כ- 2000 יהודים.[86]

היתה זו קהילה מסוגרת בעצמה. פתיחותה כלפי המערב היתה מעטה. התרבות, רובה, ערבית היתה. מהערכות שונות[87] עולה כי במחצית שנות ה- 40, נחשבו כאמידים, אך כ- 5% מיהודי דמשק, רובם סוחרים, כ- 15% נמנו על השכבה הבינונית, והשאר, להוציא הנזקקים, השתייכו לשכבה הבורגנית הזעירה-(סוחרים, רוכלים, אומנים, בעלי-מלאכה, פועלים ועוד).[88]

רוב הקהילה מרוכזת היתה ברובע היהודי-("חארת אל-יאהוד"), החלק המזערי, האמיד, התגורר במקומות אחרים, ברחבי דמשק.

בשל השפעתם החזקה של הלאומנים הסורים בדמשק, אולצו יהודיה להפגין נאמנות למולדת הסורית, בין היתר באמצעות אימוצם של מאפייני תרבות-(שפה, ספרות וכד')-הקשורים, אך בלבד, למורשת הערבית-סורית. בתקופת השנים 1938-1943 חששו יהודי דמשק לדבר עברית ולקיים מגעים עם אנשי הישוב

---

[83] זנר, שם.

[84] על תולדות קהילת דמשק ראה אצל: לוריא בן-ציון/ "לתולדות קהילת ישראל בדמשק וסביבתה". בתוך: "ארץ-ישראל"-(ספר רביעי), הוצ' החברה לחקירת א"י ועתיקותיה ומוסד ביאליק, ירושליים, תשט"ז. עמ' - 111-118 ; על העיר דמשק , תולדותיה ומאפיינים שונים מחיי הקהילה, כפי שהם מתוארים בידי בת העיר בעבר, ראה אצל: שטיינהורן-חלואני אסתר/ "דמשק עירי", הוצ' מס, ירושליים, 1978. עמ' - 67-10 ; הנ"ל/ "זעקת יהודי דמשק", הוצ' מס, ירושליים, 1982 . עמ' - 27-22 ; תיאור מחיי משפחות דמשקאיות מן השכבה האמידה וכן על חיי הקהילה היהודית, ראה - קמון עזריאל-(עורך)/ "משפחות דואר, סקל - בני קהילת דמשק", יד-טבנקין, אפעל, 1995 .

[85] ברנאי, שם. עמ' - 209 .

[86] מ' [משה] צ'רבינסקי אל ב' [בנימין] ג'יבלי - אג"מ/ ממ"ן - ת"א, 16.6.1949 . אתה"ח, א'16+14/16 ; כן ראה: דו"ח מתאריך 29.4.49 - (5.ש יומן סוריה. ג. חיפה. ש.מ.), אתה"ח, 14/16 . מן הדו"ח, שנכתב לפני חתימת חוזה שביתת הנשק בין ישראל לסוריה-(20.7.1949), כאשר הקולונל זעים עדיין שולט בסוריה, עולה כי מספר היהודים בדמשק הוא כ- 4800 נפש.

[87] לסקר, שם. עמ' - 72 .

[88] טוביה ארזי, דו"ח על מצב יהודי דמשק - 31.10.42 . אצ"מ, S25-5842 .

בארץ-ישראל.[89] למרות העוני והאוירה העויינת מסביב, היתה הקהילה, יחסית לקהילות אחרות בסוריה, מאורגנת ומגובשת. בראש ועד הקהילה עמד אליהו מזרחי. הוועד אושר ע"י ממשלת סוריה בתאריך-16.3.1941.[90] הדבר מצביע, כמובן, על מידת ההתערבות של המשטר בחיי היהודים ומכאן על מידת העצמאות של הקהילה, כמסגרת דתית. הוקמו בה מספר אגודות עזרה, שמומנו מן ה"הערכות"-(גובה המס נקבע ע"פ הערכת ראשי הקהילה). החינוך התנהל ב"כותאבים"-("חדרים")- ולאחר מכן, משנת 1880, נוספו בתי-הספר של 'אליאנס', ובשנת 1911 נפתחו בתי-הספר העבריים שבהם נתחנכו ברוח לאומית-ארצישראלית.[91]

חלב - בקהילת חלב-(ארם-צובא), שהיתה הגדולה והמבוססת בלבנט, שכנו היהודים בשתי שכונות נפרדות - שכונת האמידים-"גימיליה" ושכונת "באחיסטה", בה התגוררו בעיקר יהודים מבני דלת העם. מספרם, בין שתי מלחמות-העולם, כ- 10,000 נפש.[92] בשנת 1943 - 17,000 נפש.[93]

מספרם בשנת 1949 הוערך בכ- 2000 נפש.[94]

בית-הכנסת הגדול והעתיק, "אל-סאפרא", היה אחד ממוקדי הקהילה החלבית. במערה בתוכו הוחבאו כתבי "כתר ארם צובא", כתב-היד העתיק ביותר של התנ"ך.[95] הקהילה היתה מאורגנת באופן בסיסי. בראשה עמד וועד אשר נבחר על-ידי שועי הקהילה ופרנסיה הנכבדים.[96]

---

[89] ינאית - בן-צבי רחל/ "בשליחות ללבנון ולסוריה", הוצ' מילוא, 1979 . עמ' - 22-23, 27 .

[90] אברמסקי-בליי עירית/ "יהודי סוריה ולבנון תחת שלטון וישי". בתוך: "פעמים"-(28), תשמ"ו- 1986 .עמ' - 134 ; דיעה אחרת על מצב קהילת דמשק מושמעת מאת אליהו כהן שהיה עד 1936 חניך ופעיל ב'החלוץ' במקום, העפיל ארצה, נתיישב בקיבוץ חולתה ובשנת 1941 שב אליה לפעילות חינוכית ולפעילות בענייני הגנה והעפלה.כהן כותב: "המצב בקהילת דמשק בכל רע. סיעות ומריבות כאילו הם בני הארץ". "אליהו כהן מוסר" - 18.9.1943 . את"ה, א'12+14 .

[91] סיטון דוד/ "קהילות יהודי ספרד והמזרח בעולם בימינו". בתוך: כהן מרדכי-(מרקו), שם. עמ' - 24-26 .

[92] ברנאי, שם.

[93] לסקר, שם. עמ' - 72 . הנתונים ע"פ מיפקד - 1943 .מקור הנתונים, כפי המופיע אצל לסקר-(שם. עמ' - 70, הערה מס' 1), הוא ספרו של - Schechtman Joseph B., 1961 .

[94] מ' צ'רבינסקי אל ב' גיבלי. שם ; כן ראה הדו"ח הנ"ל-(מתאריך 29.4.49 . הערה מס' 86, הנ"ל), בו מצוין כי מספר היהודים בחלב הוא 3,400 נפש.

[95] על "כתר תורה" ועל בית-הכנסת הקדום בחלב, ראה בחיבורים הבאים: בן-צבי יצחק/ "כתר התורה של בן-אשר" - איב"צ, 1/9/1/42 ; דותן אלכסנדר/ "לתולדות בית-הכנסת הקדום בחלב". בתוך: "ספונות"- (ספר א'), תשי"ז - איב"צ, 1/9/1/41 .

[96] בסוף המאה ה- 19, חלו שינויים במבנה מנהיגות הקהילה. היתה בכך השפעה בכיוון של 'התמערבות'. על כך ראה אצל: הראל ירון/ "הדחתו של החכם באשי החלבי האחרון". בתוך: "פעמים"-(44), קיץ-תש"ן. עמ' - 110-131 .

רוב היהודים עסקו במסחר. סוחריה נצלו עובדת היותה של חלב יושבת בצומת הדרכים המקשר בין עיראק לתורכיה.

יהודי חלב נהו אחר התרבות הצרפתית.[97] במיוחד ניכרת היתה נהייה זו בקקרב שכונת האמידים. העניים שבשכונת באחיסטה התחנכו בעיקר בתלמודי תורה ובישיבה, שלמרבה האירוניה שכנו, כבתי התפילה, בסמוך לבית-הבושת העירוני.[98]

קאמישלי - בין השנים 1926-1928, צמחה וגדלה אוכלוסיית היהודים בקאמישלי עד לכמה מאות נפש.[99] בשנת 1931, נמנו בה כ- 200 משפחות אשר עסקו במסחר וכ- 50 משפחות שעסקו בחקלאות.[100] ע"פ מיפקד 1943, חיו בה כ- 1,500-2000 יהודים.[101] מספר זה הלך וירד, עד כי בשנת 1970, נמנו בה כ- 400 נפש בלבד.[102]

זו היתה קהילה חדשה יחסית, העיירה, הוקמה ע"י שלטון המאנדאט הצרפתי, כדי להגן על חבל הגזירה מפני הכנופיות הכורדיות והבדואיות שמצאו מקלט בחבל זה. קביעת תחומי חבל הגזירה מחדש-(בשנת 1928), נוצלה ע"י יהודי נציבין העתיקה, שנמצאה בצד התורכי, להגר לקאמישלי, הרחוקה כ- 2 ק"מ ממנה. הקמתו של מרכז מסחרי יהודי במקום וכן הבריחה מחובת השרות בצבא התורכי שהונהגה שם לאחר עלותו של אתא

---

[97] ינאית - בן-צבי, שם. עמ' - 47 .

[98] שם. עמ' - 35-36 .

[99] כהן חיים יוסף, תשל"ג, שם. עמ' - 79 .

[100] מכתב אליהו אפשטיין-(אילת) לרחל ויצחק בן-צבי. ביירות - 30.9.31 . איב"צ, 1/9/1/46 . ראוי לציין כי בראשית שנות ה- 30, הטילה, המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שליחות מודיעינית על סטודנטים יהודיים מארץ-ישראל שלמדו באונברסיטאות ובמכללות שונות בבגדאד ובביירות. מידע על המתרחש בארצות אלו, מבחינה מדינית, כלכלית וכו' וכן מבחינת קהילות היהודים, היה מטעמים מובנים חשוב לישוב בארץ, וסטודנטים אלה יכלו להפיקו באופן עדכני. אפשטיין אחראי היה על הדיווחים מתחומי סוריה ולבנון. תפקיד הכיסוי שלו היה שליח הקרן הקיימת בארצות אלו. על כך ראה: ברד שלמה/ "שליחות ושליחים לארצות האסלאם". בתוך: "שורשים במזרח"-(א'), יד-טבנקין, תשמ"ו. עמ' - 154.

[101] לסקר, שם. עמ' - 72 ; אבידוב יאני/ "נתיבים נעלמים", ע"ע, ת"א, 1967 . עמ' - 54 . אבידוב כותב כי בעת ביקורו במקום-(בשנת 1942), חיו בו כ- 3,000 יהודים.

[102] שץ יעקב, ביבר יהואש-(עורכים)/ "מצוקתם של היהודים בארצות ערב", מרכז ההסברה - משרד החינוך, 1971 . עמ' - 10 ; כן ראה דו"ח שיחה עם איש דמשק, אלי זאגה, מתאריך - 19.10.49 . מן הדו"ח עולה כי בקאמישלי חיו אז 3,500 יהודים, רובם עובדי אדמה.דו"ח מיכאל-[כרמיל-צ'רבינסקי משה]- ת"א, 20.10.49 . את"ה, 14/16 ; ראה גם ב"אנציקלופדיה העברית", שם. בשנת 1968/9 , חיו בקאמישלי 300 יהודים-(רובם ממוצא כורדי). הבדלים משמעותיים אלה בהערכות לגבי מספר היהודים בקהילות השונות, עולים תדיר. נראה כי ה זו, באותה העת, חיו כ- 350 יהודים.

תורכ לשלטון, היו הסיבות העיקריות למעברם של היהודים, מן האיזורים הסמוכים, אליה. מוצאם המקורי היה מעיראק, כורדיסטאן, מדיאר בכר וממרדין.[103]

רוב היהודים עסקו במסחר - טקסטיל, נעליים, צמר, מוצרי חלב, מיעוטם - במלאכה ובחקלאות. מצבם הכלכלי היה נחות. רק משפחות אחדות, של סוחרים, היו אמידות. הקהילה שמרה בקנאות על המסורת היהודית ועל קיום נוהגי ההלכה.[104] בית-הכנסת היחיד, ששימש גם כמרכז קהילתי, והוקם על-ידי ראשוני המהגרים, היה זל במראה. רוח ההשכלה והחינוך הצרפתיים כמעט ולא הגיעו עדיהם. מוצא רובם וקרבתם אל כורדיסטאן, השפיעה על שפתם, מנהגיהם ואופן לבושם.[105]

המשפחה מייסדת הקהילה, היתה זו של משה נחום עבדא. הוא רכש בקאמישלי אדמות והקים מרכז מסחרי. משנות ה- 30 שימש הוא כחכם באשי וכראש הקהילה.[106]

על אף ריחוקם הפיזי, נוצרו קשרים בין הקהילה למנהיגות הישוב בארץ. במאי - 1938, כותב משה נחום עבדא אל יו"ר הוועד הלאומי, יצחק בן-צבי. במכתבו הוא מוסר כי באיזור הג'זירה התנהלו קרבות בין כוחות המאנדאט הצרפתי לבין כוחות מקומיים אשר דרשו ניהול עצמאי של החבל, וכי יהודים מן הקהילה לא נפגעו. הוא אינו מפרט מספרם של היהודים בקהילתו - "אתם יודעים כמה יהודים ישנם בה"- אך מציין כי בחבל הג'זירה קיים רק עוד מקום ישוב אחד, דיר אל-זור, שם נמצאים יהודים - "בערך עשרה בתים".[107] הידיעות על הנעשה בארץ הגיעו עדיהם בעיקר מן העיתונים העבריים והערביים. במכתב אין איזכורים, מטעמים מובנים, לגבי רצון עלייה ארצה, אך משתמע מן הנוסח כי הקהילה תהיה נכונה מתוך - "רגשי הכנעתנו לכבודכם", למלא אחר הנחיות המנהיגות הישובית. לשון הפניה אל בן-צבי - ("לכבוד מעלת מנהל הלאומי כמה"ר-[כבוד מורנו הרב]-יצחק בן-צבי נר"י-[נרו יאיר]-אתה ה'

---

[103] אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 137-138 .

[104] נחום מנחם/ "מתחים ואפליה עדתית בישראל", הוצ' רובין, ר"ג, 1983 . עמ' - 267-283 .

[105] על רשמים מאורח חייהם ומנהגיהם, כותב אבידוב, שם. עמ' - 54-62 .

[106] חבס ברכה/ "פורצי השערים ממזרח ומים", הוצ' "מערכות"-משהב"ט, ת"א, -1960 . עמ' - 181 ; עדות נפתלי גולומב ואליהו כהן. בתוך: ינאית, שם. עמ' - 67-68 .

[107] מכתב משה נחום עבדא אל יצחק בן-צבי. ב' אייר התרצ"ח-(3.5.38). איב"צ, תיקי יונה כהן - 5/49/1/7 .

תשמרהו ובצנה תעטרהו אכי"ר-[אמן כן יהי רצון]) - משמעותה, ע"פ ניתוח הפסוק בפרק בו הוא מופיע במקרא-(תהלים, ה', ו'), כי יו"ר הוועד הלאומי מוחזק כצדיק, וככזה הרי שיש לעשות כהנחייתו. מאז החלטת החלוקה באו"ם, בנובמבר 1947, מורע מצבם של בני הקהילה. הם יודעים רדיפות שהלכו והחריפו עם השנים. העובדה כי חבל הגיזירה הוכרז, בסוף שנת 1947, כאיזור צבאי,[108] היה בה כדי להביא למצב בו מופרעים חיי הקהילה.

ביירות - לקהילת יהודי ביירות, לעומת הקהילות שתוארו לעיל, היה יתרון מה, הנעוץ בעובדה כי היתה זו עיר נמל, הפתוחה כלפי הזר וכלפי המערב ותרבותו. מוצא רוב אנשי הקהילה היה מדמשק ומחלב שאליהם נוספו יהודים ממזרח אירופה שביקשו להגיע לארץ-ישראל, אך עם הזמן, התערו והשתקעו בה. יהודיה עסקו בסחר פנים וחוץ, חלקם התפרנס מתיירות ומעסקי בנקאות. בעיר היו קיימים שני מוסדות להשכלה גבוהה - האוניברסיטה האמריקאית והאוניברסיטה הצרפתית, והדבר איפשר, ליהודים לא מעטים, לרכוש השכלה אקדמאית.

לצד מעמד האמידים ובעלי ההשכלה, היו יהודים, רבים למדי, שהיו קשה-יום.

כל הקהילה נתרכזה ברובע אחד - "ואדי אבו ג'מיל", שבו, עם רדת הלילה, היו היהודים מסתגרים.

ע"פ דיווחיה של ינאית, חיי היהודים בעיר בעלת מאפיינים רב-לאומיים כביירות, איפשר יצירת מיגוון תרבותי ששלושה הם מקורותיו - ערבי, צרפתי ומסורת יהודית.[109]

בביירות נמצאו מספר בתי-כנסת ובתי מדרש. המפואר והמפורסם ביותר שבהם היה בית-הכנסת "מגן אברהם" אשר הוקם בשנת 1925 . בתקופת מלחמת העולם השניה, ראש הקהילה בביירות היה יוסף פרחי, ממשפחת חיים פרחי הנודע,[110] עתיר הנכסים, אשר שימש, בסוף המאה ה- 18 ותחילת המאה ה- 19, כשר הכספים של אחמד אל-ג'זאר, ששלט מעכו על חלקים נרחבים בארץ-ישראל ובסוריה.

---

[108] גולדמן דבי/ "יהודי סוריה ולבנון", מרכז ההסברה, ירושליים, 1981 . עמ' - 10.

[109] ינאית, שם. עמ' - 15,17-18 .

[110] פיליפ תומס/ "בית פרחי והתמורות במעמדם של יהודי סוריה וארץ-ישראל, 1750-1860". בתוך: "קתדרה" -(34), דצמ' - 1985 . עמ' - 97-114 ; אורמן דן/ "תולדות עכו בתקופה העות'מאנית". בתוך: "קרדום"- (חוברת 24-25 , "עכו ואתריה"), הוצ' אריאל, ירושליים, ינואר- 1983 . עמ' - 40-58 .

5. ראשית החינוך העברי-לאומי

בראשית מלחמת העולם הראשונה, נוסדו בדמשק, בעידוד אברהם אלמאליח[111] ויוסף ליברמן, שניהלו את בתי-הספר העבריים, שני מועדונים יהודיים-לאומיים - "התחייה" ו"מכבי". מטרת ההקמה היתה להעמיק את התודעה הספורטיבית והלאומית של צעירי דמשק, ולהפיץ את השפה העברית בקרבם. מספר הפעילים בהם, צעירים משכילים משכבות גיל שונות, היה כ- 220. באוגוסט שנת 1917, נוסדה אגודת בנות בשם 'התקוה' ובאותה עת, גם מועדון 'יועד עבריה'. בהמשך, ביזמתם של כמה מורים עבריים, נתלכדו מספר מועדונים לתנועה אחת - "המכבי".

בגינם של מספר אירועים בסוריה - המרד הסורי, המצוקה הכלכלית והתגבשות הגוש הלאומי הסורי למען מאבק לעצמאותה המדינית של סוריה - נתפלגה התנועה. הפורשים הקימו, בשנת 1925, את תנועת 'הצבי'. בעזרתו של יהודה קופלביץ-(אלמוג), אז חבר קיבוץ רמת-רחל, החליטה תנועה זו, בשנת 1928, לשנות שמה ליהחלוץ',[112] ולהתקשר עם תנועת הפועלים והקיבוץ המאוחד. אין זו היריעה המתאימה לטיפול בסוגיית התקשרותה של תנועת 'החלוץ' למפלגות פוליטיות, על כן אך יאמר כי ההתקשרות לגוף פוליטי, כשלעצמה, יצרה שינוי בתפיסת ההגשמה החלוצית.

מיד לאחר הקמת התנועה יצאה ממנה קבוצה בת שישה חברים להכשרה בכפר-גלעדי.[113]

---

[111] אלמאליח אברהם-(רפאל בן-ציון), מונה בידי חותנו, רבה הראשי של דמשק, יעקב דאנון, למזכיר הקהילה. בשנת 1911 יסד בעיר, אחר שחברת 'אליאנס' הסירה חסותה מן התלמוד תורה בשל מחלוקת כספית עם הקהילה, בית-ספר עברי וגן-ילדים, שחינכו, בעזרת מורים ארצישראליים, ברוח עברית- לאומית. על כך ראה אצל: תדהר דוד/ אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו"-(כרך ט'), ספרית ראשונים, ת"א, 1947 . עמ' - 3367 ; הראל, שם. עמ' - 187-188 .

[112] שורשיה של תנועת 'החלוץ' בסוריה, מצויים בחינוך הלאומי של בית-הספר העברי בדמשק, בתקופת שנות ה- 20 הראשונות . יוזמתו של אלמוג, נציג 'החלוץ' הארצישראלי, ומפגשיו עם בוגרי בית-הספר העברי, מרגע הגעתו לסוריה, בשלהי שנת 1920, הביאו לפריחה בפעילות 'החלוץ' בסוריה. על כך ראה אצל: אברהמי חנה/ "'החלוץ' והעליה מסוריה - העשור הראשון, 1929-1939". בתוך: אברהמי יצחק-(עורך)/ "שורשים במזרח"-(ב'), יד-טבנקין, 1989 . עמ' - 135 ; אילן צבי/ "'החלוץ' בסוריה וההתישבות בחורן, 1928-1936". בתוך:"פעמים"-(14), מכון בן-צבי, ירושלים, תשמ"ג- 1982 . עמ' - 45-56 . אילן מדווח על נסיונותיו של אלמוג ליישב חלוצים צעירים מדמשק בחורן. אם כי הרעיון לא הגיע לכדי מימוש, תרם הדבר לחיזוק קשריה של תנועת 'החלוץ' בסוריה אל התנועה הקיבוצית. רבים מחבריה הצטרפו כחברים לקיבוצים שונים, ומאוחר יותר יצאו, הם עצמם, כשליחים לשם, ופעלו במסגרת ההעפלה היבשתית.

[113] מנחם נחום/ "פעילותה של תנועת המכבי בדמשק ובביירות בין שתי מלחמות העולם". בתוך: "בתנועה"- (3), מכון

גם בבירות פעלה 'המכבי'. בשנת 1927, זכתה "מכבי ביירות" בהכרת הברית העולמית של מכבי וזכתה לתמיכה מלאה מצד ועד הקהילה. עיקר הפעילות היתה ספורטיבית, אך חברי המועדון קיימו גם שיעורי ערב בהנחלת הלשון העברית וזמו אירועי תרבות שונים.[114] חברי המכבי בדמשק ובביירות העלו טענות כנגד המוסדות הלאומיים בארץ. יחסם של השלטונות והאוכלוסיה המקומית כלפי פעילותם גררה יחס דומה מצד מנהיגי הקהילות שביקשו להמעיט, ככל האפשר, גורמי עימות עם השלטון. בצר להם פנו הם לארץ בדרישה להתעניינות גדולה יותר, בהם, בני גלות המזרח.[115]

בכינוס "המכביה" הראשונה בארץ-(1932), נטלה חלק גם משלחת, בת עשרות משתתפים, מתנועת המכבי בסוריה ובלבנון.

ברל כצנלסון שביקר בקיץ 1931 בסוריה ובלבנון, המליץ בפני מחלקת הנוער של הקרן הקיימת בירושלים, להקציב סכום כסף לצורך פעולה בקרב הנוער העברי בסוריה, כן ביקש כצנלסון, מדריכים מתאימים לעבודה שם. על אף נימוקיו בנושא החשיבות הלאומית הטמונה בנוער היהודי בסוריה ובתרומה שיש בידם להעלות למען העמקת קשרי ארץ-ישראל עם העדות היהודיות שבארצות השכנות, נשלח אליהן רק חלק מן הסכום הדרוש. מדריכים-שליחים, לא נשלחו.[116]

"משרד ארצישראלי", מטעם הסוכנות היהודית, נפתח בביירות בשנת 1932. המטרה העיקרית בהקמתו - ארגון עליית יהודי סוריה ולבנון. כך התאפשר קשר ישיר עם הנהלה הציונית בירושלים.[117]

וינגרייט, מרץ- 1992 . עמ' - 7-17 .

[114] שם. עמ' - 17.

[115] בארץ, באמצעות שמואל שלו מכפר-גלעדי, הועלתה דרישה לעזרה מיידית, בעבור הסתדרות 'החלוץ' בדמשק. ממכתבו אל שפרינצק, שהיה חבר ההנהלה הציונית ופעיל בהסתדרות הכללית, עולה כי מפאת חוסר מדרין, פורצות בו, באופן תדיר, מריבות, הגורמות להתרוקנות הסניף מחבריו - "וככה נתבטל סניף ביירות". ממכתבו של שמואל שלו לחבר שפרינצק, כפר-גלעדי, כ"א סיון - תר"ץ. אצ"מ, S6-641 .

[116] מנחם, שם. עמ' - 18.

[117] ברד שלמה/"שליחות ושליחים לארצות המזרח". בתוך: אברהמי יצחק-(עורך)/ "שורשים במזרח"-(א'), יד-טבנקין, תשמ"ו. עמ' - 153-154 .

בשנת 1933, הגיעו לסוריה וללבנון יהודים מגרמניה. הם ביקשו להסתייע ביהודיה למען עלייתם הבלתי-חוקית לארץ-ישראל. בעת שהייתם שם, נערך לכבודם מפגן ספורטיבי בו השתתפו כ- 300 ספורטאים מתנועות 'המכבי', 'החלוץ' ו'הפועל'.

אנשי תנועת 'המכבי' בביירות, אחר פעילות במסגרת התנועה, חשו, כך נראה, כי היחס אליהם לא יהא שונה מזה אותו מקבלים חברי תנועה מארצות אחרות, ועל כן פנתה הנהגת התנועה בביירות אל הלשכה הארצית של קרן-היסוד כדי לסייע בידה בקבלת "רשיון תיירות" ל- 35 מחבריה אשר ביקשו לעלות ארצה במסווה של תיירים. הלשכה הראשית ומחלקת העלייה חששו מקיזוז "התיירים" ממכסת רשיונות העלייה. הרשיונות לאנשי 'המכבי' בביירות לא ניתנו.[118]

במקביל לפעילותם של המועדונים האחרים, החלה כאמור, מאז הגעת יהודה קופלביץ לדמשק, התארגנות של קבוצות נערים נוספות במסגרת 'החלוץ'.[119] אחד מעקרונות 'החלוץ' - הגשמת "לעלות לארץ-ישראל - לשם עבודה עצמית רחוקה מניצול אחרים", החלה, טיפין, טיפין, להתממש. 'החלוץ' הסורי, בכור תנועת 'החלוץ' בארצות המזרח[120] עשה לעלייתם, העפלתם, של חניכיו למשקי הקיבוץ המאוחד. ראשית לכפר-גלעדי, שהפך עד מהרה לתחנת מעבר למעפילים, ולאחר מכן, למשקים נוספים כנען, גשר-(אשדות-יעקב) וגבעת-השלושה. אולם כבר אז, על אף הצלחתה היחסית של התנועה בעשייה לעליית חניכיה ארצה,[121] נשמעו טענות קשות כלפי אנשי הקיבוצים בארץ שלא השכילו למתן הלם המפגש הראשוני של העולים מדמשק בחברה המשקית.

נוסף על שתי התנועות 'מכבי' ו'החלוץ', נוסדה בדמשק, בשנת 1931, אגודת הספורט 'הפועל'. מכתחילה לא היו לאגודה איפיונים רעיוניים כבתנועת האם בארץ, אך כעבור זמן קצר משנוצר הקשר עם

---

[118] מנחם, שם. עמ' - 20 .

[119] על התארגנות אחת מקבוצות 'החלוץ' ופעילותה למען ההעפלה בשנות ה- 20 וה- 30 המוקדמות, ראה עדותה של פסח שושנה מאפיקים - "עם 'החלוץ' בדמשק". ארכיון יד-טבנקין-(להלן- אי"ט): חטיבה- 25 מ/ מיכל- 12 / תיק- 2 - (כיום ממוקמת העדות ב- חט'25-ע'/מיכל- 7 /תיק- 13).

[120] יצחק בן-צבי אל הוועד הפועל של ההסתדרות -(19.1.1930). בן-צבי מציין דבר ההתעוררות בפעילות תנועת 'החלוץ' בקרב הנוער היהודי בדמשק ומבקש לעשות ביתר מאמץ בענין זה. בתוך: רובינשטיין שמעון/ "מופת של רב", הוצ' המחבר, ירושלים, 1995 . עמ' - 151 ; אברהמי, שם. עמ' - 141 .

[121] עד למחצית שנות ה- 30, העפילו כ- 1,500 יהודים מדמשק - (מנינם, באותה העת - כ- 6,000 נפש). שיעור גבוה, לכל הדעות. כמו במקרה "מכבי" דלעיל, אף על בקשות חוזרות ונשנות, הרי עד ראשית שנות ה- 40, יצא רק שליח אחד מטעם 'החלוץ', לסוריה - (יוסף לוי ואשתו טהורה). הם פעלו שם בתקופת השנים 1931-1932 . על כך ראה: אברהמי, שם. עמ' - 142 .

האגודה בארץ-ישראל, אוחדו שתי התנועות 'הפועל' ו'החלוץ' בדמשק, לתנועה אחת. הדבר הביא להפיכת בית התנועה החלוצית בדמשק לבית שוקק פעילות - "...ערב ערב מנוער המשתוקק לעלות ארצה...קודם עליה של נוער מגשים, אחר כך באה עליה של משפחות שלמות, ובשנת 1934 הגענו לשיא בעליה מדמשק מבירות ומחלב".[122]

6. יחס השלטונות ; קשרי הקהילות אל הישוב

מצבם של יהודי סוריה החל מתערער, בעיקר, בשל אירועים והתפתחויות שלא היו קשורים ישירות לחיים במדינה זו. אחד מגורמים משפיעים אלה הוא עליית הנאצים לשלטון בגרמניה. אמנם, בשלביה הראשונים של מלחמת העולם השניה, התרכזו הנאצים בהרחבת גבולות הרייך השלישי באירופה, אך הפצת הרעיונות הנאציים וחיפוש בעלי-ברית לשעת כושר, היו ככל הנראה חשובים למדי בעיני האחראים למנגנוני השלטון הנאצי. החרם על יהודי גרמניה -(1.4.1933), הביא לגל מחאות גם בקרב יהודי המזרח. בדמשק ובבירות קויימו הפגנות מחאה והושמעו איומים על החרמת סחורות מגרמניה. לחצים כלכליים הביאו לכך כי השלטונות המקומיים דאגו להחלשת המתקפה על גרמניה. גל מחאה זה נוצל ע"י גורמים ערביים- לאומיים לערור העוינות כלפי היהודים בשאלת ארץ-ישראל.[123]

בשנת 1935, הואשמו היהודים בדמשק בפעילות ציונית. הדבר גרר מעשה אלימות כלפיהם.[124]

בשנת 1937, בעיצומו של המרד הערבי בארץ-ישראל ובעקבות הוצאת הוועד הערבי העליון אל מחוץ לחוק, ברחו רבים ממנהיגיו אל דמשק. כאן, בסיוע מנהיגים סוריים לאומיים, מוקם מטה לתעמולה נגד-יהודית. תסיסה

---

[122] צאלח שלמה/ "יסוד 'הפועל' בדמשק". בתוך: "המעורר", במה ליהדות הספרדית ולבני עדות המזרח, אדר - תשט"ו - (פברואר- 1955). עמ' - 14-15 . את"ה, 14/740 .

[123] אלדד דן/ "תגובת היהודים בארצות המזרח על המדיניות האנטישמית בגרמניה, פברואר 1933 - אפריל 1934 ". בתוך: "פעמים"-(5), 1980 . עמ' - 55-76 .

[124] כהן חיים יוסף, תשל"ג. שם. עמ' - 50 .

לאומנית זו הורגשה בקרב יהודי סוריה. הם נאלצו לחיות בבידוד נוכח התגברותה של הגישה הנגד-יהודית והנגד-ציונית, שנתחזקה בשל בעיית ארץ-ישראל וקיבלה יתר תוקף בגין ביקורה של קבוצת פקידים נאצים מגרמניה.[125] נתלוו לכך גילויי אלימות, אשר רמתם ותדירותם הלכו וגברו - יהודים נדקרים, אחדים מהם, למוות, מופצים כרוזים, ביזמתו של המופתי, הקוראים להטיל חרם על יהודי סוריה, "מוכרי תוצרת ציונית ויהודית", ומוטלות פצצות ברבעים היהודיים בציזון ובביירות.

התדרדרות מצבם של יהודי סוריה ולבנון לא נעלמה מעיניהם של המנהיגות הארצישראלית. חבר הנהלת הוועד הלאומי, אברהם אלמאליח, ביקר בשנת 1940 בסוריה ובלבנון ונפגש עם אישים יהודיים ולא-יהודיים כדי לברר השאלות שהן מעניינו של הישוב היהודי. סכום משיחותיו נתפרסם בתאריך 10.12.1940 ע"י המחלקה לעיתונות ולהסברה של הוועד הלאומי, ומהן עולה כי בשלהי שנת 1940, היתה כוונה צרפתית להעביר שלטונה בסוריה ובלבנון לידי כוחות איטלקיים או גרמניים. רוב האוכלוסיה המוסלמית נטתה לתמוך בגרמניה. לדעת אחד מעורכי העיתונים היומיים בשפה הצרפתית

- "לא נשאר ליהודים מה לעשות בלבנון ובסוריה, וכל מי שיוכל להציל משהו וללכת, טוב יעשה; ואם, לעת עתה, עדיין אין חוקי נירנברג של וישי חלים עליהם, בתורת לבנונים או סורים, מי יוכל לסמוך על הבטחות הצרפתים אפילו אם ישארו בסוריה, ומכל שכן אחרי שיצטרכו באחד הימים לצאת ממנה ? "

לדעתו של אלמאליח צפוי היה עתיד שחור ליהודים. גם מנהיגי היהדות בביירות, דמשק, חלב, וציזון, היו בדיעה כי הידיעות על נצחונות ממשלות הציר "...מעוררות שמחה וששון בלב המושלמים, עד כדי כך...שהערבים רצו פעם לערוך הפגנות שמחה על נצחון גרמני באחת המערכות". אלמאליח תיאר תחושה של "עצבות ודאגת המחר". יהודי סוריה ולבנון מנותקים היו, כמעט לגמרי, מן הישוב היהודי בארץ-ישראל. ניכר חשש כי עקבות התעמולה הנגד-יהודית שניהל המופתי, אשר טרם נשכחו מ"שכניהם הטובים", תבוא לידי ביטוי "ביום שהנאצים או הפשיסטים יפלשו, חלילה, לסוריה".

---

[125] Gilbert Martin\ "Jewish History Atlas - (Second Edition), Weidenfeld & Nicolson , LONDON, 1976. p. 115 ;

וראה גם אצל: אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 144-146 .

מן הדיווח עולה כי בסוריה ובלבנון נתפרסמו, זה מכבר, "חוקי נירנברג של וישי" ואף על פי שעדיין אינם נאכפים בפועל, חש עצמו היהודי "נחות דראגא", "אדם בשפל המדרגה". תחושה זו נתגברה מיום שהתחילה הממשלה לפתר משורותיה את היהודים המעטים ששרתו במסגרתה.

מסקנות הדו"ח הן: א. רובם הגדול של המוסלמים בסוריה ובלבנון אוהדים את גרמניה ומעדיפים כי גרמניה, המבטיחה להם הקמתה של קונפדרציה ערבית -(הכוללת את עיראק, סוריה, לבנון, ארץ-ישראל, עבר-הירדן וחיג'אז)- בראשותו של אבן-סעוד, אכן תקיים דבריה. לדעתם תוכנית זו ברת מימוש משום שלגרמניה אין, כלאנגליה, עניינים חיוניים במזרח-הקרוב, "ומשנאתה לאנגליה וליהודים, קיים תקיים את הבטחתה זו במלואה ותפטרם, פעם ולתמיד, משני האוייבים האלה יחד".

ב. מוסוליני העניק אמנם לעצמו התואר "מגן האיסלאם", אך בכל זאת מתנגדים המוסלמים בסוריה ובלבנון לכניסת איטליה. חולשתה הכלכלית ונסיון הערבים עם איטליה בלוב, אינו מעניק לה זכות שלטונית בתוכם.

ג. המוסלמים מתנגדים לשלטון תורכי.

ד. רוב המרוניטים דורשים בתוקף עצמאות. חלק קטן מן המוסלמים, במיוחד מחוגי הסוחרים ובעלי ההון, נוטים לבריטניה. כך גם לגבי חלק מהנוצרים, ורוב הדרוזים.

ה. כל היהודים בסוריה ובלבנון "מתפללים לאלוהים" כי אנגליה תכבוש את סוריה.[126]

הישוב היהודי בסוריה ובלבנון, בתקופת מלחמת העולם השניה, ניצל מאכיפתם של חוקי וישי או אף מהשמדה,[127] אע"פ שגורלם של יהודים אחרים, בצרפת עצמה ובמדינות החסות הצרפתיות שבצפון אפריקה, לא

---

[126] דו"ח פנימי - "מודיעין י"א" - (10.12.40), בנושא - "בסוריה והלבנון בימים האלה", מאת המחלקה לעתונות ולהסברה של הוועד הלאומי. א"ז, 6ג - 1/7 .

[127] כהן יונה/ "אל המיליון הנשכח", הוצ' כנה, ירושליים, 1987 . עמ' - 9 . השליח כהן כותב כי היו תוכניות להקמת מחנה ריכוז ליהודי סוריה. אין מצוין המקור לידיעה.

שפר עליהם. העובדה כי שלטון וישי בסוריה ובלבנון נמשך בפועל אך כשישה חודשים -(מתאריך- 29 בדצמבר 1940 עד ה- 14 ביולי 1941), לא איפשרה, במשך זמן קצר זה, הפעלה יעילה ויסודית של חוקי המשטר החדש. יתר על-כן, החוגים הסורים הלאומיים, שהיו נתונים, בחלקם, להשפעת התעמולה הנאצית והיו בעלי מגמות נגד-ציוניות ברורות, לא באו כדי גבוש מעשי עד סופה של המלחמה.[128]

בידוד המערכת הכלכלית של סוריה ולבנון מן המערכת הכלכלית עם מדינות קרובות גרמה למחסור במצרכים חיוניים. היהודים, כמו כלל תושבי סוריה ולבנון, נפגעו מן המצב הכלכלי הקשה. בתקופת שלטון וישי, מגיע לביירות-(דצמבר- 1940), מטעמה, כנציב עליון, הגנרל הנרי דנץ. הוא ביקש להרגיע מעט את הרוחות הנגד-צרפתיות בסוריה, שנבעו גם בשל המצב הכלכלי הירוד. במאי-יולי שנת 1941, הוא מגיע להסכם, עם רודולף ראהן, פקיד מטעם המחלקה המדינית במשרד החוץ הנאצי, בדבר מעבר מטוסים גרמניים דרך סוריה לעיראק והפשרת נשק ממחסני יצבא הלבנטי, לצורך המרידה העיראקית נגד בריטניה. בתמורה התחייב שליח משרד החוץ הגרמני להעביר,

בסיוע השגריר הנאצי בבגדאד, משלוחי מזון מעיראק לסוריה. מן ה- 12 במאי ועד ה- 4 ביוני 1941, נחתו בשדות התעופה הסוריים 120 מטוסים גרמניים.[129]

עוד קודם לכן, באפריל שנת 1941, מגיעה לשלטון בעיראק ממשלת ראשיד עאלי אל-כילאני. היא מחליטה לשים קץ למעמדה המיוחד של בריטניה בעיראק ולו גם במחיר שיתוף פעולה עם גרמניה. הבריטים ביקשו לחסל רעיונות מרידה אלו, ובמאי, בעזרת שבטי הפרת, יצאו למתקפה כנגדו. ראשיד עאלי וחבורתו ברחו מעיראק. לאחר בריחתם של ראשי המשטר אוהדי הנאצים מבגדאד-(7.6.1941), ועוד בטרם נכנסו הכוחות הבריטיים לעיר -(חג השבועות תש"א, 2-1 ביוני 1941), החלו בבגדאד מהומות נגד-יהודיות מאורגנות שעלו בהיקפן ובנזקיהן, לגוף ולרכוש, על כל הזכור בעת ההיא. כ- 180 יהודים נהרגו, כ- 800 נפצעו, ורכוש יהודי רב נבז וניזוק.[130]

---

[128] אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 131 .

[129] אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 148 .

[130] גליצנשטין-מאיר אסתר / "הפרעות ביהודי בגדאד, חג השבועות תש"א (2-1 ביוני 1941)". בתוך: פעמים"-(8), 1981 . עמ' - 21-37 .

הידיעות אודות מצבם של יהודי עיראק מאז עלה ראשיד לשלטון, הגיעו אל יהודי סוריה ולבנון, אם באמצעות העתונות הערבית המקומית ואם באמצעות סוחרים מאזורי עיראק השונים שעשו בסוריה. מקור נוסף לכך היה הביטאון היהודי בשפה הערבית - 'אל-עאלם אל אסראלי'[131]-(העולם היהודי), שהיה היחיד שיצא בסוריה ובלבנון. הביטאון דיווח, בתחילה אך במרומז, על מצבם של יהודי עיראק אחר עליית ראשיד לשלטון. רק ב - 15 בספטמבר - 1941, כחודשיים לאחר גירוש שלטונות וישי מהלבנט, מציין העיתון את הטבח-(ה'פרהוד') ביהודי עיראק, במאמר המערכת ששם כותרתו הוא - "אחרי שואת עיראק: למדינה התחייבות כלפי בניה", מועבר מסר פייסני אל ערביי סוריה. בין היתר נאמר בו: "...האירוע הזה, שהוא תוצאת נסיבות מיוחדות, לא יכול לעולם לייצג את אצילות-הנפש הערבית אשר מעטרת את ההיסטוריה הערבית המפוארת...רצח היהודים בעיראק והשוד והביזה שבאו בעקבותיו אינם אלא פועל יוצא של יריבות המפלגות במדינה ההיא... התעמולה הגרמנית, שהפיצוה חסידי גרמניה הערבים בעיראק, במיוחד נגד היהודים, זכתה לתפוצה רחבה והביאה לתוצאה המצערת הזאת".[132]

השמועות על הטבח בעיראק ועל הסבל מן ההגבלות והרדיפות בהם[133] חלחלו, בווזאי, עם הזמן, אל קהילות היהודים בסוריה ובלבנון. על מצבם של יהודי אירופה ויהודי גרמניה בפרט, היה ידוע ליהודים עוד מתקופת ראשית שלטון הנאצים שם[134], הלאומיות והנגד-ציוניות של הערבים בסוריה ובלבנון, התעמולה הנאצית בלבנט, ההתעמרות כלפיהם מצד השלטון והאוכלוסיה הערבית, ומצבם הם עצמם - הכלכלי והבטחוני, גרמו לאוירת חרדה בקרב היהודים. תחושה זו ליבתה הרצון להגירה. מועקה זו נוצלה לעידודם של יהודיה, מן השכבות

---

[131] הביטאון יצא בביירות, אחת לשבועיים, החל משנת 1926. הופיע בשם הנ"ל עד - 1946, ולאחר מכן הוחלף שמו ל'סאלם'-(שלום). ההחלפה, שנעשתה לאחר פגישת חברי ועד הקהילה של יהודי ביירות עם שר הפנים הלבנוני, באה לבטא ההבדל בין היהדות, המקובלת על השלטון, לבין הציונות, שבה רעיון הלאומיות בארץ-ישראל היה לצנינים בעיני הערבים. בשנים 1939-1943, ורסמו בו מאמרים רבים הנוגעים ליחסי יהודים-ערבים במדינות האזור. על מייסדיו ונימת כתביהם ראה אצל: אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 131,152 .

[132] אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 153 .

[133] צמחוני דפנה/ "ממשלת עיראק והעליה הגדולה של היהודים לישראל". בתוך: "פעמים"-(39), 1989 . עמ' - 64 .

[134] ראה מאמרו של אלדר, שם.

קשות-היום בעיקר, לעזוב ולעבור אל מקום אחר, אל ארץ-ישראל. שאולה פינס, שליחה מטעם הקבה"מ בלבנון, מספרת כי היהודים פחדו שמא יפוג תוקף המאנדאט הצרפתי. ביטחונם הלך ונתערער.[135]

בסקירה מן הנעשה בדמשק -(12/41), מעלה כי יחסי היהודים עם הערבים השכנים "אינם מהגרועים". ליהודים האפשרות לעבוד ולסחור בשווקים, אולם "כל היחס השקט הזה הנו רק בימי שלום, וכל פעולה או תעמולה חיצונית יכולה להפוך את הקערה על פיה. עובדה כי לאחר המקרה בעיראק, והתעמולה הגרמנית התכוננו הערבים במקום לפרוע ביהודים כדוגמת עיראק. הוכחות לכך נמצאו לא מעט והערבים הכריזו על כך בגאווה ובגלוי. ורק הודות לכניסת האנגלים שעות מספר לפני בצוע תכנית זו, נמנעו הפרעות. שליטת האנגלים בסוריה החזירה היציבות וכל האיומים שהיו כלפי היהודים חדלו, והיחסים חזרו להיות טובים למראית עין".[136] -[ההדגשה שלי. א"כ].

גם אחר המלחמה, לא נשתנתה התחושה הבסיסית, של דאגה וחרדה ביחס לחייהם במקומות מושבם הנוכחיים. זרעי השנאה כלפי היהודים והציונות נבטו ופרחו. השקפותיה של 'המפלגה הסורית הלאומית' ואף זו של מפלגת ה'בעת' היו בהן סממנים פאשיסטיים רבים.[137] שנאה זו ינקה לישדה, אף, ואולי בעיקר, מן הדימוי של היהודי בקוראן ובכתבים הנוצריים.[138]

קיומו של איום פלישה גרמני למזרח-התיכון בכלל ולסוריה ולבנון בפרט, הוסיף, כאמור, לחרדתם של היהודים בקהילות שם. אולם מקור הרעה העיקרי נבע מצד הלאומנים הערבים בסוריה ובלבנון. היה לכך תקדים, עליו עמדנו קודם לכן, כאשר דיווחנו על האשמת היהודים בציונות. התעמולה הנאצית נצלה

---

[135] עדות שאולה פינס. פרוייקט חקר ההעפלה- אוניברסיטת ת"א - (להלן- פח"ה), ע"כ - 62/2 .

[136] סקירה: אליהו כהן אל א' דובקין- מחלקת העליה, הסוכנות היהודית , ירושליים - 14.12.41 . אצ"מ, S6-1959 .

[137] על היחס ליהודי ערב ראה בדברי ההקדמה אצל: שץ וביבר , שם. עמ' - 3 ; אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 155 .

[138] מעוז משה/ ,שינאת היהודים בספרות המימסד ובכלי התקשורת הערביים", ספריית שזר, האוניברסיטה העברית, ירושליים, תשל"ה. עמ' - 9-28 ; דיעה מעט שונה, כמשתקפת במקור מוסלמי-דתי משנת 1910, מצויה במאמרו של - מירון יעקב/ "גירוש היהודים מארצות ערב ועמדת הפלשתינים כלפיו". בתוך: "מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים"- (36), האוניברסיטה העברית, ירושליים, קיץ-תשנ"ב. עמ' - 44 . ע"פ אותו מקור, "אנשי עם הספר", קרי, היהודים", הושארו בחיים, בצמוד לתנאי הכפפתם לחסות האיסלאם ולגביית מס הגולגולת מהם, כדי שיעיינו במעלותיו של האיסלאם, יתרשמו מנו, ויבקשו להתאסלם. מכאן שהשימוש בכוח ובאלימות נועד, לפי ההלכה המוסלמית, רק לאלה שאינם מסוגלים להבין ולהשתכנע. אין ברורה גישת המקור כלפי היהודי, שאחר עיונו, גמר בדעתו, שלא להתאסלם.
כן, על יחסי יהודים-מוסלמים וההנחות העומדות בבסיס יחסים אלה, ראה אצל: סעדון חיים/ "יהודים ומוסלמים בארצות האסלאם, מורכבות וגיוון", מכון בן-צבי ומשה"ח, ירושליים, תשנ"ו. עמ' - 11-48 .

המאבק היהודי-ערבי בפרשת ארץ-ישראל. מפגש ועידה בין סוכנים גרמניים וקבוצות ערביות תומכות-נאציות - (מסוריה, לבנון וארץ-ישראל),[139] שנערך בראשית שנת 1941, בסמוך לדמשק, הוביל לתכנונם של קוי פעולה משותפים, ובהם, בין היתר, פגיעה בתכניות הציונים לבית-לאומי וביהודים בכלל, כמשתפי פעולה עם הציונים המבקשים לרכוש קרקעות להתיישבות בסוריה ובלבנון.[140]

התעמולה הנאצית אכן הצליחה להוסיף שמן על מדורת השנאה ליהודים בסוריה ולבנון. מדורה זו הטיבה לבעור בשנות המלחמה ולאחריה, אף אולי, גם לאחר שנסתיימה, בשנת 1949, מלחמת העצמאות.

בתאריך 16.6.1941 , פורסם צו הנציב העליון של סוריה והלבנון, המחיל תוקפה של החקיקה הנגד-יהודית, שיצאה מאת ממשלת וישי, גם על סוריה ולבנון.[141] בסוריה פועל, מזה זמן, המוזיעין הגרמני. מנגד, החלה הסוכנות היהודית, כבר מתחילת שנת 1941, בצבירת מידע על קשרים ערביים-נאציים.[142] באחד מדו"ח אלה, המוגדר "סודי", נמסר על תחילתה של תעמולה נאצית בסוריה ובלבנון למען ערור גיוסם של גיוסם של מתנדבים לצבא ראשיד עלי בעיראק.[143] בין היתר החלו סוכנים גרמנים להפיץ, באופן שיטתי, שמועות על כיבושן הקרוב של סוריה ולבנון על ידי צבאו של היטלר.

בעתונות הארצישראלית נתפרסמו ידיעות על כי מצב היהודים שם מחמיר. על קיר בית-הכנסת בביירות נכתבו, בשפה האנגלית, נאצות בנוסח - "מוות ליהודים: מזהירים אתכם לעזוב במהרה את הארצות

---

[139] אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 150-151 .

[140] אכן, בפועל, היו נסיונות אחדים לרכישת שטחים, הן בחורן והן בלבנון. על כך ראה כנ"ל, אצל אילן צבי, שם ; אברמסקי-בליי, שם. עמ' - 150 . מדווח על נסיונות גורמים ציוניים לרכוש קרקעות בחבל ג'זירה ; כץ יוסף/ "תכניות ציוניות לרכישת קרקעות בלבנון בתחילת המאה העשרים". בתוך: "קתדרה"-(35), אפריל- 1985 . עמ' - 53-57 .

[141] צו הנציב העליון של סוריה ולבנון - 16.6.1941 . איב"צ, 6/2/1/4 .

[142] שת"פ בין הסוכנות-(המחלקה המדינית), ליחידות מודיעין בצבא הבריטי, החל עוד קודם לכן. על כך ראה אצל: גלבר יואב/ "שורשי החבצלת - המודיעין בישוב, 1918-1947"-(כרך ב'), משהב"ט, ת"א, 1992 . פרקים - עשרים ושמונה, שלושים ושמונה, שלושים ותשעה.

[143] "המצב בסוריה ובלבנון" - (קושטא, 12.5.41) . אי"ט, חט'25-ע'/מיכל- 7 / תיק- 14 -(אצ"מ, S25-5630).

הערביות" וכן הודבקו על קירות הבתים כרוזים המחייבים את היהודים לעזוב את לבנון "כי אחרת דמם בראשם".[144]

ביוני שנת 1941, פלשו כוחות בנות הברית לסוריה וללבנון. כחודש לאחר מכן נסתיים שלטון וישי בארצות אלו, בחתימת הסכם שביתת-נשק עם בנות הברית המנצחות -(יולי- 1941).[145] השלטון, בחסות בריטניה, נמסר לאנשי "צרפת-הלוחמת"-("החופשית").

כאמור, בלחצה של המפלגה הלאומית הסורית ובעידוד בריטי, נתגבש תהליך סלוקו של שלטון המאנדאט הצרפתי -(הדה-קולוניזציה), ומאז אמצע שנות הארבעים, אחר שסוריה ולבנון הופכות למדינות עצמאיות, החל השלטון הסורי מתערב יותר בעניינן של הקהילות היהודיות. בקשות מאת יחידים לקבלת דרכונים או היתרי יציאה, היו מעוכבות או אף מסורבות. תנועותיהם בתוככי המדינה הוגבלו.

באוקטובר שנת 1945, נשלח מבירות, אל גורם מסויים בארץ, דו"ח על הנעשה בקהילות היהודים בדמשק, חלב ובירות. הכותב מוסר כי ברובעים יהודיים שונים נזרקו אבנים אל עוברי אורח ואף המוכתר עצמו נסקל. במדינה מתפרסמת פקודה האומרת כי כל יהודי הרוצה בתעודת זהות צריך ראשית לקבל תעודת יושר מן המשטרה. בדרך דמשק-בירות נערכים חיפושים רבים ויהודים נעצרים. ע"פ הדיווח הנ"ל, מקבלים היהודים הודעה כי אל להם לפנות כגי לבקש אשרות כניסה -(ויזה) או אף תעודת מסע זמנית -(ליסה-פסה), מכיוון שלא ינתנו בידם.[146] המצב אינו מאפשר ליהודים ניהול חיים תקין - "...**אי אפשר כבר לחיות**" - ועל כן מתעתדת הקהילה לפרסם הצהרה, בדבר התנגדותה לציונות. הצהרה, שתביא אולי, לשינוי הגישה השלטונית כלפיהם.[147]

---

[144] אחת ממבחר ידיעות עתונאיות שנתפרסמו באותה התקופה. כן ראה הידיעה הנמסרת ע"י "דקל" -(איש הש"י בקיבוץ דן). את"ה, 105/97 .

[145] על ההכנות לפלישה, הפעולה עצמה ואירועים מיוחדים הקשורים לכך, ראה: "ספר הפלמ"ח"-(כרך ראשון), מהדורה שלישית, הוצ' הקבה"מ, תשט"ו. עמ' 86-111 - ; עדות אלון יגאל - את"ה, 4.5 ; עדות גירון-(גרינבוים) מאיר - את"ה, 13.19 .

[146] על מצוקות היהודים בדמשק, בשנות ה- 40, ראה דיווחיה של מי שהיתה, עד 1941, בת דמשק ממש והמשיכה לקבל מידע על הנעשה בה גם אחר הגעתה ארצה: שטיינהורן אסתר/ "זעקת יהודי דמשק", הוצ' מס, ירושליים, 1982 . עמ' 28-46 - .

[147] דו"ח מתאריך 17.5.45 . אין מצוין מי הכותב או אל מי מיועד המידע. יתכן, ע"פ סגנון הכתיבה וניסוח הדברים, כי היה זה דו"ח שנכתב ע"י עקיבא פיינשטיין, איש היחידה הסורית בעבר, ושליח העפלה בשנים אלו. אצ"מ, S6-1959 .

בחלב היו מספר פגיעות ביהודים ובבירות החלה גוברת ההסתה כלפיהם בעתונות -("ברור שיש כאן הלשנה"). אנשי הקהילה בה, בהתאם להתרשמות הכותב, "זקוקים לעזרה וסעד, ועידוד. לא אחד מהם הביע זאת במשאלה שיבוא איש מהארץ לכוון דרכם. האם תדעו לעזור להם לעמוד בנסיון הקשה שעובר עליהם. הזדרזו".[148]

החשש פן יזהו השלטונות מגע בין יהודים בסוריה לבין גורמים יהודיים בארץ-ישראל, מביאה גורמים יהודיים שונים הפועלים שם לבקש, באופן מיוחד, מן המחלקה לעלייה של הסוכנות היהודית, להפסיק משלוח עתונים עבריים אליהם מפני ש"המצב הקיים בסוריה" מחייב זאת. כמו כן מתבקשים אנשי הסוכנות לשלוח המכתבים במעטפות "הפשוטות" שאין בהן זיהוי חיצוני בולט מדי של השולח.[149]

שנת הבחירות ב- 1947, מסמלת תחילת עידן היריבויות הפוליטיות בסוריה. אעפ"כ, מצאו להן המפלגות מכנה משותף - נאמנות לאחדות הערבית ולעניינים הכלל-ערביים. ברחוב היהודי, בחלב ובדמשק, בתקופת השנים שלפני מלחמת העצמאות, היתה תחושה של ניכור הכפוי עליהם מצד השלטון בגין המאבק היהודי-ערבי על ארץ-ישראל.[150]

על אף מחאתם בפני נשיא סוריה אל-קוותלי, בשנת 1946, על התייחסות השלטונות אליהם כאל זרים ומשוללי זכויות כלכליות וחברתיות, וכן על יחסם המתגרה של שרותי הבטחון כלפי האוכלוסיה היהודית, לא נשתנתה הגישה אליהם, נהפוך הוא. בספטמבר- 1946, החרימה הממשלה אדמות יהודים בחוראן. במרץ- 1947, עת ביקר ג'מאל אל-חוסייני, סגן יושב-ראש הוועד הפועל של הוועד הערבי העליון הפלסטיני, בדמשק, ביקש הוא מן הממשלה הסורית לנקוט בצעדים קיצוניים לבלימת הסתננותם של יהודים מסוריה ומלבנון לארץ-ישראל, לרבות זו של פליטים יהודיים מאירופה אשר הגיעו לסוריה. כן ביקש הוא לעקוב אחר עסקאות מכירה של קרקעות בארץ-ישראל.

---

[148] שם.

[149] מכתב אל הנהלת עתון "דבר" מאת מזכיר מחלקת העלייה - 1.11.45 . אצ"מ, S6-1959 ; מכתב אל הסתדרות הנשים הציוניות - ויצ"ו, מאת הנ"ל. שם.

[150] לסקר מיכאל מ'/ "בצל הסכסוך הערבי-הישראלי והלאומיות הערבית - יחסי מוסלמים-יהודים בסוריה בשנים 1948-1970". בתוך: "פעמים"-(66), חורף-תשנ"ו. עמ' - 70-77 .

השלטונות הסוריים אכן הודיעו כי יוטלו עונשי מוות, הן על המסתננים והן על המסייעים להם. רק לאחר דרישת המשלחת היהודית אל ראש הממשלה ג'מיל מרדם לבטל הגזירה, ואחר שהסכימו, מאונס, לעמוד בתנאים קשים שהועמדו בפניהם, שונתה ההודעה, והחוק החדש אשר נתקבל בפרלמנט הסורי קבע כי יוטל מאסר עולם למבריחים ולנתפסים בזמן בריחתם.[151]

העין הכלל-ערבי בנושא ארץ-ישראל, והניסיון ללחוץ על העצרת באמצעות איום, אף ישיר, על חיי היהודים בארצות ערב, בא לידי ביטוי בעצרת האו"ם, עת נשא, נציג מצריים באו"ם, השגריר הייכל פאשא, דברים בוועדה המדינית -(בתאריך 24 בנובמבר- 1947), בהתייחסו לתכנית החלוקה של ארץ-ישראל, שעמדה אז לדיון, הוא אמר " ...הפתרון המוצע עלול לסכן מיליון יהודים החיים בארצות המוסלמיות. חלוקת פלשתינה עלולה ליצור בקרב הארצות הללו אנטישמיות, שתהיה קשה לריפוי יותר מזו שמנסות לרפא בנות הברית בגרמניה...אם ארגון האומות המאוחדות יחליט לחלק את פלשתינה, הוא עלול לשאת באחריות לאירועים חמורים ביותר ולטבח של מספר רב של יהודים."[152]

ימים ספורים לאחר החלטת האו"ם על חלוקת ארץ-ישראל, בתאריך ה- 1 בדצמבר 1947, פרצו מהומות נגד-יהודיות בשכונה היהודית של חלב. כ- 150 בתים, 50 חנויות ומשרדים, עשרה בתי-כנסת, 1- 5 בתי-ספר, נפגעו, ברמות שונות של נזק. 160 ספרי תורה עתיקים, בבית-הכנסת ברובע באחיסטה היהודי, נשרפו. עקיבא פיינשטיין,[153] איש המוסד לעלייה ב', קורא לעמיתיו בארץ לפעול אצל המוסדות המוסמכים - "שיעשו כל מה שביכולתם להצלת המעוט היהודי בסוריה. כי באמת 'המים הגיעו עד נפש'". במכתבו אליהם -(מתאריך- 13.6.47), מדווח עקיבא: "הלך הרוח אצל העם הסורי כידוע [ההדגשה שלי, א"כ] הוא הלך-רוח נאצי מובהק, אלא שהתביישו לגלות את פרצופם אחרי קבלם את העצמאות. אבל כעת אחרי שעברו שנתיים ליום עצמאותם וענין א"י הועבר

---

[151] Schechtman Joseph B. \"On Wings of Eagles: The Plight, Exodus and Homecoming of Oriental Jewry" New York, 1961. Pp. 156-158 .

[152] המקור: רישומי הדיונים בעצרת הכללית השניה באו"ם. על כך ראה אצל: מירון יעקב/ "גירוש היהודים מארצות ערב ועמדת הפלשתינים כלפיו". בתוך: "מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים"-(36), האוניברסיטה העברית, ירושלים, קיץ-תשנ"ב. עמ' - 28 .

[153] על פעלו של פיינשטיין במסגרת ההעפלה נעמוד, בהרחבה, בהמשך חיבור זה.

לארגון האומות המאוחדות והעניין שם אינו מתנהל לטובתם כפי שקוו הם, הרי התחילו בגלוי לרדוף את המעוט היהודי ביתר שאת, והחוק שהוצא בישיבה הראשונה של בית הנבחרים אושר בלי ערעורים בישיבה השניה - וככה הושלם שלב אחרון במסלול הרדיפות נגד היהודים."[154]

מן הדו"ח הזה של עקיבא עולה כי מצבם הכלכלי של הסוחרים היהודים הורע מאוד משום שמיום בו עזבו הצבאות הזרים את סוריה נפסק זרם הלקוחות אשר ביקרו תדיר בבתי המסחר לאריגים ולמזכרות.[155] יהודים רבים יותר החלו עוסקים ברוכלות. אולם, בעוד שבעבר, יכלו הם לנוע בבטחון יחסי בין הכפרים והעיירות, הרי שעתה השלטונות אף ביקשו לצמצם מרחב המחיה בתחום זה של עיסוק, המאפשר יציאה מתחום הרובע ומתחום השליטה של הממשלה.

באופן הבוטה, אך כזה שאינו מאפשר הבנה אחרת את המצב, כותב פיינשטיין, כי היחס מאת הממשלה "גרם להתמרמרות ודכאון ברחוב היהודי מעוצם הלחץ והעוני והשנאה שמתפשטת והולכת בין כל חוגי האוכלוסים בכלל ופקידי הממשלה וראשיה בפרט, היות ורוח הנציזם מושרשת בלבם עמוק ולדעתם הפתרון היחיד לשאלת היהודים הוא פתרון היטלר ומרעיו הנאצים ובכל שיחותיהם על דבר היהודים ובכל הזדמנות הרי הם מכריזים על זה בגלוי ומבטיחים שבזמן הכי קרוב יפטרו מיהודים כמובן ע"י טבח והשמדה".

כפי הקורה עיתים במצב לחץ, מצוקה ויאוש, יש ויהודים המירו דתם. עזרה חיונית, מתוך הקהילה פנימה, מצד עשירי הקהילה אינה ניתנת - "הנם מוגי לב ופחדניסוגם אינם רוצים לקלקל את יחסיהם עם המכובדים במקום וגם את עסקהם".

פיינשטיין מציע דרכי עזרה חיצוניות, קרי, ע"י הישוב בארץ-ישראל:

א. באמצעות יצירת דעת קהל, תוך שמוש בכל אמצעי התקשורת של אותם הימים - רדיו, עתונות, טלגרמות וכן להשתדל כי וועדת החקירה המיועדת לבקר בארץ -[הכוונה לוועדת אונסקו"פ מטעם האו"ם שפעלה בארץ מאמצע יוני עד ה- 23 ביולי 1947], תבקר ותבחן מצב הקהילות היהודיות גם בסוריה ובלבנון.

---

[154] מכתב ע.פ. [עקיבא פיינשטיין] לירוחם [כהן. מפקד המסתערבים לשעבר] - 13.6.47 . את"ה, 14/15 .

[155] רוב הפועלים היהודים עסקו בפיתוח כלי נחושת ועץ, ומיעוטם, באריגה ובצביעת בדים. שפל בביקוש למוצרים אלה השפיע על מצבם הכלכלי, גם של אלה, וגם של העוסקים בקמעונאות. ראה: אלמאליח אברהם/ "היהודים בדמשק" בתוך: "העולם" - 19.12.1919 . בתוך: רובינשטיין שמעון, שם. עמ' - 119 ; ברנאי יעקב, שם. עמ' - 219 .

ב. הפעלת לחץ כלפי שועי העם ופרנסיו.

ג. להמשיך ולקיים הקשר הרוחני שבין הישוב בארץ לקהילות היהודים שבסוריה, קשר שנתקיים עד המחצית השניה של שנת 1946.

לדעת הכותב, באם לא תוגש עזרה דחופה, אף זו הכרוכה בסכנת נפשות -"אזי נאחר את המועד...כי יש חשש שנפסיד הרבה מאחינו הסורים מעוצם היאוש וחוסר הברירה, ובפרט בשעה שהם רואים כי הישוב עזבם לנפשם."[156]

ההתנכלויות ליהודים נמשכו גם לאחר הגל שבא בעקבות החלטת החלוקה. בפרואר- 1948 נזרקה פצצה ליד הכניסה לביה"ס 'אליאנס' ברובע היהודי בדמשק.

עם פלישת הצבאות הסדירים של מדינות ערב אל תוככי ארץ-ישראל המערבית, יום לאחר ההכרזה על הקמתה של מדינת ישראל -(ה' באייר תש"ח, 14.5.1948), נעשו, בן-לילה, תושביהן היהודיים של סוריה ולבנון, בני ערובה בידי שליטיהן. בסוריה הוטל עליהם חרם, נתגברה ההסתה וההתנכלות אליהם. היחס כלפיהם היה כאל "גיס חמישי ציוני". ביולי ובאוגוסט הוטלו פצצות על הרובע היהודי ועל בית-הכנסת בדמשק שגרמו לעשרות הרוגים ופצועים.[157]

על אף סגירת הגבולות, עקב המלחמה, הגיעו, בדרכים שונות, דיווחים ארצה על הדרדרות ניכרת במצבם של היהודים שם. בתאריך 13.5.1948 פונים חברי המועצה הזמנית של העדות המזרחיות בתל-אביב, באמצעות בכור שטרית, יו"ר ועד העדה הספרדית וחבר מינהלת העם, אל חברי מינהלת העם, בבקשה דחופה "לאחוז באמצעים הדרושים" כדי למנוע קבלת חוק, בפרלמנטים של המדינות הערביות, המכריז על היהודים אזרחים מדרגה שניה והמאפשר החרמת רכושם לטובת קרן מלחמתית המיועדת למלחמה במדינה היהודית. הועלה החשש כי היהודים יכלאו במחנות הסגר.

באי הוועדים השונים של עדות המזרח, החתומים על הפניה, מבקשים "לחדש במרץ רב את כל הדרכים האפשריות להצלה ממשית של אחינו, ע"י עליה מידית לארצנו וצרופם לאזרחי המדינה

---

[156] מכתב ע"פ , שם.

[157] ברד שלמה/ "שליחות ושליחים לארצות האיסלם, 1948-1972". בתוך: אברהמי יצחק-(עורך)/ "שורשים במזרח"-(ג'), יד-טבנקין - אפעל, 1991 . עמ' - 26 .

וחייליה." מעבר לכך, מוכנים היו הפונים לעזור בעניין ולהעלות הצעות מעשיות לפתרון. בתאריך 24.5.1948 , מעביר זאב שרף, שהיה אז מזכיר הממשלה הזמנית, את התזכיר לידיעתו של שר החוץ, משה שרתוק.[158]

בתזכיר נוסף על מצבן של קהילות היהודים בארצות-ערב, שיצא מאת בכור שטרית, אז שר המיעוטים,[159] הוגדר מצבן "חיים חיי אנוסים". היהודים מוכרחים לפרסם גילויי-דעת בהם התכחשות והתנכרות למדינת ישראל, נסחטים מהם כספים רבים למימון המלחמה נגד ישראל, נערכים חיפושי-בית ומעצרים. על היהודים בארצות הללו, כותב השר, מרחפת סכנת כליה מכיוון שמדי פעם בפעם נערכות "פעולות רצח והרס מחרידות". המציין במיוחד "הרדיפות ואת הרציחות האלו, הוא מצען הרשמי: הן נערכות על ידי הממשלות בארצות האלה, לאחר שהכריזו בגלוי -גם לפני מושב האו"ם- שהן תנהגנה ביהודים שבארצותיהם כמו בבני תערובות. ואכן הן מקיימות את הכרזותיהן בפועל לעין כל".[160]

בתאריך 11.12.1948 , נתכנסה בתל-אביב "ליגה בינלאומית להצלת יהדות ערב" שהוגדרה כ"תנועה על מפלגתית הכוללת בתוך מסגרתה חברים מעדות, מפלגות וזתות שונות בארץ ובגולה". בין יתר תפקידיה, הטילה הליגה על עצמה לרכז מידע על הנעשה בארצות הערביות והבאת מידע זה לידיעת המוסדות המעוניים ולדעת הקהל הרחב בארץ ובגולה. הליגה העבירה תזכיר אל ממשלת ישראל ובו ידיעות על הנעשה בארצות אלו. להלן, כלשונם, שני הסעיפים הראשונים:

א. סכנת השמדת יהדות ערב אינה פחותה מזו שהיתה קיימת בימי השמדת יהדות אירופה. מר בווין בשיתוף פעולה עם כוחות האנטישמיות הבין לאומית הצליח להעביר את המטה הערבי של היטלר מגרמניה למזרח הקרוב. משלחת נצו-ערבית זו כללה את פושעי המלחמה חג' אמין אל חוסיני, ראש הכנופיות הערביות - קאוג'י והפרמיר העיראקי- ראשיד בי. כל אלה השתתפו בתכנון ובהוצאה לפועל של תכנית השמדת אירופה. למנהיגים הערביים הנ"ל צורפו מומחים בריטים ונאצים ולפי כל הידיעות המגיעות אלינו ברור,

---

[158] תזכיר המועצה הזמנית של העדות המזרחיות בתל-איב אל חברי מינהלת העם - 13.5.48 . גנזך המדינה- (משרד החוץ), 2563/11 ; תזכיר מאת ז' שרף אל השר מ' שרתוק - 24.5.48 . שם. צילומי המסמכים מצויים בארכיון פח"ה, אוני' ת"א, 73.23 .

[159] בתקופה שבין 15.5.48-10.3.49 , כיהן שטרית כשר המיעוטים בממשלה הזמנית.

[160] תזכיר על מצבן של קהילות היהודים בארצות-ערב ועל הפעולות להצלתן. גנזך המדינה-(משרד החוץ), 2563/11 . שם.

כי הם מנסים להגשים את תכנית ההשמדה של יהדות ערב. כמו בימי היטלר כך גם היום נעשים לעת עתה רק הנסיונות הראשונים של ההשמדה, כל זה בכדי לראות מה תהיה תגובת ישראל ותגובתן של הארצות הדימוקרטיות. אם יוכחו, כי התגובה תהיה לא חזקה מזו שהיתה בשעת השמדת יהדות אירופה הם יגשו להגשמת התכנית במלואה.

ב. אף כי הסכנה הנשקפת ליהדות ערב אינה קטנה מזו שהיתה קיימת בזמן מסע ההשמדה באירופה- הרי האמצעים והאפשרויות מרובים פי כמה ויש לאחוז בכלם ומבלי דיחוי- כי כל רגע יקר."

בסיום התזכיר, החתום ע"י י' הלפרין וא' כהן, בשם הוועד הפועל של הליגה הוכרז כי "אסור להרשות 'מאידנקים' ו'בוכנוולדים' בשכנותה של ארץ-ישראל החופשית. בל יבנו בדורנו כבשני גזים חדשים, יש לזעזע את העולם מקצה לקצה שלא יקום הדבר. צריך שידע העולם וביחוד העולם הערבי- כי דם יהודי דם יקר הוא."[161]

מנוסח הדברים וחריפותם עולה כי היהודים, בארצות-ערב, על-פי דעת הכותבים, מצויים על סף הכחדה. ברורה היתה דאגתם של שכבות ציבור שונות ביחס למצב היהודים שם. אולם דיעה מעט שונה, ובמיוחד לגבי יהדות סוריה ולבנון, נשמעה בישיבה שנתקיימה בתאריך 28.4.1949, בה השתתפו אנשי משרד החוץ - מנהל מחלקת המזרח התיכון, שמעוני, והמזכיר הכללי, רפאל, ומשלחת מטעם הקונגרס היהודי העולמי, שמעוני הדגיש באופן כללי "שקיימת הגזמה בנוגע למצבם של יהודי ארצות ערב...ובנוגע לסוריה ולבנון אין יסוד לתענות [טענות] קשות נגד אותן הממשלות."[162]

מעדותם של עולים מדמשק מסתבר, כי באמצע שנת 1949, כבר יכלו יהודי דמשק לנוע באופן חופשי, אך לא פעם נכלאים אנשים באשמת שוא בבתי הסוהר. פליטים ערביים רבים מתגוררים בשכונה היהודית ובקרבתה.[163]

---

[161] התזכיר הופנה אל "ממשלת ישראל". על כן סביר להניח כי נשלח לאחר תאריך 10.3.49, עת כוננה כבר הממשלה הראשונה. גנזך המדינה-(משרד החוץ), שם.

[162] פרטי-כל, "סודי בהחלט" - 28.4.49 . ג"מ-(חוץ), שם.

ביטוי מעשי למדיניות זו שעליה הכריז הייכל פאשא בשנת 1947 באו"ם, ואשר קיבלה אישור מחודש בכנס הדיפלומטים הבכירים של ארצות-ערב ב- 28 במרץ 1949, היה בהחלטת סוריה לקחת מיהודים נכסים ולמסרם לפליטים ערביים. פליטים ערביים שוכנו בגיטו היהודי בדמשק ובית-הספר של 'אליאנס' נמסר לשימושם של ילדי הפליטים הערביים. דיפלומט צרפתי שהתערב אצל שלטונות סוריה בעניין זה נענה כי מכיוון שהפליטים גורשו מפלשתינה, הרי שהיהודים חייבים לפנות להם מקום.[164]

מכתב מדמשק, מתאריך 11.8.49, מספר על מספר התפוצצויות שארעו בבית-הכנסת "אלמנשא"-(מנשה) בעת תפילת ערב שבת-(5.8.49) . 13 יהודים נהרגו וכ- 80-70 נפצעו. בעוד "אנשי הקהילה חפרו לחללים מקום מיוחד כמו חללי חברון", נטלו אנשי המשטרה הגופות מבית-החולים וקברום. נוצר מגע עם הנציג האמריקאי בדמשק אשר הגיע למקום הפצוץ, צילם ונטל עמו מספר ממצאים. המשטרה הופיעה שוב במקום וביצעה מספר עבודות נקיון לטשטוש עקבות המקרה, מחשש להופעתם של עיתונאי חוץ. המכתב מסתיים באמירה כי "כיום כל הקהל היהודי מוכן לעזוב את דמשק וכוונתם להגר לכל ארץ אחרת חוץ ממדינות ערב."[165]

אחז עשר החשודים במעשה, סטודנטים, שרובם השתייכו למפלגה הסורית הלאומית, נתפסו כעבור יומיים.[166] ביום ההפיכה השניה -(14.8.49), שבא מצא את מותו הקולונל זעים, שוחררו זורקי הרימונים.

"הנוער היהודי בדמשק" החליט לפנות לתנועה הציונית ולבקש עזרה והצלה.[167] במכתב מהם מפורטים האירועים כנגד היהודים בסוריה ומצבם למן החלטת החלוקה ועד לספטמבר 1949. הם מסיימים בהצהרה כי "אין לשכוח שאנו נמצאים באחת הארצות החדורות שנאה עזה ליהודים. סכנת מות

---

[163] למשה [צ'רבינסקי] מא' [אליהו] כהן. משולה - 20.6.49 . את"ה, 14/16 .

[164] מירון, שם. עמ' - 34-35 .

[165] מכתב מדמשק - 11.8.49 -(מתורגם מערבית מדוברת). את"ה, 14/16 .

[166] העתק ממכתב שנשלח מאת יעקב פרנקו אל "השלטונות הישראליים שהדבר נוגע אליהם", ביירות, כ"א מנחם אב-תש"ט-(07/49). אי"ט, 25 -ע'/ מיכל- 32 / תיק- 2 .

[167] "קול מדמשק". נשלח אל שליח הסוה"י במרקו, כהן שלמה, כדי שיעבירו אל הקונגרס הציוני. העתק ממנו נשלחו גם אל הנהלת ההסתדרות הציונית; הסוכנות היהודית; מחלקת יהדות המזרח; המדור לשליחים שע"י הסוה"י; ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י; מרכז מפלגת פועלי א"י. על כך ראה במכתבו של שלמה כהן אל מורים פישר, ציר ישראל בצרפת ואל י' זרובבל, מחלקת יהדות המזרח שע"י ההסתדרות הציונית - 4.9.49 . את"ה, 14/16 .

מאיימת עלינו בכל רגע. השנאה גוברת מיום ליום, ואין אנו מאמינים שמצב זה ישתפר אפילו במקרה של שלום יציב בין ישראל לארצות ערב. לכן, ישנו פתרון אחד ויחידי: עזיבת הארץ הזאת [ההדגשה במקור. א"כ]."[168]

היות ומצבם הכלכלי של יהודי דמשק המשיך להדרדר. מספרם של מחוסרי העבודה גדל בהתמדה, בין היתר משום שהאוכלוסיה הערבית הטילה חרם על היהודים. עזרה מסויימת שנתקבלה מן "היהודים האמריקאים", מ"שתי האמריקות",[169] איפשרה רמת מחייה בסיסית. דרישות להטבת המצב אשר הופנו אל נשיא הרפובליקה, ביזי וועד הקהילה נענו ב- "תחיו במצב הפליטים הערביים מארץ-ישראל".[170]

מכתבים בהן בקשות עזרה נשלחים מסוריה ע"י פעילים שונים בקהילות. הן מופנות לא רק אל המוסדות השונים ומשרדי הממשלה בארץ, אלא גם לפריז, ארצות-הברית, לקונגרס היהודי העולמי, וללוזאן -(שם התקיימה הוועידה בין ישראל למדינות-ערב, יולי-אוגוסט - 1949).[171]

אחד מפעילי הקהילה בדמשק הקשור למשרד המוסד לעליה ב' שבחיפה -(ואל גרישה שיינקמן, פעיל המוסד, חבר כפר-גלעדי), מדווח כי בקרב היהודים בדמשק נעשו פעולות רבות כדי "להציל את העדה מצפורני העם והממשלה הסורית ומכמה אנשים מלשינים."[172]

---

[168] מכתב "לחברי הוועידה", בשם "הנוער היהודי בדמשק" - 14 בספטמבר 1949 . אי"ט, חט'- 25 / מיכל- 32 / תיק- 2 .

[169] רבים מיהודי סוריה היגרו לאנגליה, לארה"ב ולדרום אמריקה-(בעיקר למכסיקו ולארגנטינה). יהודי סוריה נסתייעו בהם. כן נתקבלו תרומות מן הג'וינט היהודי האמריקאי. הכספים הועברו לסוריה באמצעות בנקים או מבקרים והם נועדו גם לשיחודם של אנשי שלטון, קציני משטרה ושוטרים ששמרו על הרובע היהודי. ראה: לסקר, שם. עמ' - 72 ; סיטון, שם. עמ' - 21-27 .

[170] מכתב "לחברי הוועידה" - 14.9.49 , שם.

[171] מכתב -(בכתב יד) אל המשרד בחיפה, לחבר גרישה או לאחרים במשרד, מאת פעיל יהודי בדמשק- (אין מצוין השם) - 10.10.49 . את"ה, 14/16 .

[172] שם ; בבעיית המלשינים מקרב הקהילה נעסוק בהמשך חיבורנו זה ; על ההתארגנות להגנה במסגרת הקהילות ראה בחוברת - "הגנה יהודית בארצות המזרח" -(רב שיח שני: ההעפלה וההגנה בסוריה ובלבנון, 27 בפברואר 1984), יד-טבנקין, אפעל, מרץ- 1985 ; סלוצקי יהודה/ "ממאבק למלחמה". בתוך: "ספר תולדות ההגנה"-(כרך שלישי), ע"ע, ת"א, תשל"ב. עמ' - 168 ; נאור מרדכי/ "ההגנה", משה"ח, ירושליים, תשמ"ה. עמ' - 90-91 .

מן הנאמר עד כה, אודות מצבם של יהודי סוריה ולבנון, עולה הוא כי חשינויים שחלו במצבם, הרעה או הטבה מסויימת בו, נבעו בעיקר מן הקורה בשדה הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל. קיימת התאמה, רבה למדי, בין האירועים השונים, מחוץ לסוריה וללבנון ובין מידת הסובלנות או אי-הסובלנות לה "זכו" היהודים שם. חלק מה, המסביר השינויים ביחס כלפיהם, מקורו בהשפעת התעמולה הנאצית בתקופות שלפני, בעת, ואחר מלחמת העולם השניה, וכן היריבויות הפנים סוריות בין הפלגים השונים, ומהשפעתם של החוגים האיסלמיים בסוריה.

יתכן, וקיימים על כך רמזים שאין זה המקום לפרטם, כי היחס, ההוגן משהו, שקיבלו היהודים מאת הקולונל זעים, מקורו במגעים שהיו בינו ובין גורמים מסויימים בארץ.

אפילו אם נניח, כי מקצת מן החומר והעדויות שהעלינו ביחס למצבם הכללי של יהודי סוריה ולבנון, מוגזם משהו, הרי שלא נוכל להתכחש לכך כי הדברים מצביעים על תחושת רצון, בעצמה כזו או אחרת, למצוא מקום מפלט בארץ אחרת. איזו ארץ היא המתאימה לכך, ושאלת עצמתו של הקשר שבין יהודי סוריה ולבנון לארץ-ישראל, קשר שיש בו להסביר מידת נכונותם של היהודים להסתכן ולהעפיל ארצה, יהיה הנושא הבא עליו נדון בחיבורנו זה.

פרק ב' - הפעילות הציונית

לאחר שהוקמה ההסתדרות הציונית - (באזל, שוויץ - 1897), עמדו ראשיה על כך כי נתקלים הם בקשיי פעולה בקרב היהודים שבארצות האימפריה העות'מאנית. נתקיים חשש מפני התנגדות השלטונות לעיסוק בפעילות לאומית. על כן פעילות כזו היתה חייבת להעשות במחתרת, כדי לא להרגיז את השלטון העות'מאני.[173]

הפעילות הציונית והלאומית בקרב יהודי סוריה ולבנון לא היתה מאופיינת בהתארגנות ממסדית, כפי שבא הדבר לידי ביטוי, בקרב יהודי אירופה. מעת יסודה של התנועה הציונית המאורגנת ועד סיומה של מלחמת העולם הראשונה לא נוצרו שום קשרים בינה לבין הקהילות היהודיות בארצות המזרח.[174] חוסר מגע זה, אין פירושו כי בקהילות המזרח לא היתה מודעות לרעיון שיבת-ציון.[175] התפילות היומיומיות והתחינה הקבועה אל הבורא כי "בשנה באה בירושליים" היו לה אמנם סממנים דתיים, אך לכך אף משמעות לאומית. "פעילות ציונית" אינה מחייבת עשייה דווקא במסגרת תנועה ציונית כלשהיא.

נראה כי הסיבה לאי התפתחותה של תנועה ציונית-מדינית מזרחית, כפי שהתפתחה באירופה, היא שליהודי המזרח, באותה תקופה שבה זו החלה לפעול באירופה, לא היה צורך בתנועה כזו. האנטישמיות לא שימשה אצל יהודי המזרח בסיס להתארגנות לאומית. כאשר אכן נצטרפו יהודי המזרח לפעילות ציונית, הרי שזו נבעה מן השאיפות הדתיות-מסורתיות שלהם[176] ומתוך תחושת גורל משותפת ליהודים כולם שמפאת אילוצי הזמן והמקום היו "חייבים", כפתרון למצוקתם, להקים תנועה לאומית. יתכן ועצם המגעים בין אנשי התנועה הציונית

---

[173] על הקשרים שבין יהדות המזרח לארץ-ישראל בתקופה שקדמה לעליית הציונות, שבה עיקר העלייה לארץ בא מארצות המזרח, ראה אצל: בשן אליעזר/ "הקשרים המסורתיים בין יהדות המזרח לישוב היהודי בארץ-ישראל". בתוך: "פעמים"-(1), אביב- 1979. עמ' - 15-22 .

[174] טובי , שם. עמ' - 130-131 .

[175] על הכמיהה לציון בקרב יהודי ארצות האיסלאם, ועל השד"רות לארצות האיסלאם, במאות ה- 19 וה- 20 ראה בספרו של - סעדון חיים/ "הכמיהה והקשר לציון של יהודי ארצות המזרח", מכון בן-צבי - משה"ח, ירושליים, תשנ"ה. פרקים - ראשון ושני.

[176] סילורה דוד/ "צומת מזרח מערב", זמורה ביתן, ת"א, 1989. עמ' - 113-114 .

לבין אנשי הקהילות היהודיות במזרח יצר מערכת של פעילות והתפתחות ציונית שהלכה וגברה, והפכה "בת-חוקית", הצוברת יותר ויותר אוהדים בקרב יהודי המזרח.

הקשר בין התנועה הציונית הממוסדת לבין יהודי המזרח באה, בדר"כ, מיוזמתם של אלה האחרונים, בעזרתם של צעירים משכילים חניכי 'כי"ח', שרעיונות הלאומיות נקלטו בהם עוד בסוף המאה ה- 19, בהשפעת עיתונות עברית שהגיעה אליהם מאירופה ומארץ-ישראל. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, באשר השלטון העות'מאני מסוייג היה ומנע פעילות ציונית לשמה, אופיה של הפעילות היה חינוכי-תרבותי. בשנת 1903 נוסד בביירות גן-ילדים עברי, שנתמך ע"י "חברת העזרה ליהודי גרמניה" ו"וועד חובבי ציון באודיסה". בשנת 1910/11, נוסדו, כאמור, בית-ספר וגן-ילדים עבריים, בהנהלת אלמאליח אברהם ומורים מארץ-ישראל, גם בדמשק. כל אחת מן הקהילות הגדולות - בביירות, חלב ודמשק, החזיקה חדרי קריאה לספרות ולעתונות עברית ויהודית. בביירות פעל גם "בית עם", שבין היתר העלה הצגות בעברית. בחלב ובביירות נפתחו סניפים של 'המכבי'- אגודת הספורט הציונית, ובביירות הקימו סטודנטים יהודיים את אגודת "קדימה" שארגנה פעולות חינוך מגוונות.[177]

הפצתו של 'השקל הציוני', שהחלה כבר ערב הקונגרס הציוני הראשון בבאזל-(1987), בסוריה ובלבנון, לא עלתה יפה. פעילות זו היתה נחלתם של יחידים בקהילה.

בסוריה החלה הפעילות הלאומית-הציונית המאורגנת, רק בתקופת מלחמת העולם הראשונה. לדמשק, כאמור, הגיעו מספר עסקנים ומחנכים ציוניים ארצישראליים כמאיר דיזנגוף, ח' נ' ביאליק, ברל כצנלסון, נחום גולדמן ואחרים.[178] בעיר חלב החלה פעילות לאומית-ציונית מעט לאחר מכן. הגעתם של עשרות ומאות יהודים שהוגלו לסוריה ולבנון בעקבות גילויה של רשת הריגול 'ניל"י', תרמה לחיי הקהילות שם. פעילות הגולים טוותה קורים חדשים של גאווה יהודית ולאומית. לחלב הגיעו בעיקר יהודים חרדים ממאה שערים, שהשפה העברית היתה השפה המשותפת היחידה בינם לבין יהודי הקהילה.

---

[177] גולדמן דבי, שם. עמ' - 11 .

[178] גולדשטיין, גולדמן. שם. עמ' - 15 .

הוקמה רשת של בתי ספר עבריים, במתכונת שהיתה נהוגה בארץ-ישראל. בבתי-ספר אלה, שעבדו במקביל לבתי-הספר של 'כי"ח', לימדו מורים עבריים יזועי שם - יהודה בורלא, יוסף יואל ריבלין, דוד ילין, אברהם אלמאליח, אביעזר ילין, בצלאל בצראוי ואחרים.

בעזרת "ועד החינוך" הארצישראלי ואנשי הקהילה בדמשק פעלו חמישה מוסדות חינוך עבריים חדשים, במשך 5 שנים רצופות -(1918-1923), עד אשר חרב הקיצוצים ירדה על תקציב החינוך העברי בארץ-ישראל, והתמיכה הכספית של ההנהלה הציונית בבתי-הספר העבריים בדמשק ובציזון, נפסקה.

בתי-הספר נסגרו והמורים העבריים חזרו ארצה.[179]

התשתית החינוכית הזו היא שהביאה לצמיחת תנועת 'החלוץ' ולתחילתו של גיבוש אירגוני לעליית יהודים מסוריה ולבנון ארצה.[180]

בשנות העשרים והשלושים היתה פעילה ה"התאחדות העולמית של היהודים הספרדים", שהוקמה בירושלים, בהחדרת הרעיון הציוני לארצות המזרח. אנשיה הקימו סניפים גם בערי סוריה. נשלחו מרצים מן הארץ והם שהביאו לשם דבר התפתחותה.

בשנת 1929, נתארגנה בדמשק קבוצת חלוצים לעלייה ולהתיישבות.

בין שתי מלחמות העולם, הוקמו, בקרב הקהילה היהודית בסוריה, מספר אירגונים ציוניים שונים - 'המכבי', 'בני-ברית' ואחרים.[181]

ההתקרבות אל החינוך העברי וההכרות ההדוקה יותר עם החינוך העברי-לאומי, יחד עם המפגש המתמשך עם תרבות מערבית באמצעות מוסדות 'כי"ח', הביאה לתהליך בו נשתנו יחסי הכוחות בקהילות היהודיות בסוריה ובלבנון.

---

[179] ברד, תשמ"ו. שם. עמ' - 148-149 .

[180] על הפעילות הציונית בין השנים 1914-1920, ראה - גולדשטיין, גולדמן. שם. עמ' - 14-19 ; על התארגנותה של הפעילות העברית-לאומית, בין שתי מלחמות העולם, ראה אצל: עבאס אברהם/ "יהדות סוריה בין שתי מלחמות עולם". בתוך: "המעורר", שם. עמ' - 4-6 .

[181] ברנאי, שם. עמ' - 250-251 .

השלטון הצרפתי נאלץ לדחות תיקונים בסמכויות השפוט של הרבנים בקהילות, שהיו בהתאם לנוהג שהשתרש בימי השלטון העות'מאני, מפני שראשי הרבנות התנגדו לכך נמרצות. אולם בסופו של דבר, היתה זו דווקא העילית החילונית, יהודים בוגרי ביה"ס 'אליאנס', אשר הביאו לפגיעה במעמד הרבנות בכך שהזיחו רבנים ראשיים שחתרו תחת מנהיגותם בקהילה. הם עצמם, כשלו בארגונן של הקהילות, בעת שזקוקות היו הן, בימי המשבר הכלכלי של שנות ה- 30, למנהיגות בעלת יכולת. חוסר מנהיגות ראויה, הביאה יהודים להתקרבות, הולכת וגדלה, אל התנועה הציונית. ככל שתכפו האירועים אשר רקעם הוא יחסי יהודים-מוסלמים והתסיסה הלאומית בסוריה ובארץ-ישראל, כך הלכה וגברה ההכרה, בקרב חלקים מן הציבור היהודי שם, כי ארץ-ישראל היא המקום שעל היהודי לשבת ולחיות בו.[182]

'אבו משה מחולתא, יליד דמשק, מספר כי פעילות 'החלוץ' ו'החלוץ הצעיר' בשכונה היהודית בדמשק, ומסורת העזרה לעולים שעברו בסוריה מארצות כפרס, תורכיה, עיראק וכורדיסטאן ובתחילת שנות ה- 30 אף מגרמניה, השרו "אווירה ציונית אוהדת פחות או יותר" בקרב יהודי דמשק. הוא מציין כי לולא פעילותה המסודרת והמאורגנת של תנועת 'החלוץ הצעיר', בהדרכתו של אליהו כהן, איש חולתא אף הוא, לא היתה מתאפשרת פעילות עלייה מחתרתית.[183]

בחג השבועות- תרצ"ז, אירגנו חברי 'החלוץ' ו'החלוץ הצעיר' בעיר דמשק, יחד עם שאר הסתדרויות הנוער בעיר, חגיגת ספורט ברוח לאומית-עברית. המופע עשה רושם עצום על הקהילה והביא לכך כי ראשי הקהילה, ד"ר פינטו ואחרים, איפשרו להם לפעול במועדון גדול יותר.

בביירות ערכו חברי 'המכבי', שהיה הארגון היהודי היחיד שהוכר רשמית ע"י השלטונות, נשפים ופעולות תרבות שונות, חלקן היו במסגרת הקרן קיימת לישראל.

בשנת 1938, מוקם מחדש, ע"י א' כספי, סניף 'החלוץ' בביירות.

מכירה וקניה של 'השקל הציוני', ע"י פעילים ואוהדים, החלה להתבצע, במימדים מעט גדולים מן העבר, בביירות, דמשק וחלב.

---

[182] מנחם נחום/ "יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית", האוניברסיטה העברית, ירושלייים, 1990 . עמ' - 67-68 .

[183] עדות יאבו משה - "העליה מסוריה ומלבנון". אי"ט, חט'- 25 ע'/ מיכל- 7 / תיק- 15 .

בסקירתנו את מצב היהודים, בתקופת המרד הערבי בארץ-ישראל, מצאנו כי כתוצאה מפעילות המופתי ואנשיו, מאמצי התעמולה הנאצית להחדרת רעיונות המרד כנגד שלטון המאנדאט הצרפתי והבריטי וכנגד היהודים בכלל והציונים בפרט -(למען הצלחתה של התעמולה רכשו הנאצים עיתונים ותחנות שדור)[184], וכתוצאה מפעילותה העויינת של המפלגה הלאומית הסורית ואנשי הדת המוסלמים, החלו השלטונות בסוריה מצרים צעדי היהודים. פעילויות הקשורות לישוב היהודי בארץ-ישראל ולציונות נאסרו והפעילים נאלצו לפעול במחתרת, להשמיד חומר מחשיד ואף לברוח חזרה אל הארץ.

אפשר ודווקא היחס העויין והפגיעות התכופות בנפש וברכוש, עשו לכך כי האוכלוסיה היהודית בדמשק, חלב וביירות יגבירו הזדהותן עם התנועה הציונית. ביטוי לקבלה של רעיון הלאומיות ורעיון העבריות אנו מוצאים בהרחבת פעילותן של תנועות הנוער בסוריה ולבנון למען המאבק הציוני-הלאומי הארצישראלי.[185]

פעילות זו מאופיינת בעליות ומורדות. הוקמו ונסגרו, ונפתחו שוב, מועדונים מטעם אגודות שונות. מידת הפעילות היתה קטנה מזו שהיתה נהוגה באירופה, ובכל מקרה היתה בה מידה מסויימת של הסתכנות ועל-כן חייבת היתה להתנהל בהשקט, מבלי להביא השלטונות והאוכלוסיה הערבית עצמה, לכלל התנגדות שעלולה היתה לפגוע באנשים שעשו במלאכה הציונית.

המוסדות בישוב לא עמדו על מידת חשיבותה של ההתפתחות הציונית בארצות המזרח-התיכון. המאגרים האנושיים שעליהם התנועה הציונית נתנה דעתה, נמצאו, רובם ככולם באירופה. תקציבים לצרכי שליחות העברו בעיקר לשם.[186] ההיענות לדרישות מימון אחזקתם של פעילים או מדריכים, היתה חלשה וברוב המקרים בלתי מספקת.

א' כספי שהיה, בשנות ה- 30 המאוחרות, פעיל ומדריך בתנועת 'החלוץ' בסוריה, וביקש להגיע ארצה למשך מספר חודשים, העלה אל הוועד הפועל של ההסתדרות דרישה כי ישלח, למשך ארבעת חודשי חופשת הקיץ,

---

[184] גולדשטיין, גולדמן. שם. עמ' - 21 .

[185] מנחם נחום. שם. עמ' - 25 .

[186] גלבר, "תולדות ההתנדבות"-(כרך שלישי), שם. עמ' - 2 .

מדריך אחר, כדי "שהנער החלוצי בסוריה לא יהא נעזב לנפשו". מעבר לכך הוא מבקש כי ישלחו אליו חומרי ספרות בעניני החלוץ. עניין הספרות אכן נפתר

במהירות. אל 'החלוץ הצעיר' בדמשק, ולסניפי 'החלוץ' בדמשק ובביירות, נשלחו, מאת "הברית העברית העולמית",[187] ע"פ בקשת ההסתדרות, 35 ספרי לימוד וקריאה.[188] אולם לגבי מדריך מחליף לא נמצא פתרון. אי-הפתרון נומק בקשיי תקציב[189] אולם נעשה נסיון להשיג לכך מימון באמצעות מחלקת הנוער של ההנהלה הציונית.

מסתבר כי אנשי הוועד הפועל העדיפו שמרכז הפעילות החלוצית יתקיים בדמשק "ביירות חשובה וצריך לפעול גם בה, אך דמשק הנה מרכז היהדות בסוריה והישוב היהודי בה עולה בהרבה על שבביירות. משום כך נדרש להשקיע רוב הכוחות והזמן בפעולה בדמשק, בסניפי 'החלוץ' ו'החלוץ הצעיר' הקיימים בה."[190] נראה כי בחוגי תנועת הפועלים רווחה הגישה כי תוספת כוח חלוצי-פועלי יכולה לבוא דווקא מחוגי הנוער הדמשקאי.

לבסוף, אכן נמצא התקציב, בעזרת מחלקת הנוער, להפעלת המדריך, אולם הוא הותנה בכך כי השליח, מנחם לוזיה מאפיקים, יפעל גם בקרב הנוער שאינו משתייך אל 'החלוץ', מפני "השטחיות הרבה בשטח ההסברה וההכשרה הציונית הנעשית שם...יש שדה פעולה רחב ואפשרויות רבות, שאם תנוצלנה תהיינה ברכה לתנועה [הציונית] ולנוער העברי בסוריה ולבנון. כנראה שיהיה צורך להתחיל שם בהנחת יסודות."[191]

---

[187] איגוד הסתדרויות העוסקות בטיפוח השפה, התרבות והחינוך העבריים בתפוצות ישראל ובהשלטתם במוסדות הציבוריים והלאומיים. האיגוד הוקם בשנת 1931 -(ב"כנסיה העברית"), בברלין. משנת 1933 החל פועלת גם בארץ-ישראל. תלמי אפרים ומנחם/ "לקסיקון ציוני", ספרית מעריב, ת"א, 1982. ראה ערך .

[188] א' כספי אל הוועד הפועל של הסתדרות העובדים. ביירות - 13.5.38 . ארכיון ומחיאון תנועת העבודה, מכון-לבון - (להלן - מ"ל), חט' - 4-208 / תיק- 1414 .

[189] צ' [צבי] ר' [רחנשטיין] אל החבר א' כספי, ביירות - 24.5.38 . מ"ל, שם.

[190] שם.

[191] מ' גורדון אל מנחם לוזיה , אפיקים - 4.8.38 . מ"ל, חט' - 4-211 / תיק- 256 .

רק במחצית שנת 1939, סודר עניין המדריך -(דותן אריה). בתקופה זו נאלץ 'החלוץ' להפסיק עבודתו "לעיני הרואים", בגין החשש מן המשטרה.[192]

מנשה הראל אשר שהה בדמשק ופעל בה בין השנים 1943-1945, מדווח כי ברובע היהודי בדמשק פעלו שתי תנועות הנוער, 'החלוץ' -(שהיו חברים בה נערים בני 14-18), ו'מכבי' -(בה היו חברים בני 18 ומעלה), בכפיפה אחת, בחצר משותפת אחת - "ידענו שצריך להכין את היהודים לעלות ארצה, ואם לא - לפחות לעודד את רוחם, לחנך אותם לאהבת ציון וכמובן להתיישבות העובדת, לקיבוץ[ההדגשה שלי. א"כ]." השליח מצר היה על כי בתנועות הנ"ל "...הגיל החשוב שאותו אתה יכול לחנך לכל אותם הערכים שאתה נשלחת למענם [ההדגשה שלי. א"כ], אותו גיל לא קיים בתנועות הנוער האלה". על-כן החל הוא לפעול גם בביה"ס 'אליאנס' במטרה להגיע אל שכבות הגיל הרצויות ובמטרה לארגן שם עוד תנועת נוער, של ילדים צעירים יותר -(בני 6-14), כביכול תנועת 'צופים', כשכל מגמתו "היתה כמובן שזה יהיה סניף של תנועת 'החלוץ'..."[193]

תנועה רביעית, הוקמה במיוחד עבור נערים מעל גיל 18, מדלת העם, שאינם לומדים אלא עובדים בעבודות פיזיות, כשוליות בתעשייה. שמה של תנועה זו היה "ניסר" -(נשר).

בינואר שנת 1944, יצא בכר, איש מחלקת העליה בסוכנות, לביקור בביירות ובחלב.

בחלב הוא מוצא כי עסקני הקהילה חרדים מאוד שמא יחשדו בהם השלטונות בקיום קשר וביצירת זיקה אל התנועה הציונית. הם השתדלו "להתרחק מכל הקשור עם א"י"[194]

בשנת 1941, ריכזו בביירות, שני פעילים מארץ-ישראל, יוסף סנה ואבנר שכביץ, את פעילות 'המכבי' בעיר.[195] יחד עמם עסקו בכך פעילים מקומיים - חיים דישי ונוח לוי. סיוע ניתן להם על ידי סטודנטים ארץ-ישראליים שלמדו באוניברסיטה האמריקאית בעיר. פעיל נוסף, כהן יונה, עסק בחלב, בעיקר בעניני הדרכה וחינוך. הוא

---

[192] פח"ה, 6 - (14) 25.28 .

[193] עדות מנשה הראל. פח"ה, ע"כ - 60/2 .

[194] י' בכר, "בענין ביקורי בסוריה - (9.1-20.1)". מכתב אל הנהלת מחלקת העליה. אצ"מ, S6-1717 .

[195] בתנועת 'המכבי' בביירות, בדמשק ובצידון, היו מאות חברים. הכינוס הראשון של 'מכבי' סוריה והלבנון, התקיים בביירות. על כך ראה בכתבתו של גלבלום א' - "הארץ" - 24.12.41 .

יסד בעיר תנועת נוער במסגרת "ארגון חלוצי דתי" -(אח"ד) שתחת כנפיה ניתנו שיעורי עברית, נתקיימה פעילות של איסוף תרומות בעבור יעדים לאומיים, העברו חוגים להכשרת מדריכים וחוגים נוספים הנושאים אופי עברי-לאומי.

פעילים ציוניים ו"באי כוח" מוסדות ארצישראליים שונים, קיבלו, מן הארץ, חומר הסברתי, עיתונים וכו'. פעילות זו נמשכה גם בשנתיים-שלוש הבאות.

בשנת 1944, החלה פועלת בביירות אגודת 'בני-ציון' שהיתה קשורה לתנועת 'השומר הצעיר', ועל אף רדיפת השלטונות, המשיכה בעשייה בתחום הקרנות הלאומיות ובהפצת "שקלים". פעילי ועדות קק"ל והברית העברית העולמית ערכו אירועים והרצאות בעניינים ציוניים ויהודיים. פעילויות אלו זכו, בדרך כלל, לקהל רב.

בסוריה, שם מעורבות השלטון היתה הדוקה ועויינת יותר, נפסקה למעשה כל פעילות ציונית מאורגנת החל משנת 1945.[196] אהרון עופרי, שהיה שליח המוסד לעלייה ב', הגיע ללבנון ולסוריה בתחילתה של שנת 1945, מספר כי בדמשק היתה יהדות "יותר ציונית" מאשר בחלב. ע"פ התרשמותו, היהדות החלבית היתה "יותר שורשית וגם יותר דתית". התנועה הציונית בה לא היתה מפורסמת. היה מועדון יהודי שעילית אנשי הקהילה ביקרו בו, בעוד הרוב, שהתגורר בגיטו היהודי ב'באחיסטה', לא קיים ולא נטל חלק בפעילות בו. לדבריו, בדמשק היתה מסורת של תנועה ציונית, של תנועות נוער. "כל הדברים האלה יחד נתנו אוירה מסויימת של סיוע רב לעבודתם של השליחים."[197]

הדי המלחמה העולמית ומאורעותיה הביאו לשינוי יחסה של חברת 'כי"ח' כלפי הציונות. בין היתר משום שתקציבים מן המרכז בפריז חדלו מלהגיע כמקודם וועד הקהילה לא התנגד עתה, כבעבר, להחדיר את השפה העברית לביה"ס, בתנאי שההוצאות הכרוכות בכך תשולמנה ע"י אחרים -(קרי, הסוכנות היהודית).[198] מנהלים ומורים בבתי-הספר של החברה ברחבי סוריה, גילו יחס אוהד כלפי הפעילים הציוניים ואף עזרו בפועל במימושן של תכניות חינוכיות שאופיין היה הדגשת הקשר לארץ-ישראל ולתרבות ישראל. הוראת העברית

---

[196] גולדשטיין, גולדמן. שם. עמ' - 36 .

[197] עדות עופרי אהרון. פח"ה, ע"כ - 218 -(חלק שלישי) .

[198] סקירת אליהו כהן - 14.12.41: מכתבו אל א' דובקין, מחלקת העליה הסוכנות היהודית, ירושלים.אצ"מ, S6-1959 .

בבתי-הספר, באשר מורים ארצישראליים הגיעו אליהם, ושתפרה ונוספו לה שעות לימוד. ועדי הקהילות, במיוחד בדמשק, סייעו להידוק הקשרים בין היישוב בארץ ליהודים שבקהילותיהם, גם משום שנתקיימו ביקורים תכופים יותר של עסקנים ציוניים מן הארץ, ובמקביל, ביקורי נכבדים מסוריה ולבנון בארץ-ישראל.

עבודה תנועתית ערה יותר, התאפשרה כאמור, מיד לאחר כיבושן של סוריה ולבנון בידי הבריטים, "הברית העברית העולמית" ששמה לה כמטרה הפצתה של השפה והחינוך העברי, אירגנה לארצות המזרח, אחר שנתקבל אישור מהשלטון החדש, מורים וגננות מארץ-ישראל. הקיבוץ המאוחד שלח את אנשיו וביקש לחדש, ביתר שאת, פעילותו של 'החלוץ' בקהילות היהודים. הסוכנות היהודית גייסה אנשים, ממקורות שונים ועל פי מפתחות מפלגתיים,[199] לעבודה בסוריה ובלבנון. גם 'השומר הצעיר' שלח שליחיו. תנועת 'המזרחי' ותנועות נוספות עשו שם נפשות לתנועותיהן.[200]

פעילותם הגלויה של המועדונים היהודיים השונים, לא הצליחה להאריך ימים, מכמה סיבות עיקריות:[201]

א. התנגדות השלטונות ליסוד אגודות ציוניות.

ב. היותם מיעוט, עני ברובו, וחששם של היהודים מלפעול באופן בלתי-חוקי.

ג. בין הקהילות, ובתוכן, נתקיימו הבדלים כלכליים ותרבותיים, הבדלים אלה הובילו לחילוקי דעות ומנעו שיתוף פעולה ראוי בתחום העשייה הציונית.

ד. המנהיגות הרבנית וגורמים דתיים סלדו מפעילות ציונית-חילונית ומפעילות בה עושים בני שני המינים בצוותא.

---

[199] הסוכנות היהודית, כגוף פוליטי, מיינה והקצתה השליחים, ע"פ מפתח ברור - מפתח הכוח המפלגתי. כדי לסבר הדעת בענין זה, ראה טבלת "ההרכב המספרי של השליחים לפי הארצות והתנועות ליום - 1.8.48" - אצ"מ, S86-240 . עיון בטבלה מגלה כי לתנועות הקשורות ל'החלוץ' - (מפא"י, התנועה לאחדות העבודה, השומר הצעיר, הפועל המזרחי, העובד הציוני)- **מגיע** [ההדגשה שלי. א"כ], 65% -(71 שליחים), ולתנועות שאינן קשורות ב'החלוץ' - (פועלי אגודת ישראל, ציונים כלליים, העובד הדתי, המזרחי, בלתי מפלגתיים, התאחדות התימנים, המכבי), **מגיע** כ- 35% -(33 שליחים).
ע"פ הטבלה הנ"ל, נפקד שמן של ארצות סוריה ולבנון. הטיפול בהן, מבחינת שליחי עלייה, הצריך התערבות המוסד לעלייה ב'.

[200] אודות הפיצול בכוחות השליחות והיריבויות שבין התנועות, להלן.

[201] כהן יוסף חיים/ " הפעילות הציונית בארצות המזרח התיכון", המכון ליהדות בת זמננו,האוניברסיטה העברית, ירושלייים, 1973. עמ' - 15-18 .

ה. מספרם הקטן של השליחים הארצישראליים והמאבקים בין שליחי התנועות השונות על לב הנוער.

ו. השליחים נתחלפו תכופות. לא היתה המשכיות בפעילות הציונית, בין היתר משום שחלק נכבד מן הפעילים המקומיים, וחניכי התנועות, עלו ארצה, מבלי שהובטחה, קודם לכן, הכשרתם של מדריכים חדשים.

אמנם לא נמצא היה אירגון-גג, שינהל ויתאם הפעילות הציונית ברחבי סוריה ולבנון, אך נראה כי אותם גרעינים מגובשים, קטנים ככל שיהיו, שמרו על שלהבת פעילות, אשר בתנאי החיים שם, היו חיוניים להמשך העשייה הציונית והביאו לכך כי יהודים רבים יותר יכירו ברעיון הציוני ככזה המסוגל לפתור בעיית גלותם.

פרק ג' - מדוע נפנה הישוב אל יהודי סוריה ולבנון

1. הזיקה המסורתית

השינוי בהתייחסות הישוב אל אפשרות ניצול דרכי ההעפלה היבשתית בכלל ואל אפשרות שלובם, במידה רבה יותר, של יהודי המזרח במפעל הציוני, בפרט, נובע מצירופם של מספר גורמים שאוזותם נעסוק בפרק זה.

בתקופת השלטון העותימאני, כאשר הלבאנט כולו - סוריה ולבנון, ירדן, עיראק וארץ-ישראל, היו בתחום שלטוני אחד, יכלו יהודי סוריה ולבנון ויהודי ארץ-ישראל לנוע זה אל זה באופן חפשי למדי. קשרי המסחר, חינוך ותרבות וקשרי דת בין הקהילות היו דבר שבשיגרה.

לזיקה זו שבין סוריה וארץ-ישראל, כמה רמות. אע"פ שמבחינה הלכתית סוריה וארץ-ישראל הינן שתי יחידות גיאוגרפיות שונות,[202] הרי סמכותה של ארץ-ישראל פרושה היתה על סוריה.

במסגרת זיקתית זו, נמצאו, למשל, אנשי ארץ-ישראל יושבים בדין בעניני היהודים בסוריה, כדי לפקח על פעולות המינהלה היהודית, כדי לזרז גביית מסים פנים-יהודיים ועוד.

מזיקה זו, הרשמית, ההלכתית, נובעת הזיקה התפקודית - הדרכה משפטית ורוחנית -(שאלות בנושאי הלכה שהיו שואלים בני קהילה אחת, זו אשר בתפוצה, את בני הקהילה המוחזקת בעיניהם כמרכז), שתדלנות הדדית, סיוע כספי הדדי - הינן דוגמאות לרמה התפקודית בקשר שבין קהילות סוריה וארץ-ישראל.

---

[202] בן-שושן מנחם/ "ציר ארץ-ישראל - סוריה: ההיבט הפורמאלי". בתוך: "פעמים"-(66), חורף-תשנ"ו. עמ' - 7 .

לציידן של שתי הזיקות הללו, הרשמית והתפקודית, מתקיימת זיקה של היענות. יחסי תפוצה-מרכז מתקיימים על בסיס היענות הצד האחד, ובמקרה דנן, הכרתה של התפוצה הסורית, במעלת צד המרכז, אף אם אין בציידה של הכרה זו תועלת חומרית, חברתית או רוחנית.[203]

בזיקת הזיקה שבין העם היושב בציון לבין התפוצות, במשך הדורות, מגלה קוים משותפים ודומים. החברה היהודית ינקה מסורתה מאותם שורשים - התורה, ההלכה ואורח-החיים היהודיים. הזיקה שבין הציבורים היהודיים חוזקה בשל גורמים חיצוניים - זרותם בעין הגויים ועיסוקיהם הכלכליים, הביאו לתופעות של פגיעה מכוונת בהם - כלכלית וגופנית.[204] עיתים, בשל זרמי ההשכלה והחילון שליוו הקהילות היהודיות במהלך ההיסטוריה, נחלשה זיקה מסורתית זו או אף נותקה לחלוטין. אחד מן הניתוקים הללו, לדוגמא, הוא זה שבא אחר שהחלה כי"ח מעודדת תרבות אחרת על פני זו היהודית-דתית-לאומית.

אף על מעורבותה של כי"ח בעניני חינוך בסוריה ובלבנון, הרי רובו של הציבור היהודי שם נשאר שומר מסורת. זו גם אחת מן הסיבות להתרכזותם של היהודים ברובעים משלהם. רצונם בשמירה על שחיטה כשרה, היא, למשל, אחד מביטויי שמירת המסורת.[205]

מן האמור לעיל עולה, כי זיקה בסיסית, המבוססת על הדת היהודית, נתקיימה באופן מסורתי בין ארץ-ישראל ליהדות סוריה ולבנון. ביטוי להמשכה של זיקה זו מצאנו במכתבו של משה נחום עבדא, החכם באשי של קהילת קאמישלי, אל יו"ר הוועד הלאומי, יצחק בן צבי.[206]

מעבר לזיקה מסורתית זו, עמדנו על כך כי בשנות ה- 20 וה- 30, במאה זו, החלו נוצרים קשרים מחודשים בין הישוב היהודי בארץ לבין קהילות ישראל שבסוריה. תנועות ארצישראליות שונות - 'החלוץ', 'המכבי' ואחרות, וכן "בתי-ספר עבריים" ואגודות שונות, באו לשם במטרה ליצור מערכת של מגעים שיהיה בהם כדי להביא דבר הלאומיות המחודשת ליהודי סוריה ולבנון.

---

[203] שם. עמ' - 6 .

[204] בשן, שם. עמ' - 15-17 .

[205] ראה עדותה של שושנה פסח, "עם 'החלוץ' בדמשק" -(אפיקים, 1941). אי"ט, חט'- 25 ע' / מיכל- 7 / תיק- 13 ; כן ראה מכתבו של אליהו אפשטיין לרחל ויצחק בן-צבי מתאריך 30.9.31 בו הוא מדווח מפי מודיר -(מושל)- מחוז קאמישלי כי היהודים כולם שומרים על דיני ישראל ולהם בית כנסת עתיק ובו "כתר" מימי עזרא הסופר. אי"צ, 1/9/1/46 .

[206] ראה, בחיבור זה, הערה מס' - 107 -(בעמ' - 20).

אחר הפלישה לסוריה ולבנון, נתחזקו במידה מסויימת קשרי הקהילות עם יהודים מארץ-ישראל, בזכותם של החיילים ששרתו במסגרות השונות בצבא הבריטי וכן אזרחים עובדי "סולל-בונה" ואחרים, שהיו הולכים ובאים תדיר בציר עיראק- סוריה- ארץ-ישראל, לצורך עבודותיהם בעבור הצבא. הקשרים הללו איפשרו היזוק הזיקה בין הישוב בארץ ליהודים שם, איפשרה החלפת מידע חיוני וכמובן נוצלה לצרכי ההעפלה."[207]

2. הקהילות כמאגר לצבירת הון פוליטי

תנועת הפועלים כתנועה פוליטית חיפשה דרכים להגדלת הונה האנושי בארץ. כבר בתחילת שנות השלושים הועלתה סוגיה זו, של היחס לעלייה מארצות המזרח, בין חבריה הבכירים של ההסתדרות וראשי תנועת הפועלים - י' בן-צבי, ז' אהרונוביץ וצ' רוזנשטיין.

בן-צבי העלה חשיבות הטפול בעולים מארצות המזרח, כאבן-בוחן וסמן ליהודי המזרח. הועלה חשש כי אם העולים מסוריה ועיראק לא יזכו בארץ לתשומת לב ודאגה מיוחדת - "תשכח התסיסה שהתחילה בחוגי הנוער העברי בארצות אלו, אשר ברכה רבה צפונה בה. יחד עם זאת, טפולנו בחלוצים אלה ישמש בידי ההסתדרות אמצעי השפעה עצום על הישובים העבריים בארצות המזרח בכללם. הנוער הזה, במדה שהוא נקלט ע"י ההסתדרות, יכול גם לפתוח אופקים חדשים ביחסים בין ההסתדרות והמוני העובדים מעדות המזרח בארץ."[208]

התנועה הציונית-סוציאליסטית היתה הזרם הבולט בתביעה לעלייה איכותית וברורית. המהפכה המיועדת, בסולם הערכים ואורחות החיים של העם היהודי המתחדש, חייבה עלייה חלוצית. ביטוי לעמדה זו באה מפיו של בן-גוריון, ממנהיגיה הבולטים של תנועת הפועלים - "ארץ-ישראל זקוקה היום לא

---

[207] גלבר, "תולדות ההתנדבות"-(כרך שלישי), שם. עמ' 14-19 .

[208] מכתב אל הוועד הפועל של ההסתדרות בת"א מאת מועצת פועלי ירושליים. ירושליים - 9.6.33 . מ"ל - חט'- 208 / תיק 874 .

למהגרים סתם, אלא לחלוצים. ההבדל ביניהם פשוט: המהגר בא לקחת מן הארץ, החלוץ בא לתת לארץ, לפיכך אנו תובעים זכות בכורה לעלייה החלוצית. בעלייה חלוצית כזאת אנו רואים תנאי מוקדם להגשמת הציונות."[209]

אפריים יהלום שעשה בסוריה לצורך לימודים, ובשנות השלושים עסק בהדרכה ובהנהלת סניף הבחרות הסוציליסטית בירושלים,[210] נודע כי "נתפנתה משרה", וביקש לכן, לשמש כמדריך בסניף 'החלוץ' בדמשק. צבי רוזנשטיין, חבר הוועד הפועל של ההסתדרות, התייחס לבקשתו זו. להלן, במלואה, התשובה שקיבל יהלום:

- "נכון הדבר שיש צורך במדריך לסניף 'החלוץ' בדמשק, אולם לתפקיד זה טוב בדרך כלל איש מתוך ההתישבות העובדת. הרי יסוד היסודות של החינוך החלוצי הוא - ההגשמה העצמית, ומשום כך יש הכרח שהמחנך יהא בעצמו איש ההגשמה, איש החקלאות, הכפר; דווקא לגבי דמשק אנו מצווים להקפיד על כלל זה. שכן העליה החלוצית שבאה מסוריה (והיא אינה קטנה כל עיקר) הכזיבה אותנו ברובה ופנתה לעיר. רק מעטים הלכו לקיבוץ. דאגתנו העיקרית היא לכן: כיצד להבטיח שהעליה העתידה תהא נאמנה לצווייים החלוציים בארץ."[211]

הדברים הנ"ל מבטאים, באופן הבוטה ביותר, כי הדאגה נסבה על הבאת עולים אשר ישארו נאמנים לזרם התנועתי, במטרה ברורה, הגדלת כוחה בארץ.

משנות ה- 40, התהדק הקשר בין הישוב ליהודים בארצות המזרח.[212] אך המנהיגות בישוב ובתנועה הציונית, העמידו תנאים לאותו "חומר אנושי" המיועד לעלייה. חששם נבע מכך שמא אין העולים מוכנים, לא מבחינה רעיונית ולא מבחינה גופנית, ומאי-התאמה תרבותית. אי-הצלחתה של הקליטה תניא, לדעתם, עולים מתאימים רבים מלהגיע ארצה.

---

[209] בן-גוריון דוד/ "זכרונות"-(א'), ת"א, 1971 . עמ' - 661 .

[210] תנועת נוער עובד ולומד שהוקמה בשנת 1926 במסגרת מפלגת "אחדות העבודה" אשר נתאחדה בשנת 1930 עם "הפועל הצעיר" ליסודה של מפא"י. תנועות 'החלוץ' ו'החלוץ הצעיר' קשורות היו, בארץ, בעיקר עם הקיבוץ המאוחד -(ועם ההסתדרות הכללית).

[211] מכתב אל אפריים יהלום - ביירות, מאת צ' ר' [צבי רוזנשטיין] - 30.3.39 . מ"ל, חט'- 4-208 / תיק- 297.

[212] כהן חיים י' , תשל"ג. שם. עמ' - 22-68 .

ישיבת מרכז מפא"י -(בתאריך- 12.7.43), עסקה, בין היתר, בשאלה מדוע יש להביא יהדות המזרח אל ארץ-ישראל. בסופה של הישיבה נתקבלו שבה מספר החלטות הנוגעות לעצם עבודת השליחות, נאמרו דברים, ע"י אחדים מן המשתתפים בדיון, מהם משתמע כי יהדות המזרח אמורה, אחר תהליך הכשרתי מתאים, למלא שורות הישוב היהודי בארץ-ישראל כדי שיוכל לעמוד במשימת המאבק הלאומי, הדחוף, בכלל, ולחזק כוחות מפלגת הפועלים הארצישראלית בפרט.[213]

אליהו דובקין, אשר שימש גם בתפקיד מנהל מחלקת העליה של הסוכנות היהודית בירושלים, דיווח בישיבה כי מספרם הכולל של יהודי המזרח הוא כ- 750,000 נפש -(מהם, 270,000 בסוריה), ועל כן, ובפרט משום שאין יודעים כמה יהודים ישארו באירופה לאחר מסע ההשמדה נגדם ומחשש כי הניצולים שיוותרו ימצאו תחת שלטונה של רוסיה הסובייטית, הם מהווים גורם מדיני רב ערך משום שעלה שיעורם ביהדות העולמית -[ההדגשה שלי, א"כ] - "כולנו יודעים את האמת הפשוטה, שכל סודה של מדיניותנו כיום היא להגביר את כוחנו על ידי תוספת יהודית בארץ-ישראל, וברור לנו שיהדות זו תהיה הראשונה להצטרף אלינו...בתוך קיבוצי יהודים אלה הכרחית פעולה יסודית ראשונית...צריך לעורר בהם רצון לעליה...אנחנו צריכים ללמדם את היסוד הראשון הזה ששמו יחס לעבודה, שיש צורך לעבור לחיי עבודה. ראינו שם בחורים יהודים שמבינים היטב מה זאת הגנה במקום ובארץ-ישראל והיו מוכנים להקריב את עצמם, אבל אחרי כל החינוך וההסברה שהושקעו בהם שאלו שאלה אחת: ואם נבוא לקיבוץ - הנוכל לקבל אחרי-כן משרה כדי שלא נצטרך לעבוד עבודה גופנית ?"

באותה ישיבה , עמד צבי רוזנשטיין על החובה בחינוך היהדות המזרחית "לקראת ההסתדרות", ואם לא ייעשה כך הרי שמבחינת המפלגה עלות ההשקעה הינה "שכר יקר מדי". להצעה להקמת תנועת נוער חלוצית אחת ויחידה, שתשרת כל התנועות בארצות המזרח, מתנגד הוא, טעמו: " בסוריה נעשתה פעולה במשך שנים רבות, קיים בה 'החלוץ' עם פרצוף הסתדרותי בולט - מה נעשה שם, הנבטל אותו ?"

---

[213] פרטי-כל ישיבת מרכז מפלגת פועלי א"י - 12.7.43 . אמ"ע, חט'- 2 / תיק- 23/43 ,(כרך ב'-מרכז).

בעניין זה של הכוונת היהודים אל מפא"י דווקא ולא אל מפלגות אחרות, מאמין א' סירני כי ניתן יהיה להגיע לידי הסכם ביחס לעבודת השליחות -"כמובן, בתור חבר המפלגה הייתי מאוד רוצה ש"השומר הצעיר" לא יבוא לגולה ולא יבלבל שם את המוחות..." אך הוא מבין כי המציאות שונה. י' קוסוי מורה על שיטת עבודה שליחותית אשר תבטיח לדעתו כי רוב הנוער יחסה, בסופו של דבר, תחת כנפיה של המפלגה -"בבואנו לארצות המזרח נהיה רוב בין השליחים ושם נדאג, כמובן מתוך זהירות, טקט ונאמנות, שהנוער הזה יספוג לתוכו מושגים אשר יובילו אותו אלינו." חשש, מכיוון אחר, מעלה פ' לוביאנקר. מטרידה אותו האפשרות כי במאבק על לב הנוער במזרח יצטרפו כוחות הרביזיוניסטים -"...אני אומר, שיש לי רושם, כי בארצות אלו יש הרבה יסודות להצלחת הפעולה הרביזיוניסטית. בפשטותה, בדמגוגיה שלה מתאימה פעולה זו לפסיכולוגיה מזרחית מסויימת."

חיים רוקח העלה בישיבה תהיות לגבי עצם נכונותה של יהדות המזרח להצטרף לתנועות אשר בתוכן הם אינם מרגישים כשוים, כשייכים - "הבירור לא היה מרותק למציאות, לחומר האנושי, שאנחנו עומדים לטפל בו [ההדגשה שלי. א"כ] - החברים רואים את הנוער שבארצות אלו דרך הפריזמה של הצורך ברזרבות לחבר הקבוצות, ל'השומר הצעיר', לקבוץ המאוחד, ולא כן הוא הנוער הזה." הרושם שמקבל רוקח משיחתו עם עולים מתורכיה ששהו בקבוץ זמן מסויים, הוא שלגבי זידם אין התנגדות למסגרת כמות שהיא, אלא "הרגשת הקיפוח שיש להם בתור ספרדים גם בקיבוץ, ששם קיים שיוויון...מפני שלדבריהם הם מרגישים עצמם כערבים אצל יהודים."

בן-גוריון שהיה אחרון הדוברים בישיבה זו, אמר: "אם אנחנו צריכים לחנך נוער בחוץ לארץ שיהיו פועלים מאורגנים - אי-אפשר מבלי לדבר על אירגון הפועלים הכי גדול בארץ-ישראל." גם הוא, כרבים אחרים במפא"י, ידעו כי בארצות המזרח קיים מאגר אנושי, אשר תועלת תמצא בו המפלגה, רק באם תיעשה בקרבו עבודת חינוך רעיוני, ההולם לדעתם, צרכיו של הישוב. ההחלטות שנתקבלו בשאלת הקמת תנועה חלוצית אחידה בארצות המזרח, באו לוודא כי כיוונו של החינוך יהא ברור - סעיף 4: חינוך לחיי עבודה, ובמיוחד לחקלאות.

סעיף 6: אחדות פועלים חלוצית - הסתדרות פועלים אחת בארץ-ישראל, וכל זמן שלא תוגשם - חינוך להסתדרות הכללית או לארגון עובדים אחר המוכר ע"י הקונגרס הציוני.

בוועידת הקבוץ המאוחד בגבעת ברנר, שהתכנסה ב- 14 בינואר שנת 1944, כאשר ידועות, זה מכבר, העובדות האכזריות על גורלם של יהודי אירופה וידוע מצבן של קהילות היהודים בארצות המזרח, עולה לדיון, שאלת השליחות בגולה ומהו התפקיד שצריך לקחת עליו הקבוץ המאוחד בעשייה זו. לדידו של ברגינסקי יהודה, שעסק גם בעניני ההעפלה הימית, חידושה של העליה הוא כורח דחוף ואף על פי כן גורס ברגינסקי כי העליה באמצעות 'החלוץ', אחר הכנה והכשרה מתאימה, היא הדרך ההולמת ואין בילתה - "אנחנו רואים את החלוץ בתור התפקיד הראשון של עבודתנו בגולה. אנחנו רואים אותו כעמוד השדרה של חיי היהודים. אנחנו רואים בו גם האפיק שבו יעלו היהודים. האפיק של החלוץ הוא גם אפיק לעליה, לחיי עבודה, לחיי גבוש, לחיי התיישבות, לחיי התערות בארץ והתבססות בה. עבודתנו הראשונה צריכה להיות עבודתנו בחלוץ." הוא רואה העבודה החלוצית מוגשמת באמצעות ההסתדרות הכללית וקשורה לה תכנית ציונית, היוצאת מנקודת מבטה של הציונות הסוציאליסטית - "איננני יכול לראות אותו [את 'החלוץ'] מחוץ להסתדרות ולפרוגרמה של ההסתדרות...אלא בדרך הציונות הסוציאליסטית כי היא גם הדרך הציונית היחידה בשבילי. איננני רואה דרך אחרת בכלל." מנקודת מבט זו מבקש ברגינסקי לחנך את הנוער בגלות - "כי רק כמחונכים לדברים כאלה נקבל אותם בארץ. לא יתכן חינוך בהחלוץ על יסוד קבלת פרוגרמה ציונית סוציאליסטית גרידא...אני מוכרח להעביר את החלוץ עד כמה שאפשר דרך הכשרה ודרך עזרה הדדית ודרך חינוך קולקטיבי כי כזה הוא נחוץ לארץ-ישראל. אם ילך כאן לקבוץ - מה טוב. אם ילך לקבוצה - מה טוב. הוא יהיה טוב גם למושב וגם לקואופרטיב וגם בתור חבר באגודה מקצועית, אבל אם לא יקבל חינוך כזה, יהיה רע בכל מקום."[214]

---

[214] דברי ברגינסקי: "שליחותנו בגולה" - ועידת הקבוץ-גבעת ברנר - 17.1.44 . המקור: ארכיון התנועה החלוצית, ע"ש יצחק קצנלסון - בית לוחמי הגיטאות. בתוך: פח"ה, 44.11 .

ברגינסקי עצמו מקבל עקרונית הכפפת מעשה השליחות למסגרת סוכנותית, אך הוא מיצר על כי חלקו של הקבוץ המאוחד בעשייה זו, הולך ונגרע.

ב"אגרת לחברים" -(הראשונה. הוצאה ב- פברואר- 1944), ע"י "הקבוץ הארצי-השומר הצעיר", לטובת הפעילים בארצות השונות, מדווח כי בסוריה -(דמשק), שכרה התנועה חדר בו מבקרים כ- 30-40 חברים אשר חולרו לשתי קבוצות - "על מנת לרכז את האנשים הרצויים לנו יותר בקבוצה אחת."[215]

עמדתו של 'השומר הצעיר', שהיה אז אמנם שותף בכל התארגנות ישובית וציונית, אך ללא סמכות במסגרות הביצוע של תנועות הפועלים, יכול היה, בשלביה הראשונים של עבודת השליחות, לנהוג כרצונו. חברי התנועה שיצאו מטעמה "לשבור שבר", גם בארצות המזרח, הגיעו אף הם לסוריה ולבנון והחלו פועלים בארגון מועדונים ויצירת קבוצות חברים.

בשאלת העליה גרסה התנועה כי ליהודים הזכות לעלות ארצה בהתאם ליכולת הקליטה הכלכלית שלה בכל תקופה נידונה.[216]

הניסיון לצבירת כוח פוליטי בארץ מן המאגר האנושי הקיים בארצות המזרח, היה משותף לכל תנועה, מפלגה או זרם התיישבותי. במפא"י, שהיתה הכוח הפוליטי החזק ביותר -(53.5%), התנהלו דיונים רבים בישיבות המסגרות השונות - המזכירות, המרכז ובישיבות משותפות עם "חברינו בוועד הפועל של ההסתדרות" ובוועד הפועל של ההסתדרות,[217] כדי להבטיח שלא יגרע חלקה של המפלגה בעוגת השליחות. זרמים התיישבותיים

---

[215] "אגרת לחברים" - הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר - 28.2.1944 . ארכיון 'השומר הצעיר' - גבעת חביבה - (להלן, אג"ח), חט'- 32 2. (4) .

[216] זית, שם. עמ' - 107 .

[217] ראה ישיבת מרכז מפא"י - 12.7.43 . אמ"ע, חט'- 2', תיק- 23/43 ; מזכירות הוועד הפועל - 11.10.44 . את"ה, א"פ- שאול אביגור - 80/299/30 ; ישיבת מזכירות מפא"י - 30.11.44 . אמ"ע - חט'- 2 , תיק עודפים - 24/44 ; ישיבת מזכירות - 15.5.45 . חט'- 2, 24/45 -(כרך ב') ; י' מזכירות - 9.10.45 . חט'- 2, 24/45 -(כרך ד') ; י' מזכירות - 2.5.46 - חט'- 2, 24/46 ; י' מזכירות עם חברינו בוועד הפועל [של ההסתדרות] - 2.6.46 . חט'- 2, 24/46 ; י' מרכז - 26.6.47 . חט'- 2, 23/47 .

שונים כהקיבוץ המאוחד, 'השומר הצעיר' ואחרים ליבנו נושא זה בועידותיהם השונות, במטרה לגבש דרכי פעולה ודרכי חינוך שתתאמנה לקו הרעיוני, למטרות הפוליטיות ולצרכים המשקיים.

היה אז די ברור, הנחה רווחת, כי בקרוב, בסיומה של מלחמת העולם השניה, תגיע לארץ עלייה גדולה, העשויה לשנות לחלוטין את המבנה הדמוגרפי של היישוב ועל כן, בינתיים, חשוב מאוד לצבור עצמה פוליטית. עצמה כזו, בחברות דמוקרטיות, מבוטאת באמצעות רוב מצביעים, היכולת לכוון זרימת עולים, ממאגרים אנושיים, ע"י העדפת מוקדי עלייה כאלה או אחרים, נותנת כוח בידי מי העוסק, בפועל, בעלייה, ומובן מזוע שאפו תנועות או מפלגות להשתלט על קהילות יהודיות שהיו אותה עת הקהילות הזמינות היחידות במרחבי העולם היהודי, ומכאן ברור מדוע ביקשו התנועות השונות לשגר שליחים גם לקהילות שעד תמול-שלשום כמעט ולא נתנו דעתן עליהן.

אפשר שהיה בה, בהיענות זו אל יהדות המזרח, פיצוי חלקי לתחושת חוסר היכולת של היישוב היהודי בארץ לעזור לקהילות היהודים ההולכות ומושמדות ע"י הנאצים באירופה. חוסר ההצלחה של המוסד לעליה ב' לארגן עלייה משמעותית של יהודים מאירופה, אבדן משאבים - כלי שייט, ממון וכוח אדם בלתי מנוצל כראוי, הביאו המערכת להפנות משאביה לאתרי פעולה נוחים יותר, שם סיכויי ההצלחה לעשייה, רבים יותר.

3. <u>יהדות ככוח עבודה</u>

כאשר החל שינוי במצב הכלכלי בארץ, עקב דרישות הצבא הבריטי,[218] הן לכוח מגוייס מן הישוב והן לצרכי עבודות בינוי, תחזוקה, אספקה ועבודות ציבוריות שיאפשרו לכוחות הצבא הגדולים ששהו אז בארץ, פעילות בתנאים נוחים יותר, נשמעו בארץ התביעות הראשונות להבאה ארצה של עולים מארצות

---

[218] גלבר יואב/ "התגבשות היישוב היהודי בארץ-ישראל, 1936-1947". תדפיס שמור מס' 3515-92 - (תיק פרופ' גלבר יואב), ספריית שמורים - אוניברסיטת חיפה, 1993 . עמ' - 122-134, 64-65 .

המזרח, עולים כדוגמת עולי תימן בזמנו,[219] שיהיו מסוגלים למלא החסר בכוחות עבודה למבצעים בקנה מידה רחב. כוחות העבודה הללו נמצאו כמטחווי-קשת, בארצות השכנות, סוריה ועיראק, לדוגמא. שרתוק שראה אפשרות זו ברת-ביצוע אף בתנאי המלחמה העולמית, החל לטפל בעניין זה באמצעות המחלקה המדינית.[220] היה צריך לשכנע גורמים ציוניים בקיבוצים יהודיים מבוססים כי יתנו ידם למילוי צרכי המשק הישובי ביניים עובדות - "אנו עומדים כמעט לפני חיסול חוסר העבודה בארץ...נימוק זה מחייב מלחמה נמרצת על עלייה...כן יש לחפש אפשרויות לחידוש העלייה בתחומים אחרים, יתכן שאפשר להתחיל בעלייה מארצות המזרח...צריך להעלות במהירות אנשים מהארצות השכנות, סוריה ועיראק."[221]

כמובן, יצירת אזור, הכולל גם את סוריה וארץ-ישראל, המצוי תחת שליטת הבריטים, איפשרה מעבר אנשים וכלי רכב, גם אזרחיים, בקלות יחסית, ובכך, עם הגיאות הכלכלית בארץ, יכול היה המשק בארץ לקלוט בעבודה אף יהודים מסוריה ולבנון, וכך, אף לנצל התנועה הערה שבין הארצות, ולהגיע ארצה לצורך השתקעות בה.[222]

4. העפלה לשם הצלה

נראה כי ממחציתה של השניה של מלחמת העולם השניה, כאשר מגיעות אל הישוב, בשלהי שנת 1942, הידיעות מאירופה על דבר ההשמדה השיטתית של היהודים בידי הנאצים, מתחיל תהליך של שינוי הגישה כלפי ההכרח בהכנה רעיונית בטרם עלייה ובהעמדת תנאים מקדימים למועמדי העלייה. שינוי זה מתבטא בראיית העלייה כמפעל הצלה, לא רק מאירופה, אלא גם מארצות המזרח, במסגרות התנועות הפוליטיות בישוב נערכו דיונים על אפשרויות הפעולה. בן-גוריון גרס כי הבאתם הדחופה, גם של יהודים מן המזרח, הוא צו-

---

[219] דרויאן ניצה/ "באין מרבד קסמים", מכון בן-צבי, ירושלים, תשמ"ב. עמ' 116-148 .

[220] דברי שרתוק, פרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י - 9.7.1941 . ארכיון מפלגת העבודה - בית ברל -(להלן, אמ"ע), 23/41 .

[221] שרתוק אל המשרד הציוני בלונדון. מברק - 11.7.1941 . אצ"מ, S25-1555 .

[222] גלבר, תדפיס - 1993, שם. עמ' 64-65 .

השעה הציוני - "...וזה התפקיד הבוער של הציונות, של הישוב...לחסל כמה וכמה גלויות...בלי לחכות להכשרה חלוצית ...בלי כל בסיס של תיכון תכנית, עכשיו עלינו לחסל את כל הגלויות, עלינו לעשות את כל האפשרי."[223]

לא כולם בהנהגת הישוב המאורגן ראו עין בעין את כוונותיו של בן-גוריון, באותה עת, ביחס להעלאתם של יהודי המזרח, עוד בטרם יזכו הם בהכשרה חלוצית. תקופה מסויימת היתה זו, כמעט, דיעת יחיד, ורק מספר חודשים לאחר פברואר שנת 1943, מצטרף לדעתו של בן-גוריון גם שאול אביגור ומתי מעט נוספים בקרב אנשי מפא"י.[224]

כעבור כשנה בערך, הושלם, בקרב ההנהגה הציונית, תהליך השינוי בגישה, הצורך בהשלמת פתרון שאלת ארץ-ישראל באמצעות עלייתם של יהודי המזרח, נשתלב עם הראייה כי מצבם של היהודים שם מחייב הבאתם ארצה. יהודי ערב, ע"פ תפיסה זו, אינם מודעים לכך כי צפויה להם שואה ועל כן יש להצילם מפני הסכנה הממשמשת ובאה - "...כל הפליטים היהודים שישארו באירופה, להעביר אותם לא"י...אחר כך להעביר את כל היהודים מהארצות הערביות. היהדות הזאת עומדת בסכנה גם של השמדה וגם של ניוון אנושי ותרבותי. בארצות האלה יש כ- 800 אלף יהודים."[225]

בוועידת הקיבוץ המאוחד, הנ"ל, כאשר ידועות , זה מכבר, העובדות האכזריות על גורלם של יהודי אירופה וידוע מצבן של קהילות היהודים בארצות ערב, עולה, כאמור, שאלת השליחות בגולה[226]. ברגינסקי יהודה, שעסק גם בהעפלה הימית קבל על כי לא נעשה די בענין זה של הצלת יהודים, גם לא של אלה מארצות המזרח - "לא ניצלו יהודים מפני שהם לא הועלו לארץ-ישראל, מפני שאין מקום אחר להצלת יהודים...במזרח הקרוב בארצות הערביות, קיימת שאננות שגם לנו

---

[223] בן-גוריון. דבריו בישיבת מרכז מפא"י - 24.2.1943 . אמ"ע, 23/43 .

[224] מאירוב שאול. הרצאה בפני מפקדים ב'הגנה' - 26.7.1943 . את"ה, תיק - 33 -(הרצאות).

[225] דברי בן-גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות - 20.6.1944 . בתוך: הלר יוסף/ "במאבק למדינה",מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ה. עמ' - 356 .

[226] עוד נשוב לענין זה של הקצאת שליחים ע"פ מפתח תנועתי-מפלגתי, אך ראוי עתה לציין כי מזכירות הקיבוץ המאוחד התקוממה נגד ההצעה לרכז את שליחות 'החלוץ' בארצות המזרח בידי הסוכנות היהודית. על כך ראה אצל - זית דוד/ "חלוצים במבוך הפולטי", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1993 . עמ' - 135.

לפעמים קשה להסביר אותה. אחרי פרעות בגדד - באו יהודים לארץ מבגדד ומסוריה. העליה הזו נפסקה ונפסקה מזמן."[227]

5. חסימת הדרך הימית

עמדנו על כי עצירת העלייה בדרך הים מאירופה בגין סגירתו של הים-התיכון, עקב המלחמה העולמית, למעבר חופשי של אניות, גרם לשיבוש רציני בכוונת היישוב, להביא ארצה, בדרך זו, גל של מעפילים. על כן, דרך ההעפלה היבשתית, מן הצפון, היתה אחת האפשרויות ברות המימוש שעמדו בפני אנשי המוסד לעלייה ב' ואחרים שטפלו ועסקו בהעברת עולים ארצה. הנסיונות להבאתם של עולים יהודיים מאירופה, בדרך היבשה, בציר רוסיה-פרס-עיראק-סוריה וממנה לארץ-ישראל, ובציר תורכיה- סוריה, לא צלחו, אך העובדה כי כוחות של פעילי העפלה עשו במשימות שונות באזוריה השונים של סוריה ולבנון והעובדה כי נתקיימה, לצורך זה של העברת יהודי אירופה דרך היבשה ארצה, תשתית מסויימת, היא שאיפשרה, בקלות יחסית, הסבת פעילות ההעפלה אל יהודיה של עיראק סוריה ולבנון.[228]

6. השפעות מבית ו"דעת-קהל"

כינונה של מערכת קשרים ממוסדת, בין הקהילות בסוריה ולבנון לבין המוסדות ביישוב לא היה ברור מאליו. נדרש, בין יתר הגורמים שעליהם נעמוד בהמשך, להפעיל לחץ דעת-קהל על המנהיגות הישובית כדי ליזום פעולות הצלה בארצות אלו.

---

[227] ברגינסקי: "שליחותנו בגולה", שם.

[228] אודות השימוש בדרכי היבשה להעפלתם של יהודים מסוריה ולבנון, בשנים הקודמות למסגרת דיוננו זה, להלן.

משה שלוש, איש עירית תל-אביב ופעיל ב'מכבי', אשר נשא דברים בכינוס ראשון ל'מכבי' סוריה והלבנון שנערך בביירות לקראת סופו של חודש דצמבר- 1941, התייחס לסוגיה זו של הבאת המנהיגות בישוב להכרה כי נחוצה עבודה בקרב היהדות הסורית-לבנונית - "בימים אלה כששערי הקשרים עם מרבית ארצות הגולה נעולים, על ארץ-ישראל להחדיר את רוחה בארצות השכנות שהוזנחו עד כה. יש להחדיר הכרה זו לצבור ולכל המוסדות המרכזיים בארץ."[229]

מצב אי-הוודאות, תחושת הסכנה המרחפת ופגיעות תכופות ביהודים ורכושם, במיוחד אחר מעשה הטבח כנגד יהודי בגדאד, ביוני 1941,[230] הביאו להסבת תשומת ליבו של היישוב לנעשה בקיבוצים היהודיים בסוריה ובלבנון, ולדרישה, כלפי המוסדות, לתחילת יזומן של פעולות הצלה, הגנה והעפלה. דרישה זו באה, בו-זמנית, מארבעה מקורות:

א. מן הקהילות עצמן, באמצעות הקשרים השונים שהיו להן עם אישים ומנהיגים בישוב, קשרים שעליהם עמדנו קודם לכן.

ב. המנהיגות היישובית עצמה, אשר ביקשה אכן לעזור ליהדות מצוקה זו, ובין היתר לנצל מכשיר ההעפלה לצרכי המלחמה ב'ספר הלבן'. מעבר לכך, היה זה ברור כי תוספת כוח אדם לישוב, יהיה בו כדי להיטיב עמידתו במאבק העתידי על ארץ-ישראל.

ג. גופים שונים בארץ,[231] כאירגוני עולים, ועדי עזרה[232] וכו', העבירו קריאות המצוקה של יהדות זו אל המנהיגות בארץ ואל גופים בין-לאומיים מחוצה לה.

ד. הפירסומים הרבים בעתונות הערבית והעברית, בארץ ומחוצה לה, יצרו לחץ ציבורי שחייב המנהיגות הציונית התייחסות לבעיה.[233]

---

[229] משה שלוש בשם עירית ת"א ובשם מרכז 'המכבי' העולמי ו'מכבי' ארץ-ישראל, בכינוס ראשון ל'מכבי' סוריה והלבנון. "הארץ" - 24.12.41 .

[230] על כך: בחיבור זה - פרק א', תת-פרק 6 .

[231] על הפניות השונות, בהן קריאה לטפל במצבם של יהודי סוריה ולבנון, עמדנו קודם לכן.

[232] למשל : "ועד הקהילה העברית ירושלים" אל מ' שרתוק, המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. ירושלים - 14.10.40 . אצ"מ, S6-2638 .

[233] פרסומי עתונות אודות מצבם של יהודי סוריה ועל העלייה הנמנעת מהם, מופיעים כבר משנות ה- 30 בעתונות הארצישראלית. ראה: "יהודים נאסרים בגבולות הארץ" , "הירדן" - 17.6.1934 ; "הארץ נעולה בפני בניה" , "הירדן" - 12.6.34 ; "34 העולות נידנו ל- 3 חדשי מאסר וגירוש מן הארץ" , "הירדן" -

פרק ד' - ראשית ההעפלה מגבול הצפון

ראשיתה של ההעפלה, דרך גבול הצפון, עם סגירת שערי הארץ וההחמרה בבדיקות ובשמירה שהטילו הבריטים על גבולותיה. להעפלה זו, קדמו עליות וגניבות גבול, שהיו שכיחות למדי, עוד מן התקופה העות'מאנית, עת היו השטחים במרחב המזרח-תיכוני בשליטה מרכזית אחת.[234]

על משמעותה של תופעת ההעפלה, כמקרה מיוחד של העלייה היהודית לארץ-ישראל, כמקרה מיוחד של תופעת ההגירה, עסקנו בתחילת חיבורנו זה, אולם ראוי כי נבחן מרכיבי המניע[235] להעפלה ונסווגם ע"פ מאפייני התקופות.

מרבית העליות של יהודי סוריה ולבנון לארץ-ישראל במאה ה- 18 ובמאה ה- 19 ועד לשנות העשרים במאתנו, הן עליות של יחידים. ככאלו, אין בהן ארגון מוסדי ומניעיהן העיקריים הם מניעים אישיים, כרצון להיקבר בארץ הקודש, או מניעים אידיאולוגיים-דתיים, כלימוד תורה בירושלים. אלה מניעים המושפעים בעיקר מגורמי משיכה.[236]

26.7.34 ; "פצצה על בית יהודי בביירות", "אלג'האד" - 4.7.1939 . את"ה, 41/20 ; "הלבנון מציע לאסור כל סיוע למעפילים" , "הבוקר" - 19.10.42 . א"ז, כ6 - 2/2/8 ; "סכנת גירוש למעפילים", "דבר" - 24.8.45 ; "אחר חילופי ירות נאסרו 24 מעפילים בגבול א"י" , "המשקיף" 14.12.45 ; ידיעה בעתון "פלשתין" - 28.2.1946 , על דבר מאסרם של מבריחים ומעפילים ו"סוכנים - ציוניים" בלבנון . את"ה, 105/97; "להלשין על מעפילים ולשתף פעולה עם המשטרה - תובעת ממשלת סוריה מיהודי חלב ודמשק כתוצאה מלחצו של ג'מל חוסייני", "ידיעות אחרונות" - 24.3.47 ; "היהודים הבורחים לישראל חוזרים", "אלף בא" - 7.6.49 . את"ה, 14/16 .
כן ראה, אודות תגובות סוריה ולבנון להעפלת יהודים,ידיעות עיתונאיות, למכביר. בתוך: את"ה, 41/20 ; את"ה, 105/366 ; את"ה, 105/97 ; א"ז, כ6 - 1/2/8 ; א"ז, כ6 - 2/2/8 .

[234] אודות ההגירה מסוריה, כתהליך דמוגרפי קבוע, ראה אצל: זוהר צבי/ "העפלה ועליה ב' מסוריה בשנות הארבעים: תובנות והרהורים". בתוך: "פעמים"-(66), חורף-תשנ"ו. עמ' - 45-46 .

[235] בשן, שם, מציין מניעי עלייתם של יהודי ארצות האיסלאם : מניעים אישיים; מניעים פוליטיים; מניעים כלכליים; מניעים חברתיים; מניעים אידיאולוגיים. חלק מן המניעים ניתנים להגדרה, בו-זמנית, כגורמי דחיפה -(כורח מצב) וכגורמי משיכה -(יעד מוטב).

[236] סעדון, תשנ"ה. שם. עמ' - 46 .

משנות השלושים מתחילים גורמי הזדהיפה להוות מרכיב מכריע בסך המניעים לעלייה. תקופה זו, של כורח יציאה ובמיוחד מסוף שנות ה- 30, מתאפיינת בתפיסה הדרגתית של ראשות הקהילות ע"י יהודים תומכי הציונות, הנותנים ידם, רובם, בטפול בעולים ובעזרה לעלייה הבלתי-חוקית ארצה.[237]

היריבות בין בריטניה לצרפת, ביחס לאזורי שליטה בלבאנט, יצרה מצב בו, לצרפתים, בעלי המאנדאט בסוריה, לא היה ענין מיוחד בחסימת דרכי המעבר לתחום שלטון המאנדאט הבריטי בארץ-ישראל. המעבר מתורכיה -(קושטא), אל נמל ביירות וממנה, בדרך היבשתית, אל הגבול עם ארץ-ישראל או בנתיב הימי אל חיפה,[238] היה, בשנות ה- 20 וה- 30, פשוט יחסית. רוב רובה של העפלה זו היתה "פרטית", של יחידים. על אף שהיתה דרישה לרשיונות עלייה,[239] הרי רק אחוז קטן ביותר מסך רשיונות העלייה שהיו בידי התנועה הציונית בשנות ה- 20 וה- 30, ניתנו ליהודי המזרח.

מכתבו של ד"ר פינטו ראש ועד קהילת דמשק אל הנהלת הסוכנות, מבטא נכוחה חוסר ההיענות, ע"פ תחושת הכותב, של המוסדות הלאומיים לצרכי הקהילה. מן המכתב עולה כי מצב הכלכלי של היהודים בדמשק "רע עד למאוד". הקונסול האנגלי אינו מאפשר קבלתן של ויזות, ועל כן נוצר מצב בו "רבים מאוד כיום המצפים לתורם ממכסת העליה. אנו נדברנו כאן עם ועדת העליה וחשבנו כל הזמן שמהמכסה החדשה נקבל לא פחות מ- 20 סרטיפיקטים, ולבסוף נתאכזבנו לגמרי. זה באמת מצב מעליב מאד. אחרי זה שאנו מחק[כ]ים כל הזמן לתקוה הקטנה הזו, שהיא יכולה במכ[ק]צת לספק את צרכינו, נשארנו בלי כלום. אנו מעריכים את הקשיים שבהם נתקלה הסוכנות בקבלת המכסה, וכן גם את הקשי הרב שיש בחלוקתם, אבל היה צורך לשים לב כי לא מן הצדק לקפח את זכויות הקהילה כאן לגמרי. אנו מבקשים להתחשב עם דרישתנו ולשלוח לנו לכל הפחות עד שמונה סרטיפיקטים."[240]

---

[237] סילורה דוד/ "צומת מזרח מערב", זמורה-ביתן, ת"א, 1989 . עמ' - 118 .

[238] שפירא דוד ה'/ "לעלות בכל הדרכים", ע"ע-אוניברסיטת ת"א, 1994 . עמ' - 26 .

[239] ראה מכתבו של ד"ר דוד פינתו-[פינטו], ראש ועד העיר ליהודי דמשק, אל הנהלת הסוכנות - מחלקת העלייה, ירושלים - י"ב בטבת תרצ"ו. אצ"מ, S6-3776 .

[240] שם ; כן ראה בענין זה מכתבו של נסים לוזיה, בשם ועדת העלייה בדמשק, אל מחלקת העליה של הסוכנות - 28.11.37 . אצ"מ, S6-3775 . במכתב מובעת פליאה רבתי על כי בחוזר חלוקת הסרטיפיקטים -[אשר נשלח ע"י הסוכנות לוועדות העליה בארצות השונות], "...לא נזכר אפילו שם סוריה. ואנו בטוחים שהם נכללים עם עדות

העובדה כי, אפשרות גניבת הגבול קלה היא, יחסית, שימשה כנראה עילה בידי הסוכנות, לאי הענקת רשיונות עלייה ליהודי סוריה. אליהו דובקין, מנהל מחלקת העליה בסוכנות, מסביר הדבר באופן שונה: "...ידוע לנו מצבם הקשה של יהודי דמשק, כמו שידוע לנו מצבם של היהודים בשאר ארצות הגולה ושאיפת כולם לעלות לא"י, ואולם, אין באפשרותנו לעזור להם בהתאם לצורך השעה, אלא בגבול יכולתנו."[241]

הסוכנות היהודית, כמונה על חלוקת רשיונות העליה במסגרת הפנים יהודית, שביקשה להסדיר העלייה מסוריה ולבנון, באופן שיאפשר בידה שליטה על כמות הנכנסים ואף על "איכותם", הושיבה בדמשק ובביירות אנשים מטעמה כממונים על 'יועדת העליה'. בדמשק היה זה בתחילה אליהו כהן (תפקידו: "רשם ועדת העליה בדמשק")[242] ולאחר מכן, נסים לוזיה.[243]

יתרונם של יהודי סוריה, לעומת מעפילי ארצות אחרות, נובעת מקרבתם אל ארץ-ישראל והקלות שבה ניתן, באופן יחסי, לעבור הגבול בחלק זה של הארץ. יתרון זה נוצל כמובן גם ע"י עולים יהודים מארצות אירופה. ליהודי סוריה ולבנון המעורים בהווי החיים המזרחי, בארחותיו ובשפתו, קל היה להשתלב באוכלוסיית העוברים ושבים, ועל כן יכלו הם אף להושיט סיוע לאחיהם מן המערב, שבאותן שנות ה- 30, עשו דרכם ארצה בעזרת קהילות היהודים בדמשק ובביירות.[244]

המזרח. נא לענות לנו בהקדם האפשרי את כמות האחוז שאתם מפרישים לנו."

[241] מכתב א' דובקין אל וועד העיר ליהודי דמשק - 15.1.36 . אצ"מ, S6-3776 .

[242] מכתב א' כהן - רשם ועדת העליה בדמשק, אל מח' העליה- הסוכנות היהודית - כ"ב באב, תרצ"ו. אצ"מ , S6-3776 .

[243] מכתב נסים לוזיה, בשם ועדת העליה בדמשק, אל מח' העליה. אצ"מ, S6-3775 .

[244] סילורה דוד/ "ההעפלה מארצות המזרח". בתוך: "עידן"-(1), יד יב"צ, ירושליים, תשמ"ח. עמ' - 159 ; הדרי זאב וניה/ "פליטים מנצחים אימפריה", הוצ' הקבה"מ, תשמ"ה. עמ' - 332 ; קוצר אריה/ "מרבד אדום -(דרכי עם יאיר)", הוצ' מקדה, 1977. עמ' - 39-40 ; בראגינסקי יהודה/ "עם חותר אל חוף", הוצ' הקבה"מ, תשכ"ה. עמ' - 302 .
כן ראה מאמריו של גלעזר אליהו, איש בית"ר, אודות ההעפלה, בשנים שלפני - 1939, מלבנון : "דרך גבול לבנון ברגל לצפת". בתוך: "האומה" -(י"ח)(60), 1980 . עמ' - 229-237 ; "בטרם זרחה השמש". בתוך: "האומה" -(י')(35), תשל"ב. עמ' - 42-51 .
וראה חיבורו של : שניבאום אבי/ "התנועה הרביזיוניסטית וההעפלה, 1932-1940", הוצ' רובינזון, ת"א, 1988 .

הקהילה, כנראה, הוציאה סכומי כסף לא מעטים לעזרת פליטים אלה "...כמות כסף די גדולה הוצאנו במשך השנה האחרונה על הרבה פליטים ושיש גם כיום כאלו כאן מעולי פולין וגרמניה, שמתגוללים יותר משלושה חודשים כאן. ואנו גזלנו את הלחם מפי הטף והעניים למען לספק את צרכיהם ולשלם עשרה לירות ארצישראליות לכל אחד שכר הברחה. פנינו הרבה פעמים בכתב ובעל פה ושום תשובה לא נתקבלה.
ולכן אנו מרגישים וזו גם זכותנו שיש לנו הרשות לדרוש את החלק המגיע לנו למען לא נמשיך לסכן את חיי הצעירים והנשים שעד כה הם מתגוללים בעזה ובבית-לחם באין שום עזרה מצד היהדות והמוסדות הא"י לערוב בשבילם. חלק הושב הנה וחלק נמצא עוד במאסר בא"י..."[245]

כאמור, חלק ניכר מן ההעפלה מסוריה ולבנון, בשנות ה- 30, היה "בלתי רשמי", ללא התערבות או עזרת המוסדות הציוניים.

בתחילת שנות ה- 30, פעלו גופי בית"ר וגופים פרטיים, בהעפלה מגבול הצפון. פירסום היספר הלבן של פאספילד -(בשנת 1930), בעקבות המהומות הערביות בשנת 1929, הביא לצמצום בהקצאת רשיונות העליה, ולמעשה אילץ הדבר מציאת דרכי עלייה חלופיות, שלא בהיתר.

לאנשי פלוגת בית"ר בראש-פינה, שבשנת 1930 היו בראשית צעדיהם במקום, נודע כי בבירות "מתגוללים יהודים הרוצים להגיע ארצה" והוחלט, על-כן, לארגן את העברתם דרך הגבול. בראש פעולה זו עמד דוד אסא, תושב ראש פינה, שיסד את פלוגת בית"ר במקום. כמעורה בחיי האיזור יצא הוא לבירות והעביר ממנה, מספר פעמים, מעפילים אל הארץ. שיטת ההעברה היתה פשוטה לחלוטין, במכונית, באופן גלוי, בטענה כי הנוסעים הם ממכריו.

בדרך כלל היו ההעברות מתבצעות במשך הלילה, בעזרת מורי-דרך צ'רקסים מידידיו של אסא. העולים היו נמסרים לידי אנשי פלוגת בית"ר שמן המושבה אשר חיכו לבואם ליד הגבול, ובהסתר מובאים היו עד למחסני הטבק במושבה, שם היו מגוריהם של אנשי הפלוגה, עם בוקר הוסעו המעפילים, באוטובוסים, לפנים הארץ.[246]

---

[245] מכתב אל מח' העליה , הסוכנות היהודית, ירושלים, מאת ד"ר דוד פינטו, יו"ר ועד הקהילה בדמשק - כ"א בסיון, תרצ"ו. אצ"מ, S6-3776 ; מכתב ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים, סניף ארם-צובה-(אליפו), אל מזכיר מח' העלייה בסוכנות - (27.12.36; 28.8.36), בענין הקצאת סרטיפיקטים לעלייתם ארצה. אצ"מ, S6-2708 .

[246] לזר חיים/ "ההעפלה התחילה לפני שנת 1934". בתוך: "חרות" -[עתון] - 7.2.1964 . א"ז, כ6 - 3/8 . דפוס פעולה,

ע"פ דיווחו של לזר חיים,[247] פעולות אלו היו לצנינים בעיני אנשי הקיבוצים שבסביבה משום שביקשו כי הפעולות תיעשנה באמצעות המוסדות המוסמכים.

יצחק ילין, ממגוייסי פלוגת בית"ר בראש-פינה, יצא לפולין וחזר ארצה יחד עם קבוצה בת 30 בית"רים. דרכם אל תוך ארץ-ישראל הם עשו בעזרת מורי דרך צ'רקסים שנשכרו ע"י דוד אסא. נראה שזו היתה קבוצת הציונים הראשונה שהגיעה ארצה כמעפילים. בעקבות אותה

קבוצה באו קבוצות נוספות. באחת מהן הגיע ארצה סטבסקי אברהם שהיה, גם הוא, ממארגני ההעפלה, ונודע, לאחר מכן, כאחד מן הנאשמים, שזוכו, במשפט רצח ארלוזורוב.[248]

אל יהושוע בכר, מזכיר מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בירושלים, מגיע דיווח ממנו עולה כי בסופה של שנת 1932 -"עברה דרך ביירות קבוצה של בית"ר מדנציג אשר נסעו לא"י בדרך הידועה". אליהו אפשטיין, שנפגש עימם, הציע עזרתו בסדור נסיעה בטוחה וזולה ע"י אנשים מהימנים, אולם הצעתו נדחתה משום שפקודה היתה בידם להמתין "לאיש מיוחד שיבוא מהארץ לקחת אותם." ע"פ דיווחו של אפשטיין, כל שבוע, באותה תקופה, עברו דרך ביירות קבוצות בנות 4-5 איש, רובם בני המעמד הבינוני מפולניה ומרומניה - "אחדים באים בלי גרוש ונופלים על עסקני הקהילה. יש כאן אי שביעות רצון גדולה בקשר עם זה."[249]

במכתב נוסף בעניין זה,[250] טוען הכותב כי "חוסר כל מושג שדורש הבנה, בקיאות ונסיון של אנשי בית"ר קלקל לנו את אחד הגבולות המצוינים שהיו לנו עד כה ואשר שמשו ויכלו לשמש גם להבא לעליה מסודרת וזהירה לפי שנתנהלה על ידינו עד כה."

דומה למדי, ננקט, כעבור כעשר שנים, גם ע"י אנשי "החוליה" שפעלו במסגרת המוסד לעליה ב'. בכך נעסוק, בהרחבה, בהמשך חיבור זה.

[247] שם.

[248] בנושא ההעפלה הרוויזיוניסטית בראשיתה ומערכת היחסים שבין הרוויזיוניסטים לתנועות הציוניות ראה גם אצל-שפירא, שם. עמ' 145-152 ; גולן אביעזר/ "אגדת הספינות שבדרך". בתוך: "ידיעות אחרונות" -(מוסף), 6.3.1964 .

[249] "קטע ממכתבו של א' אפשטיין מביירות, 3.12.32", כנראה אל י' בכר. אצ"מ, S6-2666 .

[250] מכתב מתאריך 3.1.33 -(נכתב, כנראה ע"י אפשטיין). אצ"מ, שם.

נוכח ביקורת זו, ראויה לציון נקודת מבט שונה, ראיית המציאות כפי המשתקפת מעיניו של קוצר אריה, שהיה אז איש בית"ר, ובהמשך, בשלביה הראשונים של מלחמת העולם השניה, הצטרף אל "יאיר" -(אברהם שטרן), מייסד 'לח"י'. כותב קוצר: "אחד-התפקידים של פלוגות-בית"ר בגליל, בראש-פינה, משמר-הירדן, יסוד-המעלה, מטולה - היה לעזור לגונבי גבולות אלה להגיע בשלום ארצה, להסתירם מעיני הבריטים, - וגרוע מזה, מידי מלשינים יהודים - "עד יעבור זעם", ועד שיעבירום למרכזים יהודיים צפופים יותר, בשפלה. לא היתה זו "עליה-המונית". אבל מאות באו. וקיבלום, ועזרו להם, והסתכנו למענם...העובדה, אשר לכאורה לא זו בלבד שהיא מפתיעה, היא מדהימה באבסורד שבה, בעיות שבה, בצביעות שבה - אבל היא עובדה: דווק[א]ה אנשי "המהפכה הפרמננטית" נוסח "השומר הצעיר", הם הם התומכים באימפריאליזם, מחזיקים את ידיו, משמשים סוכניו, מרגליו, מלשיניו נגד אלה המוכנים למרוד בו, המורדים בו!...הם הלשינו [ההדגשה במקור, א"כ] בפני השליט-הזר על עולים-חדשים "בלתי-ליגליים"! בעזרתם נתפסו, הושמו במאסר וגורשו מן הארץ. עובדה! הם עשו זאת בפקודת מנהיגיהם, בפקודת בן-גוריון."[251]

ההחלטה על מיסודה של ההעפלה מגבול הצפון, שנתקבלה ע"י מרכז המפלגה הרוויזיוניסטית בפולין, הביאה לשימוש, תכוף יותר, בדרך ההעפלה מבירות אל ארץ-ישראל. באופן זה ביקשו אנשי המפלגה לעקוף הברירה שערכה הסוכנות ביחס לעולים, במטרה "לשמור על צביונה הסלקטיבי של העליה, שהם כל כך זקוקים לו למען הגשם תכניותיהם הנסיוניות בארץ, והנה מגיע לארץ אלמנט בלתי תלוי, יהודים מכל ימות השנה..."[252] פועל יוצא מאותה ברירה, היתה פירסומה של "הפקודה מס' 60" שיצאה מנציבות בית"ר בפולין. בפקודה, שהגיעה לידי הנהלת הסוכנות, קריאה להכנת מועמדים לעליה בלתי-חוקית, בתגובה לפירסומה הופסקה הקצאת הסרטיפיקטים לאנשי בית"ר.[253] אמנם, לאחר

---

[251] קוצר אריה/ ""מרבד אדום - (דרכי עם יאיר)", הוצ' מקדה, 1977 . עמ' 39-40 - .

[252] לזר, שם.

[253] גולן, שם.

מספר חודשים, החזיר בית-הדין של הקונגרס הציוני הקצאה זו לקדמותה, תוך שהוא נוזף בבית"ר על פרסום "החוזר החשאי" הנ"ל,[254] אך פעילות זו של העפלה, בציר זה, לא פסקה.

המהנדס זייציק חיים מונה כראש מחלקת העליה בבית"ר פולין. הנ"ל גילה כי באותם הימים נהגו הקונסולים הבריטיים להנפיק אשרות כניסה לתיירים ולבעלי הון וכן אשרות-מעבר לשלושה חודשים, ללא הקפדה יתירה. בניצול העובדה כי צרפת, כבעלת המאנדאט בסוריה ולבנון, מעונינת היתה בטיפוח התיירות לארצות אלו, והעניקה, לכל מי שביקש לבקר בהן, אשרות, הוחל בשליחת "תיירים" לביירות, מתוך הנחה כי ממנה יקל להתגנב דרך גבול הצפון ארצה, כאמור, בעזרתם של אסא דוז ופלוגת בית"ר בראש-פינה, הועברו כך ארצה ""תיירים" מפולין שהגיעו במאותיהם לבירת לבנון".[255]

באמצעות משרדי נסיעות, ואחר כך דרך "לשכת התיירות" של התנועה הרוויזיוניסטית בפולין, שבראשה עמד תקופה מסויימת, אברהם סטבסקי, נשלחו קבוצות מחברי ואוהדי התנועה, כתיירים, לביירות, חלקם עשו דרכם אל חופי הארץ באמצעות סירות ערביות. פלוגת הגיוס של בית"ר בנהריה, שנמצאה במקום מאז ראשית הקמתה של המושבה בשנת 1934, ובראשותו של קורט בן-גאון -(שנפל, כעבור שנים, בחניתה), היתה מקבלת את העולים על החוף, ולאחר שהות מה, למנוחה והחלפת בגדים בצריף הפלוגה, היו הם מועברים למקום מבטחים.[256]

מכתב בעניין זה נשלח אל הסוכנות היהודית בירושליים, מועצת פועלי חיפה הביאה לידיעת גורמים בסוכנות כי אף לחיפה הגיעה סירה, שהמפליגים בה היו "רוויזיוניסטים ואנשי 'מזרחי'" ועל כן "מוכרחים לעשות מיד פעולה נמרצת נגד מעשים אלה המסכנים חיי אנשים ללא כל אחריות וכנראה מתוך שתי מטרות: לנצל את מצוקת היהודים לשם רווח כספי ומפלגתי."[257]

---

[254] "סוף סוף נזכרו בבית"ר" . "הירדן" - 12.6.34 . א"ז, כ6 - 1/2/8 .

[255] גולן, שם. כן ראה ביקורתו של לזר חיים למכתבו של מאיר פעיל -("מי הביא את המעפילים". "מעריב" - 28.2.85). טוען לזר כי "כבר בשנת 1930 עסקו חברי פלוגת בית"ר וברית הבריונים בראש-פינה בהעברת עולים "בלתי-ליגאליים" מביירות, שבלבנון, דרך גבול הצפון. במשך 4 שנים, עד שהגבולות נסגרו הרמטית בידי הבריטים, הובאו לארץ, לפי אומדן זהיר, כעשרת אלפים מעפילים (לעולם לא נדע את מספרם המדוייק)". "מי הביא את המעפילים" -[הכותרת כנ"ל], "מעריב" - 14.4.85 .

[256] שפירא, שם. עמ' - 152. בנתיב ההעפלה הימי, נעשה שמוש, כעבור יותר מעשר שנים, גם ע"י המוסד לעליה ב'. אודות נתיב העפלה זה, שנות הפעלתו ומספרי האנשים שהגיעו ארצה דרכו, להלן.

[257] מכתב מועצת פועלי חיפה אל הסוכנות היהודית - 15.4.37 . אצ"מ, S25-2666 .

בתקופה זו, של שנות ה- 30, אורגנה, כאמור, גם העפלה במסגרת פרטית. קרמן יוסף, מספר בעדותו, כי בעת היותו חבר פלוגת בית"ר בראש-פינה, עסק, בכך באופן פרטי. מלבדו היו עוד מספר אנשים, תושבי מטולה, שעסקו בהברחה, ביניהם יוסף חקלאי, שהבריח, מלבד אנשים, גם נשק, באמצעות שליח ערבי היתה מתקבלת ידיעה על המצאות יהודים במלון 'ספיר' או במלון פוחצ'בסקי שבביירות, ומשם, בעזרת שוחד, בצעו העברתם ארצה. לדבריו, על פעילות העפלה זו, לא נגבו תשלומים מיהודים אלה.[258]

עזרה והנחייה למבקשים לעלות, שלא בדרך הרשמית, מביירות לארץ-ישראל, ניתנה במשרד "פלטורס". בחברת תיירות זו, שנוהלה ע"י יהודים ארצישראליים והחלה עבודתה בסוף שנות ה- 20 ובתחילת שנות - 30, היו משרדים בקאהיר, טהראן וביירות וכמובן גם בארץ. סניף החברה בביירות המשיך, גם בשנות ה- 40, לסייע לעליה ב', והעניק שרותים, באופן רשמי, לעולים שהגיעו ארצה ברשיון, באמצעות הסוכנות.[259]

עד למחצית שנות ה- 30, שהיו שנות פריחה להעפלה מסוריה, עלו מדמשק באמצעות 'החלוץ' ועל ידי פעילים פרטיים או ביוזמה אישית, ע"פ הערכות, כ- 1,500 יהודים. זהו שיעור גבוה מאוד ביחס לאוכלוסית היהודים בה, שמנתה אז, כ- 6,000 נפש.[260]

כאמור, בשנים אלו נתפתחה העלייה ארצה דרך ביירות בדרך היבשתית ובנתיב הימי, ע"י בית"ר. יתכן ועירים אלה נוצלו אף על ידי יהודי סוריה ולבנון.

בשנות המאורעות 1936-1939, נצטמצם הקשר בין 'החלוץ' בסוריה לבין היישוב בארץ ופעילותו החינוכית פחתה עד שנפסקה לגמרי, עת שהחלה מלחמת העולם השניה -(ספטמבר שנת 1939). עיני ההעפלה ש'החלוץ'

---

[258] עדות - קרמן יוסף. פח"ה, ע"כ - 134 .

[259] על היותו של משרד "פלטורס" מקום מפגש לפעילי ההעפלה ועזרתם הפעילה של חלק מעובדיו לאנשי המוסד, להלן.

[260] צור זאב/ "הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ" -(א'), ת"א, 1979. עמ' - 96 .
וראה הערתנו (מס' 10), ביחס להערכות על מספרם של היהודים בקהילות סוריה ולבנון.

טיפל בהם, ומצאו בשפל. רק אנשים בודדים, שהכרח היה בידם, יצרו קשר, באמצעות סובחי-(יאיר) חילו, עם מבריחים שהעבירום את הגבול.[261]

העולה מן הדברים הנ"ל הוא כי עד למלחמת העולם השניה, לא היו מוסדות היישוב מעורים בפעילות שמטרתה העפלתם המסודרת של יהודי סוריה ולבנון ארצה.[262] דחיפות לפעילות מסוג זה, כפי שנתפסה ע"י מנהיגי היישוב, לא היתה קיימת. אף לא בעיניהם של יהודי המזרח עצמם, שביקשו אמנם להסדיר עבורם רשיונות עלייה, אך עד כדי העפלה, הדורשת משאבים והכנה משקית לא הגיעו רבים. מלחמת העולם השניה ובמיוחד הידיעות על השואה, וכן ההרעה במצבם של היהודים בארצות סוריה ולבנון, היו מן הגורמים העיקריים שעשו לשינוי ביחסם של מוסדות היישוב, מן העבר האחד, ושל קהילות היהודים בסוריה ולבנון, מן העבר האחר, לעניין עלייתם, ואט אט החלה מתארגנת מערכת שליחים שפעלה להעפלתם משם ארצה.

---

[261] אברהמי חנה, שם. עמ' - 153 .

[262] על ההעפלה, בשנות ה- 30 , מן הצפון, ראה בהרחבה אצל: שפירא, שם. עמ' - 200-225 .

פרק ה' - אירגון מערך שליחי ההעפלה

1. מסד של ארבעה גופים

כאמור, בראשית הקיץ של שנת 1941, עם השינוי שחל במצב הכלכלי בארץ, נשמעו התביעות הראשונות בדבר עלייה, בקנה מידה גדול, מארצות המזרח ובמיוחד מסוריה ומעיראק, הקרובות אל ארץ-ישראל. כבר עמדנו, קודם לכן, על נסיבות אשר אלצו למעשה את מנהיגי היישוב להתייחס אל שבטי המזרח בעם היהודי. תשתית מזערית לשליחות ההעפלה, קיימת היתה בסוריה ובלבנון, מני אז פעלו בהן המועדונים העבריים-ציוניים כדוגמת 'החלוץ', ה'מכבי' ואחרים ומרגע בו החלו מורים ארצישראליים ללמד השפה העברית בבתי-הספר השונים בקהילות היהודים.

גרעיני פעילים, בכוח, לרשת ההעפלה, נמצאו בקרב מנהיגי הקהילות, שנטו עתה, בלחץ המאורעות, לשתף פעולה עם אנשי הקשר מטעם מוסדות היישוב, ובעובדת קיומם של משרדי תיור בבעלות יהודית. אך מעל הכל, דחיפה משמעותית לביסוסה ולגיבושה של מערכת ההעפלה נתנו ארבעה גופים - האחד, גוף החיילים היהודיים ששרתו במסגרותיו השונות של הצבא הבריטי, שהתפרס, אחר הפלישה, ביוני 1941, ברחבי סוריה ולבנון ואיפשר בכך תנועת כלי רכב צבאיים שתופעלו ע"י יהודים רובם חברי 'הגנה'. תחילה היו אלה מתנדבים בודדים[263] ולאחר מכן היחידות העבריות, מבני הארץ, שיכלו להגיע אל ריכוזי הקהילות היהודיות ברחבי הלבנט, משום פיזורם של כוחות הצבא הבריטי, כחלק מן התכנית לקדום פני חזית לחימה נוספת, שעלולה היתה להתרגש מן הצפון ו/או מן המזרח לארץ-ישראל, תכנית אשר חייבה בניית תשתית

---

[263] גלבר יואב/ "למה פרקו את הפלמ"ח", ירושליים-ת"א, 1986. עמ' 14-15 .

צבאית שבאמצעותה יהא אפשר לנהל קרב כנגד הגרמנים, שבשלב זה של המלחמה, עשו חייל בכל חזיתות הלחימה.[264]

הגוף הנוסף הוא זה של האזרחים, עובדי חברות עבריות-ארצישראליות, שעסקו במשימות שונות בעבור הצבא הבריטי ובעבודות שונות במרחבי השליטה של הכוחות הבריטיים.

המזרח התיכון, כמוצא למתן שרותי אספקה, תחזוקה ובינוי לכוחות בעלות הברית, הביא לביקוש, שלא נודע כמותו עד אז בארץ-ישראל, לשירותיהן של חברות ארצישראליות שהיה ביכלתן לספק כוחות מקצועיים לעבודות בניה, תיכנון הנדסי, תובלה ושירותי עזר שונים. חברת "סולל-בונה", שאחז ממנהליה היה דוד הכהן, היתה למבצעת הראשית, בכל מרחב הלבנט, של עבודות בנין ביצורים, גשרים, מחסנים ומאגרי דלק, נציגיה ומשרדיה בערים המרכזיות בעיראק, סוריה ולבנון, איפשרו לפעילי המוסד לעליה ב' להשתמש בשמה, ציודה ומתקניה. חברת הבניה הפרטית - ("דיסקין"), של הקבלן דיסקין מירושלים, "אגד"[265] וחברות תובלה אחרות, כקואופרטיב "שלב"[266] -(שעבד בקו ביירות-חיפה), וחברת התובלה "ציוד כבד"[267] -(שהגיעה לאתרים רבים בזכות פעילותה העיקרית בפינוי שלג מצירי התנועה, מקום ריכוזה היה בין ביירות לדמשק) העמידו לרשות צבאות הברית את נהגיהן ואת רכבן[268] ובאותה עת הן שרתו גם את שליחי ההעפלה.

גוף שלישי הוא של אותם שליחים ארצישראליים, מתנועות שונות ומפלגות שונות, שעסקו, ידם האחת, בעיני חינוך, וביד השניה, באירגונה, בתיאומה ובהובלתן של קבוצות המעפילים.

---

[264] גלבר יואב/ "מקומה של ההתנדבות לצבא הבריטי במדיניות הציונית והישובית, 1939-1942" -(כרך א'), חיבור לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושליים, 1977 . עמ' - 356, 359-369 .

[265] סלוצקי,שם -(כרך שלישי, חלק ראשון). עמ' - 165.

[266] רבינוביץ רחל, גלעדי גדעון -(עורכים)/ "גרישה", הוצ' "מאורות הגליל", ירושליים, 1988. עמ' - 28.

[267] עדות שאולה פינס. בתוך: ינאית, שם. עמ' - 60.

[268] גולומב נפתלי/ "בדרכי עיראק וסוריה". בתוך: "הדים" -(67), הקיבוץ הארצי- השומר הצעיר, ינואר- 1961 . עמ' - 136 ; מרדור מוניה-(מאיר)/ "שליחות עלומה", הוצ' מערכות, 1957 . עמ' - 80 .

לידם, עשו ונתנו בתחומים רבים, הפעילים המקומיים, אנשי הקהילות היהודיות, שיכלו, מטבע הדברים, לכוון כהלכה את השליחים אל מועמדים אפשריים להעפלה ובין היתר לפנות עבורם מקום מסתור ומקום פעילות שקט.

גוף זה, תשתיתו היתה בנויה מאותם אנשי מחתרת שעשו בסוריה ובלבנון, בתקופת 'השתוף',[269] כדי לקדם פני המתקפה הנאצית. משחלפה סכנה זו, הסבו פעילותם לטובת אחיהם בגולה. תרומתם של חלק מאנשי יחידה זו, המסתערבים, לפעילות ההעפלה, משמעותית, ועל כן, נעמוד, בהמשך, על מאפייניה ויחודה כמחתרת.

בגוף הרביעי פעלו מספר כוחות שתפקידם היה לקבל את המעפילים, להובילם אל משקי הספר לקליטה ראשונית ולהעבירם, בחשאי ובהסוואה, אל תוך הארץ. במסגרת כוחות אלה, פעלו תחילה -(בתקופת 'השתוף' ועד לסגירתו המחודשת של גבול סוריה - ארץ-ישראל), הנוטרים[270] מגדוד הגליל, ומשעה שהמצב לא איפשר שילובם בעבודה זו, החלה פועלת "החוליה". עם הזמן צמחה זו והפכה למחלקה אשר אנשיה יצאו, להקביל פני המעפילים ומלוויהם, אל מעבר לגבול.[271]

2. המוסד לעלייה ב'

רעיון הקמתו של מוסד מרכזי לעלייה עצמאית של יהודים, שלא באישור ובפקוח שלטונות המאנדאט, העסיק את אליהו גולומב מאז שלהי שנת 1938. מסיבות שונות הוא התפטר ממפקדת ה'הגנה' והחליט להקדיש זמנו ומרצו לרכש ולהעפלה.

---

[269] אודות מרכיבי שתוף הפעולה שבין ה'הגנה' לבריטים , ראה אצל: סלוצקי, שם. עמ' - 356-373 ; גלעד זרובבל -(כינס וערך)/ "מגן בסתר", הסוכנות היהודית, ירושלים, תש"ח. עמ' - 39-58 - (עדות דוד הכהן ועדות יוחנן רטנר, רמ"א ה'הגנה') .

[270] ריבלין גרשון-(עורך)/ "לאש ולמגן - תולדות הנוטרות העברית", הוצ' מערכות, 1964 . עמ' - 145-147 . כן ראה עדותם של אחדים ב"הדים"-(67), שם. עמ' - 136 .

[271] גלעד זרובבל, מגד מתי -(עורכים)/ "ספר הפלמ"ח"-(כרך ראשון), הוצ' הקבה"מ -(מהדורה שלישית), תשט"ו. עמ' - 727-731 .
בפעילותה של 'החוליה' נעסוק, בהרחבה, בהמשך.

המוסד לעלייה ב', הוקם רשמית באפריל שנת 1939. בין מייסדיו - ברפל יוסף, בראגינסקי יהודה, שינד זאב ושוורץ לוי.[272]

הרחבת מימדי ההעפלה החלה אחר שבישיבת מרכז מפא"י -(28.5.1939), הגיש בן-גוריון את "תוכנית מלחמתנו בספר הלבן", ולאחר שהכירה המפקדה הארצית של ה'הגנה' -(3.7.1939), באורח רשמי, בנחיצות ההעפלה. ההוראה שיצאה לכל חברי ה'הגנה', משמעותה היתה כי הארגון הועמד לשירותה של עליה ב'.[273] על מפקדי הגושים הוטל "להיענות לכל דרישה שתבוא מאת המפא"ר או מאת האנשים שהמפא"ר תיפה כוחם".

בסוף הקיץ של שנת 1941, התארגנה במסגרת הסתדרות העובדים, ועדה יוזמת לעליה ב'. בין חבריה היו ברל כצנלסון, אליהו גולומב, גולדה מאירסון, שאול מאירוב, ישראל גלילי ואחרים. פעילי ה'מוסד' שהיו חברים בה, הביאו בפניה עניינים שונים לבירור ולהכרעה. בישיבתה הראשונה סקר בראגינסקי יהודה תולדותיה ובעיותיה של עלייה ב' במשך ארבע השנים, מאז - 1937, וניתח אפשרויות הפעולה להעלאת יהודים, בתקופת המלחמה, דרך הארצות הסמוכות לארץ-ישראל - תורכיה הנייטראלית, פרס כארץ מעבר ליהודי פולין שברוסיה, ויהודים מארצות המזרח. בראגינסקי הדגיש הצורך בהקמת גוף קבוע ויציב שיעסוק בהכשרת אנשים לפעולות המיוחדות הללו, ודרש להקציב לכך סכומים שיאפשרו פעולה סדירה ומתמדת.[274]

המוסד, שהוקם רשמית, כאמור, באפריל- 1939, כאשר החליטו ראשי המוסדות בישוב לאמץ רעיון ההעפלה ולהפכו למפעל לאומי. אל מארגני ההעפלה הצטרף שאול מאירוב -(אביגור), עם הזמן היה הוא למרכז הפעולות במוסד. לאביגור היה מעמד מיוחד בהנהגה הישובית ובהנהגת מפא"י גם יחד.

אביגור עלה ארצה בתקופת העליה השניה, קשרי משפחה היו לו עם משה שרתוק -(שרת) ואליהו גולומב והוא היה מקורב לקבוצת ההנהגה בישוב - ברל כצנלסון, יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון. כמפקד בכיר ב'הגנה' וכנושא הילת איש מגן ושותף למלחמתו של יוסף טרומפלדור בתל-חי, יכול היה אביגור לנהל את המוסד ביד רמה ולעיתים אף בהתנגשות עם חברים מרכזיים בהנהגת הישוב.

---

[272] אבנרי א"ל/ "המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעלייה ב'". בתוך: "שורשים" -(ג'), תשמ"ב. עמ' - 213-246 .

[273] סלוצקי, שם . עמ' - 78-81 .

[274] בראגינסקי יהודה/ "עם חותר אל חוף", הוצ' הקבה"מ, ת"א, 1965 . עמ' - 289 .

הסמכות לפעולת המוסד באה מכמה מקורות: הוא הוכר רשמית ע"י וועדה ציבורית שהורכבה מנציגי המפלגות הציוניות על בסיס כוחן בקונגרס הציוני ; המוסד היה כפוף למפקדת ה'הגנה' ; כוחה של המנהיגות הפועלית - ברל כצנלסון, יצחק טבנקין ואליהו גולומב - הואצל למוסד.

אע"פ שהאצלה מנהיגותית זו נעלמה מפאת פטירתם של ברל כצנלסון -(1944) ואליהו גולומב -(1945) ובגין פרישת טבנקין ועמו 'הקבוץ המאוחד' ו'סיעה ב' ממפא"י, ולכאורה נוהל המוסד ללא גושפנקא ישובית[275], המשיכו פעיליו לעשות עבודתם ללא הפרעה. רק לקראת הקונגרס הציוני הכ"ב, משהוקמה הועדה ל"עליה נוספת", בראשותו של משה סנה שהיה חבר הנהלת הסוכנות, יכול היה אביגור, מעבר למעמדו האישי, לשאוב שוב סמכות לפעולות 'המוסד' מגוף ציבורי-לאומי.[276]

העובדה כי גוף רשמי ומוכר, כסוכנות היהודית,[277] נוטל על עצמו אחריות לאירגונו וניהולו של מפעל שבעיני השלטון נחשב לבלתי-חוקי לחלוטין, הינה כשלעצמה משמעותית מבחינה זו שעקרון המאבק כנגד שלטון המאנדאט הבריטי, כדרך להשגת יעדים לאומיים, מקובל היה מעתה גם על הגוף, שמשך זמן רב, מזוהה היה דווקא, עם המצדדים בשתוף פעולה עם בריטניה.

אביגור ביכר אמנם כי סמכות פעולתו תהיה נאצלת מגוף ציבורי-דמוקרטי, אך למעשה, בכל הקשור לנושאי בטחון והעפלה, דעתו היא שקבעה. מבחינתו האמצעים למימושה של מדינה עברית היו דרכי הבטחון וההעפלה, ומימוש המטרה הזו, היתה לדידו מקור הסמכות שמכוחה פעל וממנה האציל לכל אלה הפועלים מתחתיו, בחזית ממש.[278]

---

[275] בסוגיה זו של שליטה פוליטית בוועדה המפקחת על פעולות המוסד, התיחסו הדוברים שהשתתפו בישיבת המזכירות של מפא"י שהתקיימה בתאריך 15.5.45 . מאירוב, בישיבה זו ביקש להסדיר הענין החוקי הקשור להפעלתו של המוסד. אמ"ע, חט' 2 - 24/45 -(כרך ב') ; כן ראה דברי המשתתפים ב"ישיבת המזכירות עם חברינו בוועד הפועל של ההסתדרות - 2.6.46". אמ"ע, חט' 2 - 24/46 .

[276] צחור, 1986, שם. עמ' - 173 .

[277] לפני כן, היו נושאי העלייה (וההעפלה), מטעם הסוכנות, מופקדים בידי אליהו דובקין. סנה, כחבר בכיר בהנהלת הסוכנות העניק לטיפול בהעפלה מימד רשמי.

[278] צחור, שם. עמ' - 176-178 .

3. 'המחלקה הסורית'

עוד בטרם נתארגנה פעילות סדירה של שליחי המוסד לעלייה ב', בסוריה ובלבנון, הגיעו אליה המסתערבים, אנשי 'היחידה הסורית', שפעלו בהן במחתרת.[279] בתקופת 'השתוף', שהחלה משנת 1940, יצאו אנשי יחידה זו אל סוריה ולבנון, שהיו אז תחת שלטון "וישי" -(שנמשך כעשרה חודשים, מספטמבר- 1940 ועד יוני- 1941). המטרה היתה הכנת תשתית לפעילות מודיעינית וחבלתית. היו אלה בעיקר חברי 'הגנה' אשר נתגייסו לעניין בעקבות הבנות בין מנהיגים ציוניים נציגי הסוכנות היהודית - משה שרת ודוד הכהן, לבין סוכנויות ומחלקות ביון בריטיות.[280] [281] הקמת היחידה ופעולתה בסוריה ובלבנון, החלה עוד לפני שהוקם הפלמ"ח -(19.5.41). רק משמונה יגאל אלון למפקד המסתערבים -(בינואר שנת 1942), צורפה רשמית יחידה זו אל הפלמ"ח.[282]

"התכנית הסורית" -(The SYRIAN Scheme)[283] כחלק מתכנית ההתגוננות נגד פלישת הצבא הגרמני לארץ-ישראל, נועדה להחדיר חברי 'הגנה' ומסתערבים למרחבי סוריה ולבנון, כדי לתכנן ולבצע פעולות חבלה, ביון צבאי ומדיני, לוחמה זעירה, הקמת רשת תחנות שידור וניהול מלחמה פסיכולוגית בשטחי החדירה ובשטחי השלטון האפשריים של הגרמנים. תכנית זו נשתלבה בתכנית ה'הגנה', בה בא לידי ביטוי החשש

---

[279] עדות - פלמון יהושע. את"ה, 110.21 . יהושוע פלמון, יחד עם עזרא דנין, מארגנים מחלקה זו. פלמון מכנה המחלקה -"מיסת ערב".

[280] באואר יהודה/ "דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית, 1939-1945", ספרית פועלים, מרחביה, 1966 . עמ' - 103 ; הכהן דוד/ "עת לספר", ע"ע, ת"א, עמ' - 160 .

[281] נראה כי יחידה בת ששה אנשים, חברי אצ"ל, בפקודו של מרידור יצאה, במאי שנת 1941, בעקבות הסכם בין מפקדת האצ"ל ונציגי צרפת החפשית -(מטעם דה-גול), לסוריה כדי לקיים שם מחתרת אנטי-נאצית. על כך ראה בתזכיר השיחה שבין ש. א. [שאול אביגור] למורים פישר - אפריל, 1953. את"ה, 19.39 .

[282] מרקוביצקי יעקב/ "היחידות המיוחדות של הפלמ"ח", 1989. עמ' - 23. בתוך: את"ה, 1420 .

[283] על תכנית זו ראה: אלון יגאל/ "התכנית הסורית". בתוך:"ספר הפלמ"ח", שם. עמ' - 103-107.

מהתפרצות אלימה מחודשת מצד ערביי ארץ-ישראל שתהא משולבת בפלישת צבאות הציר או אף קודמת לה.[284]

בתאריך - 17 באפריל שנת 1942, יצא אדם מוניה אל סוריה ולבנון כדי להתקין רשת אלחוט, בביירות, בשכונת עין-רומני, הותקנה תחנת אלחוט -"מרכזת"- שמטרתה ריכוז התקשורת הסמויה המשרתת הגורמים העבריים שבמסגרת 'השתוף'.[285] מביירות אפשר היה ליצור קשר עם תחנת ת"א ועם תחנות נוספות ברחבי הארץ. מחוץ לתחנה זו, הותקנה תחנה נוספת בביירות ועוד מספר תחנות ברחבי סוריה ולבנון שהופעלו ע"י יוסף לזרובסקי, מלכה רופא, יעקב שפירא ויהודה שבח. באותה תקופת 'שתוף', החלו לפתח ולבנות מכשירי קשר קלים ונייחים -"המזוודות".[286]

מספר דוברי ערבית, חלקם הגדול היה מיוצאי סוריה ולבנון וחניכי התנועה החלוצית בסוריה, נשלחו להתחקות, במסגרת פעילות היחידה, אחר "הלכי רוח, תעמולה זרה, ביקורי סוכנים גרמניים, הברחות נשק, תנועות צבא, מחסני נשק וביצורים."[287] כמפקד על היחידה, שמנתה 12 איש, מונה טוביה ארזי.[288] בדצמבר שנת 1940, נעצר ארזי בידי הבולשת הווישאית, ניזון ל- 15 שנות מאסר עם עבודת פרך. נפצע קשה בניסיון בריחה, אך הצליח להמלט מבית החולים בו היה מאושפז וב- 2 ביוני-1941, הגיע לקבוץ זן. לפרק זמן מסויים, ומעבר לתפקידיו האחרים, קיבל עליו דוד נמרי, איש המוסד לעליה ב' בחיפה, את הפיקוד הישיר על היחידה.[289]

---

[284] גלבר יואב/ "שורשי החבצלת" -(כרך ב'), משהב"ט, ת"א, 1992. עמ' - 603 .

[285] אדם מוניה/ "קשר אמיץ". משהב"ט, 1986. עמ' - 225-220 .

[286] על מכשירי הקשר הללו, כחלק ממערך הקשר של מערכת ההעפלה, להלן.

[287] עדות - הכהן דוד. בתוך:"מגן בסתר", שם. עמ' - 45 ; גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 139-137.

[288] התחזה לערבי ארצישראלי בשם תאופיק אבו-יוסוף. ראה עדותו ב"מגן בסתר", שם. עמ' - 75. ארזי שימש בהמשך כנציג הסוכנות בביירות, והעביר אליה דיווחים ביחס למצב יהודי סוריה. ראה: סקירת ט' ארזי -מצב יהודי דמשק - 31.10.1942 . אצ"מ, S25-5842 .

[289] "מספר עקיבא פיינשטיין" -[אודות נמרי דוד]. את"ה, 80/163/12 .

מסגרות המסתערבים פעלו במספר אזורים - דמשק, טריפולי ועוד. על היחידה פיקדו, בהמשך, ישראל בן-יהודה -("עבדו"), יהושע פלמון -ג'וש, ואהרון לישבסקי-(לשם).[290]

במהלך שנת 1941, לא עלה בידי היחידה לבצע פעולות רבות. יגאל אלון, בעדותו, מגדיר תקופת פעילות זו ככשלון.[291] הוא החל לערוך מחדש את כוחות היחידה. אלון ניפה מתוכה חמישה איש, וקרא אליו ארצה את ירוחם כהן וזן רם. על ירוחם הוטל לברור ולגייס אנשים מתאימים למחלקה מתוך יחידות הפלמ"ח, בתנועות הנוער, בקיבוצים ובסניפי ה'הגנה'. הוא נעזר רבות בישראל ישעיהו, ששימש אז ראש מחלקת עדות המזרח בוועד הפועל של ההסתדרות. אותרו קרוב למאה בחורים, שרובם היו בני עדות המזרח, יוצאי התנועה החלוצית בסוריה או בני היישוב הישן בארץ-ישראל.

בחודש יוני - 1941, הוקם מחנה אימונים במגרשי התערוכה בתל-אביב. ההכשרה כללה שיעורים ואימונים בנשק וחבלה, אימוני קרב-מגע -(קפא"פ), הלכות דת האיסלאם, מנהגי לבוש, תרבות ושפה ערבית.[292]

היה צורך בשינוי ההיגוי הערבי-ארצישראלי, שהיה שגור על פי המשתתפים, לניב הערבי-סורי ולשם כך הובאה המדריכה לאה קוסטיקה מדמשק.

בסוף חודש אוגוסט - 1941 נסתיים הקורס. לשרות בסוריה נבחרו שנים-עשר, ביניהם - שמואל בן-שפרוט, יונה מזרחי, מיכאל עלמני, מאיר-(קוצי) ירושלמי, טוביה אומני ומשה עזקי. אלה היו גרעין המסתערבים וממנו אמורה היתה להיבנות, בפקוד יגאל אלון, המחלקה הסורית של הפלמ"ח. זו היתה היחידה היחידה, שבמסגרת הפלמ"ח, שפעלה מחוץ לגבולות ארץ-ישראל.

קורס נוסף, גם הוא בהדרכת קפטיין ניקולאס האמונד ומדריכים מן ה'הגנה', התקיים באזור בית-אורן שעל הכרמל, לאחר תחילת שנת 1942. השתתפו בו כעשרים בחורים, ביניהם - שלמה קוסטיקה, צבי מקלר -(תמיר), גנדי -(שאול אלגביש), האחים יונה ושאול מזרחי, מאיר ירושלמי ואחרים.[293]

---

[290] כהן ירוחם/ "לאור היום ובמחשך", הוצ' עמיקם, 1969. עמ' - 28.

[291] מרקוביצקי, שם. שם.

[292] עדקי משה/ "באש נצורה", הוצ' ע"ע, ת"א, 1975. עמ' - 55-58 .

[293] וינברג משה -(ערך וכתב מבואות)/ "יומנו של שלמה קוסטיקה", הוצ' הקבה"מ, יד-טבנקין, תשמ"ט. עמ' -

בסוריה ובלבנון נמצא היה, כאמור, גרעין מסתערבים שפעל בהן עוד מימי שלטון וישי. היחידה השתדלה לשמור על עצמאותה -"הקפדנו לבלתי ההפך למחלקה אנגלית"[294] ועסקה גם באיסוף מידע בעניינים הקשורים לקהילה היהודית ואף בהעפלה -"באותה הזדמנות העברנו יהודים מדמשק לארץ."[295] בין אנשיה נמנו - שלמה צלח ויצחק יפה, יליד דמשק שפעלו בחומס במסווה של בעלי חנות גלנטריה ; יעקב סעד, יליד דמשק, פתח בה בית-מלאכה ליצור מאזניים ; שלם מואס, יליד דמשק ; "עבדו" ; שלמה קוסטיקה ויוסף קוסטיקה, שהיה שלם היחידה.

לאחר שחרורן של סוריה ולבנון מעול וישי נוספו אל הגי"ל גם - ירוחם כהן, משה-מואיז אשכנזי וברוך שמאי שפתחו בטריפולי מוסך לפחחות רכב ושמואל-(סם) בן-שפרוט.[296]

בינואר 1942, מונה כאמור יגאל אלון למפקד היחידה הסורית. יחד עמו הגיעו לסוריה מספר חברים חדשים: שאול אלגביש; אליהו לוי ועמנואל סידס כבעלי נגריה בחלב; יצחק שוויקי אשר פעל בדיר א-זור שבגזירה הסורית; עקיבא פיינשטיין שפעל בעיירה זחלה ובעיירה ריאק שבלבנון. כינויו - גימיל דבני; צבי מקלר; אברהם עבאס; רחמים גולני; יעקובסון שלמה; אברהם שרוני; דוד עיון; מאיר לוי; משה עדאקי; האחים שאול ויונה מזרחי; רחמים קוסטיקה.[297]

יגאל אלון ויוסף קוסטיקה, שלם היחידה, ערכו ביקורים סדירים בין אנשי היחידה, דאגו לצרכיהם השונים והעבירו אליהם משכורתם החודשית, תשעים לירות סוריות.[298]

.74

[294] עדות - פלמון יהושוע -(ג'וש). את"ה, 168.14 .

[295] עדות - הנ"ל. את"ה, 110.21 ; וינברג, שם. עמ' - 80 .

[296] וינברג, שם. עמ' - 76 .

[297] שם. עמ' - 77-78 ; משפחת קוסטיקה, אחת מן המשפחות הדמשקאיות הידועות, שיתפה חמישה מבניה -(לאה, יוסף, יעקב, רחמים ושלמה), בעבודת המחתרת, אם במסגרת המסתערבים ואם במסגרת המוסד לעלייה ב'. על כך, בהמשך חיבורנו.

[298] עיון ביומן ההוצאות הכספיות שניהל קוסטיקה יוסף, במסגרת המחלקה הסורית של הפלמ"ח, מגלה כי נרשמו, באופן מפורט, הוצאותיה של המחלקה והוצאותיהם האישיות של כל פעיל בה. הנהלת החשבונות היתה ע"פ ערכה של הלירה הארצישראלית -(לא"י). ניכרת הקפדה על ההוצאות הכספיות. מצרכים מתכלים, לדוגמא, נקנו באופן מרוכז ע"י השלם והוא זה שסיפקם לחברים. מספר האנשים שתוקצבו - שלושים ושניים.

אחד הנסיונות הראשונים, שנעשו ע"י כוחות "סדירים" של היישוב, בחציית הגבול בהסתר, היה כאשר אנשי היחידה, אף על התנגדות הקצין הבריטי, יצאו, מדי פעם, לחופשה בארץ. אלון הטיל המשימה להעברת האנשים על שלמה קוסטיקה. ציר התנועה שנבחר היה כדלקמן: נסיעה באוטובוס לקונייטרה, ממנה במונית לכפר עולקה -(כ- 2.5 ק"מ דרומית-מערבית לנפח) ומשם, רגלית, תוך עקיפתו מצפון של הכפר הבדואי-סורי, דבורה, אל דרדרה -(כ- 3 ק"מ מזרחית לחולתה בה הוקמה בשנת 1941 נקודה לשימוש דייגי חולתה וכדי להבטיח שליטה גם בחלק המזרחי של אגם החולה. לימים הוקם בה קיבוץ אייל בו ישבה מחלקת פלמ"ח בפיקודו של דוד אלעזר -("דדו")).

בדרך זו העברו גם חברי 'החלוץ' בדמשק אל הארץ, אם לצורך השתקעות בה ואם לצורך לימוד שימוש בנשק בקורסים שונים לאירגונה של הגנה על הרבעים היהודיים בדמשק, חלב, וביירות.[299]

נראה אם כך כי פעולות 'המחלקה הסורית' לא נצטמצמו לגמרי לעניני 'התכנית הסורית', אלא אף, מדי פעם, נעשו פעולות הקשורות להעפלה ולתכנון צירים ואמצעים הקשורים לכך.

הבריטים התיחסו אל היחידה כאל "רשת של סוכנים בריטיים" ושאפו להגביל ריבונותה. זו היתה גישה הפוכה לגישת מטה הפלמ"ח ולגישת יגאל אלון שראו במחלקה יחידה עברית עצמאית. באפריל שנת 1943, התפטר אלון מהפיקוד על היחידה,[300] תחת פיקודו צמחה המחלקה והגיעה למספר של כ- 50 חברים. במקומו של אלון נתמנה "עבדו". אלון מונה לסגן מפקד הפלמ"ח. ברשימת החברים ביחידה, שהפקודה לפרוקה ניתנה בתאריך 17.7.1943,[301] רבים אשר המשיכו פעילותם במוסד לעלייה ב'.[302]

---

[299] תזכירו של אלדד [אנצו סירני] מתאריך 23.10.43 . את"ה, א'14/12 . מן התזכיר עולה כי שלמה קוסטיקה, שיצר קשרים עם נהגים ערבי, טען כי הוא וחבריו ביחידה יכולים לפעול גם בנושאי העפלה ; וינברג, שם. עמ' - 80, 85-87 .

* כדי לפענח השמות העומדים מאחורי הכינויים, המופיעים תדיר, במסמכים השונים, נעשה שימוש בחיבורים הבאים: ריבלין גרשון ועליזה/ "זר לא יבין", הוצ' מערכות-משהב"ט, ת"א, 1988 ; גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי, כרך רביעי), שם ; וינברג, תשמ"ט, שם.
כן התאפשר הפענוח מידיעת הנפשות הפועלות ומתוך ההקשרים והנסיבות המיוחדות של האירועים השונים.

[300] מרקוביצקי, שם. עמ' - 30 .

[301] וינברג, שם. עמ' - 87 ; משפסקו, מבחינת הבריטים, להתקיים הגורמים שהצריכו 'שתוף', הם הביאו לפרוק היחידה. על כך ראה: קצבורג, שם. עמ' - ע"ב-ע"ג.

[302] עדות- עדקי משה. את"ה, 80/299/30 . עדקי, ע"פ עדותו, היה אחרון המסתערבים שיצא את סוריה ; דברי יגאל אלון. את"ה, 4.5 . אלון מציין כי היחידה הסורית נוצלה גם לצרכי עלייה ב' ובאמצעותה הוקמה רשת האלחוט ;

אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היו מעוניינים בהמשך קיומה של היחידה הסורית ולכן הותירו צוות בן מספר חברים, כאמור, בפקוד "עבדו", בדמשק. באוגוסט - 1943, כשברור היה, ללא ספק, כי הוסר איום הפלישה הגרמנית, הציעה המחלקה המדינית של הסוכנות לפרק, סופית, את היחידה הסורית.[303]

הנסיון שנעטבר בהפעלתה של 'המחלקה הסורית' פתח אפשרות לאירגון מושכל של עבודת ההעפלה בהמשך. להבטחת ההצלחה נדרשו מספר תנאים מקדימים:[304]

א. ציודו של הפעיל בתעודות המתאימות. קרי, תעודות מקוריות וחוקיות.

ב. קשר אל אנשי מימשל לצרכי הגנה במקרה של הסתבכות. רשת הגנה זו "קובעת את העזת החברים והעזת החברים קובעת את הצלחת הפעולה."

ג. שימוש הולם בכלי ההגנה הנ"ל. המעטות בפניות עזרה אל המוסדות בארץ.

ד. מידור תפקידים ופעולות. העקרון - "אין אדם יודע יותר משהוא זקוק לשם עבודתו."

ה. מקורות כספיים בטוחים ונגישים.

ההתערות בקרב האוכלוסיה המקומית ויצירת זהות חדשה, היתה אחת המשימות שהצריכו זמן רב וכשרים מגוונים של הפעיל, איש המוסד לעלייה ב'. הקשיים ביצירת מסכת חיים משנית מובעת בעדותם וסיפוריהם של מסתערבים אחדים כיעקב קוסטיקה,[305] עזקי משה, פיינשטיין עקיבא, יוסף קוסטיקה, ירוחם כהן ואחרים אשר המשיכו בפעילותם גם במסגרת עליה ב' ושמותיהם יעלו, לא אחת, בהמשך חיבורנו זה.

עדות - שבח יהודה. את"ה, 130.22 . שבח שעשה בסוריה ובלבנון בשנים 1941-1942 בתפקיד אלחוטאי, הקים בהן מספר תחנות קשר. שבח מדגיש כי "מטרת ה'הגנה' היתה לסול מסילות שתהפכנה במרוצת הזמן לעצמאיות תשרתנה את פעולות ההברחה וההעפלה של יהודים דרך ארצות המזרח".

[303] מרקוביצקי, שם.

[304] "קוים כלליים לאירגון מח. [מחלקת] חב. [חבלה] בסוריה". המסמך הוכן, כנראה, ע"י "דעת" -[מחלקת ההדרכה], ונמסר לעיונו של הרמ"א. המסמך ללא ציון תאריך. (ע"פ תקציר התיק, הוכן ל- "סכום 1941"). את"ה, 73/131 .

[305] "דבר לאלמוני",היה עלון 'היחידה הסורית'. נתפרסמו בו ידיעות על "הנעשה בשטח", חויות החברים וכו'. בעלון - (מס' 1), בתוך את"ה, ובספר הפלמ"ח, שם, עמ' - 109-110, מופיעה רשימתו של יעקב קוסטיקה בה תיאור בנייתה של זהות משנית. על העלון הנ"ל ראה אצל: כהן ירוחם, שם. עמ' - 39 .
כן אודות בניית זהות משנית ראה : ירוחם כהן, שם ; הנ"ל/ "איך בסוריה צעד הפלמ"ח", הוצ' הקבה"מ, תשל"ג ; עדקי, שם ; וינברג, שם . אודות עקיבא פיינשטיין ודרך התערותו בסביבתו, ראה רשימותיהם של: צדקוני דני/ "בין גבולות בהרים ללא דרך...", "למרחב", 4.8.64 ; המאירי יחזקאל/ "המטען היקר של מבריחי הגבול", "מעריב" - (מוסף "7 ימים"), 7.8.64 ; גורי חיים -(חגור)/ "ספורו של עקיבא", "למרחב", 12.5.67 ; שרוני ג'/ "אברהים ג'בלי חוזר לקונייטרה", "מעריב", 17.4.70 .

ספיחיו של 'השתוף' עדיין בצבצו פה ושם ברמת "מושכי החוטים" -(דוד הכהן ועמיתיו הבריטיים). לדוגמא - גיוס הנשים מבין חברות הפלמ"ח וה'הגנה' לשורות היחידה הסורית והשתתפותן בקורס בו למדו חבלה, צלפות ומקצועות נוספים האופיניים ליחידה. קורס זה, בו השתתפו כעשר בנות, ונועד, בין היתר, לפתור "בעיית הרווקות" של מספר פעילים בסוריה ובלבנון ש"הוטרדו" בעניני שידוך עם נערות מקומיות, נערך בבית בודד בפרדס במושבה הדר-רמתיים. הקורס נסתיים בסוף ינואר 1943. המשתתפות לא הספיקו למלא התפקיד שלו יועדו במקור.[306]

4. <u>גישושים ופעולות ראשונות</u>

מלחמת העולם השניה חייבה מנהיגות היישוב לחשוב על פתרון, שיתן בידה כלים במאבקה נגד סגירת הארץ בפני עלייה יהודית. המושג "תחליף" הזדהד, קרוב לוודאי, בראשי הציונים הארצישראליים. דרושה היתה עשייה שמטרתה החלפת המאגר היהודי-האירופאי-החלוצי, שמיועד היה להוות הכוח שימלא השורות מבית ונתדלדל עתה בגין רצח העם שנתבצע באירופה, בחלוצים אחרים שיבואו אי-מזה, ודרוש היה נתיב חלופי לזה הימי, ששימוש בו, לכלי שייט אזרחיים, נאסר אף מסוכן היה. הפתרון היה כפול. כיוונו היה אחד.

מפני קיומו של הסגר, הן ימי והן יבשתי -(זה העובר דרך תורכיה),[307] נותרה, ברת-מימוש, חלופת המעבר דרך ארצות המזרח. ואכן, השליחים הראשונים, אשר יוצאים לסוריה, לתורכיה ולארצות נוספות במזרח, פועלים במטרה להעלות, בדרך היבשתית בעיקר, את יהודיה של אירופה.[308]

---

[306] כהן ירוחם, תשכ"ט, שם. עמ' - 40-41 .

[307] מרדור, שם. עמ' - 78 .

מן הרגע בו נתברר כי זרם הבאים מאירופה, בדרך זו, הוא קטן במאוד ואין בו כדי להציל אף את אלה אשר יכלו ויצאו מגיא ההריגה באירופה, נפנו המוסדות המתאימים והחלו מקציבים, הרבה יותר מבעבר, משאבים לטובת עלייתם של יהודי סוריה ולבנון ושל יהודי המזרח בכלל.

ההעפלה היבשתית אמנם קדמה להעפלה הימית, ובדרך זו עלו יהודים ארצה במשך כל שנות השלטון הבריטי בארץ, אך לא היתה זו העפלה המוסדרת ומאורגנת ע"י מוסדות היישוב. במוסד הוחלט למסד נושא השליחים לארצות המזרח ולהתאים תכני ההכשרה לארצות בהן היו אמורים השליחים לפעול. ההתארגנות בנושא קיבלה תאוצה משהחלו מגיעות ליישוב הידיעות, באמצעות נהגים יהודיים שהובילו סחורות מבגדאד, על הפרעות ביהודי עיראק.

יצחק עזריהו, מראשי "התאחדות עולי ארם נהריים", נשלח מטעם מחלקת העלייה של הסוכנות לבדוק המצב ולהציע דרכי סיוע. הוא הגיע לבגדאד במחצית השניה של חודש יוני- 1941 ושהה בה עד ספטמבר. בתקופה זו אירגן עלייתם של כ- 650 איש ונוער -(500 מהם כמעפילים).

במקומו נשלחה, גם מטעם מחלקת העלייה, מזל מוציירי. היא מצליחה לארגן עלייתם של כ- 40 בני נוער. בארץ נעשים ניסיונות להפעיל לחץ מדיני על ממשלת עיראק.[309]

במהלכה של מלחמת העולם השניה, בגין תחילת הכיבוש הגרמני, שהחל כשלושה שבועות לאחר הפרעות ביהודי בגדאד, נוצרו נסיבות, שגרמו למצב בו אלפי פליטים יהודיים מוצאים עצמם בבריה"מ, יחד עם פליטים פולניים שנמלטו אף הם אליה. סטאלין חתם על הסכם עם ראש ממשלתה הגולה של פולין בלונדון, הגנרל שיקורסקי, על הקמת צבא, בפקודו של הגנרל הפולני אנדרס, ממאגר הפליטים הנ"ל. צבא זה אמור היה להצטרף אל צבאות בנות הברית במצריים. הוסכם עוד כי הפליטים הפולניים בבריה"מ יפונו, דרך פרס, אל המזרח-התיכון, ביניהם היו יהודים, שחלקם היו חברים בתנועות החלוציות השונות אשר פעלו בפולין עוד לפני המלחמה. מוסדות היישוב בארץ חיפשו קשר אל אנשים אלה.

---

[308] גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 16 . כן ראה, בחיבורנו זה, הערה מס' 311 .

[309] וינברג משה/ "ההעפלה היבשתית והאוירית מעיראק בשנות ה- 40". עבודת M.A. , החוג להיסטוריה של עם-ישראל, אוניברסיטת ת"א, אוקטובר- 1982 . בתוך: את"ה, 1828 . עמ' - 23-24 .

בראגינסקי יהודה מעיד בספרו[310] - "תשומת לבו של המוסד לעליה ב' הופנתה אפוא לפרס הסמוכה לתורכיסטאן. שם בקירבה יחסית מהארץ, מצויים היו אלפי יהודים, יהודי פולין וליטא, שקשריהם עם הארץ היו חזקים, ששימשו בעבר הקרוב מקור נאמן לתנועות הנוער הציוניות ולתנועת "החלוץ", פליטים אלה חיפשו גם עתה דרך אלינו."

כדי לקיים קשר בין הפליטים היהודיים שהתגלגלו לבריה"מ לבין היישוב בארץ, היה צורך ליצור שרשרת של תחנות מעבר מפרס, דרך עיראק, עבר-הירדן או סוריה - לארץ-ישראל. איושן והפעלתן של התחנות הנ"ל הצריך הכשרתם של צוותים מתאימים.

בחודש מרץ - 1942,[311] יצא שאול מאירוב -(אביגור), ראש המוסד לעליה ב' מטעם ה'הגנה' לשליחות קצרה לעיראק, כדי לבחון מצב היהודים לאחר המהומות בהם ולארגן תאים להגנה עצמית. הוא גם בדק האפשרות להקים תחנות לעבודת ההעפלה. לצורך הקמתן של נקודות מעבר למעפילים הוא ערך ביקור גם בטהראן ובקושטא.

בתורכיה, אף שהיתה נייטראלית, מצב היהודים היה מאוד בלתי-נוח. הממשלה התורכית הנהיגה מס מלחמה מיוחד. אלה שלא הצליחו לשלמו היו נשלחים למחנה הסגר עם עבודת פרך ורכושם היה נמכר במכירה פומבית. בני הנוער, במקום גיוס לצבא, היו נלקחים למחנות עבודה מיוחדים. כדי למנוע בריחת היהודים והונם מחוץ לתורכיה, החל פיקוח קפדני על הגבולות.[312] הפיקוח גרם, כאמור, לחסימת צירי המעבר של יהודי אירופה לכיוון ארץ-ישראל.

בימי שנת 1942 פנה שאול אביגור אל מפקדת ה'הגנה' וביקש כי יעבירו את מוניה מרדור לפעילות במסגרת ה'מוסד'. על מוניה הוטל ריכוז פעולות ההעפלה היבשתית מארצות המזרח. פעולתיו הראשונות, בעיקרן, היו סביב הקמתן של נקודות עבודה בתוככי סוריה ובגבולותיה. תוך כדי כך החלו פעולות העפלה גם בקרב היהודים בסוריה ובלבנון.

---

[310] בראגינסקי, שם. עמ' - 289 .

[311] גלבר, שם. עמ' - 25 .

[312] מרדור, שם. עמ' - 78-79 .

שליחי המוסד לעליה ב' עשו מאמצים לאתר דרכים ואפנים להעפלתם של יהודים מאירופה לארץ-ישראל. תנועת העפלה, מצומצמת בהיקפה, אמנם נתקיימה מעיראק לארץ-ישראל, אך עד סופה של שנת 1943, לא צלחה דרך זו להבאתם של יהודים, בקנה מידה ההולם, ולו במעט, פתרונה של בעיית הפליטים והיהודים המבקשים לעלות.

5. הכשרת שליחים - המוסד לעליה ב'

בלחץ הנסיבות, אלו הקשורות לאירועי המלחמה, פונה בראגינסקי אל אביגור ומציע לו לארגן, במסגרת ההסתדרות, קורס להכשרת אנשים לפעילות העפלה. הצעתו מתקבלת אך מחלט כי מסגרת הקורס תהא משותפת לכל התנועות הציוניות-חלוציות.

הקורס לשליחים התקיים במקוה-ישראל -(מאי-יוני שנת 1942). מישכו - כששה שבועות, והוכשרו בו כ- 40 חברים, יוצאי רוסיה ופולין שבאו, כאמור, מכל זרמי ההתישבות - (רובם היו חברי קיבוצים),[313] שאול היה מרכז הוועדה לארגון וניהול הקורס. קיומו של הקורס נתאפשר, תקציבית, באמצעות מחלקת העליה של הסוכנות היהודית, שמנהליה היו אז אליהו דובקין ומשה שפירא. כמרכז הקורס נקבע משה זליצקי -(כרמל), איש נען, וכסגנו - ישראל כרמי, חבר מרכז 'הפועל'.[314]

על תוכנית הקורס, מטבע הדברים, התנהל ויכוח, שאול אביגור הדגיש נושא ההכשרה הצבאית. בראגינסקי, איש הקיבוץ המאוחד, ראה בעיקר את ההשתלמות וההעמקה בתכנים הציוניים-תנועתיים ובהכשרת האנשים לסביבה המיוחדת בה יפעלו, קרי - שפה, מנהגי אוכלוסיה, הכרת הקהילות היהודיות וכו'. התכנית שנתגבשה לבסוף,

---

[313] רשימת משתתפי הקורס ראה אצל: בראגינסקי, שם. עמ' 293-295 ; ברד, 1986, שם. עמ' 156 ; כשדן רבקה/ "גדעונית מעבר להרים", יד-טבנקין, רמת-אפעל, 1996. עמ' 11-12 .

[314] בראגינסקי, שם. עמ' 293 .

כללה הרצאות ואימון בנושאי הגנה ונשק, קפא"פ, סיירות, ספורט, נהיגה, מצב הקהילות, בעיות עלייה, שפות - אנגלית, צרפתית, פרסית וערבית.[315]

עוד במהלך הקורס, נתדלדל מספר החברים הלומדים בו משום יציאת חלק מהם לפעילות דחופה, בארצות המזרח-התיכון, בעיקר.

מטרת הקורס היתה משולשת - הקמת יחידות הגנה בקהילות היהודים, הקמת סניפים לתנועת ה'חלוץ', שכנוע יהודים לעליה ארצה. אולם, כפי המעיד אחד ממשתתפי הקורס, לייבל אברמובסקי, חבר משמר-הים שבמפרץ עכו -(כיום - אפק) - "עיני רוב החברים היו נשואות לאירופה, ולרוסיה, שכבר ידענו אז, כי שם מרוכזים המוני יהודים פליטים. שרידי תנועת החלוץ, וחלק גדול מפעיליה. ומתוך כמיהה לפגישה עם יהודים ועם קרובים וחברים."[316]

משנסתיים הקורס, חזרו רוב החברים לביתם. קבוצה בת כ- 15 חברים החליטה כי עליה להמשיך להשתלם בנושאים שונים הקשורים לעיסוקם העתידי בהעפלה והתרכזה, על כן, בקיבוץ תל-יוסף שבעמק יזרעאל. הקבוצה כונתה "פלמ"ח ב'" או "פלמ"ח עליה" והיא ניהלה את חייה במתכונת פלוגות הפלמ"ח בקיבוצים. יחידה זו נתקיימה כשלושה חודשים ולבסוף נתפרקה משום שמטה הפלמ"ח סירב להפלותם לטובה מבחינת תנאי האימונים. וניה פומרץ -(זאב הדרי) יצא מתל-יוסף לשליחות בקושטא. חלק ממשתתפיו יצאו לשליחות בארצות המזרח-התיכון.

בקיץ שנת 1943,[317] אירגן הקיבוץ המאוחד והמוסד לעלייה ב', בקבוץ גבעת השלושה, קבוצה חדשה-ישנה של חברי משקים השיכים לקיבוץ המאוחד. המטרה היתה להמשיך ההשתלמות, בעיקר בנושאים חלוציים-תנועתיים ובלימוד השפה הערבית. נושאי ההכשרה הצבאית הוצאו לגמרי מן התכנית.[318] הקורס נמשך כחודשיים-שלושה, ואליו נצטרפו, מלבד החברים הוותיקים מן הקורס במקוה-ישראל, גם חברים חדשים, ביניהם,

---

[315] עדות- לייבל אברמובסקי. את"ה, 2.14 .

[316] עדות אברמובסקי, שם. כן ראה : עדות- גולומב נפתלי. אי"ט, חט'- 25 ע'/ מיכל- 7 / תיק- 8 . מציין גולומב - "שם [בסמינר] נתגבשה המחשבה על מציאת דרך אל יהדות אירופה בגלות רוסיה האסיאתית".

[317] ע"פ מספר מקורות, החל הקורס בגבעת השלושה בחודש מאי- 1942, אולם כשדן רבקה מדווחת כי הקורס החל במאי, שנת 1943, ונמשך כ- 5 חודשים, עד ספטמבר- 1943. כשדן, שם. עמ' - 12.

[318] עדות- הראל מנשה. את"ה, 18.29 .

המועמדים לצניחה באירופה הכבושה. כן נצטרפו אליו שלוש חברות שהיו מועמדות לצאת לשליחות בארצות-ערב - שאולה פינס-ליאור, מלכה רופא, ורבקה קוזוינר -(כשדן-קשטן).[319]

כאמור, כוונתם המקורית של מארגני הקורסים היתה יצירת קשר ותשתית לפעילות העפלה שתביא את יהודי פולין ואירופה בכלל ארצה, דרך ארצות המזרח - נכשלה.[320] עתה, אשר נותר הוא בידי מנהיגי הישוב ובידי האחראים על המוסד לעלייה ב', להתרכז בפועל, בניסיונות להעלאתם של יהודי עיראק, סוריה ולבנון. אמנם נמשכה בחינתם של נתיבי עלייה דרך תורכיה, אך מספרי היהודים שהעפילו בדרך זו היו קטנים ביותר.[321]

לכאורה, מארצות אלו, מסוריה ומלבנון, היה מעשה ההעפלה פשוט ביותר, אך, וכפי שיתברר בהמשך, לא כן היה. נמצאו גורמים אחדים אשר שבשו, אף מנעו, העברתם של יהודי הארצות הללו במספרים גבוהים בהרבה מאלו אשר בפועל נתממשו.

6. <u>פעולות הסוכנות לקראת הכשרת שליחים</u>

המחלקה המדינית של הסוכנות, אשר ביקשה להתחקות אחר הקורה בקרב הערבים בארץ ומחוצה לה, הטילה על מספר יחידות בקרבה - הלשכה הערבית ולאחר מכן השי"י, את התפקיד לאיסוף ידיעות וניסוח הערכות, כדי שהמנהיגות היישובית לא תימצא מופתעת ממהלכים ערביים מבלי יכולת תגובה הולמת או

---

[319] כשדן, שם. עמ' 11-12 .

[320] על הסיבות לכשלון, מעבר למה שצויין לעיל, ראה אצל בראגינסקי, 1965, שם. עמ' 305-307 .

[321] בין השנים 1940-1942 עלו או העפילו, דרך תורכיה, כ- 5500 מיהודי אירופה. השלטונות התורכיים לא אבו, מסיבות שונות, להתיר מעבר יבשתי דרך תורכיה לסוריה. בשנים 1943-1944 , לא היתה תנועת מעפילים דרך תורכיה מכיוון שכל העולים שבאו בלי רשיונות עלייה לאיסטנבול קבלו שם רשיונות עלייה שאיפשרו בידם הגעה חוקית ארצה. מתוך: עופר דליה/ "דרך בים", שם. עמ' 471-472, 256-261.

אף מקדימה ומונעת. הצורך במודיעין "חי" חשוב היה גם לגבי הקהילות היהודיות בארצות הערביות הסמוכות לארץ-ישראל.[322]

הסוכנות היהודית בירושלים, כ"ממשלה" יישובית, עסקה, מלבד בעניינים מדיניים-ביטחוניים, גם בנושאי חינוך ועלייה, ובהקשר לכך היא אף טיפלה ביהודי התפוצות. דאגה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, באמצעות הכשרת שליחים לארצות הגולה ולארצות המזרח התיכון בכללן.

כבר כשנה לפני תחילתה של מלחמת העולם השניה, יצרה הסוכנות, מסגרת מינהלית שתהא ממונה על הכשרת שליחים.[323] מסגרת זו, ה"מכון להכשרת שליחי התנועה" מטעם הוועד המשותף לעניני הנוער -(שליד ההנהלה הציונית, הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד), הגדירה מטרות פעילותו של המכון בשאיפה להביא להכשרת שליחי התנועה בתחומי הציונות והיהודים ובתחום העבודה המעשית, בעזרת ותיקי התנועה ושליחיה. תכנית הלימודים של המשתלמים, היתה בעיקרה עיונית-חינוכית. כן הוקדשו מספר שעות לנושאי החינוך הגופני והצופיות. משך ההכשרה במכון, ע"פ תכנית הלימודים הנ"ל - עשרה שבועות.[324]

בהצעת התקציב של הוועד לשנת ת"ש, נאמר: "חשיבות פעולה זו -[בארצות המזרח הקרוב - מצרים, הלבנון, סוריה]- אינה מוטלת בספק, והתחלות פחות או יותר ניכרות נעשו כבר בארצות אלו על-ידי הסתדרויות שונות ("החלוץ", "מכבי-הצעיר", "השומר הצעיר"). אנו חושבים לעשות פעולה זו בשותפות עם האירגונים האלה או עם אחרים, ולפי זה הננו מציעים להקציב לשנה זו סכום של 120 לא"י." - זאת מתוך סכום כולל בגובה 9,920 לא"י.[325]

באוקטובר שנת 1939, היו קשורות אל הוועד 12 הסתדרויות עולמיות: "השומר הצעיר"; "דרור"; "גורדוניה"; "מכבי הצעיר"; "החלוץ הצעיר"; "השומר הצעיר נצ"ח"; "הנוער הציוני א"י"; הנוער הציוני

---

[322] על הש"י ועליה ב' ומעט בנושא הש"י וההעפלה מן הצפון ראה אצל: דקל אפריים/ "עלילות ש"י", הוצ' "מערכות", ת"א, 1965 . עמ' 193-235 . כן ראה הערה 126 בחיבורנו זה.

[323] מכתב הוועד המשותף לעניני נוער -(מ' גורדון), אל ההנהלה הציונית - (ד"ר א' עובדיה) - 15.12.38. אצ"מ, א' S51-35 .

[324] "הועד המשותף לעניני הנוער- מכון להכשרת שליחי התנועה" - (יוני-אוגוסט 1939). אצ"מ, א' S51-35.

[325] "הצעת תקציב הועד המשותף לעניני הנוער לשנת ת"ש". אצ"מ, א' S51-35 .

ב"; "עקיבא"; "בני עקיבא"; "ברית הקנאים"; "הנוער הבורוכובי" -(פועלי ציון שמאל). הוועד הדגיש כי יתמוך "רק בפעולות מסוימות...פעולות שאת חשיבותן אנו מעריכים ביחוד. הכוונה למשלוח שליחים לתפוצות...אנו רואים [בכך] את הגורם החינוכי והאירגוני החשוב ביותר בקרב הנוער..." [326] האמירה המשמעותית הנ"ל החלה להתממש, כך נראה, רק במחצית השניה של שנת 1941. אז החלו להיעשות פעולות ראשונות לגיוסם של מועמדים לשליחות בסוריה במטרה - "לפעולה בין הנוער ולארגון הפעולה החלוצית שם." [327]

בעיצומה של מלחמת העולם השניה, כאשר הידיעות מארצות ערב מורות על הרעה משמעותית במצב היהודים, וכבר עמדנו על תחושת הנחיצות והדחיפות של המנהיגות בישוב ביחס ליהודי המזרח, באה הסוכנות לכלל החלטה כי יש לארגן, באופן מוסדר נושא הכשרת השליחים. אמנם המוסד לעלייה ב', בשיתוף התנועה החלוצית, קיים, כאמור, סמינריון לשליחים לארצות המזרח, שבו, אכן, "הושקעו" כספי סוכנות, אך לסמינריון ולהמשכיו במסגרות השונות, היה אופי תנועתי ברור, והסוכנות כ"רשות ממלכתית" מצאה לנחוץ, לא רק מן הטעם הזה, שיקולים פוליטיים פנים ישוביים היו אף הם מעורבים בכך, לקיים קורס לשליחים, שהיה מקביל, פחות או יותר, לקורס השליחים שנתקיים בגבעת השלושה.

בתאריך 11.12.42 נועדו מספר גורמים לישיבה בנושא "ארגון סמינריון למדריכים בשביל ארצות המזרח התיכון". המשתתפים בדיון, אישים מן הסוכנות, מברית האירגונים החלוציים ונציגי הנהגות תנועות הנוער.[328] א' דובקין, מחזיק חצי תיק העלייה בסוכנות היהודית בירושלים, העלה בפני המשתתפים מטרות השליחות -

א. הרחבת התנועה [הציונית].

---

[326] "הערות לתקציב...", שם.

[327] מכתב אל חבר הקבוצות ואיגוד גורדוניה, מאת הסוכנות היהודית - א' דובקין - 28.8.41 , בענין אריה מטלון, קבוצת כפר-המכבי. ארכיון גורדוניה-מכה"צ, חולדה - (להלן, א"ח): מיכל- 54 / תיק- 6 .

[328] הרכב המשתתפים - (א' דובקין ומ' שפירא - מחזיקי תיק העלייה בסוכנות ; הרמן, ילינק, בראגינסקי, ליפסקר, קרונה, רחנשטיין - מברית האירגונים החלוציים ; א' אפשטיין - מן המחלקה המדינית ; ד"ר בן-שלום וקורץ - ממחלקת הנוער של הסוכנות ; ג' אייזנשטדט - בחרות הקיבוץ המאוחד ; ר' בש - נוער צופי חלוצי, השוה"צ ; דן-הירש - החלוץ הכלל ציוני ב' ; י' מיוחס - הסתדרות הצופים ; נ' רוטנשטריין -מחלקת האירגון של ההסתדרות הציונית ; י' רוקח - מחלקת העלייה של ההסתדרות) - מעיד על "כלליותה" ו"ממלכתיותה" של ההתיעצות - (נציגות בית"ר לא שותפה ביזמה, בהיותה חלק ממסגרת אירגוני הפורשים), שמטרתה העקרונית היתה הופעה תחת מסגרת של תנועה אחידה והמנעות ממאבקי שליחים על "נתחים" מן המאגר האנושי במזרח.

ב. חינוך הנוער בבתי-הספר ובתנועות הנוער.

ג. ארגון הכשרה חלוצית.

מעבר לכך הדגיש זובקין -"מובן, שיחד עם כל אלה יהיה עלינו לדאוג לארגון של עליה סודית. אולם, כל פעולה הצופה לעתיד, מן ההכרח שתהא קשורה בפעולה חינוכית יסודית."[329]

לשם מימוש המטרות הנ"ל, "מח' העליה של הסוכנות היהודית בשיתוף עם מח' הנוער ועם המח' הערבית, החליטו לגשת לפעולה רבת תנופה לשם חדירה לארצות אלו...הוחלט להקים סמינריון, לשם הכנת חבר מדריכים במספר של 40 איש, אשר ישוגרו במרוצת הזמן כשליחים לכל שטחי הפעולה הנ"ל בקרב הקבוצים היהודיים בכל ארצות המזרח התיכון וביחוד בקרב הנוער." זובקין מצא כי חשובה נקיטתה של פעולה מהירה - "שנדע להופיע בתוך הקיבוצים היהודיים האלה בהקדם, בתקופת מעבר ומשבר זו בטרם תתחיל יהדות זו [ההדגשה שלי, א"כ], אשר נחשול קשה של אנטישמיות עבר עליה ביחוד בימי שלטון וישי, להסתגל אל התנאים החדשים אשר נוצרו עם כניסת צבאות הברית למדינות הללו." הוא גרס כי היישוב צריך לנצל המבוכה הרבה השוררת בקרב הקהילות ולחשל בקרבה את הרצון הציוני, ולכך יש להשקיע כל המרץ הישובי "בתפקיד הדחוף של העלאת מספר יהודים גדול ככל האפשר לארץ, כי מי יודע מה תהיה אפשרות העליה לארץ לאחר אשר הדברים יגיעו לידי יציבות."[330]

משתתפים אחדים בישיבה הצביעו על כי מתקיימים סמינריונים רבים מדי - "בולמוס של סמינריונים", הדורשים הוצאת אנשים, בתקופה זו של גיוסים לצבא הבריטי, מן המשקים, ולכן עדיף לצמצם מספר המשתתפים בקורס ובלבד שיהיו נבחרים ומתאימים - "וקודם כל מההתישבות העובדת."[331]

---

[329] פרטיכל התייעצות עם ברית האירגונים החלוציים ונציגי הנהגות תנועות הנוער - 11.12.1942 . אצ"מ, S5-838 .

[330] שם. עמ' - 2 .

[331] דברי ליפסקר, שם ; בהקשר זה של דברי ליפסקר, ראה דבריו של אביגור, בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות - (17.10.45). אביגור ניסה להוציא מתחום שליטת הקבוץ המאוחד ותנועות-מפלגות אחרות, את האחריות לבחירת השליחים וכן ניסה לשנות את שיטת גיוס השליחים, פשוט ע"י העברת סמכות זו לידיו. אביגור לא הצליח בכך. חלקם של חברי מפא"י, מסך השליחים היה קטן אז משיעור עצמתה הפוליטית ו"שדה ההעפלה" היה נתון לשליטת גורמי האופוזיציה. על כך ראה: צחור זאב/ " 'המוסד לעליה ב' - מקור הסמכות". בתוך: "קתדרה" -(39), אפריל-1986 . עמ' - 169-170 .

היו משתתפים אשר הדגישו החיוניות בבחירתם של חברי "פ-ח" -[פלמ"ח], המנוסים בתפקידים מיוחדים, והיו אשר גרסו כי יש זווקא להרחיב את מסגרת בחירת המועמדים - "בקרב ההמונים הרחבים ישנם אנשים ציונים טובים ומתאימים לתפקיד זה, אם כי אינם דווקא בתוך "מסגרת". כדאי גם לבוא בקשרים עם ועד העדה הספרדית..."[332] קרונה משה, איש תנועת "תורה ועבודה", ביכר להדגיש הצורך בהתחשבות באורח החיים הדתי של רבים מיהודי המזרח.

ניכר היה כי הנציגים השונים, ביקשו, איש איש ע"פ מחנהו, להביא לכך כי מספר גדול ככל האפשר של משתתפים בקורס, יהא מתנועת האם אליה הם משתייכים.

דבר פתיחת הקורס, באחריות הסוכנות והמוסד לעליה ב', הועבר באמצעות התנועות למשקים רבים. אלה ביקשו לצרף מועמדים מטעמם, אף כאלה שהשתתפו בעבר בקורסים מקבילים בתכנם - (למשל, מלכה רופא, שהשתתפה בקורס בגבעת השלושה, נתיצבה בפני הוועדה לבחירת המועמדים. היא לא נתקבלה. וכן מנשה הראל -(באבאיוף) וכלב קסטל, שניהם נתקבלו). בכך פתרו המשקים בעיות ארגוניות ותקציביות לא קטנות, בעיות הקשורות להכשרה עצמית את שליחיהן. על אף שברור היה כי השליחים יהיו חייבים לקבל עליהם יסודות 'התנועה החלוצית האחידה', כפי שנקבע ע"י הנהלת הסוכנות,[333] נתבקשו המשקים "לקבוע את רשימת החברים המתאימים לשליחות ואשר מסכימים לעמוד ברשות המפלגה למילוי התפקיד הזה...ומסכימים לצאת לחוץ לארץ מטעם המפלגה."[334] -[ההדגשות שלי, א"כ].

הוועדה לבחירת מועמדים אישרה עשרים וחמישה איש.[335] רובם מן "ההתישבות העובדת". מן הסוכנות נשלחו אל המועמדים הנבחרים מכתבי זימון. הקורס אמור היה להמשך כחודשיים וחצי - (15.3.43-31.5.43).[336] הקורס החל באוניברסיטה העברית שעל הר הצופים בירושליים, ואחר כשלושה שבועות

---

[332] דברי מיוחס, שם.

[333] מכתב א' דובקין, אל שמואל -[סבוראי] - 28.4.44 . אצ"מ, S6-1959 .

[334] מכתב א' ז' , אל ד' פומרנץ, אלונים - 15.12.43 . פח"ה, 7.135 .

[335] פרוטוקול בדיקת מועמדות לסמינריון לשליחים לארצות המזרח הקרוב- 4.3.43 . איב"צ, תיקי יונה כהן - 5/49/1/20 ; רשימת הנבחרים ראה אצל- כהן יונה, 1989, שם. עמ' - 21-22 .

[336] מכתב אל עמנואל בר-חיים, מאת הסוכנות היהודית, א' דובקין, א' בן-שלום - 7.3.43 . אי"ט, 25 ע' / 7 / 9 .

עברו המשתתפים לחוות הלימוד, שבהנהלת רחל ינאית בן-צבי, הממוקמת בין השכונה הדרומית של ירושלים - "תלפיות", לבין קבוץ רמת-רחל.

בטקס הפתיחה, קבע זובקין מטרת הסמינר במלים אלה, בערך: "לעורר אצל יהדות המזרח, המונה כשלושת רבעי מליון נפש, את הרצון לעלות לארץ, ולהאחז באמצעים הדרושים להקל על "הטראנספר" הזה."[337]

וילנסקי, מהמחלקה לארצות המזרח שבסוכנות, פקפק ביכולת הסמינריון להקנות לחניכיו הכלים הדרושים לפעילות בארצות המזרח. פקפוק רב היה לו ביחס ליכולת רכישת השפה הערבית והשפה הצרפתית, במשך זמן קצר כמשך הקורס, וביחס למתכונת כולה - "אין לי ספק שענין זה, שיעלה לנו סכומים עצומים, יגמר בכשלון."[338]

תכנית הקורס כללה לימוד השפה הערבית או הצרפתית, עניני מדיניות ערבית, דינים ומנהגי יהדות ספרד, נושאי ציונות, קליטת עלייה, וכן הרצאות מחברי המוסד לעליה ב', בנושאי ארגון העפלה לארץ-ישראל.[339] נראה כי נושאים הקשורים לנשק והגנה לא נכללו בתכנית הקורס.[340]

נראה כי במשך הקורס נצטרפו אליו אנשים נוספים, ובסופו של דבר השתתפו בו למעלה מ-30 מועמדים לשליחות.[341]

רק מספר חודשים מסיום הקורס, נעשו צעדים ראשונים למימוש התכלית שלשמה נתקיים - עבודה חינוכית-ציונית המכוונת לעליה. בתאריך 26.8.43, מעבירה המחלקה לעניני הנוער בסוכנות, שעליה היה

---

[337] מכתב נ' -[נחום] וילנסקי -[המצטט, שלא כלשונם, דברי דובקין], אל ד"ר ב' ד' יוסף -[ברנארד דוב יוסף - היועץ המשפטי של הנהלת הסוכנות] - 17.3.43 . אצ"מ, S5-838 .

[338] שם.

[339] כהן יונה, 1989, שם. עמ' - 25 .

[340] השליחים שהוכשרו מטעמה של הסוכנות פעלו בעיקר בנושאי חינוך והכשרה חלוצית בקרב הנוער. פעילות שהיה בה מן ההכנה לחיים בארץ. השליחים שהוכשרו במסגרת המשותפת ל'מוסד' ולקיבוץ המאוחד נשאו אופי מחתרתי-צבאי, ושליחיהם עסקו יותר בתחומי הארגון בפועל של ההעפלה - תאום כלי-הרכב, קשר, הובלה וליווי המעפילים עד לגבול וכו'. פירוט בנושאי פעילות זו, להלן.

[341] תזכיר ד"ר ב' בן-שלום בנושא "שיגור שליחים לארצות המזרח התיכון" - 25.8.43. בתוך: רובינשטיין, שם. עמ' - 72 .

ממונה ד"ר ב' בן-שלום, הצעות ממשיות, שאפשר היה לתקצבן, אל ד"ר א' ל' לאוטרבך ממחלקת הארגון של הסוכנות. עיון בהצעות מעלה כי לסוריה אמורים היו לצאת שלושה שליחים - אליהו כהן, יונה כהן וא' וינטרשטיין. היציאה לשטח היתה בחסות ובהכוונת ה'הגנה'.[342]

ההוצאות, ע"פ הערכת בן-שלום, עתידות להגיע לסכום הגבוה מ- 20 לא"י לחודש. מחלקת הארגון של הסוכנות אמורה היתה לממן שליש מן התקציב שנועד להביא למימושה של תוכנית השליחים מטעם מחלקת הנוער.[343]

העניין הכספי הוסדר סופית בתחילת ספטמבר- 1943, והשליחים, עקרונית, יכלו היו לצאת לדרכם.[344]

הסדרת השליחים לסוריה וללבנון ושאלת "כלליותם", עולה שוב ושוב, בכל עת בה נתבקש קיומו של קורס שליחים נוסף. מגוון התנועות יצר עימותים בין השליחים[345] בארצות הללו והיה צורך ללבן שוב הנושא ולהגיע לסכום אשר יחייב פעילות במתכונת אחידה. לעיסוק בשאלה זו ובשאלות נוספות אשר עמדו אז על הפרק, נתכנסה, בתאריך 28.6.1943, ישיבה של מועצת הנוער שליד ההנהלה הציונית. נכחו בה אישים מן ההנהלה הציונית -(י' גרינבוים), ממחלקת הארגון -(ד"ר א' ל' לויטרבך), ממחלקת הנוער, קק"ל, ונציגי התנועות הבאות: גורדוניה-המכבי הצעיר, המכבי הצעיר, נוער ציוני א', הנוער העובד, דרור-החלוץ הצעיר, המחנות העולים, עקיבא, תורה ועבודה, ויצ"ו הצעירה.

הובעה בה הדיעה שיש לרכז את כל עניני השליחים תחת אחריותו של מוסד מרכזי אחד[346] וממנו ישלחו הפעילים לשם עבודה ציונית כללית - "משום שהציבור בארצות האלו -[סוריה ולבנון]-

---

[342] שם ; כן ראה - כהן יונה, 1989, שם. עמ' - 54.

[343] ד"ר ב' בן-שלום, אל ד"ר א' ל' לויטרבך - 26.8.43 . אצ"מ, S5-838 .

[344] תזכיר המחלקה לעניני נוער, הסוכנות היהודית, ירושליים- ב' בן-שלום, אל ד"ר א' ל' לויטרבך - 3.9.43 . אצ"מ, S5-838 .

[345] דברי יעקב טשרנוביץ, נציג קק"ל, ב"ישיבת מועצת הנוער שליד ההנהלה הציונית", ירושליים - 28.6.43 . אי"ט, חט' - 2 חו"ל/ מיכל- 23 / תיק- 130 .

[346] לבסוף, אכן, אחר הקונגרס הציוני הכ"ב -(1946), הוחלט על הקמת המדור לשליחים ; תזכיר רחה פרייאר - ירושליים - 17.3.43 . אצ"מ, S6-3380 .

ציבור פרימיטיבי הוא ואי אפשר שנצליח שם אם נכניס את כל ההבדלים הדקים שהיו נהוגים בתנועה באירופה ושאנו מוצאים אותם במציאות הא"ית."[347]

שוב הועלתה הטענה כי מבחינת ההכשרה - "עד כה השקול היה יותר מדי מפלגתי"[348] ועל כן יש לפעול בשלושה מישורים:

א. התאמת השליח וצורת ההכשרה לקהילה המסויימת בה הוא פועל.

ב. כדי למנוע תחרות בין-תנועתית, השליטה בשליחים צריכה להיות בידי מועצת הנוער או בידי מרכז אשר יהא אחראי לכל השליחים - שליחי הנוער, שליחי עבודת הקרנות, שליחים למבוגרים ומורים.

ג. להקפיד בעניין איכות השליחים ומשך הכשרתם לעבודת השליחות.

מטעם הסוכנות נתקיימו מספר קורסים נוספים שיועדו להכשרת שליחים לארצות ערב.[349] בתאריך 9.2.194, נפתח קורס, גם הוא בירושליים, במתכונת דומה לקורס שנערך שנה קודם לכן - הכשרה לשונית -(צרפתית, ערבית, אנגלית), אורח החיים הכללי והיהודי בארצות ערב -(איסלאם, תרבות, תולדות ערב, העולם הערבי כיום, מדיניות מעצמות אירופה במזרח - באופן כללי ובאופן פרטני לגבי כל ארץ ערבית בנפרד, למשל, לגבי סוריה ולבנון, ולמדו נושאים הקשורים להיסטוריה, לגיאוגרפיה ואורח החיים), נושאים ציוניים וארצישראליים, נושאים חינוכיים, עבודת הקרנות ועוד.

התכנון התקציבי לשנת 1944, עבור "הפעולות הארגוניות" של המחלקה לעניני הנוער בהסתדרות הציונית, כלל סעיפי הוצאות לעבודה בסוריה - שיגור שליחים, מדריכים ומורים -(סה"כ - 420 לא"י), וכן נלקחו בחשבון הוצאות בעבור השתתפות בסמינריונים של מדריכים מסוריה בסך 100 לא"י, הוצאות בגין סיפרות - כ- 20 לא"י.

---

[347] דברי ד"ר ב"צ -[בן-ציון] בן-שלום בישיבת מועצת הנוער - 28.6.43 . שם.

[348] דברי א' ילינק, נציג 'גורדוניה-המכבי הצעיר'. שם.

[349] על הכנות לקראת קורס שליחים נוסף ואיסוף מועמדים לקראתו, ראה: מכתב ד"ר בן-שלום אל ההנהגה העליונה של

ראוי לציין כי התקציב הכולל בתש"ד -(לכל הארצות בהן פעלה הסוכנות היהודית), היה 3700 לא"י.[350] התשלום החודשי לשליח, שיצא במסגרתה של הסוכנות היה כ- 30 לא"י, ובמימונו השתתפו המוסדות הבאים: מחלקת העליה של הסוכנות - 40% ; מחלקת הנוער של הסוכנות - 30% ; לשכת קק"ל - 30%.

השליחים אשר פעלו הן במסגרת הסוכנות והן במסגרת המוסד לעליה ב' -(למשל, רבקה קזביגר-(כשדן)), השתתפה הסוכנות רק בחלק מתקציב אחזקתם.[351]

בחודש אפריל 1944 מינתה הסוכנות -(מטעם מחלקת העליה, מחלקת הנוער והנהלת קק"ל), את שמואל סבוראי כמרכז הפעולה הציונית של השליחים הפעילים "בקרב חוגי הנוער העברי בסוריה".[352]

מלבד קורסים אלה, שנועדו לשליחים היוצאים מן הארץ אל קהילות היהודים בחו"ל ואשר עסקו בפעילות חינוכית בקרב הנוער והבוגרים, וכן בעניני הגנה והעפלה, קיימה הסוכנות קורס המיועד להכשרת מדריכים ומדריכות "שיהיו לעזר לשליחי הארץ בעבודתם בסוריה ובלבנון".[353]

הקורס, במסגרת 'החלוץ האחיד', נתקיים בבית האריזה של מקוה-ישראל, ונמשך חודש ימים - (8-9.45). השתתפו בו 31 חניכים -(22 בנים) שהגיעו מביירות -(11 משתתפים, מהם בת אחת), מדמשק -(9 משתתפים, מהם 3 בנות), מחלב -(8 משתתפים, מהם 4 בנות) ושלושה מארץ-ישראל. גילם הממוצע - 17 שנים. תכנית הקורס כללה שלושה נושאים עקריים - שיעורי עברית, הרצאות בעניני ארץ-ישראל - ציונות, הסתדרות וכו', ואימוני הגנה.

גם בקורס זה, כבאחרים, עלתה שאלת היריבות הבין-תנועתית. הועלתה טענה כי הרכב המשתתפים לא שיקף כהלכה יחסי הכוחות בין ארגוני הנוער בסוריה - "למרות ההסכם המוקדם, לא נשלחו מחלב כל מדריכים מ"המכבי" אלא רק מאח"ד -[ארגון חלוץ דתי]."[354]

'דרור-החלוץ הצעיר', מזכירות הקיבוץ המאוחד - 20.12.43 . אי"ט, חט' 2 חו"ל/ מיכל- 23 / תיק- 130 .

[350] "ראשי פרקים של התכנית לפעולה אירגונית בארצות המזרח בשנת תש"ד". אצ"מ, א' S51-35 .

[351] תזכיר מחלקת העליה אל גזברות הסוכנות - 27.3.45 . אצ"מ, S6-1959 .

[352] "כתב הרשאה" מאת מחלקת העליה של הסוכנות היהודית לא"י - 28.4.44 . אצ"מ, S6-1959 .

[353] "סקירה על הקורס למדריכי סוריה והלבנון - (15.8-15.9.45)" - 7.9.45 . אצ"מ, S6-1959 .

התיעצויות, בנושאי סמינרים לשליחים, בתוך המחלקה לעניני הנוער, נתקיימו תדיר, לפחות פעם בשנה, בדר"כ לקראת אירגונו של סמינר כזה.[355] אולם, להבדיל מן הפעמים הקודמות, הקורס העתידי, שאמור היה להפתח ב- 2 ביולי 1945, לא יהיה מיועד רק עבור שליחים לארצות המזרח התיכון אלא יהא זה סמינר כללי, אשר אפשר ויהיו בו מועמדים לשליחות לארצות ערביות, אך הוא יתרכז דווקא בארצות שאוכלוסייתן דוברות אנגלית, צרפתית, וספרדית - "העולם הולך ונפתח"[356] ועל כן עלה הצורך בהכנת שליחים לפעילות בארצות שבהן נבצר היה עד כה מלפעול בשל המלחמה. הסמינר, שאכן נפתח במועד הנ"ל, היה במתכונת הסמינרים הקודמים, והשתתפו בו כמעט 80 איש.

בישיבת מליאת ההנהלה של הסוכנות היהודית בירושלים, שנתקיימה אחר הקונגרס הציוני הכ"ב, שנתכנס בבאזל -(דצמבר- 1946) - (בו היתה עדיפות למצדדים בהסלמת המאבק כנגד בריטניה, בין היתר, גם בתחומי עליה ב'), הוחלט, בהתאם לקו המדיניות החדש, על מתן מעמד מיוחד לוועדת השליחות, שהיתה פועלת עד כה במסגרת המחלקה לעליה של הסוכנות, ולהפכה למדור מיוחד לעניני שליחים -("מדור לשליחים"). המדור ריכז הצעות המחלקות השונות שביקשו להעביר שליחים לגולה, בחן כושרם והתאמתם של המוצעים לשליחות, והביא ההצעות בפני ועדת השליחות, שהיתה מורכבת מנציגי המחלקה לעניני הנוער והחלוץ, מנציגי המחלקה לעניני היהודים במזח-התיכון, מנציגי מחלקת העליה ומנציגי המחלקה לעליית הנוער. המדור היה אחראי לשיגורם ולעניניהם הכספיים של השליחים.

פעילות המדור נתפרסה על פני 25 ארצות, שש מהן במזרח-התיכון.

---

[354] שם ; טענות דומות, בנושאי העדפת החינוך הדתי על פני תכנים חלוציים-הסתדרותיים, הושמעו כלפי השליח כהן יונה בחלב -(מייסד ארגון החלוץ הדתי במקום), מגורמים נוספים. על כך, להלן.

[355] ראה מכתב ד"ר בן-שלום אל ההנהגה העליונה של 'דרור-החלוץ הצעיר', ת"א - 27.11.44 . אי"ט, חט'- 2 חו"ל/ מיכל- 23 / תיק- 130 . וכן: "זכרון דברים מישיבת מועצת הנהגות תנועות הנוער העולמיות", ירושליים - 6.6.45 . שם.

[356] דברי בן-שלום, בישיבת מועצת הנהגות תנועות הנוער העולמיות - 6.6.45, שם.

מבין 97 השליחים שפעלו בחו"ל, בתקופה שבין סוף- 1946 למאי- 1948, היו 87% מהם מיוצאי "ההתישבות העובדת".[357]

נראה כי מהמחצית השניה של שנת 1948, פסקה עבודת השליחות, הסוכנותית, בסוריה ובלבנון.[358]

מאז שנת 1946, הוציא המדור לשליחים דף מידע שבועי בשם "אגרת-לשליחים". האגרת שמשה כתחליף לעיתונות הארצישראלית וכלול היה בה יומן אירועים. היקף פרסומה - 550 טפסים, והיא נשלחה לכל הנציגים.[359]

ד. מימון ההעפלה

אירגונה של עלייה ב', כמרכיב במאבק המשותף של היישוב היהודי בארץ-ישראל ושל היהדות העולמית, במדיניות 'הספר הלבן', הצריך משאבים אנושיים וכספיים.

כבר בראשית שנת 1939, כאשר צפה בן-גוריון כי תנקוט בריטניה מדיניות קשוחה כנגד ניסיונות מימושן, הלכה למעשה, של מטרות ציוניות, ניהל הוא שיחות אחדות עם מנהיגים ובעלי הון יהודיים בארצות הברית. השופט ברנדייס, כאישיות מרכזית ביהדות זו, היה כמנוף לקידום תכנית המאבק ולגיוסם של כספים וגם עמו נפגש בן-גוריון. ב- 24 במאי 1939, שולח בן-גוריון מברק לרב שלמה גולדמן, נשיא הסתדרות

---

[357] דפי "המדור לשליחים". אצ"מ, S86-268 .

[358] זאת עולה מעיון ב"ההרכב המספרי של השליחים לפי הארצות והתנועות, ליום - 1.8.48". אצ"מ, S86-240 . בטבלה הנ"ל נפקד מקומן של סוריה ולבנון ממפת השליחות - (בארצות "המזה"ת" - נהריים, עדן, וצפון-אפריקה, פעלו 9 שליחים). כך גם בשנת - 1949. על כך ראה - "רשימת השליחים הפועלים בגולה, ליום - 1.6.49", וב"רשימת השליחים בתקופה - 1.10.49-15.4.50" . שם.

[359] "אגרת לשליחים". אצ"מ, S86-268 .

ציוני אמריקה ומבקשו להתייעץ עם ברנדייס וחברים אחרים למען גיוס תקציבים להעלאת יהודים לארץ-ישראל, מעבר לכספים הנאספים לצרכי קרן-היסוד והקרן הקיימת לישראל.[360] פנייתו זו של בן-גוריון לא נענית.[361]

בעזרתם של המוסדות הלאומיים כוננו מגביות מיוחדות למימון של פעולות לאומיות - "כופר היישוב" מ- 1938, "המגבית להתגייסות והצלה" -(1942) ומגביות נוספות.[362] אלו היו דרכים מסורתיות למימון צרכים ציבוריים שהם מעבר לדרישות היום-יום ביישוב.

תקציבה של המערכת המפעילה את עלייה ב', בשלביה הראשונים, בא בעיקר מן "מגבית ההתגייסות וההצלה". השליטה על מקור מימון זה היתה בידי אנשים בעלי זיקה פוליטית זהה לזו של האנשים העושים בפועל במעשי ההעפלה. בעזרת שליטה זו התאפשרה הגדלת ההון הכספי בדרך של תמרונים כספיים והמרות מטבע -(ניצול הפרשים של שערי מטבע במדינות השונות).

משנכנסה פעילות המוסד לעלייה ב' למסלול של עשייה בהיקפים שדרשו תקציבים גבוהים, שהיו מעבר ליכולתו של היישוב בארץ, ומעבר ליכולתה של הסוכנות היהודית,[363] בא לעזרתו של המוסד ארגון הג'וינט - "הוועד היהודי-האמריקאי המאוחד לסיוע" -(American Jewish Joint Distribution), שנוסד ב- 1914, בימי מלחמת העולם הראשונה. תמיכתו של הג'וינט בהעפלה החלה עוד לפני מלחמת העולם השניה. במהלכה של המלחמה היה הארגון לממן העיקרי של ההעפלה שבאמצעות המוסד. חלקה בתקציב הגיע לכדי 75% מכלל ההוצאות.[364] אחר המלחמה נמשכה תמיכתו הגדולה של הארגון בעזרה ובסיוע ליהודים בכלל ולמוסד לעלייה בפרט. הבולטים באישים שסייעו למפעל ההעפלה מטעם הג'וינט היו - ד"ר ג'וזף שווארץ -("השחור"),

---

[360] עופר דליה/ "מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה עליה ב' במלחמת העולם השניה". בתוך: שפירא אניטה - (עורכת)/ "העפלה" - (מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה - 1938-1948), ע"ע, ת"א, 1990. עמ' - 187-188 .

[361] "ספר תולדות ההגנה" -(כרך שלישי, חלק ראשון), שם. עמ' - 78 ; שם, -(חלק שלישי). עמ' - 1617 - (בחלק ההערות).

[362] הלר, שם. עמ' - 100 ; על ניסיונות גיוס נוספים, מן הקונגרס הציוני וקרנות אחרות, ראה אצלף אבנרי יצחק/ "'מרד העליה' - תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-ליגלית". בתוך: "קתדרה" -(44), יוני- 1987 . עמ' - 151-153 .

[363] חלקה של הסוכנות היהודית במימון פעולות המוסד בתקופה זו, לא עלה על 25% מכלל ההוצאות. במסגרת אותם 25%, נכללו אף הסכומים שנצברו באמצעות "מגבית ההתגייסות והצלה" ואלה שהוקצו ע"י כל הגורמים הציוניים, העיריות והאירגונים הכלכליים הישוביים. על כך ראה: דברי שאול אביגור בישיבת וועד הפועל - 20.6.45 . ארכיון וועד הפועל.

[364] אביגור, שם.

מנהל הג'וינט באירופה וצ'ארלס פסמן, נציג הג'וינט בארץ.[365] בהסכם שערך בן-גוריון עם שוואַרץ נקבע כי הג'וינט יהא אחראי למימון פעולות העלייה -(לרבות עלייה ב'), ואילו הסוכנות תהא הדואגת להכנת היהודים ולהכשרתם לקראת העלייה/ההעפלה.[366]

הקשרים הרשמיים בין הג'וינט לאנשי המוסד נעשו באמצעות גזבר הנהלת הסוכנות היהודית - אליעזר קפלן. אולם אביגור, שלא מזקדק היה בעניני נוהל ורשמיות, וחשש, כנראה בצדק, מיחסו המסוייג של קפלן כלפי דרך פעולתו של המוסד לעלייה ב', נהג לערוך, יחד עם בכירים נוספים במוסד, מבצעי גיוס למימון פעולות המערכת שעליה היה מופקד, אצל אנשי הג'וינט,[367] אצל נדבנים בקהילות היהודיות ואצל אישים פוליטיים ברחבי העולם.[368]

אביגור, שהיה כאמור, בעל מעמד מיוחד בקרב מנהיגות מפא"י,[369] העלה נושא עלותה הזולה של ההעפלה מארצות המזרח, עוד במהלך המלחמה. מחיר כניסתו של מעפיל יהודי מסוריה או עיראק, הוערכה על-ידו בכ- 10 לישי"ט, עלות הנמוכה פי 20 מהעלות של הבאת מעפיל בדרך הים מאירופה.[370] המעפילים מסוריה ומלבנון השתתפו, רובם, במימון חלקי של הוצאות הדרך.[371] התשלום נגבה מהם ע"י הפעילים והמבריחים שם, ע"י אנשי 'החוליה' בעת הרישום באיילת-השחר[372] וע"י הכוחות הקולטים במרכז העלייה בחיפה.

---

[365] הדרי, שם. עמ' - 96.

[366] זרטל עדית/ "נפשות נעלמות - המעפילים והמוסד לעלייה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה". בתוך: "הציונות", מאסף י"ד, הוצ' הקבה"מ, אוניברסיטת ת"א, 1989 . עמ' - 111 .

[367] הג'וינט המשיך לממן פעולות המוסד לעלייה ב', גם בתום מלחמת העצמאות. מימון זה כלל הפעולות הקשורות להעפלה בנתיב הימי מלבנון. על כך ראה הערתנו מס' - 634 הנ"ל.

[368] הדרי, שם. עמ' - 97-99 ; צחור, תשמ"ה, שם. עמ' - 107, 109 ; צחור, אפריל- 1986, שם. עמ' - 174 .

[369] צחור, אפריל- 1986, שם. עמ' - 163-171 .

[370] צחור, תשמ"ה, שם. עמ' - 107 .

[371] שם ; וראה: "רשימות העולים". את"ה, 14/16. בעמודה השמאלית בכל רשימה, צויין הסכום ששולם ע"י ה"עולה", כחלקו בגין הוצאות הדרך.

[372] גופר, 1993, שם : אחר חורף שנת 1944,החלו נדרשים המעפילים לשלם עבור הוצאות העפלתם.

פרק ו' - עבודת ההעפלה

1. ראשית הפעילות

הזיקה שבין יהדות סוריה ולבנון לבין יהודי ארץ-ישראל וההכרה בעליונות "המרכז",[373] יארץ האבות', היא הבסיס לרצון, חלק מיהודיהן, להגיע דווקא אל הארץ. עמדנו קודם לכן על קיומה של "גניבת גבול", בלתי מוסדרת, מסוריה ולבנון אל ארץ-ישראל, מעבר לגורמים ראשוניים אלה, נמצאו עוד מספר גורמים ותהליכים מדרבנים שעשו להרחבה משמעותית במימדיה של תופעת ההעפלה מן הצפון.

ראינו כי אנשי חינוך ומורים עבריים תרמו לבשילתו של רעיון השיבה אל מקורות התרבות והשפה העברית וממנו אל רעיון בניית חיים אחרים במסגרת לאומית-יהודית.

עסקנו בפעילותן של תנועות הנוער והמועדונים השונים שיצרו סביבם גרעיני נוער ואנשים שהיו נכונים להשתלב בפעילות המובילה למימוש מעשה ההעפלה, ועמדנו על כך כי תשתית ארגונית, קטנת היקף, אך חיונית, נמצאה זה מכבר ברחבי סוריה ולבנון. היו אלה אנשי 'השתוף' לשעבר שנסיונם בעבודה בלתי-גלויה, מחתרתית, היתה חשובה מאוד בארגונן של קבוצות המעפילים ובתיאום ההעברה אל גבולות הארץ.

נוסף למתי מעט אלה שערכו הסבת מה בסוג פעילותם, נוספו אליהם השליחים אנשי המוסד לעליה ב' ושליחים, באי-כוח, מטעם הסוכנות היהודית שיועדו מלכתחילה לעבודה הקשורה להעפלה, ובזהויות חליפיות יכלו להמצא בקרבן של הקהילות ולפעול בהן בשני כיוונים - הכשרה חינוכית ובניית מאגר של מועמדים לעליה.

---

[373] על נושא הזיקה ל"מרכז", ראה בפרק ג' -(1), בחיבורנו זה.

בעבודת ההעפלה עשו גם החיילים הארצישראליים ששירתו, כאמור, אם כיחידים ואם במסגרות של יחידות עבריות בצבא הבריטי ופעלו בתחומים מגוונים - העברת מידע אל הפעילים ומהם אל המוסדות המתאימים בארץ, קשר אל הקהילות והסעת מעפילים. היתה בכך תרומה לביסוסה של רשת ההעפלה כשם שתרומה לכך באה מאותן החברות הארצישראליות השונות ועובדיהן שממשרדיהן ובאמצעיהן הקלו על עבודת המערכת הפועלת בשטח זה.

על כל הגורמים הנ"ל ועל גורמי ההובלה - נהגים, מורי-דרך ומלווים, היתה מסגרת-על - 'המוסד לעלייה ב''.

לכאורה, קיומה של מסגרת-על כנ"ל, מארגנת ומתאמת, צריכה היתה להבטיח זרימה קבועה של מעפילים ארצה, אולם למעשה, קצבה של הפעילות ויעילות המערכת, היתה תלויה בגורמים רבים שעשו לשיבוש יכולת העברת האנשים אל הארץ ומנעו, בעליל, תוצאות חיוביות יותר, הן מבחינתם של יהודי סוריה ולבנון שביקשו להעפיל והן מבחינתם של העוסקים במלאכה, שראו את מצב הקהילות וידעו את צרכיו של הישוב.

ההעפלה המאורגנת, המוסדית, מסוריה ומלבנון, מתחילה מאמצע שנת 1942. בעקבות ההלשנות ושאר מעשה ליסטים שאיפיינו העברת יהודים בידי מבריחים ערביים, הוחלט במוסד להשתלט על תחום זה של הובלת המעפילים. בכל עיר בסוריה נקבע איש נאמן ומן הארץ נשלחו פעילים, בדר"כ חברי היחידה הסורית לשעבר כ- עבאס אברהם, פינשטיין עקיבא ואחרים, שהחלו מארגנים הפעילות בנושא זה.

מתחילת המלחמה העולמית, בספטמבר- 1939, ועד לכיבושה של צרפת בידי הגרמנים, ולמעשה עד לכיבושן של סוריה ולבנון ע"י כוחות הברית ביוני- 1941, לא היו שונים היקפי ההעפלה מן ההיקפים בתקופות קודם לכן.[374]

---

[374] בשנות 'מהומות הדמים' -(1936-1939), העפילו או עלו ארצה, כ- 400 יהודים. בשנת 1940 היה ההיקף דומה - כ- 150 יהודים העפילו מסוריה לארץ-ישראל. בשנת 1941 העפילו ארצה כ- 235 יהודים - (שיעור המעפילים מסה"כ העולים, בתקופת מלה"ע השניה,היה 81%). הנתונים מופיעים אצל - זוהר צבי/ "העפלה ועלייה ב' מסוריה בשנות הארבעים: תובנות והרהורים". בתוך: "פעמים" -(66), חורף-תשנ"ו. עמ' - 52 . זוהר מסתמך על נתונים שעובדו מתוך מפקד התושבים הראשון שנערך בסתיו- 1948 , כפי המופיע בעבודתם של - גיל ב', סיקרון מ' / "רישום התושבים - (ו' בחשון תש"ט)" -(חלק ב' - תכונות האוכלוסיה היהודית וצורות הישוב, לוח - A8), ירושליים, תשי"ז ; ביחס לעולים מסוריה בתקופה הנידונה -(תקופת ראשית מלה"ע השניה) ראה: "העליה לארץ-ישראל במשך תקופת ספטמבר 1939 - יולי 1941" - 17.8.41 . אצ"מ, S6-4295 . מתוך הנתונים כאן עולה כי מסוריה באו בין 30-70 מעפילים, נתינים סוריים ; מתוך הנתונים, ע"פ המקורות ב-את"ה, שעליהם נעמוד במפורט בהמשך, עולה כי

בתשעת החודשים הראשונים של המלחמה עסוקים היו הנציב העליון הצרפתי והשלטונות בסוריה ובלבנון בהבטחת מקורות המזון ובעשיית צעדים לחיזוק צבאן.[375] נראה כי לנושא גניבות הגבול, ביניהן לארץ-ישראל, לא הוקדשה תשומת לב מיוחדת מבעבר.

הקשר בין תנועת 'החלוץ' בסוריה לבין הארץ שנתרופף ופסק כמעט לחלוטין למן אירועי הדמים בשנים 1936-1939.[376] רק קומץ אנשים ביקשו אז לעלות ארצה. הם נעזרו, כאמור, בסובחי -(יאיר) חילו, יליד דמשק ומדריך ב'החלוץ', שכיוונם אל מבריחים שעסקו בהעברת אנשים את הגבול.[377] שינוי באווירה הפוליטית בסוריה ובלבנון, שלא היתה בו השפעה מהותית על קצב או רצון ההעפלה, חל משעה שהודח, גבריאל פואו, הנציב העליון של צרפת בלבאנט, שלא היה מאוהדי 'וישי', ובמקומו, בתאריך 29.12.1940, בא לביירות הגנרל הצרפתי הנרי דנץ, שהפעיל בסוריה ובלבנון את מערכת השלטון ה'וישאית'.[378]

ארץ-ישראל, בטרם מלחמה, לא היתה אבן-שואבת לאנשים המבקשים להטיב מצבם הכלכלי. יתר על כן, הידיעות על הטרור הערבי שנמשך עד סמוך לפרוץ המלחמה, אשר הגיעו לאוזני היהודים בסוריה ובלבנון, וההחמרה במצב הכלכלי הנובע מחסימת הנתיבים הימיים בגין המלחמה, לא תרמו דווקא לרצון ההעפלה כי ילך ויגבר ויבוא לכלל מימוש.[379]

משנכבשו סוריה ולבנון ע"י כוחות הברית, נתאפשר קשר הדוק יותר בין ארץ-ישראל לסוריה. בתקופה זו של אמצע שנת 1941, החלה להסתמן הטבה במשק הארצישראלי. שיפור זה הלך ונתעצם בשנים

בתקופה שמספטמבר - 1939 ועד אפריל- 1942, העפילו כ- 615 יהודים סורים/ לבנונים.

[375] גולדשטין, גולדמן, שם. עמ' - 33 .

[376] ראה מכתבו של אליהו כהן, אל א' דובקין - "מהנעשה בדמשק" - 14.12.41 . אצ"מ, S6-1959 . בסקירתו מתייחס כהן להשלכות אירועי הדמים על קשרי 'החלוץ' והקהילה היהודית.

[377] אברהמי חנה, 1989, שם. עמ' - 153 .

[378] אברמובסקי-בליי, שם. עמ'ש - 144 .

[379] אליהו כהן, "מהנעשה בדמשק", שם. כהן מדווח כי רבים מבני העדה בחלב, שבאו ארצה, חזרו ממנה מפחד "המאורעות וההפצצות האחרונות" ; גלבר, "התגבשות הישוב..."., 1993, שם. עמ' - 112-140 .

שלאחר מכן ועשה הארץ למושכת יותר מבחינתם של יהודי סוריה ולבנון.[380] מנגד, בסוריה, נוצרו נסיבות שהביאו לידחיפתי היהודים מהן, ולמצב בו מורחב בסיס הגורמים המשפיעים בכיוונה של הגירה.[381]

שיתוף פעולה בין הסוכנות ובין המוסד לעלייה ב', במיוחד בנושא התקציבי הקשור למימון פעילות העליה הבלתי-חוקית, הביא, כבר באוגוסט- 1941, לתחילתה של התארגנות בעיניי ההעפלה מסוריה ומלבנון.

אליהו כהן -(שורבה), איש תנועת 'החלוץ', עלה ארצה, בשנת- 1936, יחד עם קבוצת חברי 'החלוץ' מדמשק. פעילות הסניף בדמשק נמשכה, כאמור, בעזרתו של סובחי חילו. המצב החדש, הן מבחינת מצב הקהילות שם והן מבחינת יכולת הישוב בארגון ההעפלה מאירופה, חייב המוסדות בהתערבות. מחלקת העליה בסוכנות החלה דורשת אחר פעילים במטרה להחזירם לפעילות בקרב היהודים בקהילות סוריה ולבנון.

אליהו דובקין, מנהל מחלקת העליה בסוכנות, החל בקשר מכתבים עם מזכירויות התנועות ועם משקים שונים כדי שיאפשרו למועמדים הרצויים למערכת הסוכנותית לצאת לעבודה בתחומי ההכשרה ובארגון העברת היהודים ארצה. נוסח המכתבים והפנייה הרשמית אל המכותבים בא להבהיר כי הסוכנות נוטלת על עצמה ההתחייבות לתשלום ההוצאות הכרוכות בשליחות המועמד -

לעליה
ה' אלול תש"א
28.8.41

לכבוד[382]
מזכירות הקבוץ המאוחד
רחוב נחלת בנימין 75
תל - אביב

ח.נ.

הננו מבקשים מכם לשחרר את חבר
קבוצת חולתא, הח' אליהו כהן, שהוצע
כמועמד לשליחות לפעולה בין הנוער העברי
בסוריה, ולשם ארגון הפעולה החלוצית שם.

אנו מצדנו מסכימים למועמדות זו וגם
הקצבנו את הסכום הדרוש להנהלת הפעולה.

---

[380] גלבר, שם. עמ' - 130-140.

[381] ראה דברנו, פרק א'-(6), ביחס למצב היהודים בסוריה ובלבנון.

[382] אצ"מ, S6-1959 .

נראה לנו למיותר להסביר לכם את חשיבות
הפעולה הזאת, ואנו מחכים לתשובתכם בענין
זה, בהקדם.

בב"ח
א. דובקין

העתק לועד הפועל של ההסתדרות.

מכתב בסגנון זה נשלח גם אל אריה מטלון מקבוצת כפר-המכבי, כמיועד לשליחות בביירות.[383] במטרה להרחיב הפעילות בעלת הסממנים העבריים-לאומיים, הוקצבו סכומים נוספים לפעילות 'החלוץ' - לשכירת בית, לנושאי תרבות ועוד. המוסדות הלאומיים השונים בישוב נטלו על עצמם ההשתתפות בחלק מן התקציבים ומחלקת העליה היא זו שריכזה אסוף הסכומים שיבטיחו פעילותו התקינה והרציפה של הסניף.[384]

אליהו כהן שהחל, עם הגעתו, לברר בדבר אפשרויות ל"סדור חברת נוער עולה או קבוצת ילדים", קיבל הרושם כי "...ויכול להיות שנוכל להצליח לארגן את הדבר כעבור זמן מה."[385]

כחודשיים לאחר ששלח את הדו"ח הראשון שלו, הנ"ל, נראה כי נתפוגגה במקצת תחושת התקוה שפיעמה בו בדבר הצלחת פעולות ההכשרה המכוונות להגברת רצון העליה של הנוער בדמשק -

"עם בואי רק מעטים מהנוער שמחו לקראתי, לרוב הייתי כגורם מפריע לשאננותם. מימי לא נפגשתי באדישות דומה לזו של הקהלה ובפרט של הנוער אשר פרובלימות א"י, הגיוס, המצב בעיראק לא העסיקום והמשיכו את מסלול חייהם הרגיל."[386]

כדי לזרז נושא ההעפלה מציע כהן לשלוח "כמדריך" של מחלקת העליה" -[המרכאות במקור. א"כ]- שיבצע את כל הפעולות הארגוניות ו"להביא את שאלת א"י העובדת לפני הנוער".

---

[383] שם ; וראה תזכיר מחלקת העליה, אל הגזברות בסוכנות - 19.2.42, לתשלום עבור סדורי נסיעה לשליחותו של חיים עמר בביירות. שם.

[384] מכתב צבי רחנשטיין מן המרכז לתרבות-הועד הפועל של ההסתדרות הכללית, אל א' דובקין-הסוכנות - 23.12.41 . אצ"מ, S6-1959 ; א' דובקין, אל דוד הכהן-'סולל-בונה', חיפה - 19.1.42 . שם ; תזכיר גזברות הסוכנות, אל דובקין - 19.1.42 . שם.

[385] מכתב אלי כהן- דמשק, לא' דובקין - 9.10.41 . אצ"מ, S6-1959 .

בסכום סקירתו מעלה כהן - "הנה במשך כל הזמן קהלות אלה במספרן הדל לא היו כדאיות להשקיע בהן תשומת לב, כי מה הן לעומת הקהלות בנות האלפים באירופה. כיום עקב המצב שנוצר שם יש הכרח לשנות את פני הדברים (ודוקא בעקב יחסינו עם השכנים), ולצור קהלות בריאות וחזקות בנפשן ורוחן ולהקים תנועות חלוציות, והחדרת השפה העברית לבתי הספר, בשלשת הקהלות הללו."

כעבור חודשיים נוספים מזווח אליהו כי החל לארגן קבוצה בת 15-20 איש "מהחברים העובדים" לצורך עלייתה ארצה. פעם נוספת מעלה הוא את נושא המדריך הנוסף ומבקש כי תשלח אף גננת לשם עזרה בפעולתו ההולכת ומתרחבת.[387]

עליית מה בהיקפי ההעפלה מסוריה ולבנון מתחילה להסתמן בשנת 1942 -(כ- 540 מעפילים).[388] נראה כי עבודת ההכשרה, בשילוב גורמי 'זחיפה', החלה להניב פירות מה. באמצעיתה של שנת 1942 מתארגנת קבוצה בת 40-50 צעירים מסוריה, המבקשת לשהות בארץ-ישראל כדי להשתתף בקורס מדריכים. אולם, שלטונות המאנדאט סרבו לאשר לקבוצה זו קבלת אשרה קבוצתית והיא לא יצאה לקורס המיועד.[389]

בשליש האחרון של שנת 1942, פעלו, בסוריה ובלבנון, מטעם הסוכנות, מספר פעילים. בדמשק ובחלב, שני פעילים,[390] ובתחילת שנת 1943 הצטרף לעבודה בחלב השליח כהן יונה, איש החלוץ הדתי.[391] בספטמבר- 1943, קיבלה זניה כהנסקי, חברה בתנועת השומר-הצעיר, מינוי כשליחה ב'החלוץ' בסוריה,[392] וכן פעלו, מטעם הסוכנות, מספר באי-כוח אשר עסקו בעניני אשרות ועניינים אחרים הקשורים למתן עזרה ליהודים

---

[386] א' כהן - "מהנעשה בדמשק", 14.12.41 . שם.

[387] מכתב א' כהן, אל דובקין - 17.2.42 . אצ"מ, S6-1959 .

[388] זוהר, שם. עמ' - 52. וראה הערתנו, מס' 386, הנ"ל ; מבדיקת המסמכים בתיקי את"ה עולה כי בתקופה -9/39 12/42 , עלו כ- 915 מעפילים יהודים סורים/לבנונים -(בתקופה 5/42-12/42 , העפילו כ- 300 יהודים סורים/לבנונים). מלבדם העפילו יהודים נוספים, מעיראק, תורכיה ועוד, שבמסגרת חיבור זה אין עוסקים אנו בהם. כאמור, נשוב ונעסוק בנושא זה של מספרי המעפילים בהמשך.

[389] מכתב י' ב' -[יהושוע בכר], מזכיר מחלקת העליה בסוכנות, אל אהרון נתנאל, ת"א - 26.6.42 . אצ"מ, S6-1959 .

[390] תזכיר מחלקת העלייה בסוכנות -(בענין הקצבות לשליחים), אל הגזברות - 27.12.42 . אצ"מ, S6-1959 .

[391] מכתב מ' קרונה-הפועל המזרחי, אל מחלקת העלייה, הסוכנות - 26.1.43 . שם.

[392] מכתב א' ליפסקר, הוועד הפועל-ההסתדרות הכללית, אל מזכיר מחלקת העלייה בסוכנות - 24.9.43. שם.

המגיעים לסוריה ולבנון מארצות חוץ, ובעיני קהילה שונים, בביירות למשל, היה זה אליהו אלמאליח שהמשיך בעשייה ציבורית וחינוכית מני אז שנת 1933, עת מונה לנהל את ביה"ס "תלמוד-תורה ע"ש סלים טראב" בביירות. אלמאליח, היה פעיל אף בעיני העפלה והיה לה לעזר, בזכות קשריו ההדוקים עם השלטונות.[393]

בסופה של שנת 1943, מגיע לסוריה שמואל סבוראי. הוא משקיע, כמחצית מזמנו, בנושאי ארגון התנועה החלוצית וגם בפעילות מועדון הוועד למען החייל בדמשק, שהיה כיסוי לפעילותו בעיני הובלת מעפילים ע"י נהגים יהודיים ששרתו במסגרת הצבא הבריטי.[394]

ביזמת 'הברית העברית העולמית', החלה מתארגנת, לקראת שנת הלימודים 43/44, קבוצת מורים וגננות לעבודה בדמשק.[395]

שליחים נוספים, שעיסוקם היה מכוון לעיני העפלה ולעיני הגנה יצאו והגיעו לסוריה וללבנון במהלך שנת 1942, ואחרים נצטרפו אליהם במהלך שנת 1943.

בשנת 1943, העפילו כ- 615 מיהודי סוריה ולבנון, 15% יותר מן השנה הקודמת לכן.[396]

הפעילויות הקשורה להכשרה ולחינוך עברי, להגנה ולהעפלה, היו למעשה שני צדיו של אותו מטבע, ובאותן שנים 1943-1942, רמת הפעילות, בשתי הבחינות הנ"ל, קיבלה תפנית חדה למדי. על מקורותיה של אותה תפנית, להלן.

---

[393] ראה מכתבי אלמאליח אליהו-ביירות, אל י' בכר, מזכיר מחלקת העלייה - ינואר-פברואר - 1943 . אצ"מ, S6-1717 ; כן ראה אצל - תדהר, שם. כרך ט', עמ' - 3367 .

[394] מכתב מחלקת העלייה, אל הגזברות - 27.12.43 . אצ"מ, S6-1959 .

[395] מכתב הברית העברית העולמית-ת"א, אל מחלקת הארגון של ההנהלה הציונית-ירושליים - 16.7.43 . אצ"מ, S6-1959 .

[396] זוהר, שם ; ע"פ מקורות אחרים, כנ"ל, העפילו, בשנת 1943, כ- 850 מיהודי סוריה ולבנון.

2. הכוחות הפועלים

מלבד עבודת המטה, שנעשתה במרכזי הפיקוד בתל-אביב ובחיפה,[397] הורכבה עבודת ההעפלה, בסוריה ובלבנון, משילובם של מספר גורמים ואמצעים:

א. מערכת גיוס השליחים והפעילים והתאמתם למשימות שאליהם יועדו - חינוך והכשרה, הגנה, קשר, הברחה.

ב. בניית מוקדים לפעילות - שיכון הפעילים, מיקום עבודת המטה, מיקום אמצעי הקשר.

ג. איתור והכשרת מועמדים להעפלה.

ד. תיאום אמצעי תחבורה, קביעת צירי תנועה, הובלה וליווי המעפילים.

ה. קבלת המעפילים והעברתם אל תוך הארץ פנימה.

סדר השלבים והפעולות לא התבצע, מן ההכרח, ע"פ הנ"ל. שלבים מסויימים התבצעו קודם-לכן, אחר-כך, או נעשו במקביל. מהלך העבודה וקיצבה הוכתב מן המצב בשטח. נדרשת היתה מן הפעילים יכולת אישית גבוהה ויכולת אילתור רבה כדי לפתור בעיות למכביר שצצו בעת ביצוע הפעילות.

א. <u>גיוס והכשרת השליחים</u> - רובם של השליחים באו מן 'הקבוץ המאוחדי', מ'חבר הקבוצות' ומתנועות קיבוציות אחרות. שיטת הקצאת החברים לפעילויות השונות - תנועתיות או ישוביות-לאומיות, היתה ברורה למדי. בתנועה הקיבוצית פעלו ועדות גיוס והן אלו שקבעו מכסות -(אחוזי גיוס) למשקים. במשקים עצמם נקבעו האנשים ע"פ החלטת האסיפה הכללית של החברים. במשק הבודד היתה נהוגה שיטת ההחלפה

[397] על מיקומו של משרד 'המוסד לעליה ב'' בת"א - "הגג", עמדנו קודם לכן. בחיפה היה אחראי לפעילות זו דוד נמרי, שחדרו היה במשרדי "סולל-בונה" בשכונת 'הדר'.

בתפקידים -(רוטציה), בין החברים. למוסד לעליה ב' היתה יכולת קטנה מאוד, אם בכלל, לברור מועמדים לעבודת השליחות.[398]

עסקנו, קודם-לכן, בשאלות הפוליטיות הנוגעות לעניין זה של מינוי שליחים ובנסיונו של אביגור לשנות את הרכב שליחי המוסד לעליה, כך, שחלקם של אנשי מפא"י, באנשים הפועלים בשטח, יהא גדול יותר. על כן ברורה למדי היתה הכוונה, שמומשה, לקבוע תבנית של 'תנועת חלוץ אחיד'. האחריות על ארגון השליחות הועבר לידי מחלקה העלייה בסוכנות, שעליה היה מופקד איש מפא"י, אליהו דובקין. היה בכך נסיון לשמר את כוחה של המפלגה, באמצעות הקצאת המועמדים לשליחות ע"פ כוחו הפוליטי של כל גוף במערכת המפלגתית-סוכנותית[399] ובאמצעות השליטה בוועדה הממיינת והבודקת התאמתו של המועמד לתפקיד השליחות.

ראוי לא לשכוח כי בפני המארגנים ניצבה בעיה של מאגר אנושי ממנו ניתן היה לברור האנשים המתאימים לפעילות במסגרת עלייה ב'. בתקופת מלה"ע השניה נקראו רבים אל דגל הגיוס לצבא הבריטי, חלק אחר שירת ביחידות ה'הגנה' והפלמ"ח וחלק נוסף חייב היה להטות שכמו אל מעמסת חיי המשק והכלכלה בישוב.

הקורסים לשליחים נועדו אמנם להכשיר הפעילים לתפקידם, אך משך הקורס, נושאי הלימוד והאימון וחוסר התאמה מירבית של המועמד למשימה, היו עיתים לרועץ. לא רבים מן השליחים יכלו להתעלות מעבר לשיקולים האישיים או מעבר לשיקולים התנועתיים-מפלגתיים. אחדים מהם התקשו לעבוד בשיתוף פעולה עם חברים אחרים למשימה משום שהללו לא השתייכו דווקא לאותו זרם תנועתי שמטעמו נשלחו הם לעבודה. קיימות עדויות רבות על מורת רוח רבה השוררת ביחס לעבודת שליח זה או אחר, או על יריבות שמקורה הוא רעיוני. על חלק מהן עמדנו קודם לכן, ואת חלקן האחר נציין בהמשך.

ב. <u>מוקדי פעילות</u> - עבודה במחתרת, ולבטח בארצות שהאוכלוסיה בהן עוינת, מחייבת פתיחתם של מוקדי פעילות מוסווים וחשאיים. חשאיים אף ביחס לאנשי הקהילות שלמענם נועדה פעילותם.

---

[398] צחור, 1986, שם. עמ' 169-170 .

הפעילים בסוריה ולבנון שוכנו, בד"כ, בדירות שנשכרו ברבעים היהודיים.[400]

בגיטו היהודי בדמשק היתה דירה שנועדה למטרות מפגש והתרגעות. במבנה השייך לבית הקברות היהודי בדמשק, קויימו התיעצויות ותיאומי עבודה. במקום התאפשרה החנייתם של כלי-רכב רבים.

היו שליחים שיצרו לעצמם זהות חליפית והתערו בקרב האוכלוסיה המקומית. חלק מהם הקים בתי-עסק שונים,[401] בתי-מלאכה או פתחו חנויות[402] שלמעשה שימשו כנקודות קשר, הכוונה או מטה לפעולה.[403] מנשה הראל, לדוגמא, קיבל זהותו של ילד יתום בשם אמין -(אמנון) בוזק, שחי בשנים עברו בגיטו היהודי בדמשק, מנקודת החנות של סובחי וממרוז היה הוא מוביל את היהודים שהגיעו למקום ואשר הזדהו ע"פ סיסמא או מסירת פתק, למקום ריכוז לקראת העפלתם. דפוס פעילות חשאי כזה אופיין אף בתקופת פעילותה של 'המחלקה הסורית'.

גולומב נפתלי, שיצא בשליחות המוסד, במחצית השניה של שנת 1943, כדי לבנות, גם בסוריה ובלבנון, רשת של תחנות עבודה -(גולומב קיבל כיסוי של עובד 'סוללי-בונה'), דרש כי יוחזרו לפעילות כל אותם שליחים שצברו נסיון בעבודה מחתרתית ובפעילות העפלתית, גם משום יכולתם להדריך "עובדים חדשים" וגם מפני שלטענתו אי-אפשר יהיה לפתוח תחנות עבודה בהן תתקיים פעילות מאורגנת ומסודרת, מבלי לאיישן בחברים מתאימים - "האנשים הבאים מוכרחים להיות כאלה שמרגע בואם הנה יוכלו להופיע 100% כבני-עמנו מקומיים". גולומב העלה ודרש פתרון לבעייה חריפה המתייסת

---

[399] ראה הערתנו, מס' 199 -(בפרק ב'), על אופן הקצאת "העוגה השליחותית".

[400] למשל: ביתה של משפחת הררי, ברובע היהודי בדמשק, שימשה, דרך קבע, מקום מפגש לפעילי המוסד. על כך ראה אצל - עדקי, "באש נצורה", שם. עמ' - 149 ; חנות השיכר של משפחת חוסני, בשכונת באחיסטה היהודית בחלב - (שלמעשה היתה חלק מביתם), שימשה כמקום לפעילות ההעפלה. על כך ראה- וינברג, 1989, שם. עמ' - 99 .

[401] אודות פתיחתם של בתי-עסק מגוונים ראה אצל: עדקי, שם ; קוסטיקה שלמה מדווח על העסקים השונים ומפעיליהם. על כך ראה אצל- וינברג, שם.

[402] חנות הגלנטריה -(דברי עור ומזכרות) של סובחי -(יאיר) חילו ומשה ממרוד בשוק דמשק שימשה מרכז פעילות חשוב, גם בזכות העובדה כי במקום נמצא היה מכשיר טלפון. משעמדה החנות בפני סגירה, הועלתה במוסד הצעה לקנות החנות ולהפעילה ע"י איש המוסד. על כך ראה: "ג'מיל" -[כהן אליהו], למשרד - 21.4.44 . את"ה, 14/12 ; בפגישה שנתקיימה בין - "חפשי" -[נמרי דוד], "קדמון" -[ברפל יוסף- המשנה לאביגור וגזבר המוסד], ועיון דוד -[ששימש בתקופת 'השיתוף' עוזרו של קפטיין המונד, האחראי מטעם הבריטים על פעילות המסתערבים] - נקבע כי עיון - (כינויו - "יאסין מכיה"), בעל דרכון סורי, יצא לשליחות, בת שנה, מטעם המוסד ויעבוד בחנות במקום סובחי במקום כהן אליהו שעמדו לעבור ארצה. על כך ראה: מכתב "חפשי" בנושא "שליחות" - 21.9.44 . את"ה, שם.

[403] "ג'מיל" -[אליהו כהן], למשרד - 21.4.44 . את"ה, א' 14/12+ . החנות שימשה גם כמרכז התקשרות - "באופן מיוחד אנו נעזרים ע"י הטלפון שיש במקום הוא כמעט משמש למעננו והנו הקשר החי והמהיר בין חברינו בשלושת הערים בפעולה "ב" "

ישירות לרמת תפקוד הפעילים בשטח - "כרגע בוערת שאלת הקשר אתכם...הקשר מוכרח לפעול בשני הכיוונים ועליו להיות רצוף".[404] בהמשך פעילותה של רשת ההעפלה נמצא אמנם פתרון לבעיית הקשר, בכך נעסוק בנפרד, בהמשך. כשהצטרף גולמב למערכת, נמצאו היו כבר שלושה בסיסי פעולה מרכזיים - דמשק, זחלה וחלב -(ארם-צובא). כאמור, ע"פ בקשתו נשלחו מהארץ שלושה פעילים, חברי 'היחידה הסורית' לשעבר, שתפקידם היה לפתוח, בכל מקום בו קיימת קהילה יהודית גדולה, מוקד פעילות.

משרדי 'סולל-בונה',[405] שגולומב, כאמור, היה אחד "מעובדיה", שמשו כצמתים להעברת מידע והעברת הוראות והנחיות לפעולה. מלבד גולומב, היא שימשה לכיסוי פעילותם של אנשי מוסד נוספים, קבועים או מזדמנים.

גם במשרדיהם ובתי עסקם של יהודים מקומיים נתקיימה פעילות הקשורה להעפלה - משרדי "פלתורס",[406] בית המרקחת של יוסף פרחי בביירות, ובתיהם של אנשי משפחת לוזיה בדמשק.[407]

מועדוני הוועד למען החייל בביירות ובחלב, שימשו, באופן טבעי, מצע נוח לפעילות אנשי המוסד לעלייה ב'.[408]

בתי-מלון שונים, בעיקר בביירות, ובמיוחד אלה שהיו בבעלות יהודית, היו גם הם, לא אחת, למוקדי תיאום והעברת מידע.[409]

---

[404] ל"אלוף" -[ארץ-ישראל - המוסד], מאת "פנחס" -[נפתלי גולומב] - 25.9.43 . את"ה, 14/12 .

[405] דוגמא לכך - ההנחיות שניתנו ליונה כהן, השליח בחלב, מטוביה ארזי היו - " הודעות דחופות לביירות או לארץ בעניני העליה תוכל להעביר על ידי אנשי "סולל-בונה", או על ידי חיילים יהודיים המשרתים בצבא הבריטי, או בליגיון הערבי-בריטי שבעבר הירדן". ראה - כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 37 .

[406] ראה עדותה של כשדן רבקה . את"ה, 154.35 ; ראה עדותו של עופרי אהרון. פח"ה, ע"כ - 218 -(חלק שלישי).

[407] עדות שאולה -[פינס]. בתוך: ינאית, שם. עמ' - 61.

[408] גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 47-48 ; כן ראה עדותה של שאולה פינס-(ליאור), המספרת כי בין יתר הפעילויות בהן עסקה, שימשה היא כספרנית במועדון החייל בביירות. כיסוי חוקי זה איפשר בידה עשייה בתחומי עלייה ב' -(תיאומי נהגים, כלי-רכב, העברת מידע וכו'). ראה - פח"ה, ע"כ - 62/2 .

[409] עדות - עופרי. שם.

התקשורת בין הפעילים, בתוך הקהילות, נתבצעה, בין היתר, בעזרתם של נערי 'החלוץ' - "שהיו מעבירים בחריצות פתקים ברכיבה על אופניים - ממש כנערי ההגנה בישוב בימי מלחמת העצמאות".[410]

ביירות היתה מרכז פעילותו של המוסד לעלייה ב'. אופיה הרב-לאומי והיותה צומת דרכים ותחבורה הקלו על הפעילות בה.[411]

העברת ידיעות והוראות לפעולה מן המרכזים הארצישראליים אל הפעילים בשטח, נתבצעו בשלוש דרכים עיקריות - האחת, באמצעות העברת "פתקים". המקשרים היו חיילים ארצישראליים, אנשי החברות הארצישראליות ושליחים שהלכו ובאו מארצות פעילותם ואליה.

דרך נוספת היתה בפקוד ישיר. הוראות הניתנות ע"י האחראים באזורי הפעילות השונים, ומשהזדמנו לשטח הפעולה, גם ע"י מפקדים מרכזיים במוסד. האפשרות השלישית היתה באמצעות קשר הרדיו.

על אפשרות זו, ומפני שאז היה הנושא בתחילת פיתוחו, אף בקנה-מידה עולמי, נרחיב מעט יריעת העניין.

אמצעי הקשר הראשונים ב'הגנה', מלבד קשר המכתבים -(מוצפנים/מרומזים), יוני דואר וכדי, היו ה"הליוגרף"-איתות באמצעות אור השמש, פנסי איתות ודגלי איתות.

ברור כי בהם לא יכלה מערכת ההעפלה לעשות שימוש. לא היה בהם, כמובן, כדי לקיים קשר אמין וחשאי למרחקים.

בתחילת חודש מרץ- 1937, נפתח קורס ארצי ראשון לתקשורת אלחוטית. ההשתלמות התקיימה "בבית האדום"[412] ברחוב הירקון, ונמשכה שלושה ימים. השתתפו בה כ- 25 מטובי האתתים ("איתות ראייה") בארץ,

---

[410] עדות - גולומב נפתלי. אי"ט, חט'- 25 ע'/ מיכל- 7 / תיק- 8 .

[411] גולומב, שם.

[412] שם דו-משמעי. הן משום הרעפים האדומים והן משום שהיה זה בית ההסתדרות.

נציגי הישובים השונים שנועדו להיות מפעילי הקשר האלחוטי של הארגון. המשתלמים עסקו בקליטת מורס בשמיעה, ברישום טפסי מברק ובנוהלים העיקריים והיסודיים של התקשורת האלחוטית.[413]

באפריל שנת 1937, משמונה שמחה אבן-זוהר, מזכיר הועה"פ של ההסתדרות, לראש מחלקת הקשר הארצית של ה'הגנה', החלה שימת דגש על נושא הקשר האלחוטי. בסוף- 1937 מינה שאול מאירוב את מוניה אדם לטכנאי ראשי של שרות הקשר ב'הגנה'. במסגרת תפקידו, הצליח מוניה לפתח מכשירי קשר קטנים וזולים יותר ממה שהיו אז. ערב מלה"ע השניה, נדרש שרות הקשר לענות על צרכי הארגון בשני מישורי פעולה - ההעפלה והמאבק ב"ספר הלבן", ובמישור הבינלאומי. לשם כך הוקמו מספר רשתות קשר חדשות, נוסף לרשת "אמנון" שהיתה רשת התקשורת של ארגון ה'הגנה' - רשת "גדעון" לשרות ההעפלה, עורק "שרה" לשרות המאבק המדיני ו"קול ישראל"-הרדיו המחתרתי לשרות הישוב.[414]

עד סוף שנת 1939, נבנו ברחבי הארץ כ- 35 תחנות אלחוט שהופעלו במחוזות ובגושים בהתאם לחלוקה הגיאוגרפית של ה'הגנה'.

בתל-אביב שכנה תחנת האלחוט המרכזית של ה'הגנה' -(מלבדה של תחנת 'מחוז ת"א'). כן נמצאו תחנות קשר בירושלים, בחיפה -(וביערות הכרמל) ובישובים נוספים. בצפון ובצפון-מזרח ארץ-ישראל נבנו תחנות קשר גם בישובים הבאים: חניתה, אילון -(חרבת צמח), כפר-גלעדי, דפנה, איילת-השחר, צפת, כפר-החורש, טבריה, יבניאל, אפיקים, אשדות-יעקב, טירת-צבי, צפון ים-המלח -(קליה), דרום ים-המלח -(סדום).[415] עם הזמן נבנו תחנות אלחוט נוספות באזור הצפון - חיאם אל-וליד -(באתר הקודם, הדרומי יותר, של קיבוץ שמיר. כיום במקום, קיבוץ להבות-הבשן), עין-גב, בית-זרע ועוד.

שנתיים מהקמתו של שירות הקשר ב'הגנה', הוקמה רשת נפרדת לרשות המוסד לעלייה ב'. דוד נמרי, כנראה בגין חשבון-הוצאות גבוה שהוגש לו לתשלום מאת מפקד שרות הקשר, החליט להרכיב למוסד

---

[413] אדם מוניה/ "קשר אמיץ", משהב"ט, 1986 . עמ' - 40 .

[414] קינן עירית, אראלי נרי -(עורכים)/ "דף מהסליק" -(5), משהב"ט - ארכיון ה'הגנה', דצמבר- 1995 . עמ' - 4-6 ; בנושא התפתחות שרות הקשר ב'הגנה', ראה עבודתו של - שריג גבי/ "משרות הקשר לחיל הקשר", עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, ביה"ס להיסטוריה ע"ש ארן, אוניברסיטת ת"א, דצמבר- 1977. את"ה, 221 .

[415] שריג, שם. עמ' - 95 .

צוות אלחוטאים משלו, שאימצו לעצמם הכינוי - "גדעונים".[416] רשת זו שירתה את המוסד לעלייה ב' והיתה כפופה, מכל הבחינות, רק למוסד.

במשך הזמן, עד- 1946, נבנו רשתות קשר נוספות - "אבינועם" -(לשרות ה'הגנה'), ו"תמר" -(לשרות פקוד הפלמ"ח).[417] משנת 1946, משמונה ינובסקי -(ינאי) יעקב -(יאני) למפקד שרות הקשר אוחדו למסגרת פקודית אחת ארבע רשתות -(רשת המחלקה המדינית, "קול ישראל", רשת "אבינועם" ורשת "תמר").[418]

בתקופת 'השתוף' הוקמה בסוריה ובלבנון, כאמור, רשת אלחוט. התחנה המרכזת היתה בביירות. מלבדה הוקמו תחנות בדמשק, חומס, חלב, טריפולי ועוד.[419] המשדר-מקלט, לתחנות הנ"ל ולתחנות אחרות שנבנו בהמשך, נבנה, במטרה לאפשר נייזותו, כמזוודה.[420] מידותיה של ה"מזוודה" היו - 15/30/40 ס"מ. בהמשך פותחו מזוודות בעלות מימדים קטנים מהנ"ל. כדי להסוות מיקומו של המכשיר הותאמו כל מעגלי המשושות למשושות בצורת "ר". הגודל הקטן של המכשיר חייב שימוש בעוצמות שידור נמוכות, ועל כן, כדי לאפשר קיומו של קשר בין תחנות הממוקמות במרחקים של עד כ- 200 ק"מ זו מזו, נבנה המכשיר לעבודה בתחומי הגלים הקצרים -(תדר גבוה), או בתחומי הגלים הקצרים מאוד -(תג"מ). מכיוון שאי-אפשר היה להבטיח תנאים הרצויים בשימוש בתג"מ -(מקומות גבוהים), הוכרע כי תחום התדרים שיעשה בהם שימוש יהיה בין 3 ל- 6.5 מגה-הרץ -(תחום הגלים הקצרים).

קשר הרדיו היה מבוסס על אותות מורס.[421]

---

[416] שם. עמ' - 180, 207-208 .

[417] לאחר קורס המורס הארצי שנתקיים בבית-זרע -(מרץ- 1942), יצאו חמישה עשר ממסיימיו אל המשקים בהם נמצאות היו פלוגות פלמ"ח, והפעילו שם תחנות אלחוט שעבדו ברשת "אמנון" הארצית. משירד הפלמ"ח למחתרת ניתנה לו רשת אלחוט נפרדת - "תמר". מספר תחנותיה לא עלה כנראה על - 20.
תרומת אלחוטניה ל"גדעונים" היתה רבה ביותר. על כך ראה אצל - שריג, שם. עמ' - 320-324 .

[418] שם. עמ' - 255-256 .

[419] עדות - שבח יהודה. את"ה, 130.22 ; עדות - בלקין ירחמיאל. את"ה, 7.44 .

[420] עדות - גורדין משה. את"ה, 13.1 . גורדין מדווח על התפתחות ייצורה של ה"מזוודה" ומתאר בדיקות האיכות שעשו במכשיר הקצינים הבריטיים שהיו בסוד הפיתוח, בזכות 'השתוף' .

[421] כב"מזוודות", נעשה שימוש בשני מכשירים: ב- TPR -(מקמ"ש מורס, במזוודת עץ), וב- KSR -(מקמ"ש במזוודה. מורס בלבד). שריג, שם. עמ' - 244 .
בעבודתו של שריג אין אזכור לגבי עבודת ה"גדעונים" בסוריה ובלבנון. יתכן כי בתקופת עבודתו טרם הותרו לעיון התיקים הנוגעים בכך -("סגור למעיינים").

בסוריה ובלבנון קיימת היתה רשת טלפונים.[422] רשת זו נמתחה אף אל תוך ארץ-ישראל - (חיפה), כנראה בתקופה שלאחר כיבושן בידי בנות הברית, במטרה ליעל פעילות הכוחות הבריטיים. בקו הטלפון יכלו לעשות שימוש גם אזרחים.[423] על קוי הטלפון קוימה, ע"י השלטונות בסוריה ובלבנון, האזנה וברור כי לא היה זה אמצעי קשר בטוח. נעשה בו שימוש רק במקרה חירום ובמקרים בו היה בטחון כי הצד המצותת מנוע מלהבין או לא יוכל להשתמש בידיעה להפללת הדובר.

מעבר לתכנים המקצועיים, חייבה העבודה המחתרתית המיוחדת של האלחוטאים, הכנה מיוחדת, נפשית באופיה. באוקטובר שנת 1943, מרצה בפני קבוצת אלחוטאים אשר עמדה לצאת לסוריה וללבנון, אדם, שהגדיר עצמו כבקי ומנוסה בפעולות מחתרת, בנושא אופי עבודתם והסיכונים המיוחדים הנכונים להם. בין יתר דבריו הדגיש הוא - "...עבודתכם היא מסוכנת יותר מאשר עבודת כל עובד במחתרת באופן אחר - וצפוי מוות בטוח לנתפס - מלבד זה העובד אחראי למשדר...תצטרכו לקיים תחנה עובדת, כשצריך וכשלא צריך...בעבודות שלכם זהו השדור והשדור יצטרך לעבוד על אף כל הצרות..."[424]

חלק מן המסתערבים, שבין היתר השתלמו אף בהפעלת מכשירי אלחוט, חזרו כאמור, לאחר תקופת 'השתוף', לסוריה וללבנון. תחנות האלחוט שהוקמו אז שמשו גם לצורך העליה הבלתי-חוקית.[425] נראה כי המכשירים, בתום פעילותה של 'היחידה הסורית', הועברו ארצה.

---

[422] ראה עדותו של עופרי, שם ; ראה אצל - כשדן רבקה/ "גדעונית מעבר להרים",יד-טבנקין, 1996 . עמ' - 56-57 . כשדן כותבת כי בתקופת השנים 1944-1945, נעשה שימוש בטלפון כדי לוודא הגעת הילדים לידי חוליות הפלמ"ח בגבול. הקשר נתקיים מחנותם של חילו -(יאיר) ומשה ממרוד בדמשק אל מרכז ההפעלה בביירות - "השיחות הטלפוניות התנהלו בלשון סתרים בעברית תנ"כית ובמילות קוד מתחום עסקי החנות". קשר טלפוני נתקיים גם מחלב למרכז בביירות ; כן ראה בענין זה - מכתבו של "ג'מיל" -[אליהו כהן], למשרד - 21.4.44 . את"ה, 14/12 .

[423] מברק ל"ארנון" -[המוסד לעלייה ב'], מ"חופי" -[נמרי - חיפה] - 9.7.47 . את"ה, 14/15 . במברק נאמר - "בשיחה טלפונית עם רותי -[ביירות] נמסר לי..." .

[424] "הרצאה בפני אלחוטאים". את"ה, 117/9 . כאמור, אין ברור מי המרצה.

[425] לזרובסקי יוסף/ "ה'מסתערב' שהעדיף את הקשר". בתוך: "קשר אלקטרוניקה מחשבים", כרך י"ח/ 2 (204), אוגוסט-1987 . עמ' - 47-49 .

עם סיומה של מלה"ע השניה, פורקו יחידות צבאיות רבות ששהו בסוריה ובלבנון. החיילים הארצישראליים השתחררו או העברו לארצות אחרות. פעילי ההעפלה נותרו כמעט ללא אמצעים ליצירתו של קשר תקין ואמין. במטה המוסד הוחלט להקים תחנת אלחוט מיוחדת למטרה זו, ולשם כך הוטל על רבקה קוזוינר -(כשדן) להשתלם בנושא. בעזרתו של איש פלמ"ח, שהגיע במיוחד לענין זה מן הארץ, שוננה, בע"פ, במשך כחודש, כל התורה. המכשיר הותקן בדירה במרכז ביירות, ומשם, פעמיים ביום -(בבוקר ובערב), קויים קשר עם הארץ.

בגין חיפוש בדירתה, הוחלט על העברת המכשיר. דירה פנויה ומתאימה נמצאה בקומתו העליונה של בנין, שהיה בקרבת האוניברסיטה האמריקאית של ביירות. בבנין שכנה גם השגרירות הבריטית בלבנון, ובו, בדירה שנשכרה, מותקן, ע"י הטכנאי, מנחם קלר מכפר-גלעדי, מכשיר ה"מזוודה". המשושה חוברה אל התורן שנשא עליו את הדגל הבריטי...

מתחנה זו, מאוקטובר- 1945 ועד אפריל שנת 1946, קיימה כשדן קשר אל המרכזת בת"א ואל התחנות בצפון ארץ-ישראל - כפר-גלעדי, חולתה, איילת-השחר. התשדורות, כאמור, היו במורס.[426]

ג. <u>איתור והכשרת מעפילים</u> - מלאכת ההכשרה, במסגרת הפעילויות החינוכיות השונות, נועדה להביא, בתהליך בו שלבים אחזים, החניכים, הם עצמם והוריהם, יכירו כי במעבר ארצה יש מלוי שני מאוויים יסודיים - האחד, חזרה אל ארץ-ישראל, אל המולדת העברית והאחר, שיפור תנאי-החיים ותחושת הבטחון.

גורמי 'משיכה' ו'דחיפה' אלה שימשו כלים בידי צוות השליחים. בעזרתם הובלו ההורים להסכמה על שליחת ילדיהם, והם עצמם לאחר מכן, אל הארץ.

התמריץ שאיפשר, במקרים רבים, כניסת השליחים להוראה בבתי-הספר ובגנים, מבלי להתקל בסירוב שמקורו בבעיות מימון ותקציב, היה העובדה כי שכר ההוראה שולם ע"י המוסדות בארץ, בדר"כ ע"י 'הברית העברית העולמית' שדאגה אף לשלוח ספרי לימוד מתאימים.

---

[426] עדות - כשדן רבקה. את"ה, 154.35 .

עבודת ההכשרה, אף שיתכן כי השליחים עצמם לא היו מודעים לכך, היתה שיטתית והיה בה הגיון חינוכי.

אולם בטרם נעסוק בעבודה החינוכית, ראוי כי תעלה שאלת ההכנה, לה היה אחראי הגורם המשלח, של השליחים עצמם. נראה כי דבריו של מנשה הראל, שליח העפלה בסוריה, ביחס להכנה שקיבל הוא עצמו לענין השליחות, מבטאת אי-יכולתה הבסיסית של תכנית הקורס ותכניה קצרי היריעה, להכנתו ולהכשרתו ההולמת של השליח - "השליחות לארצות המזרח החלה עם המחלקה הערבית של הפלמ"ח...הסוכנות היהודית ארגנה סמינר לשליחים, בירושליים. ושוב, ההכנות היו קצת אידאולוגיות, תולדות הציונות, על תנועת הפועלים, שפה ערבית...אבל שום דבר אחר לא היה...אבל מאחר שפעם עבדתי בתנועת המחנות העולים היה לי נסיון של עבודה תנועתית וגם ידעתי את השפה הערבית. משום כך חשבו שאני מתאים לתפקיד הזה...הפעילות הזו, כשאני מתחיל להרהר מה היתה ההכשרה שלנו - שום דבר. לא קיבלתי הכשרה להוראה."[427]

אף-על-פי-כן עמדו השליחים, בדר"כ, במשימה החינוכית שהוטלה עליהם. במסגרתה המצומצמת של העבודה החינוכית עם הילדים ועם קבוצות הנוער, רוו הם נחת. אולם בעייתם הבסיסית היתה להכניס אל תוך מעגל החניכים המצומצם שהם טיפלו בו, ילדים ונוער אחרים שניתן, אם נשתמש במונחים הרווחים כיום, להגדירם כ"מנותקי לאומיות-חלוציות".

אחר היכרות ראשונית, בסיסית, היתה בהם תחושה כי העבודה עם הנוער לא תצלח בידיהם.[428] החזירה אל בתי-הספר ואל לב הנוער התבצעה בשלבים. ראשית היתה זו לשם הקמת תנועת נוער גרידא, שאינה משתייכת רעיונית עם הציונות ובמהותה אינה דווקא עברית-לאומית. פעמים היתה זו יוזמה להקמת מועדון ספורט או

---

[427] עדות - הראל מנשה. פח"ה, ע"כ - 60/2 ; ראה גם עדותה של שאולה פינס - פח"ה, ע"כ - 62/2.

[428] ראה מכתביו של אליהו כהן, בהקשר זה, אל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בירושליים. בסעיף (1), בפרק זה.

מועדון צופי - "באתי אליו -[אל מנהל ביה"ס 'אליאנס' בדמשק]- בהצעה להקים תנועת צופים בבית הספר. וכל מגמתי היתה כמובן שזה יהיה סניף של תנועת החלוץ."[429]

השלב הבא ברכישת לב אנשי הקהילה, היה, בדר"כ, באמצעות אימון הילדים ובני הנוער בעקרונות הבסיסיים של הגנה עצמית. הועברו להם אימוני קפא"פ -(קרב פנים אל פנים) ושימוש בסיסי בנשק, היה בהם, בנושאים הללו, כדי לחזק תחושת הבטחון שלהם ולבנייתה של גאווה לאומית. בשלב זה אף נעשו הנסיונות הראשונים להכשרה רעיונית.

שלב אחרון, כמרכיב העיקרי של מטרת השליחות, היתה עצם ההכנה לרעיון ההעפלה, ולמעשה עצמו, המעבר אל ארץ-ישראל - "הפעילות הנוספת שהיתה מובנת מאליה היתה גם הקשה מבחינה מעשית - היא הובלת העולים."[430]

דפוס פעולה, תלת שלבי, כנ"ל, היה אופייני גם לפעילים האחרים. את שאולה פינס, בבירות, הטרידה בעיה יסודית - כיצד לרכוש את אמונם של מנהל בית-הספר, של הילדים ושל הוריהם, כדי שתוכל לבצע המשימה שלשמה באה שמה - "להוציא את הילדים מארץ עויינת, ולהבריחם לארץ-ישראל."[431]

חינוך ורכישת אמון, חינוך לאומי-ציוני-חלוצי, העפלה - אלה היו השלבים, זו היתה השיטה.

כשדן רבקה, שבין היתר שימשה כמורה לעברית בבית-הספר 'אליאנס' בדמשק, מספרת כי האווירה הלימודית ושיטות ההוראה בו היו חדשות וזרות לה, אף עמדו בניגוד לעקרונות החינוכיים שהיא דגלה והתחנכה בהם, אך - "במשך הזמן למדתי להכניס לתוך המסגרת הנתונה גם את הסגנון ואת הערכים המקובלים עלי...נהגתי לשלב זמרה...ובכך הקניתי תכנים של שירי ארץ-ישראל. גם על החגים...לימדתי ברוח לאומית ארץ-ישראלית. מדי פעם היינו, מנשה ואני, מוציאים

---

[429] עדות - הראל. שם.

[430] שם.

[431] צור רות/ "פרשיות עלומות". ראיון עם שאולה פינס. בתוך: "נעמת" -(78), ינואר-פברואר - 1985. עמ' - 26-27 .

כיתותינו לטיולים במסורה של שיעורי טבע...הערכים האלה היו שלב ראשון בהכשרתם של תלמידים אלה לקראת צירופם לתנועת ה"חלוץ".[432]

יונה כהן, איש תנועת "תורה ועבודה", שהקים בחלב, בשנות פעילותו -(1943-1945), תנועה של 'חלוץ זתי', נקט גם הוא בגישה דומה.[433] תפקידו הרשמי היה "מורה לדת". אולם הוא החל בפעולות גם במסגרת מועדונים אחרים בעיר - 'המכבי', 'הצופים' וכמובן עם קבוצת ה'אח"ד' שהקים. נוסף לכך החל הוא לעבוד עם קבוצת מבוגרים במטרה ללמדם השפה העברית.

שלב ראשון בהכשרה לקראת עלייה, היה בייזום שיחות -"בדרך מקרה"- על החיים בארץ. כן הועלו בשיחה פועלם של אישים בחיי הציונות - "לפעולותיו של ר' שמואל מוהליבר או א. ד. גורדון, חיי יוסף טרומפלדור או הקמת 'טירת צבי' והעליה לחניתה". חלק מן הפעילויות נעשו במסגרת "קבלת שבת", "עונג שבת" ו"מוצאי שבת", ששולבה בהן שירה עברית.

שלב נוסף בהכשרה הלאומית-עברית היתה פעילות בנושא 'הקרן הקיימת לישראל' ואיסוף תרומות אשר נשלחו ארצה באמצעותו של טוביה ארזי.

שלב אחר ביצירת הזיווג 'יהדות - ארץ-ישראל' וקבלה של מחוייבות אישית לרעיון זה, היה בהטלת מס קבוע, בעבור הקרנות הלאומיות, על כל החברים בחוגים השונים בהם פעל השליח.[434]

השלב האחרון, ארגון וגיבוש "חבורות להעפלה"[435] היה כבר עניין של זמן.

כהן יונה, ששליחים שונים מטעם 'החלוץ' התאוננו כנגדו בנושא צביון ההכשרה, ה'דתי' מדי לטעמם, שהוא מעניק לחניכיו בחלב, קבל על כך בפני האחראים במוסדות היישוב. מכתבו, המובא להלן, מעלה אחת מן הבעיות החריפות שבהן נתקלה מערכת ההעפלה - מלחמה על לב הנוער והסטת מודעותו דווקא אל רעיונות אותן מייצגת התנועה שאליה משתייך השליח המסויים. המכתב אף ממצה רצונו של כהן להתאים תכני ההכשרה לסגנון חייהם של חניכיו-לקוחותיו, ולהביא כי יותאמו להם מקומות קליטה ההולמים סגנון זה -

---

[432] כשדן, 1996, שם. עמ' - 34-35 .

[433] "צעדים ראשונים בחלב" - 9.6.43 . את"ה, א' 14/12+12 .

[434] דו"ח יונה כהן על "הפעולה החינוכית בקרב הנוער בארם-צובא (חלב)" - תש"ד . איב"צ, 5/49/1/1 .

[435] כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 70 .

"...עליית בחורים: ידעתי שכל בחור הנשלח ע"י עלייה ב' (ע"י גמליאל - שליח הסוכנות שם) מגיע או לעין חרוד או לאשדות יעקב, על כל פנים למרכז העליה של ההסתדרות. מהם בחורים דתיים מאוד שמקבלים כ"גזירה מן השמיים" את החיים הלא דתיים שם, ואחר כך מסתלקים לעיר או חוזרים, ועמי שמות של בחורים כאלה...האם לא כדאי שאדע להיכן מגיעים הבחורים שנשלחים ע"י עליה ב'? או לא כדאי שתהא כתובת מרכזית של כל התנועה החלוצית האחידה בארץ שאליה פונים כל חניכיה בגולה (לא רק מחלב אלא גם מדמשק ובירות וכו') - כי היכן הם כל הבחורים שהועלו בינתיים ע"י עלייה ב' מהמקומות הנ"ל? בבית העולים בחיפה פגשתי שלושה מהם ובכיסם כתבת: "אשדות יעקב"...

לפיכך מוזרות היו טענותיו תמיד של שליח הסוכנות (גמליאל) מדוע אני "מרבה לדבר" על הכותל המערבי (היתה רק שיחה אחת). והוא תמיד לוחש לי "הרי הם אינם דתיים. ראה איך הולכים לקולנוע בשבת". או יותר גרוע: שמע נא, הוא אומר לי, כאן שבעים מדת, תן להם שיחות על העולם הרחב, על הטבע, שתהיה להם התפתחות כללית. ובנוכחות כמה מהבחורים המקומיים הוא אומר לי: אל תרבה בשיחות דתיות. אם תעשה זאת - יברחו אחד אחד. ובו במקום הוא פונה לבחור מקומי: אמור, האמת אתה מאמין באלוקים? אתה דתי? שליח שני של הסוכנות, טוביה, בבירות המכיר יותר יפה את תנאי המקום ותנאי פעולתנו כעס כשספרתי לו על העובדה הנ"ל ובקש מגמליאל הנ"ל שלא לעשות כך אלא לברר אתי מפעם לפעם ולומר לי בשקט את הערותיו. הפרעה קטנה ישנה מבחור זה, לא רציניות ביותר. כי הפעולה מושכת אותם ויודעים הם ערכה וחשיבותה בחייהם...

פעם בא ואמר: "מדוע אמרת שהקבוצה היא בית סוהר? ומתברר שבשיחה על הקבוצה, שהיא רובה עברית ומיעוטה בערבית אמרתי בין השאר שיש כאלה שהקבוצה נדמית להם כבית סוהר המגבילה וכו' וכו', אולם...וכו'. הארכתי בפרט קטן שלא תפס מקום אך שמא המוסדות המעוניינים ישימו לב לעובדות אלו? [436]

---

[436] "קטע ממכתב הח' י. כ. -[יונה כהן] (דמשק)". את"ה, א' 14/12+12 . אין מצויין בו תאריך ואין מצויין הנמען ; קטעים מן המכתב הנ"ל הועברו לעיונו ולהערותיו של שאול -[אביגור], ביום - 2.5.44 . שם.

רחל ינאית - בן-צבי, שעשתה בלבנון ובסוריה בשנת 1943, מצאה כי 'החלוץ' בדמשק, שאמנם פעילותו, בזכות השליחים הארצישראליים הוגברה לאחרונה, מצוי במחתרת ופועל "בסתר סתרים".[437] בלב ליבה של סוריה, קשה היה, מבחינות רבות, להשמיע קול ציונות רחב.

שליחותה של ינאית באה עקב הסגר שנכפה על התנועה הימית מאירופה - "ובתקופה זו בארץ הלכו והתרוקנו חוות הלימוד, שמועצת הפועלות רכשה להכשרת בנות לחקלאות, כי לא הצלחנו להביא בנות מעבר לים. אז עלה הרעיון להעלות בנות מארצות ערב השכנות, מלבנון ומסוריה." ינאית קיבלה עליה, מטעם 'ועדת הפועלות', השליחות להבאת בנות לחוות הלימוד - "הנרייטה סאלד הסכימה לתת לי חמישים סרטיפיקטים להביא בנות להכשרה חקלאית..."[438]

בבירות נפגשת היא עם יוסף פרחי, ראש הקהילה, "ציוני נלהב", שביקר תכופות בירושלים, בא לוועד הלאומי והיה בידידות עם יצחק בן-צבי, יו"ר הוועד הלאומי. פרחי היה מליץ "היושר" של ינאית ובעזרתו הפעילה נפגשת היא עם ילדים, בני-נוער ומשפחות יהודים, ומצליחה לארגן קבוצה מתאימה של בנות. בביקוריה בקרב הקהילות, עמדה ינאית על תהליכי החינוך ללאומיות ולחלוציות. היא ניסחה תהליך ההכשרה בתמציתיות - "...כל שעת פנאי מוקדשת להדרכה ולהוראה, וכך נוצרה אווירה של העפלה בקרב הנוער היהודי בבירות."[439]

מפגשי ינאית עם אליהו מזרחי, ראש הקהילה, וחברי וועד הקהילה בדמשק, תורמת להצלחתה בגיוס בנות. כך גם בחלב, שם עוזר כנגדה ראש הקהילה, רחמים נחמד.

אחר הלין מיון - בנות בגיל 14-15 שהשכלתן 7-8 שנות לימוד -"והעיקר - כושרה של התלמידה; אם תתאים להכשרה חקלאית וללימודים עיוניים", וכן בדיקה רפואית ע"י רופא, בא-כוח עליית הנוער - הועלו הבנות, ברשיון, ארצה.

ביקורה של רחל ינאית הביא לנכונות ולפתיחות רבה יותר כלפי שליחי ההעפלה - "היא שמשה שופר לנו והציגה את רבן -[בעבור גמליאל, פעיל העפלה] כשליח לעזרה להם ועמדה על

---

[437] ינאית, שם. עמ' - 70 .

[438] שם. עמ' - 11 .

[439] שם. עמ' - 17 .

קיום מצות פדיון-שבויים והדגישה בפניהם שהגורל מנה אותם להיות הקהילה הראשונה על גבול אירופא הנאצית וזו זכות קדושה המטילה עליהם חובות."[440]

ד. <u>אמצעי תחבורה וצירי תנועה</u> - בטרם החלה ההעפלה המאורגנת מצאו יהודי סוריה ולבנון דרכים שונות להגיע בהן ארצה. בדר"כ הם היו שוכרים שרותיהם של מורי דרך ערביים שהובילו אותם אל הגבול. במקרים רבים הגיעו המעפילים אל משקי הגליל-העליון, אחר שנשדדו או אחר שבגותיהם ונשותיהם נאנסו. היו אף מקרי רצח.[441]

כשנה לאחר תחילתה של מלה"ע השניה, החלה מחפשת הסוכנות היהודית אחר הסכמים שיבטיחו הובלת נוסעים מסוריה ולבנון אל חיפה. לעניין זה באו מספר חברות הסעה וביניהן "ללויד ארץ-ישראלי ומצרי בע"מ" -(PEL) שהגישה לדוסטרובסקי, מנהל סניף הסוכנות היהודית בחיפה, הצעת הסכם להסעת עולים מטריפולי לחיפה.[442]

"PEL" שזכתה בחוזה, ביצעה העבודה לשביעות רצון מחלקת העלייה בירושלים - "ענייני הטרנזיט דרך סוריה עובדים באופן המניח את הדעת. העבודה המשותפת עם "פעל" לא הכזיבה. "פעל" שולחת אנשים לקבל כל קבוצה בחלב ומלוה אחד מטעם ה"פעל" לוקח את האנשים עד בירות. בזמן האחרון הנהגנו בנוגע לקבוצות גדולות שהלווי יהיה עד ראש הנקרה..."[443]

לסוכנות היהודית מונו בחלב -(אלפו) באי-כוח, ביניהם דיבו יצחק, ששון, ויצחק עגימי. הם ואחרים היו האחראים להעברת העולים ולדיווח אל מחלקת העלייה של הסוכנות בחיפה.[444]

---

[440] "מאת פנחס" -[גולומב נפתלי] - 31.11.43 . את"ה, א' 14/12+12 .

[441] אבידוב, שם. עמ' - 20 .

[442] מכתב "ללויד", אל א' דוסטרובסקי, הסוכנות-חיפה - 5.11.40 . אצ"מ, S3-228 .

[443] מכתב י' בכר, אל ברלס -[נציג הסוכנות בתורכיה] - 5.3.41 . אצ"מ, S3-228 .

[444] שם.

בחלב נוסד מעין ועד יהודי, מקומי, שהיה מטפל בעולים שהגיעו מקושטא. העולים הוסעו ברכבת לטריפולי וממנה במכוניות לכיוון ביירות. סדור זה לא הניח דעת הנוסעים, שהיו נאלצים לעיתים להפרד, מפאת חוסר מקום בכלי הרכב, ממשפחתם, ועל כן נבחר ציר הרכבת מחלב דרך ראיק שבבקעה אל ביירות ומשם במכוניות אל ראש-הנקרה.[445]

זו היתה דרך פשוטה, חוקית, להעברת יהודים, שבידם רשיונות עלייה, דרך סוריה ולבנון אל ארץ-ישראל. אפשרות זו נעלמה, כמעט לגמרי, מיהודי סוריה ולבנון. האפשרות היחידה, להגעה ישירה אל הארץ היתה באמצעות גניבת הגבול. רשיונות עלייה, ועמדנו על כך קודם לכן, כמעט ולא סופקו ליהודי סוריה ולבנון. אולם בצירים אלה ובעזרת אותם אנשי קהילה שהיו פעילי עלייה מטעם הסוכנות, נעזרו, כעבור זמן, גם אנשי המוסד לעלייה ב'.

מאמצע שנת 1942,[446] עת מונה גולומב נפתלי, מטעם המוסד, למרכז נושא ההעפלה מסוריה, מתחילה, כאמור, הפעולה המאורגנת ממנה. החיילים והעובדים הארצישראליים היו, בשלב זה, עמוד התווך עליו נשענה מלאכת ההובלה של המעפילים.

סיבת הגעתן של יחידות הובלה ארצישראליות לסוריה ולבנון נעוצה בעובדה כי לצבא הבריטי לא היתה יכולת לספק, ממקורותיו הוא, אמצעי תחבורה בכמות שיהיה בה כדי מילוי צרכי התארגנותו במרחב הארצישראלי. בחודשים פברואר-מרץ שנת 1941, מפאת מחסור בכלי-רכב לביצוען של מטלות שהצבא נדרש לבצען, החלו הבריטים מחרימים כלי-רכב אזרחיים ובעיקר משאיות. הוצע לבריטים להסדיר הנושא באמצעות מרכז ההובלה של ההסתדרות. הנהגים על רכבם נתייצבו בסרפנד -(צריפין) וגוייסו לששה חודשי שרות במעמד של שוטרים מיוחדים -(SP). בפלוגה שהוקמה, 'פלוגת ההובלה 479', היו 66 כלי-רכב, רבים מהם משאיות מסוג "וויט" ו"ריאו" -(2/3 מן הכלים היו של מרכז ההובלה ההסתדרותי)[447] ושירתו בה 126 איש שלבשו מדי צבא בריטי. זו היתה פלוגה עצמאית שצרכיה - מטבח, מכונאות, אספקה וכו', סופקו ע"י אנשיה היא, מפקד היחידה היה

---

[445] "לסידור עניני הטרנספורטים מקושטא דרך ראש-אל-נקורה". חיפה - 12.11.40 . אצ"מ, S3-228 .

[446] עדות - גולומב נפתלי. שם.

[447] עדות - ירמיה דב. את"ה, 26.12 .

בריטי - קפטיין נייטינגל, איש הצבא הסדיר, הקצין, בזכות משכורת ומכונית פרטית שהוענקו לו ע"י הסוכנות, איפשר לסמליה היהודים לעשות כל שדרוש היה לצורך עבודת המחתרת.[448]

עם יסודה, הוגדרו לפלוגה, מעבר למשימותיה הצבאיות שלשמן הוקמה, ע"י אליהו גולומב, מטלות נוספות - עזרה בנושאי העפלה ובנושאי רכישת נשק.

בהיותה יחידה עברית, ביקרו בה, בעיקר בחגים, חיילים יהודים מן היחידות הסמוכות וכן אישים שונים מן הישוב.[449] בסיסה המרכזי היה ליד העיירה ראייק, שמיקומה היה בצומת דרכים חשוב ובסמוך לה קיים היה שדה-תעופה, ובבסיסי משנה נוספים ברחבי סוריה ולבנון -(אחד מהם היה בחורשה, מדרום לדמשק).

פלוגת ההובלה שירתה במסגרת הצבא כארבע שנים. באוקטובר- 1944, החלו לפרק את היחידה ולהחזיר אנשיה וכלי רכבם ארצה.[450]

מלבד יחידה זו, שהיתה גדולה ובעלת כלי-רכב רבים שהתאימו כהלכה לצרכיה של מערכת ההעפלה, נעזרו אנשי המוסד לעלייה ב' ביחידות נוספות שלרשותן עמדו כלי-רכב והיתה להן יכולת ואישור לתנועה חופשית ברחבי סוריה ולבנון. אחת מן היחידות הללו היתה פלוגת הצמ"ה -(ציוד מכני הנדסי) סד0, שמפקדיה היו אותה עת יהודים-ארצישראליים.[451] יחידה אחרת, שהיה באפשרות חייליה לנוע באופן כמעט בלתי מוגבל, היתה פלוגת המודדים. אחד הקצינים ששירתו בה, יעקב לב מחיפה, נפגש, לשם תיאום דרכי עבודה משותפות, עם אנשי מוסד בכירים בארץ ובסוריה.[452]

תיאום הפעילות הקשורה להובלת המעפילים התבצע במפגשים שהיו מתקיימים בין סמלי ומפקדי היחידות הללו לבין שליחי ההעפלה. מקומות המפגש, כאמור, היו מגוונים - מועדוני החיילים היהודיים

---

[448] עדות - טרכטנברג יעקב -(ישקה). את"ה, 23.28 ; שם, 23.29 .

[449] עדות - עופר צבי. את"ה, 38.6 . ע"פ עדותו של עופר, ביקר ביחידה, מטעם הסוכנות, אליהו אפשטיין. בין יתר פעולותיו הרצה בפני חייליה אודות המצב הפוליטי.

[450] עדות טרכטנברג, שם.

[451] על כך, בפירוט, ראה אצל - גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 47-63 .

[452] "מיכאל" -[אביגור], לדוידקה -[נמרי] - 9.8.44 . את"ה, א' 14/12+12 .

בערים השונות בסוריה ובלבנון, במלונות, במשרדי החברות הארצישראליות ובמקומות הבילוי האופייניים לחיילים.

בראשית שנת 1944, החל שמואל סבוראי, שהגיע לסוריה בכיסוי של קצין סעד ובזכות עובדה זו יכול היה לנוע באופן חופשי בין היחידות, לתאם מועדי הסעתן של קבוצות מעפילים. בדו"ח אל המוסד הוא מציין - "אני נכנס בהדרגה לתפקידי. יהיה לי מעמד רשמי - קצין הולפר -[Welfare]- ואוכל לבקר בכל המחנות, ולפעול בכל הכיוונים, ואולם אהיה תלוי בקצינות שלנו ובסמלים. בבקורי במחנה ההובלה בררתי לעצמי את מצב העניינים. שם הוחלף הסרג'נט המנהל את הפעולה - נוסף לסטאפ סרג'נט -[סמל ראשון-Staff Sergeant]- פרידמן. ואני מעיר את תשומת לבך לדאגה שאיש זה, במדה שאתה יכול להשפיע על בחירתו - יהיה מתאים לא רק לתעודה הישירה של סדור ההובלה, כדי שאוכל למצא מצידו עזרה פעילה בשורת ענינים שאני קשור בהם ויכול להועיל בהם."[453]

פעילותן הצבאית של יחידות הצבא הבריטי בסוריה ובלבנון, ככלל, ובמסגרת זו, גם של היחידות העבריות, החלה לצטמצם, מאותה עת בה היה ברור כי נעלמה סכנת הפלישה הגרמנית. בהדרגה, משנת 1943, עם העברתה של פלוגת הצמ"ה 870, פורקו יחידות עבריות נוספות, או הועצו במקומות אחרים. באוגוסט - 1945, הועברו אחרוני החיילים הארצישראליים מסוריה.[454]

כחצי שנה לאחר הפלישה לסוריה וללבנון ומשעמדו אישי המוסדות בישוב על אפשרויות ההעפלה מהן, החלה פעילות מודיעינית הקשורה, בין היתר, לדרכי המעבר ארצה.

אחד מן הדו"ח בעניין זה, שהועברו אל שרות הידיעות -(ש"י) במטה הכללי של ה'הגנה', מעלה כי באזור דרום הגולן קיימות אפשרויות חדירה נוחות יחסית. היות האזור בלתי-משופע בתושבים ובכוחות שלטון יש בה כדי לעשותו לנתיב בר-שמוש. בדו"ח[455] צויינו מספר צירים אפשריים:

---

[453] דו"ח שמואל סבוראי - 13.4.44 . את"ה, א' 14/12+12 .

[454] גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(חלק שלישי), שם. עמ' - 63.

[455] ל"בנימיני" -[ש"י], מאת "בן-עמרם"-[קרוב לוודאי, משה ונחוצקר, שהיה אחראי על שמירת שדות עין-גב וע"פ מספר מקורות, שנדון בהם בהמשך, שימש הוא, בתקופה מסויימת, מוכתר עין-גב] - 21.12.41 . את"ה, 14/442 .

1. מדמשק, בכביש דרך קונייטרה לדרעה, וממנה -(בדרך קייצית) לפיק -[כיום, קיבוץ אפיק]. מפיק, שתי אפשרויות - האחת, דרך ואדי צמק -(נחל סמך) לקורסי וממנה לעין-גב הערבית ולעין-גב היהודית. השניה, לכפר חרב -(כיום, קיבוץ כפר-חרוב), לאלחמה -(חמת-גדר) ועד לפני צמח, שם דרך הפונה לכיוון דרום-מערב אל שער-הגולן.

2. מדמשק, "בכביש טוב" לגשר בנות-יעקב, "בלי שום תחנות מעבר במשך הדרך".

"האוטומובילים" הנוסעים בקו זה היו מארץ-ישראל ומסוריה, אך נקודת המפגש, שממנה לא הורשו כלי-הרכב להמשיך, אלה לסוריה ואלה לארץ-ישראל, היתה בפיק. המכוניות היו בבעלות ערבית ונהגיהן היו ערבים. בקו זה היה שרות של אוטובוס נוסעים שעשה דרכו, כל יומיים, מדמשק דרך קונייטרה עד לפיק.

מלבד כלי-רכב אלה נעו בציריים מכוניות צבאיות השייכות למשרדי ה-ר.א. -[הכוונה, כנראה, ל-ר' אי - Royal Engineers] ועליהם שלט -M.D.[456] -[Military Operations] שהיו נהוגות בידי בידי יהודים ונעו באופן חופשי הן באזור הגבול והן בכל סוריה.

דרכי הגישה של הכפרים הערביים באזור עין-גב, בצד הסורי ובצד הארצישראלי, אל העיירה צמח, עברו דרך הקיבוץ. שמירת יחסי שכנות טובה היתה מעוינם של כל הצדדים, גם משום שמשני עברי הגבול עסקו בהברחות. דרך הקיבוץ עברו שיירות מעפילים רבות. מבריח מהכפר "קמשל" שבצפון סוריה -(כינויו - "לו") שהיה בעל עמדה והשפעה באזור זה, העביר "מאות רבות של יהודים",[457] שהגיעו מחלב ומדמשק, דרך סוסיתא לעין גב. ממנה היו מועברים המעפילים בסירות, דרך הכנרת, לעמק הירדן ומשם נשלחו אל הארץ פנימה.

באזור זה היו מספר נקודות ביקורת - בפיק וצפונית לאלחמה . בדיקת מכס היתה מתבצעת בצמח.

עקרונית, ע"פ הדו"ח הנ"ל, באם בידי הנהג היתה "תעודת גבול" -[רשיון מעבר] ורשיון נהיגה, היה יכול הוא לצאת את ארץ-ישראל ולהגיע, דרך פיק, אל סוריה ולבנון. כנ"ל לגבי הדרך בכיוון ההפוך.

---

[456] דו"ח "בן-עמרם", שם ; המונחים הצבאיים וקיצוריהם מופיעים אצל- גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך ראשון, כרך שני, כרך שלישי, כרך רביעי), שם.

[457] עדות - ונחוצקר משה. את"ה, 185.2 .

תעודות גבול היו בידי מוכתרי הישובים. לאנשי עין-גב היהודית היו ארבעה רשיונות מעבר. אנשי המשמר הסוריים היו ניתנים לשיחוד. בקלות.[458]

ידיעות, הנוגעות לצירי מעבר אפשריים בעבור מעפילים, נאספו, באופן מסודר, גם באזורים אחרים שבגבול ארץ-ישראל - סוריה ולבנון. המידע שנאסף כלל ידיעות על עמדות הביקורת, איושן ואמצעיהן. מן הדו"ח המסכם-[459](נרשם בספטמבר שנת 1941), שנאסף ע"י "חברים" שהיתה בידיהם תעודת מעבר, עולה כי בגשר בנות-יעקב נמצאו, באופן קבוע, 8 שוטרי מכס ו- 12 ז'נדרמים - רובם ככולם ערבים. בג'נבה -(1.5 ק"מ צפונית-מזרחית לצומת נשוט) - 8 ז'נדרמים.

בקונייטרה - כ- 70 אנשי משמר רכובים -("מובילגרד"), וברשותם שתי מכוניות. כולם צ'רקסים. כן היו בה 12 שוטרי מכס ו- 116 חיילים צ'רקסים מחיל הילידים הצרפתי.

בבניאס נמצאו 7 שוטרי מכס ו- 8 ז'נדרמים. כולם ערבים.

על כל הכוחות הללו שבמחוז קונייטרה, פיקד קפטיין צרפתי. קויימו סיורים רבים שהגיעו עד לישובים העבריים.

לדעת ה"חברים", מחברי הדו"ח הנ"ל, היה ניתן ליצור קשרים עם מפקדי המשמרות ורצוי היה לתמרצם, כל אחד בנפרד, במשכורת חודשית בגובה 5-3 לא"י.[460] כמו כן, סברו הם, ניתן היה לקיים הסכמי הסעה עם בעלי מוניות וחברות תחבורה הפועלים באזור.

בשלבים הראשונים של עבודת ההעפלה, נמסרו המעפילים לידיהם של מבריחים ערבים. תפקיד השליח, בתקופה זו, הצטמצם בעיקר לבחירת המבריח וקביעת הדרך. חוסר הקשר בין המבריחים למקבלים, יצר בעיות לא מעטות וגרם לתפיסתם של מעפילים דווקא כאשר נמצאו כבר בתחומה של ארץ-ישראל. הנוהג היה

---

[458] "בן-עמרם", שם.

[459] "סיכום הידיעות שנאספו על כוחות הבטחון במחוז קונייטרה" - 20.9.42 . את"ה, 14/442 .

[460] לשם השוואה: משכורתו של שוטר במשטרה הבריטית, באמצע שנות הארבעים, היתה כ- 6 לא"י. על כך ראה: גופר חיים/ "בלילות חשוכי כוכבים", משהב"ט, יד טבנקין,1993 . עמ' - 68 .

שאין משלמים למבריח למפרע אלא מפקידים התשלום בידי צד שלישי, נאמן יהודי, שהיה מעבירו רק אחר שהציג המבריח סימן שהוסכם עליו מראש עם השליח האחראי.[461]

משהחלה מתאפשרת ההעברה באמצעות יחידות ההובלה, הוקפד על כי השליחים יתלוו לכל מסע בו קבוצת מעפילים - "תנאי הכרחי לפעולה היה, שאיתם בתור מלוי השיירות יפעלו חברים שלנו."[462]

ציר התנועה מחלב היה, מלבד ציר קאמישלי - דמשק, הבעייתי ביותר. המרחק בין חלב לכפר-גלעדי הוא כ- 600 ק"מ. בתקופות רבות נדרשת היתה מן הנוסעים היהודיים תעודת מסע שערכה היה 10-15 לירות סוריות -(כ- 3-4 לא"י). על כן בציר זה היתה עדיפות ברורה לשימוש ברכב יחידות התובלה הארצישראליות. כלי הרכב הצבאיים היו מגיעים לעת ערב, אוספים את קבוצות המעפילים ובלווית עקיבא פינשטיין היו הם יוצאים למסע בן כ- 14 שעות. בחומס היתה ממתינה לרכב מכונית עמוסת דלק ומשם, בנסיעה רצופה, עד סמוך לכפר-גלעדי.[463]

בצוות המוסד לעלייה ב' בחלב פעלו אברהם עבאס והאחים יוסף ושלמה קוסטיקה. בתחילת שנת 1945, עבר יוסף לפעול גם בקאמישלי. מלבדם פעלו בנושא גם בא-כוח הסוכנות חיים ענתבי ופעילים מקומיים - דוד מנאג'ד ואחיו סלים -(שלמה) שהיה עובד חברת 'פלתורס', עזרא שאשו, משה כפיף, זכי -(יצחק) מלח ואחרים.[464]

כאמור, נקודת המפגש ומטה הפעולה לשליחים בחלב, היה ביתו של צעיר יהודי בשם דיבו - (זאב) חוסני שהיה ברחוב בית-הקובות הסמוך לרובע היהודי. שם בבית המרזח השייך לאמו עבד הוא כמוזג[465] וכאן נתאפשרה לפעילים עבודה נוחה יחסית בשל אי-היותם הזרים היחידים במקום.

---

[461] עדות - גולומב, שם.

[462] שם. עמ' - 4 .

[463] עדות - גולומב, שם.

[464] כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 55 ; וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 98-99 .

[465] עדות - עופרי אהרון, שם.

דרך נוספת להעפלה מחלב, ואפשר שלא היתה זו דווקא העפלה ממוסדת, קרי, באמצעות ה'מוסד', היתה באמצעות מנהל משרד הנסיעות של 'פלתורס' בביירות , יהודי בשם לוטרשטיין -(או-לנדשטיין). הנ"ל היה מכוון היהודים שהופנו אליו אל פעיל ברובע היהודי של ביירות שהיה יוצר קשר אל מבריח, מורה-דרך ערבי, שהעביר הקבוצה עד לכפר הסמוך לגבול ומשם רגלית, הם היו עושים דרכם אל כפר-גלעדי.[466]

אולם כבר לקראת סיומה של שנת 1944, ניכרה האטה בפעילות חברת 'סולל-בונה' בסוריה ובלבנון -"הלך רוח של חיסול אצל סבא",[467] יתר הקבלנים הפסיקו זה מכבר עבודתם, ויחידות עבריות שונות החלו מפורקות או מועברות לארצות אחרות.

הדבר החל להדאיג גורמי ההעפלה. היה הכרח, כדי למנוע קריסת המערכת, למצוא תחליף ליחידות ההובלה,[468] הפתרון שנמצא לכך היה בשכירת רכב ונהג. ההובלה היתה מתבצעת בידי פעיל העפלה יהודי, שהוביל המעפילים עד לאזור גשר בנות-יעקב, ומשם רגלית, כ- 6-5 ק"מ, לקיבוץ חולתה. משנעשתה הביקורת חמורה יותר, נבחרו שתי נקודות הורדה חדשות-ישנות - עין-גב, שציר התנועה אליה היה ארוך ומייגע, והאחרת, בה השתמשו לעיתים תכופות יותר, אל דרדרה -(כיום, אשמורה) וממנה היו אנשי חולתה מעבירים המעפילים אליהם, באמצעות שייט בסירות, על פני אגם החולה.

המשכה של הביקורת הקפדנית טמונה בחובה כשלונות, ואכן כשלונות לא מעטים היו, עיקר הבעיה התמקדה בציר חלב - דרום-סוריה. נסיעה רגילה ברכב שרות, אף שהיה בה סדור מתאים באמצעות תשלום מיוחד לנהג או ע"י העסקת מבריח ושחוד אנשי שלטון, לא ענתה על דרישות המארגנים, רמת הסיכון היתה גבוהה מדי.[469]

היו שתי אפשרויות נוספות:

---

[466] כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 60-61 .

[467] ל"נתן" -[נמרי דוד], מ"אברהם" -[גולומב נפתלי] - 20.11.44 . את"ה, א' 14/12+12 .

[468] "פלוגת ההובלה היהודית בסוריה התחסלה ב- 25.10.44". מברק מ"בן-יהודה" -[אביגור] - 30.11.44 . את"ה, א' 14/12+12 .

[469] דו"ח "פנחס" -[גולומב נפתלי] - 1.11.43 . את"ה, א' 14/12+12 .

האחת, נסיעה בציר הברחת הסחורות - יציאה מחלב בכיוון כללי דרום - דרום-מזרח, אל פלמירה שבליבה של סוריה, ומשם לכיוון דרום-מערב עד לדמשק. בימות הגשמים דרך זו לא היתה עבירה כמעט לרכב. יתר על-כן, עלות שכירת רכב הגיעה לכדי 30 לא"י, מחיר גבוה ביותר.

אפשרות שניה, בטוחה יותר, היתה נסיעה במכונית "של ישראלי", בדרך המלך, דרך חמה וחומס לדמשק וממנה למרג'-עיון.

ההוראות למעפילים בדבר סדרי וזמני הריכוז בנקודות האיסוף, נעשו בתנאי בטחון-שדה קפדניים. המעפילים עצמם, לא ידעו, עד לרגע האחרון, על מועד יציאתם, מקום ריכוזם או נתיב הנסיעה.[470]

בקאמישלי, באמצע שנת 1943, התגוררו כמה מאות משפחות יהודיות והיה בה "חומר לעלי'ה"[471] בהיקף לא קטן ביחס לגודלה של הקהילה עצמה. הקושי העיקרי נעוץ היה בדרך הארוכה - ממנה, לחלב ועד לגבול ארץ-ישראל, כ- 300 ק"מ. גולומב שהיה באותה תקופה האחראי לנושא ההעפלה מסוריה ומלבנון, הציע להציב בה אדם -"כמקומי", שישתקע לתקופת מה וילמד האפשרויות וסיכויי העבודה ממנה. הצעתו מומשה, אך במועד מאוחר יותר, כעבור כשנה וחצי , עת ריכז הפעולות יאני אבידוב מנהלל.[472] לקאמישלי הגיעו שני האחים קוסטיקה -(תחילה יוסף ולאחר מכן נצטרף שלמה) וכן הפעיל ענתבי חיים. בהיותה עיירת גבול, תנאי העבודה בה היו קשים במיוחד. נמצאו בה אנשי בולשת רבים והיה צורך בנקיטת זהירות מופלגת.

לעומת נתיב ההעפלה מדמשק, זה מביירות היה פשוט ובטוח יותר לשימוש. אולם גם בציר המובילים מביירות דרומה, מיקמו השלטונות הלבנוניים כמה נקודות ביקורת ובמיוחד באזורים הקרובים לגבול הארצישראלי. היה הכרח באיתור צירים חליפיים לאלה המובילים מביירות לציידון ולמרג'-עיון. פינשטיין עקיבא

---

[470] דו"ח "פנחס", שם.

[471] שם.

[472] "לחברים מ"נסין"" -[יאני אבידב] - 30.5.45 . את"ה, א' 14/22 .

החל בוזק אפשרויות לתנועה בטוחה מביקורות. אחת מאלו היתה זו המובילה ארצה דרך "חבריה" - [חניתה].[473] ההגעה לחניתה התבצעה, כמעט תמיד, דרכו של הכפר הלבנוני הסמוך מצפון - עלמה א-שעב.

העבודה בביירות, לאנשי המוסד לעלייה ב', היתה נוחה יותר. מרכז הפעולה עבר אכן אליה. יתרון נוסף היה בה, מספר המבריחים 'המקצועיים' בה היה גדול יותר, אפשר היה לתהות על קנקנם ולברור מהם את המהימנים ביותר. הציר העיקרי להעפלה מלבנון היה - ביירות - כפר-גלעדי. אחר נסיעה של כשעה ומחצית השעה, היו המעפילים מורדים בנקודה מסויימת הקרובה למשק, וממנה היו ממשיכים רגלית עד לקיבוץ.

גם בזירת פעולה זו היתה נטייה לעבור לעבוד עם מבריחים "תוצרת בית". אז נתגלה כשרונו הגדול של עקיבא בתחום זה. ע"פ הוראת גולומב הוא החל מצטרף, בעילום זהות, אל שיירות עולים ולומד דרך פעולתו של המבריח הערבי - דרכי הגישה בהן הוא משתמש, נקודות התצפית וכו'. עם הזמן הפך הוא לדמות המרכזית וברת הסמכא בפעולות אלו.

שיטת הפעולה החשאית, ביחס לאיסוף המעפילים, ננקטה גם כאן.[474] בטרם פעולה היו פעילי עלייה, יהודים מקומיים, דואגים לרישום המועמדים, מעבירים ההודעות על המועד, מקום ההמתנה והציוד שיוכלו המעפילים לשאת עמם. רק לאחר שמתקבלת היתה הודעה, מאת המרכז בביירות, על כי אפשר לבצע פעולת האיסוף, רק אז ניתנה הוראה לשליח המקומי לארגן מספר אוטובוסים מתאים ולבצע בעזרת הפעילים המקומיים את האסוף אל נקודות ההמתנה, ומהן אל נקודת הריכוז. מחשש להלשנה, נתמסד הנוהג בו מפזרים האנשים המועמדים להעפלה, בנקודות אחדות בעיר. ניתנה להם הנחייה כי חייבים הם להתנהג באופן שלא יחשידם בעיני העוברים ושבים. מנקודת הריכוז היו האנשים מוסעים, בליווית הפעילים המקומיים, אל הנקודה שעליה סוכם עם האחראי בביירות או זו שממנה יחלו לנוע לקראת מפגש עם אנשי 'החוליה', אותם אנשי פלמ"ח שהתמחו בחציית הגבול.

דרך נוספת להעברת מעפילים, אם כי במספרים קטנים קטנים -(כמה עשרות), מביירות ארצה, היתה באמצעות מכונית השרד של הרמטכ"ל הלבנוני. הנ"ל, שסגנון חיי ההוללות שלו הצריכו כספים רבים,

---

[473] דר"ח "פנחס", שם.

הסכים, באמצעות שלישו, לקבל דמי לא-יחרץ. בתמורה, הוסעו המעפילים במכוניתו, מנקודה מסויימת מחוץ לביירות, עד סמוך לגבול הארצישראלי.

בגין הלשנה בוטלה אפשרות העפלה "נוחה" זו.[475]

בשלהי שנת 1945, זוהה אבידוב ופעילותו נחשפה בידי השלטונות. הוא נאלץ לחזור ארצה. במקומו, כמרכז פעולות ההעפלה מסוריה ומלבנון, נקבע בהר"ב-(רבינוביץ) יהושוע. בתקופת פעילותו, מסוף-1945 עד סוף- 1946,[476] ונמשך, בתדירות גבוהה למדי, השימוש בשירותיהם של מבריחים. אלה הובילו קבוצות מעפילים לישובים היהודיים בחניתה, כפר-גלעדי, זן, דפנה, ועין-גב.[477]

מעבר לצירי התנועה הללו, נעשה שימוש בצירי משנה נוספים. רוב רובם של הצירים נסתיימו בקירבה ממשית לאחד הישובים היהודיים, ומחינה זו אין הבדל עקרוני ביניהם לבין הצירים הראשיים 'השגרתיים' -

1. מדמשק אל קונייטרה וממנה אל אחד הכפרים שבאזור נפח. מכאן, בתנועה רגלית, מערבה אל דרדרה שלשפת החולה - ושם הוקם, בשנות ה- 40 המוקדמות מאחז לאבטחת דייגי חולתה ולימים הוקם בה קיבוץ אייל. כיום שם המקום - אשמורה). מנקודה זו היו דייגי חולתה מעבירים המעפילים אל קיבוצם, מן העבר השני של ימת החולה.

2. מתחום פנימה של סוריה אל קונייטרה וממנה אל אזור הכפר זעורה -(כ- 4 ק"מ מדרום לבניאס), רגלית, אל כפר-סולד.

3. מפנים סוריה דרך נוה אל-על - לפיק, ממנה לעין-גב.[478]

4. מפנים סוריה עד לגשר שיח' חוסיין -(גשר מעוז).[479]

---

[474] אבידב, 1967, שם. עמ' - 20-21 .

[475] עדות - בהרב-(רבינוביץ) יהושוע. את"ה, 7.5 .

[476] כשדן, 1996, שם. עמ' - 52.

[477] עדות - בהרב, שם.

[478] עדות - הראל מנשה. את"ה, 7.5 .

[479] עדות - ירמיה דב. את"ה, 26.12 .

5. מתחום פנים לבנון, דרך נבטיה, אל קליעה וממנה לכפר-גלעדי.

6. מפנים לבנון, דרך עמק עיון אל מטולה.

7. מפנים לבנון, דרך עמק עיון אל הבניאס. ממנה אל זן או דפנה.

8. מדמשק לביירות -(נמל) ובדרך הים, בדר"כ בסירות, אל חופי ארץ-ישראל - הנחיתה התבצעה בחופי א-זיב, נהריה וחיפה.[480]

ה. קבלה והעברה אל הארץ פנימה - הקשר בין מרכז ההעפלה בביירות לבין האחראים לנושא בצד הארצישראלי, התבצע, בשלב הראשון, בעיקר באמצעות עובדים מטעם 'סולל בונה' שמשרדם היה בביירות והיו נוסעים מדי יום בקו חיפה-ביירות. האפשרות הנוספת, בתדירות נמוכה יותר, היתה באמצעות חיילים מיחידות שונות או באמצעות השליחים עצמם שהלכו ובאו, לצרכים שונים, מסוריה ולבנון אל ארץ-ישראל.

שיטה זו להעברת הוראות ומידע, היתה בלתי נוחה בעליל בכל הקשור למעשה ההעפלה עצמו והיו בה סיכונים בשל הבדיקות בכליהם של העוברים בנקודות הביקורת. היה צריך לתאם, בדיוק זמנים סביר, מועד הגעתן של שיירות המעפילים עד סמוך אל הגבול, מקום מפגשן עם אנשי 'החוליה', היה צריך לסכם האותות והסימנים לזיהוי הדדי ולהתריע על בעיות מיוחדות שצצו בשטחי הכניסה שבסמוך לגבול.

למטרה זו הוקמה "החוליה". זו היתה יחידה של הפלמ"ח שאורגנה לצורך העברת העולים דרך הגבול אל משקי הצפון ולאחר מכן אל תוך הארץ פנימה.

חיוניות הקמתו של כוח שילווה ויאבטח את המעפילים הוכחה אחר שקבוצת יהודים נפלה בידי אנשי חיל הספר אשר התעללו בהם ואף אנסו אחת מן הבנות. אל הגליל נשלח אריה אברמובסקי שהחל, יחד עם אחרים, בארגונו של כוח כזה.[481]

---

[480] שם ; הדרך הימית נבדקה לעיתים תכופות. בשנים מאוחרות יותר נעשה בה, אכן, שימוש. על כך, להלן; יהודי אירופה שעשו דרכם לתורכיה ומפאת אי-מתן אשרות למעבר דרך סוריה אל ארץ-ישראל נאלצו לחפש אפשרויות הגעה בנתיב הימי. על ניסיון אחד ממין זה ראה - מברק ארתור פישזון -"ג'וינט - (AJDC) איסטנבול, לג'וינט-פאריס - 12.10.45 . ארכיון הג'וינט, ירושלים - קופסה 416 . בתוך: פח"ה, 44 - 242 . 31 א' ; על ניסיון העפלה ימי, בסגנון עלייה ג' -(נוסח בן-גורין), שלא מומש בגין הלשנה, ראה בעדותו של - ריטוב גרשון - את"ה, 178.28 . מוכתר חניתה, פיין יוסף, ביקש לארגן קבוצה בת 50-60 יהודים שאמורים היו להעפיל בסירות מנמל ביירות לנמל חיפה תוך הסתייעות בהפגנות ובמאבק היישוב היהודי בחיפה.

עד לתחילת עבודתם הסדירה של חוליות הפלמ"ח, מן המשקים השונים שבגליל העליון, בסופה של שנת 1942 ובתחילת- 1943, היו מגיעים העולים עד סמוך לגבול ומשם, תוך שהם חשופים לפגעי הכוחות השונים ששמרו על הגבול ולתושבי הכפרים שביקשו לנצל עובדת היותם בלתי מאובטחים כדי לעשות רווחים קלים, היו הם נעים אל הישוב היהודי הקרוב, אליו הצביעו בפניהם, או כיוונו אותם, המבריחים.

במחציתה השניה של שנת 1942, נתקבלה החלטה כי בישובים היהודיים שבסמוך לגבול ימצא "נאמן" אשר יהיה נכון לקבל העולים, לטפל בהם, ליצור קשר אל המוסדות המתאימים ולתאם נהג ורכב שיובילם אל הארץ פנימה, למקום שיועד להם.[482]

חברי 'הגנה' ואנשי המוסד לעלייה ב' כדוד נמרי, גולומב נפתלי, אריה אברמובסקי, ליובקה יבזורין, גרישה שיינקמן ואחרים, החלו לומדים נושא אבטחת העולים. הוצאו הוראות ראשונות לביצועם של סיורים באזורי הגבול במטרה ללמוד צירי התנועה.

כאן עולה הרעיון לשלב את הפלמ"ח החונה במשקים, במתכונת הרגילה של עבודה-אימונים, בעבודת ההעפלה. בחמישה משקים נקבעות חוליות שתפקידן היה לצאת אל מעבר לגבול, לקבל את המעפילים ולהובילם אל ה"נאמנים".

בשלב זה מתמנה ליובקה יבזורין ל"קצין עלייה" בפלמ"ח.[483] בתיאום עם אנשי המוסד הוא עסק בארגונן של החוליות -(5-3 איש בכל אחת מהן), במסגרת מחלקות הפלמ"ח ששהו במשקים בצפון. הוא ביקר את חוליות המלווים כפעם בשבוע, פיקח על עבודתן וטיפל בנושא התשלום למשקים, שהרי עתה נגרעו ממצבת עובדיהם מספר אנשי פלמ"ח שנתנו מזמנם לפעילות הקשורה להעפלה ולא לעבודת המשק. כן עסק הוא בפעולות ארגון שונות הקשורות לתנאי הקבלה של המעפילים במשקים. למשל, דאג הוא כי לקראת חורף

---

[481] סלוצקי, "ספר תולדות ההגנה" -(ג'), שם. עמ' - 67 .

[482] ראה "דו"ח סיור" מתאריך - 30.10.42 . את"ה, 14/442 . ממנו עולה כי כבר אז נמצאו, ברוב הישובים באזור הצפון, אחראים, "נאמנים", לקבלת המעפילים.

[483] עדות - מוטוס -[קפלנסקי מרדכי]. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים - חוליית העפלה.

שנת 42/43, ימצאו מספיק אוהלים ומיטות להלנת המעפילים באיילת-השחר ובמשקים האחרים. לשם כך נסע הוא, באופן מיוחד, כדי להפגש עם רוקח בתל-אביב.[484]

בין יתר פעילויותיו, עסק יבזורין גם בנושא שחרור יהודים, שנתפסו ע"י השלטונות עוד בטרם יחלו במעבר הגבול ארצה. בתקופת האמצע של שנת 1943, היו יהודים רבים שבחרו בצירי הכניסה, השקטים יחסית, שמאזור חלקה הדרומי של רמת-הגולן. חלקם שנתפס הושם במעצר בנקודת המשמר שבפיק, בדר"כ, בזכות קשריו הטובים של מוכתאר עין-גב היהודית, היו הם משוחררים.[485]

בסוף שנת 1942, הוטל על פלוגה ו' של הפלמ"ח, שישבה בכפר-גלעדי ובאיילת-השחר, להיות עזר בהעברת המעפילים, אשר הובאו ע"י מבריחים עד לגבול, אל המשקים. לשם ביצוע המטלה, החל מפקדה, שמעון אבידן, לסייר עם אנשי פלוגתו, בשטח של עד 15-20 ק"מ מעבר לגבול. מפקד המחלקה בדפנה, דב צסיס, קיים לשם כך סדרת אימון בסיירות, ואפשר כי זה היה אחד מאימוני הסיירות ראשונים ב'הגנה', שנמשכה ארבעה ימים רצופים. הבסיס היה במבצר נמרוד שמעל הבניאס, ועיקרו התנהל בלילות, במטרה ללמוד צירי הכניסה המובילים מאזור החרמון ארצה.[486]

שבילי גישה אל ומרמת-הגולן, החלו נבדקים מגיזרת קורסי, בחלקה המזרחי של הכנרת, ובאזור בקעת החולה, הבניאס ואזור ח'יאם שבעמק עיון. כן בוצע מודיעין ביחס לתכיפות הסיורים של משמרות המשטרה, משמרות הצבא, סדר כוחותיהם, אמצעיהם וכו'.[487]

באותה שנה -(1942), הוטלה על שיינקמן גרישה, "אלישע", האחריות על תיאום הפעולה בין הכוחות העושים משני צידי הגבול. בתוקף תפקידו היה הוא מבקר את הפעילים בסוריה ובלבנון, מעביר הוראות ועוסק בנושאי הכספים.[488]

---

[484] תזכיר "אבנר" - 16.10.42 . את"ה, 14/442 .

[485] דו"ח "אבנר" -[יבזורין] - 25.5.43 . את"ה, 14/442 ; כן ראה הדו"ח מתאריך - 11.5.43 . את"ה, 14/12. בו מידע על פעילותם של מבריחי עולים, בעיקר מבריחים-יהודים, הפועלים באזור.

[486] עדות - אבידן שמעון. את"ה, 106.31 .

[487] דו"ח סיור. נשלח בתאריך 30.10.42 . את"ה, 14/442 .

[488] רבינוביץ, גלעדי, 1988, שם. עמ' - 22 .

החוליות, שהחלו פעילותן בסוף שנת 1942,[489] פעלו מחמישה משקים - אשדות-יעקב, עין-גב, איילת-השחר, כפר-גלעדי וחניתה.

הדיווחים הראשונים המועברים אל המוסד בענין פעילות החוליה עוסקים בבעיית הפיזור של הכוח, מיעוט האנשים בו וניוודו. בחודש מאי- 1943, הגיעו למספר משקים, בגיזרה רחבה, מעין-גב ועד לכפר-גלעדי כ- 90 מעפילים.[490] לטענת יבזורין, רוב הפעילות מתרכזת "מגיזרה אחת הצפונית-מזרחית" ועל כן חיוני כי יונפק, לשימוש היחידה, כלי-תחבורה הולם.[491] יתר על-כן, תנאי הפעילות מחייבים היו שינוי שיטת העבודה.

עם הזמן נתברר כי החוליות במשקים אינן מועסקות בתפקיד שלו יועדו, אלא בפרקי זמן קצרים. השליטה בהן היתה מוגבלת והעברת המידע אליהן - לקתה בחסר. אחר מספר חודשי פעילות, ועלייה הדרגתית במספרי המעפילים, עלתה בעיה נוספת, שבמסגרת החוליה הבודדת קשה היה, מבחינה ארגונית - (ותקציבית) לטפל בה - היה הכרח להסוות המעפילים כארצישראליים וותיקים כדי למנוע חקירה ובדיקה מיותרת בנקודות הביקורת. לשם כך ניתנו למעפילים תלבושות הולמות וציוד נלווה אחר כתרמילים וכו', אולם בגוד וציוד כזה חסרו עתה.[492]

סקירות המצב והאתרעות אינן מביאות, בשלב הזה, לשינוי בגישת ראשי המוסד ביחס להקצאת אמצעים מתאימים לאנשי החוליות. כותב יבזורין - "נעצרו 25 אנשים שכבר היו בטיפולנו ושעלו לנו כבר בחלק הוצאות. חוץ מעצם הצער - הרי במקרה שלא יחזיקו מעמד בחקירה - יסכנו לנו את כל הדרך. ויש לי הרגשה ברורה שלו היה לנו כלי תחבורה משלנו זה לא היה קורה. ואיני יודע עד מתי נתיחס בזלזול לחלק עבודה זה."[493] מעבר לבעיית הרכב קיימת היתה בעיה של שכון האנשים. חורף שנת 43/44 התקרב וקורת גג הולמת לא נמצאה עדיין.

---

[489] עדות - אבידן שמעון. את"ה, 106.31 .

[490] דו"ח "אבנר" - 12.7.43 . את"ה, 14/442 .

[491] דו"ח "אבנר": "דו"ח לחודש יוני 1943" - 8.7.43 . את"ה, 14/442 .

[492] דו"ח "אבנר" - 8.12.42 . את"ה, 14/442 .

[493] סקירת "אבנר" - 2.9.43 . את"ה, א'12+14/12 .

המעפילים קיבלו מזרנים שאותם הניחו, פשוט, על האדמה. צורת שמוש זו גרמה לבלאי מהיר. נעשה ניסיון לגבות מן המעפילים חלקם בהוצאות הכרוכות בהובלתם ובטיפול בהם, אך הגביה מהם היתה מזערית.[494]

במטרה להתגבר, או לצמצם בעיות אלו, רוכזו, ביוני- 1944, האנשים, והפעילות כולה, באיילת-השחר. פעילות העפלה מוגבלת בהיקפה נתקיימה באזור חניתה ועל כן הוחלט להשאיר בה חוליה מצומצמת - (3-1 איש).

היחידה, שעתה כמובן לא היתה חוליה, במובן הפשוט של המילה, אלא כוח המונה כ- 5 חוליות[495] שהיו כפופות לפלוגה ז' של הפלמ"ח, שבה רוכזו המחלקות המיוחדות של הפלמ"ח - המחלקה הערבית, מחלקת הטייס, מחלקת הסיירים, ולפני שפורקו, גם המחלקה הגרמנית והמחלקה הבולגרית.[496] הכפיפות לפלוגה ז' לא באה כמעט לידי ביטוי. 'החוליה' היתה זרוע מבצעית של המוסד לעלייה ב' וממנה קיבלה היא ההנחיות לפעולות שביצעה. המתאם היה גרישה שיינקמן, שישב לעיתים במשרד המוסד ב'סוללה-בונה' בחיפה.[497]

בתחילת פעולתה של היחידה היה זה ליובקה יבזורין שקישר בין מטה הפלמ"ח לבין דוד נמרי והמוסד. כדי לפתור בעיות מהותיות, יצרו, רוב מפקדי היחידה, קשר ישיר עם האחראים במוסד.[498]

אנשי היחידה באיילת-השחר, שמנו בתקופות השונות כ- 20-10 לוחמים,[499] התגוררו בתחילה במספר אוהלים 'במחנה הפלמ"ח' בצפון-מערב המשק. מאוחר יותר נבנו עבורם מספר חדרים. המעפילים שוכנו

---

[494] שם.

[495] ערמוני אורה/"בין גבולות בין הרים". בתוך: "קיבוץ" - (הדף הירוק - השומר-הצעיר) - 1.7.87 . בתוך: אי"ט, חט'-25 מ'/ מיכל- 6 / תיק- 10 . כ- 50 חברי פלמ"ח, במהלך כ- 3 שנים -(מחורף 43/44 ועד שנת 1946), שירתו ביחידה זו.

[496] גופר חיים/ "בלילות חשוכי כוכבים", משהב"ט, 1993 . עמ' - 61 .

[497] עדות - חבלין שלום. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים - חולית העפלה .

[498] עדות - חבלין. אי"ט, שם. חבלין היה מפקדה האחרון של היחידה.

[499] ביחידה שירתו גם נשים. מספרן היה קטן. תפקידן העיקרי היה בליווי המעפילים מן המשקים אל תוך הארץ פנימה. הן עסקו גם בנושא הרישומים, חיפוש בבגדיהן של הנשים שמיאנו, בדר"כ, להפרד מחפצים שהיו עלולים, במקרה של תפיסה, להחשידן כמעפילות. כן שימשו הנשים בתפקיד אלחוטאיות. על כך ראה עדותן של: בן-ארי -(שמאלי) עמליה. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים-חולית העפלה ; חימוביץ -(ספקטורובסקי) אלישבע. שם ; גינת יהודית. שם.

בלול או בעליית הגג של הרפת.[500] בהמשך, משכמות האנשים המגיעים היתה גדולה, ולקראת חורף- 44/45, אישר דוד נמרי קניית מרצפות לאוהלים שנבנו עבורם בפרדס הסמוך למשק. ע"פ הוראתו, את עבודת הריצוף עשו אנשי החוליה.[501]

כאמור, היה זה אריה-(ליבלה) אברמובסקי, "יחיאל", שעסק, מסופה של שנת 1943, בארגון עבודת החוליות ובהכנות לקראת ריכוזן באיילת-השחר.

מפקדיה של 'החוליה' היו - צסיס דוב - (חורף 43/44), מוטוס -(קפלנסקי מרדכי. פיקד עליה מאפריל- 1944 עד יוני- 1945), ברמן רחביה - (כ- 5 חודשים. גלעד אשר-(אושרק'ה), כממלא מקום), חבלין שלום - (מנובמבר - 1945 עד מרץ- 1946, בערך).

תיאום המפגשים עם שיירות המעפילים בוצעו, בשלב הראשון, עד סוף שנת 1945, באמצעות אנשי החברות הארצישראליות והחיילים הארצישראליים. לנקודות המפגש ניתנו שמות קוד[502] והחוליה -(כ- 3 איש) היתה יוצאת לפגוש קבוצת המעפילים. היו נקבעים סימנים מוסכמים - בדר"כ, סימון אבנים מיוחד בצד הדרך, או, ניצנוצי אורות בפנסי הרכב שהובילו המעפילים, או, קולות צרצרים שהופקו ממכשיר יד קטן שהיה מקובל בצבאות בנות-הברית.[503]

סידור זה של תיאום המפגשים, בעזרת מקשרים, לא היה נוח ובעיקר בלתי יעיל. רק בסוף שנת 1945, באמצעות שתי רשתות הרדיו, זו של המוסד לעלייה ב' - רשת "גדעון" - וזו שבמשקים, שהיתה קשורה אל ה'הגנה' - רשת "אבינועם", נתאפשר תיאום דו-יומי של פעולות ההעפלה.

רבקה כשדן-(קשטן) שליחה ואלחוטאית מטעם המוסד בביירות, היתה יוצרת הקשר אל תחנת האלחוט המרכזית של ה'הגנה' והפלמ"ח בתל-אביב. בצהריים היתה מועברת ידיעה, מוצפנת, על מועד יציאתה המתוכנן

---

[500] שם ; עדות - חבלין שלום. את"ה, 22.2 ; עדות - ספיר משה. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים - חולית-העפלה.

[501] לפבלו - איילת-השחר, מאת "חפשי" -[נמרי] - 9.11.44 . את"ה, 14/442 .

[502] מדצמבר- 1945, ע"פ סיכום בין חבלין, עקיבא והמוסד, הוחלט כי הנתיבים יזוהו באותיות בלבד. על כך ראה: עדות - חבלין, אי"ט, שם.

[503] עדקי, שם. עמ' - 147.

של קבוצת מעפילים ומקום מפגשה עם אנשי החוליה, ולמחרת, בשעה שש בבוקר, היתה היא מקבלת מידע אודות פעילות הלילה הקודם.[504]

באיילת-השחר נמצאות היו שתי תחנות אלחוט. האחת של רשת הפלמ"ח -("תמר") זרכו יצרו האלחוטאיות קשר ישיר אל מפקדת הפלמ"ח במזרע, והשניה, של רשת ה'הגנה' הארצית. ברשת "תמר" היו מתקבלות הידיעות הקשורות לעבודת ההעפלה המתוכננת, פרטים ביחס לישובים או המוסדות אשר אליהם יש לשלוח את המעפילים שהגיעו לאיילת-השחר, ומהן דווח, למטה הפלמ"ח, אודות שיירות המעפילים שהגיעו ארצה.[505]

נוסח ההודעה השגרתי היה כזלקמן: "המשלוח יגיע הערב לנקודה שש -[נקודת מפגש בקו הגבול]- החוליה צריכה להיות במקום משעה שמונה בערב עד אחת אחר-חצות"[506]

מסלול התשדורות הרגיל היה כזלקמן: "רותי"-(ביירות) - "ארצי"-(מרכז המוסד בת"א) - "חפשי"-(המוסד, חיפה) - "אבנר"/ "עזרא"-(מפקדי 'החוליה').

בדר"כ, כאשר קבוצת מעפילים הגיעה בשלום ליעדה, היה מועבר, באמצעות הקשר האלחוטי, מברק בנוסח זה - "המשלוח הגיע בסדר להררי -[כפר-גלעדי]- פרטים יבואו".[507]

או בנוסח - "אמש הגיעו ששה פועלים -[מעפילים]- עם הסיסמא פיליפ -[עבדאללה מוחמד סעיד. מבריח מעפילים]- הכל בסדר".[508]

מברקים אופייניים אחרים היו אלה הקשורים להסדרת נושא חבירת הכוחות. לדוגמא:

"1. 3 אבנים בצד השמאלי של הכביש 5 מטר מאבן לאבן.
2. פעמים כבוי אורות המכונית.
3. שעה פגישה לא יאוחר משעה 2100.
4. הודעה מוקדמת של יום."[509]

---

[504] כשדן, 1996, שם. עמ' - 87, 92 .

[505] ראה עדותן של: בן-ארי, שם ; חיימוביץ, שם.

[506] ל"ארצי" -[המוסד לעלייה ב'], מ"בן-נון" -[רבינוביץ-בהר"ב יהושוע. מרכז ההעפלה בסוריה ובלבנון] - 25.12.45 . את"ה, 14/13 .

[507] ל"מיכאל" -[אביגור-המוסד, ת"א], מ"אלישע" -[שיינקמן גרישה - כפר-גלעדי] - 22.12.45 . את"ה, 14/13.

[508] ל"בן-נון", מ"עזרא" -[חבלין שלום. ממפקדי 'החוליה'] - 27.12.45 . את"ה, 14/13 . הסיסמא "פיליפ" נועדה, בין היתר, לצורך אישור כי העבודה בוצעה כהלכה ואפשר להעביר התשלום למבריח הנ"ל.

[509] אל "בן-נון", מאת "אלישע" - 20.2.46 . את"ה, 14/14 .

מיד לאחר האימות נמסרו המעפילים לידי אנשי החוליה שהעבירו אותם לאחד הקיבוצים הקרובים. גודלה של קבוצת המעפילים לא היה קבוע. עיתים היתה זו קבוצה קטנה בת 4-5 איש ולעיתים הגיע מספרם לכדי 40 ואף יותר. במשק המקבל, שדווח מראש על ההגעה, הוכנו למעפילים אוהלים או מקום שהייה לצורך התארגנות אחר ההליכה, ובשעות הבוקר המוקדמות, הוסעו האנשים באחד מאוטובוסי "שרות החולה" שעבדו בקו מזן או ממטולה עד לאיילת השחר.

על המלווים והמעפילים היה לעקוף שני מכשולים עיקריים - נקודת המשטרה וביקורת הדרכים שהיתה בחלסה -(קרית-שמונה), ואחר כך, בהמשך הכביש דרומה, בנקודת הביקורת שהיתה בצומת נבי-יושע - (מצודת-כח), שם פנתה גדר התייל של "גדר הצפון" כלפי מערב.

כדי להתגבר על מכשולים אלה ולהבטיח תנועה חופשית עד לאיילת-השחר, ננקטו מספר אמצעים.[510]

בשלבה הראשון של פעילות החוליות, לא היה נערך רישום מסודר של שמות המעפילים. בהמשך, החלו רושמים פרטים חיוניים - שם, גיל, מקום מוצא, פרטי קרובים, וכו'. כן נלקחו מהם פריטים שהיו עלולים להסגירם במקרה של תפיסה בידי השלטונות.

מאיילת השחר, שם שהו המעפילים, בדר"כ, כיממה, היו הם מועברים אל פנים הארץ. המרחק בין איילת-השחר לראש-פינה, אליה היו מובאים המעפילים לשם העברתם אל הארץ פנימה, הוא כ- 4 ק"מ. דרך זו היו עושים, בדר"כ, בלילה השני להגעה ארצה. התנועה בהסתר, היתה נמשכת כשעתיים, כאשר אנשי הפלמ"ח, מלפנים ובמאסף, היו מלווים את המעפילים.[511] במבואות ראש-פינה היתה הקבוצה פוגשת בנוטרי המושבה ובאם היה הכל כשורה, העולים היו מובאים אל מחסן הטבק או בית-העם, להמתנה עד הגעת האוטובוס של אג"ד מצפת או זה של 'שרות החולה'.[512]

---

[510] בהתאם לבקשתו של אברמובסקי לייבל, פתחה בה, יחידה של הפלמ"ח מפלוגה ו' שמדריכה היה יחיעם וייץ, פירצה שדרכה יכלו המעפילים לעבור בכל עת שהיתה בנקודת ביקורת זו תכונה מיוחדת או היה חשש לתקלה כלשהיא. על כך ראה: עדות - אברמובסקי ליבל. את"ה, 2.14 ; נאור מרדכי/ "ההעפלה מגבול הצפון". בתוך: "עידן" -(16), תשנ"ב. עמ' - 149 ; עדות - חפר חיים. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים - חולית העפלה.

[511] עדות - גור יובל. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים-חולית העפלה.

[512] עדות - חבלין. אי"ט, שם ; עדות - חפר. שם ; פעולתם של הנהגים ותושייתם בהעברת המעפילים מתוארת בעדותם של - מוטוס, שם ; בן-ארי, שם.

העולים הוסעו למשקים שונים - יגור, שער-העמקים, עין-המפרץ, אלונים, או, לחיפה, שם הם סודרו לקליטה במקומות שונים שאורגנו עבורם, אם במשקים או בבתי העולים השונים, במיוחד זה של 'סנט לוקס' -(באזור מפגש הרחובות - שד' הציונות-הגפן שבחיפה) וזה של 'שער העליה'.

ההוראות להעברה היו מגיעות, כאמור, מן המוסד באמצעות הקשר ולעיתים באופן ישיר מן המשקים אל מפקד 'החוליה'.[513] נוסח ההודעה, השגרתי למדי, בעניין זה, היה כדלקמן:

"הערב יוצאת השיירה מיעקבי -[איילת-השחר]- לעין-זיתים ברגל ומחר בבקר תמשיך דרך עכו לחיפה. הודיעני מיד לאיזה משק להכניס את הפועלים -[מעפילים]".[514]

והיה ובגיזרה זו היו נתפסים מעפילים, הם היו מובאים למעצר בכלא בצפת. לעזרתם היה מגיע הרב יצחק משה זילבר, בעל חנות קטנה ברובע-היהודי בצפת. בהיווודע לו דבר תפיסת מעפילים, היה מתייצב במשטרת צפת, חותם על ערבות כספית ומביא בכך לשיחרורם.[515] לעיתים, בהתערבותו של אלברשטט יונה, שקיבל לידיו, בשנת 1944, הפיקוד על העיר מטעם ה'הגנה' והיה מפקד הנוטרים בה, הצליח הוא בזכות קשריו עם אנשי הבולשת הבריטית, להעביר המעפילים לאחריות הנוטרים. המעפילים אוכסנו בבית-הספר של 'אליאנס' כאשר ועד הקהילה דאג לצרכיהם, עד להופעתו של הרב זילבר שהיה משחררם בערבות.[516]

בחניתה פעלה חוליה בת 3-1 איש.[517] גם באזור הגבול הצפוני-מערבי נערכו סיורי הכנה, נלמדו צירי גישה ביום ובלילה, ונתחקתה פעילות הז'נדרמריה הלבנונית, עד סמוך לצור ובחלקים שמדרום

---

[513] עדות - מוטוס, שם.

[514] ל"אלישע", מ"עזרא" - 13.2.46 . את"ה, 14/14 .

[515] תדהר, שם -(כרך חמישי). עמ' - 2227-2229 ; עדות- חבלין, שם ; רהט מנחם/ "החוב של ר' איציק לממשלה הבריטית". בתוך: "מעריב" - 14.8.64 . שם נכתב כי האיש "חייב לממשלת בריטניה הגדולה שניים וחצי מיליון לירות שטרלינג" ; עדות - חבלין. שם ; על הרב ונהג אג"ד צפת - יוסף כהן, שהיו עושים יחד, לא אחת, לשחרור יהודים ולהובלתם על פני המשמרות הבריטים, ראה אצל - נאור, שם. עמ' - 151 ; עדות - אברמובסקי, שם.

[516] עדות - אלברשטט-(תרשיש) יונה. את"ה, 188.38 .

[517] עדות - עמרני סעדיה ובן סעדיה יוסף. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חים - חולית העפלה ; ע"פ הדיווחים השונים, הבלתי סדירים למדי, הנוגעים להעפלה מחניתה, עולה כי אל חניתה הגיעו כ- 150 מעפילים. ראה: את"ה, 14/442; 14/14; 14/12 . נראה כי עצמאותה של החוליה, כפי שבאה לידי ביטוי ביכולתה לתפקד ללא הזדקקות לשירותי 'מפקדת 'החוליה'' באיילת-השחר, נגעה אף לסדירות דיווחיה ביחס למספרי המעפילים

לגבול, בתחומי ארץ-ישראל, כדי שאפשר יהא לעקוף בבטחה הביקורות ומחנות הצבא הבריטיים שהיו רבים למדי באזור זה.[518]

המעפילים היו מובאים, לרוב ע"י מבריחים מעלמה א-שעב הסמוכה, עד לגדר המשק בחניתה או באילון ומועברים אל אמנון ינאי, מוכתאר חניתה באותם הימים, או לידי אנשי החוליה. אנשיה היו מטפלים במעפילים בהתאם להנחיות ולכללים - החלפת בגדים, החלפת תעודות -(בעזרת קשריו של מוכתאר חניתה עם קצין המחוז הבריטי, שישב בנהריה -(יהודין), היו מוצאות למעפילים תעודות זהות), וסילוק חפצים וציוד שהיה בהם סיכון הסגרה, היו הם, כעבור כיומיים-שלושה, מועברים לנהריה ומשם לחיפה באוטובוסים של חברת "קו 14" שנהגיה היו מקרית-חיים ומחיפה.

מכיוון שמספר המעפילים שהגיעו דרך חניתה לא היה רב -(כ- 200)[519] הוקמו עבורם אך אוהלים, מפקד 'החוליה', צסיס, הגיש, בעיצומו של חורף שנת 43/44, הצעה לבניית בית לקליטה ראשונית של המעפילים בחניתה - "ההכרח לבנות חדר מחמרים מוצקים נובע מתוך אי אפשרות להשתמש בחניתה באוהלים ויהיו אפילו חדשים וחזקים, מסיבות הרוחות החזקים באופן מיוחד הנושבים במקום והקורעים את האוהלים, העולים בכסף לא מעט. בפרט כשיש סיכויים שעוד הרבה זמן נהיה זקוקים בחניתה לשכון משלנו".[520] הכוונה היתה לבנות חדר קליטה שבו יוכלו להיות משוכנים 9-8 מעפילים. ה'מוסדות' לא אשרו ההצעה. הצעה אחרת, הקשורה לפעילות ההעפלה, הועלתה ע"י עוזי נרקיס. על פי הצעה זו, המעפילים, המגיעים באניות, יורדו בחוף שבין צור לראש-הנקרה וממנו יובלו רגלית אל חניתה. טענתו של יגאל אלון, שבפניו הועלתה התוכנית הנ"ל, היתה כי -"הבריטים יתפסו גם שם והערבים לא ידידותיים..."[521]

העוברים דרכה.

[518] עדות - נרקיס עוזי. אי"ט -(אוסף מכון גלילי), מיכל: גופר חיים - חולית העפלה.

[519] גופר, שם. עמ' - 90 . גופר מציין מספר זה בהסתמכו על עדותם הנ"ל של שני אנשי 'החוליה', עמרני ובן סעדיה, שפעלו בחניתה.

[520] מפרט "אבנר" -[צסיס דב, מפקד 'החוליה'] - "בנין בחניתה - הצעה" - 7.11.43 . את"ה, 14/442 .

[521] עדות - נרקיס, שם.

3. עליית הנוער

מכשיר נוסף, שהיה בידיה של ההסתדרות הציונית , מפעל עליית הנוער, כמעט ולא נוצל, בשלבים אלה של שנות המלחמה הראשונות, לצורך עלייה וטיפול בילדים ונוער מסוריה ולבנון.

המפעל, נהגה וניזום לראשונה ע"י רחה פרייאר, בשנת 1932. הקבוצה הראשונה של נוער יהודי, במסגרת זו, עלתה בפברואר- 1934. הנוער נקלט במשקים ותיקים ובמוסדות פנימייתיים שונים. מספרם של הבאים ארצה במסגרת זו, עלה לאחר שנת 1938, משעה שמגבלות 'הספר הלבן' של מקדונאלד הצרו עלייתם של 'עובדים' וגרמו לכך כי אנשי ההנהגה הציונית יחלו בטיפול בשכבת עולים צעירה זו כעתודה חלוצית-התיישבותית.[522]

הנרייטה סאלד, חברת ההנהלה הציונית משנת 1927, שהחלה מארגנת המפעל החל משנת 1933 ועסקה בכך עד יום מותה - בשנת 1945, הסתייגה מהרחבה נחפזת ובלתי מבוקרת של המפעל, הן מן הבחינה המספרית והן מן הבחינה של ארצות המוצא מהן מגיעים הנערים, ולכן עמדה על כך כי מפעל עליית הנוער יטפל אך בנוער יהודי מגרמניה. נמצאו עוררים על גישתה זו, ועל כן הורחב הטיפול גם לנוער מארצות נוספות באירופה. הוצאות החזקת הילדים במסגרות השונות בארץ, נפלה בעיקר על הוריהם של הילדים. אפילו בשלביה הראשונים של מלה"ע השניה, עדיין גרסו כי ניתן להעלות במסגרת זו נוער מבורר - בני 14-12, בריאים, ובעי סידור תקציבי. רק אחר הידיעות על דבר התרחשותה של שואה ובואם של "ילדי טהראן" החלה משתנה הגישה, מבררנית, לגישה של 'הצלה'.[523]

בגין המלחמה החלה יריזה משמעותית במספרם של הילדים העולים ארצה במסגרת עליית הנוער. במוסדות 'עליית הנוער' בארץ נתפנו מקומות רבים שאפשר היה לנצלם עבור ילדי סוריה ולבנון. הנרייטה סאלד, עקבית בהתנגדותה להחלת הטפול בילדים ובנוער שלא מארצות אירופה, סירבה תחילה לקחת

---

[522] גלבר, "התגבשות היישוב...", שם. עמ' 34-40 .

[523] שם ; כן על התפתחותה של 'עליית הנוער' פעילותה ועקרונותיה ראה: גלבר יואב/ "עליית הנוער - 1932-1939". בתוך: "הציונות" -(מאסף י"ב), 1987 .

תחת חסות מוסדותיה ילדים מסוריה ומלבנון. רק לאחר שנפגשה, פנים אל פנים, עם ילדים מעפילים מסוריה, אשר הגיעו, בערך במאי - 1941,[524] בכוחות עצמם אל קבוץ אפיקים, נענתה היא לקריאתו-יוזמתו של מנחם לוזיה מאפיקים, וניאותה לשתף פעולה בקליטתם בארץ.[525] ביקורה של ינאית רחל בסוריה ובלבנון בשנת 1943, הניב מציידה של סאלד 50 רשיונות עלייה בעבור בנות יהודיות מסוריה שהחלו בארץ בהכשרה לחקלאות.[526]

ברור שמעורבותה הזעירה של 'עליית הנוער' בהכשרת ילדים ונוער מקהילות סוריה ולבנון היתה לצנינים בקרב המקורבים והמעורבים בטיפול בהם. אילנאה, השליח בסוריה, שהשתלם, הן בקורס הראשון לשליחים -(במקוה-ישראל), ולאחר מכן אף בקורס מטעם הסוכנות, העביר מדמשק, בנובמבר- 1942, תזכיר אל הנהלת הלשכה לעליית הנוער בירושלים ובו העלה בקשה למעורבותה של עליית הנוער בעשייה החינוכית ובמפעל ההבאה של הילדים והנוער היהודי בסוריה - "ובימים אלה כאשר אץ-ישראל נותקה מקבוצים יהודיים צפופים מתייצבת במלא חריפותה שאלת המשך המפעל [של עליית הנוער]. ועלינו להפנות את מבטנו לאותם הקיבוצים היהודיים היושבים ממש על ידינו ואשר מונים עשרות אלפים

אנשים...וכאן בארצות הסמוכות נמצאים לפנינו מקורות אדם אשר נוכל לדלות משמה לצורכי הארץ. כמובן מהרבה בחינות אין אנו רוצים לרוקן את הארצות האלה מהיהודים...". מתיאור "המצאי" שבקהילות, שחלקו, ע"פ הגדרת אילנאה, חיוני להתפתחות היישוב, עובר הוא לתיאור מצבם של היהודים בקרבם הוא מצוי מזה חודשים מספר - זו "יהדות מושפלת, חסרת כבוד עצמי, נתונה להשפעת המזרח, אשר קלט לתוכו את כל הסורוגט [תחליף קלוקל] של התרבות האירופית. יהדות הרחוקה למושגי עבודה בהרבה מקרים מתיחסת בבוז לעבודה גופנית, השפעת הרחוב האנטי-חינוכית, חיה חיי דוחק ועוני. ילדים בני 10-12 מוצאים מבתי-ספר ונשלחים לעבודה בשכר 50 גרוש לחודש וילדות בנות 15 הולכות לעבוד בחנויות של ערבים עם כל המסקנות הנובעות מזה." ומכאן - "לאור המצב הזה יש

---

[524] לוזיה מנחם/ "פרקי העפלה מסוריה". בתוך: "ניב הקבוצה" -(כרך י"ג, חוברת ג'-ד'), אוקטובר- 1964. עמ' - 614.

[525] כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 94 .

[526] ינאית, שם. עמ' - 11 ; חילופי תזכירים - הוועד הלאומי, י' בן-צבי אל מחלקת העלייה של הסוכנות, בענין 50 רשיונות העליה המובטחים לרחל, וכן תזכיר לשכת עליית הנוער- סולד, אל מועצת הפועלות בהסתדרות הכללית, בדבר אירגונן של שלושת קבוצות הבנות - מביירות, דמשק וחלב. אצ"מ, S6-3380 ; רשימת 46 הבנות שעלו ביזמת ינאית בדצמבר- 1943 ובינואר- 1944 ראה אצל-רובינשטיין, שם. עמ'-190.

לחשוב ולמצוא פתרונות כיצד נוכל לעקור את הילדים והנוער מתוך האוירה המנוונת נוון גופני ונפשי ולנטוע אותם בקרקע אחר אשר בעתיד יצמיח לנו אנשים בריאים מוכשרים לתפקידי העתיד העומדים בפניהם. לזה יש רק פתרון אחד להעביר אותם באופן מאורגן בהיותם בגיל צעיר לארץ-ישראל." בקשתו של אילנאה היא - "באם הנהלת המפעל לעליית הנוער תמצא לאפשר ולרצוי בשבילה לטפל בענין זה, הרי אין לאבד זמן. הדברים הכתובים כאן הם פרי הערכה אישית שלי, אשר באה מתוך הסתכלות בלתי אמצעית ועבודה בתוך הנוער היהודי בדמשק. בבירות המצב במידה ידועה שונה, בחלב, כפי הנראה, אותו המצב אשר בדמשק ואולי עוד יותר גרוע. מקווה אני שההנהלה תדון בענין האלה ותקבע את מסקנותיה."[527]

במקביל לתזכיר זה, הוא שולח דו"ח אל מחלקת הארגון של ההנהלה הציונית ומציע כי חבר הנהלת הסוכנות יבקר בסוריה לשם קיים בה פעולת הסברה ואירגון.[528] בכך ביקש, כנראה, להפעיל מידה מסויימת של לחץ על הגבי סאלד, ראש הלשכה לעלייית הנוער.

פנייה נוספת אל הלשכה מאת א' דובקין, ראש מחלקת העלייה בסוכנות, לא מצליחה לשנות גישת הלשכה לסוגיית ילדי סוריה.[529] ילדים מסוריה הנמצאים כבר בארץ וזקוקים לטיפול מסגרתי, אין הלשכה מפנה אליהם עזרה נדרשת, ודוחה פניות אליה בנושא זה.[530]

הלחץ המופעל על עליית הנוער, לקבלת נוער יהודי מסוריה ולבנון, הולך וגובר ככל שעבודת השליחים צוברת הישגים.

במחצית שנת 1944 מבצע השליח בחלב, כהן יונה, להביא להפעלת לחץ על אנשי 'עליית הנוער' באמצעות משה שפירא, איש מחלקת העליה בסוכנות ומשה קרונה, הנושא תפקיד במחלקת הנוער של הסוכנות,

---

[527] תזכיר י' [ישראל] אילנאה אל הנהלת הלשכה לעלית הנוער, ירושליים - 10 בנובמבר 1942 . אי"ט, 25 ע'/ מיכל- 7 / תיק- 9 ; אצ"מ, S75-4673 ; את"ה, א' 14/12+ .

[528] תזכיר אל מחלקת הארגון של ההנהלה הציונית מאת ישראל אילנאה - 10.11.42 . את"ה, א' 14/12+ .

[529] תזכיר א' דובקין, אל הנס בייט, ירושליים - 24.11.42 . אצ"מ - S6-3380 ; מכתב הוועד המרכזי של "המפעל להכשרת ילדי א"י", אל אליעזר קפלן - הנהלת הסוכנות היהודית, ירושליים - 7.3.43 . אצ"מ, S6-3380 .

[530] תזכיר לשכת העלייה בחיפה, א' דוסטרובסקי, אל מחלקת העלייה, ירושליים - 12.1.43. אצ"מ,S6-3380.

שניהם אנשי 'המזרחי'. הוא מפנה אליהם בקשה להעברה מיידית של קבוצות נוער המוכנות לעליה וזקוקות לכן לטיפול במסגרת 'עליית הנוער'.[531]

כהן פונה, בעת שהותו בארץ, אל הנס בייט, ראש המחלקה לעליית הנוער בארץ ונפגש עמו לדיון בענין זה. מששב השליח לחלב, קיבל, כעבור זמן מה, באמצעות פועלי 'סולל-בונה', פתק ובו הנחייה - "לעכב לפי שעה עלייתם של ילדים מחלב." משחזר השליח כהן תחושותיו כלפי הנחיה זו -"ההתלבטות היתה קשה. כיצד אוכל לעכב, ולו רק ליום אחד, העלאתם של ילדים מגלות זו לארץ-ישראל? מי יודע מה ילד יום. הרי תפקידי הוא לסייע בעלייה, ולא לדאוג לדרך קליטתם של העולים שם, בארץ. לא, לא אעכב עליה, ואשר לקליטתם בארץ, ידאגו בארץ."[532]

אליהו כהן שליח 'החלוץ' בדמשק, מתריע - "אין אפשרות לפעול תמיד לפי החלטות מסוימות בארץ בקשר לעליית נערים וילדים. ואנו כאן עומדים בפני לחץ של מציאות המכריחה אותנו להעביר אליכם ילדים ונערים עוד לפני שאקבל אשור והחלטה בא"י."[533]

השליחים השונים ואף מפקדה של 'החוליה'[534] בתקופת השנים 1944-1945, נפגשו באופן מיוחד עם אנשי 'עליית הנוער' כדי ללחוץ עליהם בדבר קבלת נוער מסוריה ולבנון. יאני אבידוב, שריכז ההעפלה מסוריה ולבנון מסוף שנת 1944[535] ועד סוף - 1945, פנה לא אחת אל המוסד לעלייה ב' בהצעה להעלאת ילדים במספרים גדולים. המשקים הססו לקבל ילדים קטנים, ביחוד כשלא קיבלו לכך תקציב לכיסוי הוצאות החזקתם. שאול אביגור יעץ לאבידוב, שהגיע ארצה במיוחד לשם כך, לפנות אל 'עליית הנוער'. יחד עמו במסע השכנוע היה מנחם לוזיה, חבר אפיקים. שניהם נפגשו עם הנס בייט שהיה אז ראש 'עליית הנוער', ולאחר ויכוחים רבים אישר הלה כניסתם של 40 ילדים בלבד, בתנאי שאחז המשקים יסכים לקבלם.

---

[531] "יכין" [כהן יונה] - חלב, אל משה שפירא- ירושלייים - ז' אייר תש"ד. את"ה, א' 14/12+12 .

[532] כהן יונה, 1987, שם. עמ' - 91.

[533] אליהו כ' [כהן] - דמשק, אל צימרמן [איש המוסד לעליה ב', בית 'סולל-בונה', חיפה]. [אין ציון תאריך. קרוב לוודאי בין השנים, 1943-1944] . את"ה, א' 14/12+12 .

[534] יחידה של אנשי פלמ"ח, שישבה בעיקר בצפון-מזרח הגליל העליון. תפקידה היה לעבור הגבול שבין ארץ-ישראל לסוריה וללבנון, ולהביא המעפילים אלי הארץ פנימה. על הקמתה וקורותיה של 'החוליה', להלן.

[535] אבידוב יצא לסוריה בתאריך 20.11.44 . ראה: מברק מתאריך [44].20.11 . את"ה, 14/12 .

ניסיונות אבידוב למצוא משק כזה לא צלחו בידו. מושבו של אבידוב, נהלל, ניאות לקבל ילדים מסוריה ולהעבירם לטיפול בבתי החברים במושב.[536]

אבידוב, שחזר בינתיים לסוריה, נתקל בבעיה של שכנוע ההורים לשלוח ילדיהם אל הארץ. אף פנייתו אל רבה של חלב ואל ראשי הקהילה במקום לא הועילה. הוא נקט בצעד בלתי שגרתי - הוא אסף קבוצת יהודים והבטיחם כי יקבלו לירה אחת תמורת כל ילד אשר הוריו ישוכנעו למסרם לשליחי ההעפלה. ואכן, מסע השכנוע נשא פרי. 40 מילדי חלב רוכזו לכלל קבוצת העפלה שעברה ארצה אל משקי החברים בנהלל.[537]

מוטוס -(קפלנסקי מרדכי), מפקדה של 'החוליה' בתקופה שבין אפריל- 1944 ליוני- 1945, החל לקלוט ילדים ונוער במספרים ההולכים וגדלים. הוא נדרש להמתין, ולא להעביר הילדים אל תוך הארץ פנימה. תגובתו לדרישה זו, ע"פ עדותו, היתה חד-משמעית - "אנחנו לא יכולים לעכב אותם, עד שמישהוא יחליט מה לעשות איתם." הוא נפגש בצפת עם הוס בייט ובשיחה -"קצת אפשר להגיד לא נעימה, מכיוון שהוא, לא פחות ולא יותר רצה שאנחנו נאט את הקצב של העליה הזאת, מכיוון שאין לו כסף. אז אני אומר לו - מה זאת אומרת אין כסף, אבל אין לכם שום עליה אחרת, אז מה הבעיה מבחינת הכסף או משהו כזה? אז הוא אומר - נכון שיש סכום כסף אבל אנחנו שומרים את זה בשביל עליה שצריכה להגיע מאירופה. אז אמרתי לו - מצטער מאוד, זה לא יעזור לכם, אנחנו לא נאיט את הקצב אלא להפך אנחנו נגדיל, וכמה שנוכל אנחנו נעסוק בזה, ולכם יש ברירה - או שהם ילכו למכור שרוכי נעליים או שאתם תחנכו אותם."[538]

---

[536] אבידוב, שם. עמ' - 23 .

[537] שם. עמ' 24 ; וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 104. שלמה קוסטיקה שהחליף בחלב את השליח ענתבי חיים -(ביוני- 1945), מספר כי עבד במקום עם מספר פעילים יהודיים - דיבו חוסני, משה כפיף, דוד מנג'ד, עזרא ששו וזכי מלח, ובעזרתם שודלו הורים לשלוח ילדיהם ארצה. לפעילים הובטחה לירה סורית אחת על כל יהודי, ילד או מבוגר, שיצליחו לשכנעו לעלות ארצה - "דרשתי מאנשי לפעול ביתר מרץ. הם עברו ערב-ערב מבית אל בית, עד חצות הליל ושידלו [ההדגשה שלי. א"כ] יהודים לעלות."

[538] עדות - מוטוס. אי"ט, אוסף מכון גלילי : מיכל- גופר חיים , חוליית העפלה. עמ' - 26-27 .

נראה כי השתתפותה של 'עליית הנוער' בתקציב החזקתם של הילדים בנהלל, היתה תמריץ לתנועה הקיבוצית -"ונתעוררה גם היא לפעולה."[539]

תנועת הילדים מסוריה הלכה ונתעצמה עד כי נוצרה בארץ, כאמור, בעיה של חוסר מקום לקליטתם. היה הכרח ביצירת מסגרת שתטפל בילדים אלו שהחלו ממלאים רחובות חיפה ומשקים שונים בגליל. מוסד מיוחד לקליטה ראשונית ולמיונם של הילדים, נפתח באלונים. הדבר פתר במידת מה מצוקת הקליטה, אך כדברי אבידוב - "ושוב לא נראו ילדים עזובים המחפשים מחסה בפינות רחוב חשוכות ובשערי משקים."[540]

אנשי המוסד והפעילים בשטח ההעפלה, אלה אשר היו במגע יום יומי עם יהודי הקהילות, ידעו המצב ונראה כי אף חשו והבינו את חרדתם, לא היו מוכנים לקבל העובדה כי אנשי הקליטה בארץ, ובמיוחד אנשי 'עליית הנוער', דורשים עכוב הבאתם של הילדים והנוער מסוריה ולבנון. הם נקטו בגישה הפוכה, רמת הפעילות דווקא עלתה, תוך התעלמות אף מבקשת-הוראת המוסד לעלייה ב' שהועברה אליהם חודשים מעטים לפני סיומה של מלחמת העולם - "ביחס להמשך, אנו רואים הכרח להפסיק את המשלוחים לפחות לימים מספר ועד הודעה חדשה מאתנו...באם תמשיכו לשלוח בלי הודעה שלנו, יכול להיווצר מצב של חוסר אפשרות בליעה או הקאה...עליך לחכות להודעה."[541]

עבודת ההעפלה אינה נפסקת, המערכת ממשיכה להזרים עולים, ובמיוחד ילדים, ארצה.[542] מבצע להעפלתם של יותר מאלף[543] ילדים מתקיים במרוצת שנת 1945 ובתחילת - 1946. המבצע, "עליית האלף",[544] כפי כינויו, נמשך למעשה עד לקריסתה של מערכת ההעפלה מסוריה.[545]

---

[539] אבידוב, שם. עמ' - 25 ; מכתב שאול אביגור, אל י' קורן - מזכיר ועד האירגונים והמושבים - 24.4.45 , ומכתבו של י' קורן, אל הלשכה לעליית הנוער - 26.4.45 . את"ה, 14/21 .

[540] אבידוב, שם.

[541] ל"נסין" [אבידוב], מח"ג [המוסד בארץ] - 3.4.45 . את"ה, 14/21 .

[542] על מבצעי הובלתם של הילדים ואירועים מיוחדים השזורים בהם, ראה אצל - אבידוב, שם. עמ' - 22-37 .

[543] אליהו כהן, היה שליח 'החלוץ' ועסק בהעפלה מדמשק. הוא חזר ארצה בסופה של שנת 1944, ואחר זמן, החל מטפל בקליטתם של הילדים מסוריה ומלבנון. ביקוריו ופעילותו במושבים ובקיבוצים, שבהם נקלטו הילדים תועדו

בחודש אוקטובר - 1945, אחר שהובאו ארצה רוב "ילדי האלף", מסכים, הנס בייט, בזיעבד, על כך כי המעשה היה נכון. דוד נמרי, איש המוסד בחיפה, מצטט מדברי בייט - "אני מבקש סליחה ממך. אני מודה ומתוודה שאנו שגינו ואתם צדקתם. אמרתם לנו שיגיעו זמנים שלא תוכלו להעביר, ובאמת צדקתם. ומה ששייך לענין החומר האנושי, כל חששותינו בענין זה נתבדו. החומר הוא מצוין. באם אפשר רק תמשיכו."[546]

ראוי, בהקשר זה, להעלות מעט מתחושותיו של ילד בן 11 שעשה דרכו, מדמשק ארצה, באחת מן השיירות הרבות ההן - "...אחד הנערים מתנועת "החלוץ הבוגר" עמד לפני. ידעתי שיומי הגדול הגיע. במשפטים קצרים הדריך הנער אותי...יצאתי את הבית ובמהירות הגעתי אל בית הקברות המוסלמי. כמתוכנן מראש הסתתרתי מאחורי אחת המצבות...עד כמה פחדתי, כל כך רציתי את אמא לידי...נשמע האות המוסכם...מכל הפינות רצו ילדים קטנים...המדריך ציווה עלינו להסתדר במהירות ופקד לעלות למשאית...היתה זאת משאית צבאית מכוסה בברזנט ללא חלונות...אם, חלילה, נתפס, אזי - לא רק אנחנו ניזרק לכלא וניענש עונשים כבדים, אלא כל בני משפחתינו ואף הקהילה כולה תימצא במצוקה...הקטנים שבנינו, בני השבע והשמונה, נאחזו בברכי הגדולים לבל יפלו...הגענו סמוך לקונייטרה...התחלנו לצעוד בדרך זרועה אבנים וסלעים...היה עלינו להקיף את הכפרים ואת כלביהם המשמיעים נביחות מאיימות...הגענו ליישוב היהודי דרדרה, ששכן בצדה המזרחי של ימת החולה...בשער היישוב קיבלה פנינו בחורה ונשק בידה. כדבר פלא היה זה לנו, כי מעולם לא ראינו אישה נושאת נשק...היה עלינו לעבור את החולה...בשקט הועלנו לסירה...זו הפעם הראשונה...איזה פחד! לחלוחית בעיני...בחתירה דוממת ושקטה עברנו את הימה עד אשר הגענו לחולתא...ישנו במתבן...תחנתנו הבאה היתה איילת השחר. אליה הגענו ברגל מחולתא. שם הוכנסנו שוב למתבן...לאחר שהות של יום אחד במקום ידענו שעלינו לעבור עוד נקודת גבול אחת, שהיתה בסמוך לראש-פינה...עם לילה יצאנו לדרך..."כולם לעצור" - ניתנה

בפנקסו, מן הרישומים עולה כי מספר הילדים-המעפילים 'בעליית האלף' הוא כ- 1300 . על כך ראה: וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 143. וכן, שם, הערה 49 בעמ' - 152 .

[544] נאור מרדכי/ "ההעפלה מגבול הצפון". בתוך: "עידן" -(16), תשנ"ב. עמ' - 148 .

[545] על דעיכתה של פעילות המוסד לעלייה ב' בסוריה ובלבנון, בהמשך חיבורנו זה.

[546] מכתב "חופשי" -[נמרי], אל "בן-יהודה" -[אביגור] - 24.10.45 . את"ה, א' 14/23 .

הוראה...הסתבר ששניים מן המדריכים שהובילונו נעלמו. חיכינו דקות מספר ומשלא חזרו המשכנו בדרכנו. לפתע נשמע קול דהרת סוסים, ואנו מצאנו עצמנו מוקפים בפרשים של חיל הספר הבריטי. "עצרו"! הדהדה הפקודה שוב. אך הפעם היא בוטאה במבטא זר... נתפסנו!...החיילים הבריטים האיצו בנו והביאונו למשטרת הר כנען...נדחסנו בחדר המעצר. משהאיר השחר נלקחנו לחצר. שם גילחו את ראשינו והלבישונו בבגדים מיוחדים. איימו להחזירנו לסוריה. אך בהשתדלותו של הרב יעקב זילבר מצפת ובסיועם של המוסדות הלאומיים שוחררנו לאחר כשבועיים ימים מן המעצר בערבותו של הרב, וקיבלנו סרטיפיקטים...עם השחרור פיזרונו במקומות שונים בארץ: בקיבוצים ובמושבים."[547]

---

[547] לביא -(לטי) יהושוע/ "עוד מעט רומזים האורות". בתוך: מלמד אורה, פלג חיה/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1955. עמ' 34-37 -.

פרק ז' - שלטון המאנדאט ומלחמתו בהעפלה מגבול הצפון.

1. שילוב כוחות

מדיניות המלחמה בהעפלה נקבעה באופן שוטף ע"י ועדה ממשלתית בין-משרדית מיוחדת שהיתה מורכבת מראשי ה"דסקים" של ארץ-ישראל ממשרדי המושבות והחוץ. לצדם ישבו נציגי האדמירלות, קהיליית המודיעין ויועצים משפטיים לתחומים הנדרשים.

הוועדה היתה מקבלת דיווחים מן השטח אודות ההתפתחות בתנועות ההעפלה ועל הבעיות שהיא יוצרת ולפניה היו מובאות הצעות שונות לפעולה כנגדה.

הוועדה היתה דנה בהצעות השונות, מגבשת המלצות ומביאה אותן להכרעת הקבינט או לוועדת השרים המיוחדת לעניני העליה הבלתי-חוקית.

ההחלטות שהתקבלו בלונדון היו בגדר מדיניות מחייבת, שאותה יש להעביר כהנחיות ברורות ומוגדרות לרשויות המבצעיות בשטח, קרי, ממשלת המאנדאט בארץ-ישראל וזרועות הבטחון הבריטיים השונים.[548]

מצב הלחימה בחזית האירופית, בשלב הראשון, של מלה"ע השניה, לא היה חמור עד כדי הבאה לשנוי מהותי בפריסת הכוחות הבריטיים במרחב הצפוני של ארץ-ישראל. אולם לאחר שנתבררה קומה של אפשרות תקיפה גרמנית מן הצפון, והחלו זורמות ידיעות על מעורבות נאצית במהלכים מדיניים ומלחמתיים במדינות הלבאנט, באה ההחלטה על כיבושן של סוריה ולבנון.

---

[548] בוגנר נחום/ "המלחמה נגד ההעפלה בשנים 1945-1948, בהשתקפות התיעוד הבריטי". בתוך: צרפתי לאה - (עורכת)/ "תרומת ההעפלה במאבק נגד הבריטים 1945-1947", חוברת י"א, יום עיון -(14.3.1990), יד-טבנקין, אפריל- 1991 . עמ' - 12-13 .

עמדנו על כך כי מימדי ההעפלה בתקופה זו של שנות המלחמה הראשונות, היו קטנים למדי, לא היתה בהם יד מארגנת ועל כן לא הקדישו לה הבריטים מאמצים מרובים, מעבר לאותה רמה של שמירה ופקוח כפי שהיו נהוגים בגבולות הצפון קודם לכן.

משחלפה סכנת הפלישה הגרמנית מן הצפון ומשהחלה להסתמן, די בבירור, מגמת הנצחון של בעלות-הברית על גרמניה הנאצית, נתפנו הבריטים במרחב שלטונם בארץ-ישראל למלחמתם הישנה-חדשה בהעפלה הבלתי-חוקית מסוריה ומלבנון.

הראשונים החשים בשינוי העצמה ובנכונות הבריטית המחודשת להלחם בכניסה הבלתי-חוקית ארצה, היו אלה שכנגדם כוונה לחימה זו, קרי, המעפילים, השליחים ואנשי 'החוליה' שעסקו בגניבת הגבול, בפועל.

מוטוס, שמאפריל- 1944 היה מפקד יחידת הפלמ"ח, 'החוליה', שישבה באיילת-השחר, מקבל נתונים רצופים מחבריו לעבודה ומאנשי משקים כי חיל-הספר העבר-ירדני החל מקים בסיסי פעולה באזורי חניתה, אילון, זן, זפנה וזרזרה -(ממזרח לימת החולה), ומגביר את סיוריו לאורך הגבולות.[549]

יאני אבידוב -(יעקב אוסטרובסקי) שריכז אז עבודת ההעפלה מסוריה ומלבנון ומידע אודות ההיערכות החדשה של הבריטים וכוונותיהם, הגיע אליו, כותב ארצה - "שותפינו האנגלים, אלה שהיו עסוקים עד עכשיו בציד הנאצים במזרח, נשארו בלי עבודה ומתחילים להקדיש את זמנם ומרצם לחיפושי יהודים והמצב נעשה מסובך יותר ויותר...לפי האינפורמציה שאני קיבלתי, מסתדרת הבולשת לאורך כל הגבולות, החל מעיראק וגמור בצמח וחניתה, כדי לשמור נגד העברת יהודים..."[550]

ב- 8 במאי- 1945, מסתיימת מלחמת העולם השניה. עמדנו על כך כי קשרי התנועה הלאומית הסורית וגורמים איסלאמיים, עם המופתי הירושלמי, ובחישתם של גורמים נאציים בדעת-הקהל בסוריה ובלבנון, הובילו להצהרות ולאיום, באוקטובר שנת 1945, כי אם לא תופסק העלייה היהודית לארץ-ישראל יחל גיהאד כנגד היהודים.

---

[549] דו"ח "אבנר" -[מוטוס-קפלנסקי מרדכי, מפקד 'החוליה'] לחודש נובמבר - 4.12.44 . את"ה, 14/442 .

המהומות בנובמבר- 1945 בחלב ובמקומות אחרים בסוריה, היוו המשך ישיר למעורבות התנועה הלאומית הסורית בסכסוך הארצישראלי. פן אחר של פעילות התנועה הלאומית הסורית היה זה המכוון כנגד שלטון המאנדאט הצרפתי. המהומות כנגדם, בעזוז בריטי,[551] הביאו לבסוף, בשנת 1946, לעצמאותה של סוריה.

סוריה, כחלק מן הליגה הערבית, שהוקמה בראשית שנת 1945, מצאה עצמה בקואליציה עם ערב הסעודית ומצריים. קואליציה זו תמכה, יותר ויותר, במופתי אל-חאג' אמין ובוועד הערבי העליון.[552]

פועל יוצא מאותה תמיכה הוא יצירתה של אוירה נגד-יהודית בסוריה ובלבנון. חלק מביטוייה של אווירה זו הוא הפיקוח ההדוק על תנועת היהודים בתחומי סוריה ויציאה קולנית, בעתונות וברדיו, כנגד ההעפלה היהודית.

מניעת תנועה חופשית מיהודים בסוריה, ובתקופות מסויימות גם בלבנון, נשתלבה במאמצים הבריטיים לחסל תופעת ההעפלה. ריבוי מספרן של שיירות המעפילים, בשנים 44-45, הגביר פעילות הבריטים בגבולות והגדיל מאמציהם באיתור פעילי ההעפלה בסוריה ובלבנון.

סוכנים ממרכז הבולשת הבריטית, "המחלקה לחקירת פשעים" -(C.I.D.), נשלחו לסוריה בכדי לגלות הפעילים ודרכי ההעפלה.

ללשכת שרות הידיעות -(ש"י) ולאביגור הועבר, כבר בתחילת שנת 1943, דו"ח שנתחבר ע"י ה-C.I.D. ביחס לעלייה בי.[553] עיון בדו"ח מגלה כי הבריטים ידעו והבינו הסיבות שהניעו היהודים מסוריה ולבנון להעפיל ארצה, ידעו מי הם הפעילים המרכזיים ובאילו אמצעים מתבצעת עבודת ההעפלה.

כותרת הדו"ח שיצא מאת 'מפקדת המחלקה לחקירת פשעים-משטרת פלשתינה-א"י' בירושלים, היתה - "עלייה בלתי-חוקית דרך גבולות הצפון והמזרח".[554] הסיבות להעפלה, אליבא דמחבר הדו"ח הן:

---

[550] מכתב מ"נסין" -[אבידב], אל 'המוסד', ת"א - 14.2.45 . את"ה - א'/14/21 .

[551] תיאורים מן המהומות בסוריה, בעידוד בריטי, מופיעים בעדותו של - עדקי משה. את"ה, 80/299/30 .

[552] סלע אברהם/ "סוריה ושאלת א"י - מהקמת הליגה הערבית ועד להסכם שביתת הנשק". מתוך: "מערכות" - (294-295), יולי- 1984 . עמ' - 46-47 .

[553] "ללש"י, ל"מיכאל", מ"עמיחי"" -[המפקדה הארצית של ה'הגנה'] - "דו"ח של הסיד על עליה ב'" - 26.3.43 . את"ה, 14/442 .

[554] "עליה בלתי-חוקית דרך גבולות הצפון והמזרח"-מפקדת המחלקה לחקירת פשעים, ירושליים - 26.1.43 . את"ה, 14/442 . [הדו"ח מתורגם מאנגלית].

הפרעות הנגד-יהודיות בעירק ביולי -[יוני] 1941 ; גיוס יהודים למחנות עבודה בתורכיה ; יהודים פולנים שברחו לפרס מרוסיה.

בדו"ח מידע על פעילים יהודים בעלי משאיות ומארגני קבוצות העפלה ; על קבלנים העובדים בשרות הצבא והעוסקים בהעפלה - חברת דיסקין, חברת 'סוללי-בונה' וכן על דוד הכהן ; על המוכתאר היהודי של עין-גב, פליקס גולדשמיט ועל יוסף פיין מוכתאר חניתה[555] - נקשורים לארגון ההעפלה.

אע"פ שמימדי ההעפלה דרך חניתה היו קטנים למדי[556] העריכו הבריטים כי ממנה מתנהלת פעילות רבה הקשורה לעלייה הבלתי-חוקית ולעניינים בלתי-חוקיים אחרים. אל פיין -("החוצב"), הגיע מידע ולפיו מבקשים האנגלים להתחיל בפעולות כנגד ההעפלה מאזור חניתה. הבריטים, אכן, במסגרת פעולתם זו, פרסמו הוראה כי אנשי המשקים חייבים לשאת, בכל עת, תעודת זהות. ע"פ ההוראה, מי אשר ימצא בלעדיה, יעצר. מלבד זאת יזמו הבריטים בדיקות תכופות, של האנשים ושל התכולה, הנוסעים בטנדר של חניתה ובאוטובוס שעשה דרכו אליה ואל הישובים היהודיים הסמוכים[557] וכן קיימו האזנה על קו הטלפון של חניתה.

מחקירת מעפילים שנתפסו נודעו ל-C.I.D. פרטים על שמות מבריחים ערביים, נתיבי ההברחה בהם השתמשו ושמות האנשים המשתפים עמם פעולה, בסוריה ובלבנון ופנימה בתוך ארץ-ישראל.[558] כן היו ידוע למחלקה על כי ההברחה מתבצעת דרך כפרים ערביים ובסיוע מבריחים ערבים. למשל - מתוך לבנון הועברו מעפילים דרך בסה -(בצת, שלומי)- וממנה בליווי לחיפה. בציר זה נסתייע המבריח בשירותיה של חברת האוטובוסים מאיקרית. ציר כניסה נוספים היו מן הכפרים הערביים שישבו על הגבול- ברים, צלחה וסעסע. המעפילים עברו ארצה דרך שערי הגבול שבגדר הצפון.

בדו"ח הנ"ל ממצאים אודות ציר התנועה דמשק-קונייטרה-פיק. היה ידוע לבולשת כי מפיק מובלים המעפילים ע"י מורה-דרך אל אחד הקיבוצים הצפוניים - שאר-ישוב, דפנה, עמיר, חיאם אל ואליז -(כיום, קיבוץ להבות-

---

[555] ל"מיכאל": "עמיחי" -[מ"א]- מוסר: "מוסרים לנו שלטלפון של חניתה מקשיב הסיד במיוחד" - 30.3.43 . את"ה, 14/442 .

[556] ראה בענין זה הערה מס' - 530 .

[557] ללש"י, ל"מיכאל", ל"מגלק", מ- "עמיחי" - "יוסף מוסר" - 15.4.43 . את"ה, 14/442.

[558] לדו"ח C.I.D. הנ"ל-(26.1.43)- צורפו שמות 50 פעילים, ערבים ויהודים. כן נרשמו בו מקומות פעילותם וצירי התנועה שבהם היו פעילים.

הבשן) - ומשם בדרך ים החולה לקיבוץ חולתה - "אשר כנראה משמש מרכז מקומי לתחבורה זו". הדו"ח מציין את שמו של משה יאבו, חבר חולתה, כאדם האחראי להעברת המעפילים מחולתה לחיפה.[559] עולה כי הבריטים היו מודעים לכך שתנועת המעפילים, בין הישובים היהודיים, היתה מתבצעת בלילה וכי את נקודות הביקורת עקפו ע"י הורדת המעפילים לפני הנקודה, איגוף רגלי וחזרה אל כלי הרכב שהמתינו בהמשך הכביש.

קציני בולשת בריטיים נשלחו לסוריה וללבנון כדי לתאם את פעולות המשטרה הארצישראלית עם השלטונות המקומיים שם.[560] מידה מסויימת של שיתוף פעולה מודיעיני היה בין השלטונות הצרפתיים בביירות לבין הקונסוליה הבריטית שם. בהתאם לכך הועבר לידי הבריטים מידע על העוסקים בהברחת יהודים מסוריה ולבנון לארץ-ישראל. בין היתר הוזכרו שמותיהם של ידיסקין ונהג משאית בחברה זו, דוד הכהן - (תושב חניתה ?) -[סימן השאלה במקור], גולדשמיט מעין-גב, מנשה מאסלאווי תושב קאמישלי וערבי תושב נקורה.[561]

הבריטים נקטו בשיטות שונות כדי להחדיר סוכנים אל תוך אירגון הפעילים העוסק בהעפלה. באחד מניסיונות אלה החדיר שרות המודיעין-(Intelligence Service)-בדמשק שני ארמנים, מחופשים כספרדים לקבוצת העפלה.[562]

בניסיונם להפחית מימדי ההעפלה ולגלות פעילה, עצרו וחקרו הם את רוב הסוחרים הארצישראליים אשר עשו בסוריה.[563] הבריטים העריכו כי בתום המלחמה, תלך ותיגבר תופעה זו של העפלה מגבול הצפון והם החלו מתארגנים לקראת בלימתה. במסגרת זו גייסו הם פלוגות רבות לשמירה על הגבול.

---

[559] הידיעות אודותיו היו מהימנות. האיש אכן עסק בהובלת המעפילים לבית ההסתדרות בחיפה. שם השאירם לטיפול בידי החברים צימרמן ויצחק שלום. על כך ראה בעדותו - "העליה מסוריה ולבנון". אי"ט, חט'- 25 ע'/ מיכל- 7 / תיק- 15 .

[560] גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 60 .

[561] ל- ר.ז. , מ- א.א. - 20.3.44 . את"ה, 14/442 .

[562] הקבוצה נעצרה והובאה לחיפה. דבר המצאות הסוכנים בתוכה נודע כאשר משרד ה- C.I.D. בירושליים העביר ידיעה אל C.I.D. חיפה על כי בקרב הקבוצה נמצאים שני סוכני שרות המודיעין הבריטי. ראה: ללש"י, ל"מגלץ", ל"מיכאל"- מ"עמיחי" - 18.4.43 . את"ה, 14/442 .

[563] גלבר, שם. עמ' - 61 .

חלק עיקרי מכוחות אלה היוו היחידות של חיל-הספר העבר-ירדני. כבר בתחילת שנת 1945, הוצבו יחידותיו, במקומות שונים, לאורך גבול הצפון.

מצבת כוח האדם שבחיל-הספר הוערכה -(ביוני- 1945)[564] בכ- 2,500-3,000 איש. בחייל שירתו כ- 60 יהודים בלבד, רובם בתפקידים מקצועיים -(בתי-מלאכה, שרות האלחוט וכד', בבסיס המרכזי של החייל בזרקא שבעבר-הירדן).

כמחצית מחיל-הספר חנה בבסיסיו שבזרקא. המחצית האחרת חולקה לשני גדודים - גדוד ממוכן וגדוד פרשים-(Cavalerie). בכל גדוד-(Regiment), ארבעה אסקדרונים-(Squadron - פלוגה מוגברת. בה 150-200 איש). שלושה אסקדרונים מכל גדוד מצויים היו בצפון ארץ-ישראל.

מטה הגדוד הממוכן חנה בהר-כנען. מטה גדוד הפרשים חנה בסמוך לראש-פינה.

יתר המחנות העיקריים של חיל-הספר שבארץ נמצאו ליד צמח, אילון, ראש-פינה, ובקדש. יחידות משנה מוקמו במתולה ואיזורה, בגשר בנות-יעקב, ב"חורשת האלונים" -(חורשת טל), בטבחה ובבניאס. אחת היחידות עסקה בשמירה תוך שייט בכנרת.[565]

חיל הספר היה מצוייד ברובים, תתי-מקלעים ומרגמות "3. לגדוד הממוכן היו גם תותחים קלים. הפיקוד האנגלי ראה בו, מבחינת יעילותו וכושרו הקרבי, כוח משטרתי יותר מאשר כוח צבאי. ובכל זאת, עם פרוץ המלחמה הופקע חיל-הספר מרשות השלטונות האזרחיים והועבר לפיקודה הישיר של מפקדת הצבא הבריטי בארץ-ישראל. כאמור, לקראת סיומה של המלחמה הועברו יחידות מן החייל לצפונה של הארץ. העילה - הגברת כוחו של חיל המצב בארץ לקראת אפשרות כי תתחלנה מהומות ויווצר מצב שיחייב התערבותו של כוח הולם.

חוץ מחיל-הספר נמצאו בארץ מספר יחידות של החייל-הערבי,[566] הן חנו בהר-כנען, בבית דגיש -(מירון), בקדש-נפתלי ובאילון. בכל אחד מן המקומות הנ"ל, סדר הגודל היה בסקווזדרון אחד. רוב הקצינים בסקווזדרונים החונים בארץ-ישראל היו קצינים בריטיים ששירתו בעבר במשטרה הארצישראלית.

---

[564] תיק אליהו גולומב - "חיל הספר" - 18.6.45 . אתר"ה, 80/47/14 .

[565] "חיל הספר" - מע"ר - 15.10.45 . אתר"ה, 14/442 .

תפקידן של יחידות החייל-הערבי היה לשמור על הגבול הלבנוני ולהבטיחו מפני הברחת עולים. גיזרת האחריות של החייל-הערבי היתה מראש-הנקרה ועד להר-כנען. תחום אחריותו וסמכותו של חיל-הספר היה מהר-כנען ומזרחה.

חיל-הספר, בכלל, נקט גישה עויינת כלפי היישוב היהודי בגליל-העליון. דווחו מקרים של הסתת הערבים המקומיים כנגד היהודים -(דרישה שלא לעבוד במשקיהם ולא לקיים עמם קשרי ידידות), הכאת יהודים, ניסיונות חיפוש בלתי-חוקיים והתאנות לנוטרי היישוב.[567]

אחד מן המקרים, בהם באה לידי ביטוי עויינותם של חיילי חיל-הספר ליישוב היהודי בכלל ולמעפילים בפרט, הוא אירוע ההתנגשות בין אנשי יחידה זו לבין תושבי אצבע-הגליל אשר נקבצו בכפר-גלעדי לשם הגנה על קבוצת מעפילים שנתגלתה אך הצליחה להגיע ולהכנס אל תוך המשק.

נוהל ההתקבצות, כחלק מן המאבק למען העלייה החופשית, נוסח ב"פקודת ההתנגדות לחפושי מעפילים בישובים" שיצאה מטעם המטה הכללי של ה'הגנה',[568] על פיה היה על אנשי הישוב היהודי לגלות התנגדות לחפוש והתנגדות למעצרם של מעפילים.

במהלך חודש ספטמבר- 1945, הוגדלה כמות הכוח הפועל כנגד ההעפלה, משני צידי הגבול - הג'נדרמריה מן הצד הסורי-לבנוני, וחיל-הספר העבר-ירדני מן הצד הארצישראלי.

ביום שישי, ב- 5 באוקטובר- 1945, כשבועיים או שלושה אחר מעצרו של פיינשטיין עקיבא, רוכזה בביירות קבוצת מעפילים מיהודי דמשק, חלב ובגדאד -(כששים נפש). בליווי מבריחים ואנשי המוסד לעלייה ב' - עדקי משה ורבינוביץ-(בהר"ב) יהושוע, מוסעים האנשים באוטובוס מדמשק למרג-עיון ומשם לכיוון הבניאס. באחד מפיתולי הכביש בין מתולה לבניאס מורדות המשפחות ומתחילות בצעידה רגלית. התנועה נמשכת זמן רב, עד אל אור הבוקר. יהושוע -("בן-נון") יוצא לכפר-גלעדי כדי להזעיק אנשי 'החוליה'. בהגיע הקבוצה לכביש

---

[566] חטיבה זו, החיל-הערבי, היתה מיזוג בין ליגיון המדבר לבין הליגיון הערבי. מפקדה הצבאי היה קולונל לש. קפטיין גלוב, שהיה מפקד הליגיון הערבי, היה פטרונה של החטיבה. כוח זה מנה כ- 14,000 איש והיה למעשה חלק בלתי-נפרד מן הצבא הבריטי.

[567] "אוסף מקרים מתוך פעולות חיל הספר בגליל העליון" - "צרויה" מפי אנשי איילת-[השחר] - 3.8.45 . את"ה, 14/442 .

[568] הפקודה הוצאה בתאריך 13.6.1945 . על כך ראה: "אטלס כרטא לתולדות ה"הגנה"", ירושלים, 1991 . עמ' - 85 ; הפקודה במלואה ראה ב"ספר תולדות ההגנה" -(כרך שלישי, חלק ראשון), שם. עמ' - 842 .

חלסה-(קרית-שמונה) - מתולה, ממתין במקום קומנדקאר של חיל-הספר ובו קצין בריטי ושני חיילים. יריות הקציין הסבו תשומת לב אנשי המשק לאירוע והם יצאו, יחד עם אנשי 'החוליה' ולא איפשרו מעצר המעפילים. הקבוצה, בעזרת אנשי 'החוליה' והחברים, הוכנסה לאוטובוס והוסעה אל המשק. כעבור זמן הופיעו שני קציינים בריטיים ודרשו הסגרת המעפילים. משסורבו הנ"ל, הקיפו כ- 200 מחיילי חיל-הספר את כפר-גלעדי ותל-חי.

אחר-הצהריים החלו להגיע אנשי פלמ"ח נוספים ואשי משקים מן הסביבה והקיפו בטבעת חיצונית את חיילי חיל-הספר. בשעה 1400 ירדה קבוצה בת כ- 30 חברים אנשי חולתה ואיילת-השחר מכיוון מנרה אל כפר-גלעדי. כוונתם היתה לפרוץ הסגר. קצין ערבי פקד על פתיחה באש. ממנה נפצעו שישה איש. אירוע נוסף של פתיחה באש היה על חברים אחרים שביקשו, גם הם, לנוע אל עבר המשק. חששם של קציני הצבא מהסלמה נוספת הביאה לפינויים של חיילי חיל-הספר מן המקום. בלילה הועברו המעפילים לאיילת-השחר.[569]

אופיו של המאבק ותוצאותיו, העמידו עיניי ההגנה על המעפילים בסדר היום של הישוב היהודי בארץ והעניקו למאבק זה מימד לאומי. הוועד הפועל הציוני שלח ברכתו לכפר-גלעדי וציין נחישות עמדתו ונחישות עמדתם של אנשי הישובים האחרים למען מטרה זו. מעבר לזאת הוחלט כי - "הוועד הפועל מברך כל מאמץ להגדלת העליה היהודית לארץ-ישראל על אף ההגבלות הבלתי-חוקיות והבלתי מוסריות של הספר הלבן".[570]

תקריות אש בהן מעורבים חיילי חיל-הספר אירעו ב- 11 וב- 18 בדצמבר- 1945. גם הן בסמוך לכפר-גלעדי.[571]

---

[569] עדות - עדקי משה. את"ה, 80/299/30 ; נוסח מעט שונה על פרשה זו ראה אצל - רבינוביץ, גלעדי, שם. עמ' - 26-27 ; "ספר תולדות ההגנה", שם. עמ' - 842-843 ; נאור, תשנ"ב, שם. עמ' - 150-151, מדווח -(ע"פ: "עלון הפלמ"ח", אוקטובר- 1945. עמ' - 4) כי חלק מן המעפילים נלכדו והועברו למחנה המעצר בעתלית. בפעולת הפלמ"ח על מחנה המעצר בעתלית, בליל 9-10 באוקטובר שנת 1945, שוחררו גם מעפילים אלה, בין 208 המעפילים האחרים ; אביגור שאול - "לפני מבצע שחרור מעפילי עתלית ובעקבותיו (10.10.1945) ". את"ה, 80/299/30 . אביגור מציין - "את הכף לחיוב המבצע הכריעה ידיעה שהגיעה אלינו ממקור שסמכנו עליו כי השלטונות עומדים לגרש מן הארץ את מעפילי סוריה העצורים במחנה עתלית. מספרם היה 37...". אביגור אינו מציין מתי ובאילו נסיבות נעצרו מעפילים אלה. ; תיאור "צעד אחר צעד" של האירועים ב- 6 באוקטובר- 1945 בכפר-גלעדי, ונוסח מלא של "פקודת ההתנגדות לחיפושי מעפילים בישובים - 13.6.45", ראה ב"אשלם כרטא לתולדות ה"הגנה"", שם. עמ' - 85 ; תיאור אישי של איש פלמ"ח ממחלקת מנרה אודות ההתנגשות בחיל-הספר ראה - יעקובוביץ מרדכי/ ,מפלמ"ח עד צה"ל - זכרונותיו של מוטקה", הוצ' 'עמיחי', ת"א, תשי"ג. עמ' - 23-25 .

[570] "החלטת הוועד הפועל הציוני המצומצם מיום - 7.10.45 ". אצ"מ, S25-2650 .

[571] גלבר, "תולדות ההתנדבות" -(כרך שלישי), שם. עמ' - 63 .

2. תוצאות

מאמץ ער זה, בשמירת הגבול משני צידיו ופעילות אנשי המשטרה החשאית בסוריה ובלבנון באיתור הפעילים, הביאה לכך כי רשת העוסקים במלאכה זו קרסה.

מצאנו כי תרומה לכך באה בשל התגברות האיבה לציונות ולכל מה שקשור היה להגירת יהודים לכיוון ארץ-ישראל. איבה שמצאה ביטויה בעיתונות[572] שקראה תדיר לנקוט באמצעים תקיפים כדי להפסיק זרם המעפילים. בעתונות זו נתפרסמה אף הצעה, ע"י "אישיות עיראקית ידועה" להקים "צבא ערבי מיוחד, מכל צבאות ערב, אשר יוטל עליו להלחם לציונות, ע"י שמירה על הגבולות".[573]

השלטונות בסוריה היו מודעים לכך כי משמרות הגבול, שמרכיב עיקרי בהם היו קציניים וחיילים בני העדה הצ'רקסית, לא היו מוטרדים, מן הבחינה הלאומית, מעניין הברחת הגבול. נהפוך הוא. הם נתנו לכך יד ועסקו בכך לפרנסתם. על כן, משמרות אלו הוחלפו ובמקומם הובאו משמרות חדשים אשר מספר הצ'רקסים בהם היה קטן יחסית.[574]

בקרב הקהילות בסוריה ובלבנון החלו השלטונות, בתכיפות יתר, בחיפושים אחר יהודים העושים הכנות לעלייה ואחר פעילים הנותנים יד באירגונה. מרכז עבודת ההעפלה, יאני אבידוב ושליחים אחרים, היו חייבים לשנות מיקום פעילותם ולבסוף אף נאלצו לחזור ארצה.

במקומו של אבידוב הגיע לביירות, בספטמבר- 1945, רבינוביץ-(בהר"ב) יהושוע, שעשה יחד עם הפעילים האחרים[575] מאמצים רבים להגביר זרם ההעפלה.

---

[572] ראה: קובץ ידיעות עתונאיות מן העתונות בסוריה ובלבנון, אודות המלחמה בהעפלה היהודית לארץ-ישראל - מראשית שנת 1946 ועד מרץ- 1947 . את"ה, 105/97 .

[573] שם ; וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 118 .

[574] "משמרות הגבול הסוריים". קובץ ידיעות עתונאיות. הערה מס'- 572, הנ"ל.

[575] עדות - בהר"ב-(רבינוביץ) יהושוע. את"ה, 7.5 . בהר"ב מוסר כי יחד עמו, חוץ מרבקה קחבינר שהיתה השדרית בביירות, עבדה עמו חבורת אנשים נוספת - שאולה פינס, מנשה הראל, ששון נוביק, ירוחם כהן, עקיבא פיינשטיין.

שלמה קוסטיקה, שליח ההעפלה בסוריה מספר כי יומיים לפני חודש ינואר שנת 1946 - "הגיעה אלי פקודה מיהושוע לשלוח מיד לביירות מאה עולים ליום במשך שבוע ימים, מכיוון שלרגל חג המולד תעמודנה לרשות "המוסד" הרבה משאיות צבאיות".[576] בסוף חודש ינואר- 1946, מדווח עקיבא לשליח קוסטיקה שלמה, כי אשה שנעצרה על הגבול מסרה שמותיהם של פעילי ההעפלה, יהודים מן העיר חלב, לידי השלטונות. חלקם נעצרו. ביניהם - דוד מנגיד, ששו וציון ממיה. לעוזרים האחרים ניתנה פקודה להעלם מן השטח.

קוסטיקה עצמו ופעילים נוספים נעצרו. חלקם שוחרר לאחר חקירה שהיתה מלווה במכות וחבלות בכל גופם. השחרור נתאפשר אחר ששולם שוחד כספי בסך אלפיים לירות.

מספר קוסטיקה שלמה - "בערב, נפגשתי ב"מרתף הרוסי"[577] עם יהושוע, עקיבא, שאולה ורבקה וחגגנו את היחלצותי מהמאסר. דנו במצבה הקשה של העלייה. כבר לא בא בחשבון שאחזור לחלב. הצעתי את דוד מנג'ד שיארגן את העלייה במקומי, בעזרתם של אחיו ג'מיל וששו. לדיבו חוסני ולמשה כפיף, נתתי הוראה לעלות ארצה. יאיר חילו ומשה ממרוד "נשרפו" ועלו ארצה. סעדיה בן-יוסף מקיבוץ אשדות-יעקב, הגיע לדמשק כדי לרכז את אירגון העלייה. כעבור זמן קצר, גם ג'מיל לחם, עוזרו של סעדיה בן יוסף, "נשרף" וברח לביירות. יהושוע רבינוביץ שלחני לדמשק...".[578]

עבודת השליחים קשתה במיוחד בדמשק, נראה כי בעידוזו של מוכתאר הקהילה, פרח רומנו, רבו המלשינים על העפלת יהודים, המשטרה החלה עוצרת הורי הילדים שעברו ארצה וביקשה, במקביל, לתפוס אלה שעשו לאירגון העפלתם. גישתו העויינת של המוכתאר למפעל ההעפלה נבעה , כנראה, מחששו פן תחוסל הקהילה, אפשר כי אויים, בידי השלטונות, לעשות כן, ואפשר כי ביקש להפיק מכך רווח כספי.[579]

---

[576] וינברג, שם.

[577] בית קפה בסגנון ואווירה רוסיים, ששכן ברובע הנוצרי של ביירות. החיילים הארצישראליים ששירתו בצבא הבריטי, נהגו להתארח במקום. ראה - וינברג, שם. עמ' - 125 .

[578] וינברג, שם. עמ' - 125 ; כן על כך, במברק הנשלח מיהושוע אל גרישה שיינקמן: "בן-נון", ל"אלישע" - 1.2.46 . את"ה, 14/14 .

[579] וינברג, שם. עמ' - 126 .

בסוף ינואר- 1946, מדווח יהושוע לגרישה, שהיה, כאמור, מתאם הפעולות לעניני ההעפלה בצפון, כי צירי התנועה המובילים מסוריה לכפר-גלעדי ולדן שמורים היטב - "כל התנועה מוכרחה להעצר ואין כל אפשרות לעבור בלי ביקורת. מאותה סיבה לא נוכל להתחיל בפעולות עצמאיות.[580] וכן הוא מדווח למוסד בתל-אביב - "...כל העובדים במלוניה -[חלב]- יחד עם חביב -[בן-פורת מרדכי - שליח המוסד לטיפול ביהודי עיראק]- נאסרו והועברו לרותי -[ביירות]- לשם חקירות וזיהוי. אנו מטפלים בענין."[581]

תחושת השליחים כי הולכת ומתמעטת אפשרות הפעולה עושה דווקא להשתדלות יתר. השאיפה להגביר הקצב יצרה, כך נראה, מצב בו השליחים אירגנו והכינו להעפלה, כל מי שנתן הסכמתו לכך.

על אי-ברירה זו ב"איכות" הבאים ארצה, התריע האחראי על פעולות ההעפלה במוסד לעלייה ב' בחיפה, בפני רכז הפעילות, בהר"ב - "תודיע שהחומר המגיע מארצו רע בתכלית, יש להקפיד ולבדוק את מי לשלוח...בשביל חומר כזה לא כדאיים מאמצים."[582]

כעבור כחודשיים, יצאה ממרכז המוסד בתל-אביב, הנחיה מפורשת אל נמרי ולשיינקמן, כממונים על הקשרים עם הפעילים בסוריה ולבנון, ולפיה - "יש להשתדל עד קצה גבול האפשרות שהעולים יהיו צעירים".[583]

אפשרויות התנועה, החופשיות מביקורת חמורה, באזורי הגבול שבתחום לבנון, באזור אצבע-הגליל ובאזור מטולה, נמוגו. - "כל הכבישים בלבנון, המוליכים לדן ולנבטיה חסומים על-ידי משמרות של חיל הספר ואין לעבור בלי בקורת. הדרך היחידה הבאה בחשבון היא כביש נקורה."[584]

---

[580] "בן-נון", ל-"אלישע" - 30.1.46 . את"ה, 14/14 .

[581] ל"ארצי", מ-"בן-נון" - 7.2.46 . את"ה, 14/14 .

[582] ל"מיכאל" -[אביגור], (עבור "בן-נון" -[בהר"ב]), מ-"חופשי" -[דוד נמרי] - 28.12.45 . את"ה, 14/13 .

[583] ל"חפשי"-"אלישע", מ-"בן-יהודה" -[אביגור] - 1.3.46 . את"ה, 14/14 .

[584] "בן-נון", ל-"אלישע" - 30.1.46 . שם.

מגבלות הפעולה חייבו מציאת צירים חליפיים. רבינוביץ מגיע למסקנה כי יש הכרח להגביר הפעילות באיזור חניתה, אפילו אם תנאי השטח מכתיבים - "משלוחים קטנים". בכך גם ביקש הוא לאפשר - "מנוחה לקוים הישנים, וגם לעסוק בעבודה עצמאית שהיא גם זולה יותר." שנים קודם לכן ולמדו והוכנו, ע"י אנשי 'החוליה' בחניתה, הצירים באיזורם. עתה באה ההזדמנות לנצל ידע זה למטרה שלשמה הוכן הוא, וזאת באמצעות מובילים פעילי העפלה יהודים.

במסגרת הסדרת נתיבי כניסה חלופיים, מנסה גרישה, מן הצד הארצישראלי, לחפש מסייעים לכך מקרב המבריחים הוותיקים והנאמנים שעבדו עם המוסד לעלייה ב' בעבר, והוא מציע ליהושע לבדוק אפשרות של "עבודה במכונית שלנו".[585] משמע, כלי-רכב צבאיים, הנהוגים בידיים ארצישראליות, שאולי עדיין נותרו פעילים ברחבי סוריה ולבנון, או, כלי-רכב אחרים, אזרחיים, המצויים באחריות ידיים עבריות, ככלי רכב של 'סוולל-בונה', שבתקופה זו עדיין ניתן היה להשתמש בשרותיהם לצרכי עלייה ב'.[586]

חודש ינואר- 1946 היה בעייתי במיוחד מפני שתפעולו של משדר הרדיו אז הועמד בסכנה.[587] ה"נסיכה"-(שאולה פינס) ו"רינה"-(רבקה כשדן) שהיתה ה"גדעונית"-(אלחוטאית עלייה ב') בביירות, נמצאות היו תחת מעקב מתמיד של השלטונות שם -

"...4. הנסיכה נקראה שוב לחקירה...נשאלה באם היא מכירה את איש הרדי -[כפר-גלעדי, הכוונה לגרישה, שנעצר אף הוא לחקירה]- השוהה אצלנו בחד גדיא. לאחר חקירתה שעתיים הורשתה לחזור הביתה. דעתי היא שעליה לעזוב את המקום בהקדם. אני יודע שזה כרוך באבדן מקום הוראה, אולם היא לגמרי מיותרת.

...7. נאזים -[שקורי-(שחורי) שארל-(שאול) - איש קשר למבריחים ומטפל בעצירים מטעם המוסד]- בל יעיז לחזור כי מחפשים אחריו."[588]

---

[585] ל"בן-נון", מ-"אלישע" - 29.1.46 . את"ה, 14/14 .

[586] "בן-נון", ל"אלישע" - 6.1.46 . את"ה, 14/14 . במברק זה מבקש יהושע להעביר "פקודה לאיש "הסבא" -[סוולל-בונה]" להעביר אליו לפחות "עשרת אלפים מיד. שקענו בחובות מכל צד ובאם תוך יום יומיים לא נשיג אמצעים תופסק העבודה לחלוטין".

[587] עדות - כשדן רבקה. את"ה, 154.35 .

[588] "בן-נון", ל"אלישע" - 11.1.46 . את"ה, 14/14 .

עמדנו על כי גורמים אחדים, הפועלים במשולב, עשו לחשיפתה של רשת ההעפלה ובעטיה, לירידה משמעותית בהיקף ההעפלה מסוריה ולבנון.[589] בין גורמים אלה, בשיעור השפעה שונה, מצאנו גורמים אלה:

1. אי-רצונם של מנהיגים מקרב הקהילות כי תזלזל האוכלוסיה עליה הם מופקדים;

2. רדיפת הבצע של מלשינים מקרב היהודים;[590]

3. ידיעות עתונאיות בדבר פעילותם של מוסדות ציוניים בהעפלה לארץ-ישראל, קרי, "ידעת-קהלי";[591]

4. לחצם הפוליטי של גורמים לאומיים בסוריה ולחצה של הליגה הערבית;[592]

5. פעילותם של כוחות שלטון ומשמר מקומיים ופעילות שלטונות המאנדאט הבריטי כנגד ההעפלה.[593]

שילוב גורמים זה הביא בהר"ב, מרכז הפעילות בסוריה ובלבנון, למסקנה כי יש לשלוח ארצה פעילים שנחשפו. בקהילות עצמן לא אבו מנהיגיה לשמש מליצי יושר לפעילים בעבודת ההעפלה, נהפוך הוא - "...ויש לציין שלא קבלנו כל עזרה ממנהל ביה"ס מהקהלה ומיתר הנכבדים, במקום עזרה שמענו האשמות נגד המחלקה המדינית, הסוכנות, נגד תפוחי -[יאני אבידוב. מרכז

---

[589] מפעילות שיא, בשנת 1945 -(כ- 2,500 מעפילים תושבי סוריה ולבנון), להיקף העפלה, הנמוך בשיעור של 95% ! מן ההיקף בשנת הפעילות הקודמת. על כך, בהרחבה, להלן.

[590] מ"חופשי" -[נמרי, חיפה], ל-"עמיר" -[בהר"ב, סוריה-לבנון] - 3.3.46 . את"ה, 14/14 : "...ועכשיו לענין העבודה. עד היום אין נחת. גם ברותי -[ביירות] המצב נעשה קשה מיום ליום. נוסף לכך שאין פועלים גם הדרכים קשות ומסובכות...מרותי גורשה גם הנסיכה השניה -[כשדן רבקה], עקב הסתה והלשנות שמתרחשות שם כל יום. אצלנו אין חדש, אנו מחוסרי עבודה כי אינכם דואגים לספק לנו."

[591] למשל: בידיעה בעתון "טלגרף" הביירותי מיום - 21.2.46, שכותרתה "כנופיה גדולה להברחת יהודים לפלשתינה" נאמר: "מן הגבולות הסורי הצפוני ועד דמשק ועד הלבנון ופלשתינה קבוצת יהודים עושה תעמולה רבה לאהבת בני דתם לא"י והברחתם מעבר לגבול. תעמולה זו הגיעה עד לבתי הספר היהודים בביירות. הנהלת הבטחון הצבורי קבלה ידיעה ולאחר חקירות נאסרו...החקירות נמשכות כדי לאסור יתר חברי הכנופיה שביניהם גם נשים".

[592] "מפי "החזן"" - 24.3.46 . את"ה, 14/14 . "החזן" הוא אל-אימאם אחמד מאנשי המופתי בחיפה. היה מודיע של הש"י. הנ"ל חזר בתארין 20.3.46 מביקור בלבנון ומסר כי קאמל בנני, ראש אגודת הצעירים בביירות, ומוחמד רוסטוב טבארה, ראש אגודת הצעירים הלאומיים בדמשק, פנו לממשלותיהם ודרשו תקציב של 50,000 לירות סוריות מכל ממשלה בכדי לארגן שמירה על הגבולות נגד הברחת עולים וסחורות.
דרישתם לא נתקבלה היות והצבא קיבל תפקיד זה. על כך ראה: את"ה, 105/128 .

[593] בתחילתו של חודש מרץ- 1946, מתקיימת פגישה נוספת, בין קציני הצבא הסורי לבין קצין אינטליג'נס מחיל-הספר, לדיון ותיאום המלחמה בעלייה ב'. פועל יוצא מפגישה זו, כך נראה, הוא הגדלת יחידת הצבא הסורי השומרת על גבול סוריה-א"י. ראה: מסמך מס' - 131/א /3 מתאריך 25.3.46 . את"ה, 14/14 .

ההעפלה מסוריה ולבנון, הקודם לבהר"ן- ובכלל נגד כל שיטת העבודה שלנו, ודעתם היא שעלינו להפסיק לחלוטין כל עבודה."[594]

נראה כי בעקבות תפיסתה -(במרג' עיון) וחקירתה של קבוצת מעפילים שיצאה מביירות בלווית מבריחים מקומיים, הגיעו, בסוף אפריל- 1946, בלשי 'המשרד השני' - (Deuxieme Bureau) - (זה היה הכינוי למשרד הבולשת בביירות), אל רבקה כשדן והציגו בפניה גליון העתון הביירותי "איל נהאר" בו תמונת המעפילים, בני-הנוער, אשר נתפסו במרג' עיון, בכתבה הועלתה ההאשמה כי "מורות יהודיות מארץ-ישראל" עסקו באירגון נוער יהודי לעלייה בלתי-חוקית. בתום החקירה ניתנה לכשדן שהות של יממה כדי לעזוב לבנון - "יצרתי מיד קשר עם יהושוע בהר"ב, באמצעות הטלפון שבמשרדי פלתורס אל משרדי סולל-בונה בביירות, שם ישב יהושוע, ורמזתי לו מה קרה. קבענו פגישה...דיווחתי לו...ומסרתי לו את כל הפרטים הקשורים במשדר האלחוט...ידענו שקשה יהיה לאייש את מקומי בביירות, היות ומילאתי בה מספר תפקידים בעת ובעונה אחת. עבדתי כמורה לעברית בבית-הספר, וכן עסקתי בהדרכה בתנועה ובסיוע לארגון ההעפלה, והייתי מפעילת המשדר החשאי".[595]

הירידה במספר המעפילים, מסתיו 1945, הורגשה היטב בקרב אנשי 'החוליה' באיילת-השחר. חורף 45/46, חסימת הגבול משני צדדיו והפעילות כנגד שליחי ההעפלה בסוריה ובלבנון, יצרו מצב בו 'החוליה' נאלצת, לעיתים, לצמצם מספר אנשיה לכדי 8-7 איש שהחלו, מחוסר מעש, אף עובדים "להרוויח לחמם", במשק עצמו.

בסוף ינואר- 1946, נתפסו עשרה מחברי היחידה שנסעו מאיילת-השחר לדן באוטובוס, בשל ציוד לחימה שנמצא בו.[596] אולם במעצרם לא היתה פגיעה ממשית בתפקודה של היחידה. חבלין שלום -("עזרא"), מפקדה האחרון של 'החוליה', עשה מאמצים, מכיוונו הוא, לחידושה, בהיקפים שנודעו קודם לכן, של פעולת ההעפלה.

---

[594] "בן-נון", ל"אלישע" - 6.1.46 . שם.

[595] כשדן, 1996, שם. עמ' 97-99 .

[596] ל"בן-נון", מ"ארצי" -[המוסד, ת"א] - 31.1.46 . את"ה, 14/14 .

לשם כך הוא מנסה ליזום מפגש תיאום בין מבריח ארמני לראובן זסלני-(שילוח).[597] נראה כי מאמציו לא נשאו פרי. המשבר המהותי בו מצויה מערכת ההעפלה אינו מאפשר היערכות מחודשת.

בתאריך 26.5.46, נעצרה בביירות, ע"י הבולשת הלבנונית, קבוצת מעפילים ועמה עקיבא פינשטיין.[598] ירוחם כהן, איש 'המחלקה הסורית' לשעבר ומפקד ה'מסתערבים' -("השחר"), שב לסוריה וללבנון, במאי- 1945, כדי להחליף את ששון נוביק שטיפל שם בעניני הגנה. עם מעצרו של עקיבא, נותר הוא, תקופה מסויימת, השליח היחיד בסוריה ובלבנון. יגאל אלון, ע"פ בקשת המוסד לעלייה ב', הטיל עליו גם הטיפול בעניני ההעפלה. כהן, המתחיל בבירורים אודות מצבו של עקיבא, מבריק ארצה - "סעיד - [עקיבא]- נתפס בשבת. פרטים לא ידועים לע"ע. לא ידוע גם באיזה שם הוא נמצא. היום החל לטפל עו"ד והבטיח לברר את הבלתי ידוע וטוען שאפשר לשחרר בערבות...סעיד לקח איתו את סוד הכסף ואנו כאן ממש ללא פרוטה..."[599]

המעפילים, בעזרתם של פעילי עלייה מקומיים, ובאמצעות שוחד, שוחררו, אך עקיבא -(בשמו הבדוי - אברהים אל-ג'יבלי), אחר שריצה עונש בביירות -(ששה חודשי מאסר), הועבר, ע"פ דרישת ההסגרה שהגישו שלטונות סוריה, לדמשק, זהותו האמיתית נתגלתה. במשפטו, שנמשך כשנה, ניתון הוא לשלוש שנות מאסר. בעקבות עיסקה לשחרור שבויים בין ישראל לסוריה, שוחרר עקיבא, באביב-1950, וחזר ארצה. בשנת 1967, אחר מלחמת 'ששת הימים', מונה הוא למושל קונייטרה.[600]

כבר לפני מעצרו של עקיבא ובוודאי כי לאחר מכן, משום שהיה הוא איש הקשר העיקרי אל המבריחים הערביים, וליווה, הוא עצמו, שיירות רבות, הצטמצמה במאוד, למשך מספר חודשים, עבודת ההעפלה היבשתית מסוריה ולבנון.[601]

---

[597] ל"אלישע", מ"עזרא" - 29.3.46 . את"ה, 14/14 .

[598] פרטים נוספים הקשורים לנסיבות מעצרו, ראה - את"ה, 14/15 .

[599] ל"חפשי" ו"אלישע", מ"אברהים" -[כהן ירוחם] - 29.5.46 . את"ה, 14/14 . אחר משפטו של עקיבא בביירות - (אוגוסט-יולי - 1946), שבו נידון הוא לששה חודשי מאסר, יצא ירוחם מלבנון וחזר, גם הוא, ארצה. על כך ראה: כהן ירוחם/ "לאור היום ובמחשך", הוצ' 'עמיקם', תשכ"ט. עמ' - 88-71 .

[600] את"ה, 14/15 ; את"ה, 80/180/1 .

[601] לא נמצא רישום ארכיוני, או אחר, אשר יעיד על כי בתקופה שבין מאי- 1946 ועד ינואר- 1947, העפילו יהודים סורים/ לבנונים ארצה.

מטעמי חסכון הוצע אף לצמצם הכוחות העוסקים בלווי המעפילים בגבולות הארץ -

" הוחלט: א. להקטין החוליה..."[602]

דרך העפלה נוספת, משולבת, יבשתית-ימית, נוסתה מדי פעם, בעיקר בהקשרם של יהודי אירופה שהגיעו לתורכיה. עתה, מתחילת שנת 1946, משהחל קצבה של ההעפלה יורד באופן משמעותי, נוצר התמריץ שיביא לחידושו ולשיכלולו של הנתיב הזה. אכן, מן הארץ, החלו מבקשים מן הפעילים בסוריה ובלבנון לבדוק אפשרויות בכיוון זה.[603]

---

[602] ל"חפשי"-"אלישע", מ"בן-יהודה" - 1.3.46 . את"ה, 14/14 .

[603] "בן-נון", ל"ארצי" - 21.2.46 . את"ה, 14/14 .

פרק ח' - ניסיונות וחידוש

1. גשושי פעילות

במרץ, שנת 1946, הוחלט במוסד על עשיית ניסיון למעבר ימי, באמצעות סירה, מבירות אל חופי הארץ.[604]

עקיבא, בטרם נעצר, יצר קשרים גם עם מבריחים ימיים. הוא העליח לארגן סירה שעליה אמורה היתה לצאת קבוצה מעפילים מוכנה ליציאה - "בענין המשלוח עוד לא הסתדר מפני שהסירה נמצאת בעכו וצריכה לחזור. מרוכזים כאן כ- 25 איש מדמשק. נטלפן ביום שנצא...את הסירה ילווה "אשד" -[סעדיה בן-יוסף]."[605]

באוגוסט - 1946, אחר שירותם כהן עושה ניסיונות אחדים להפעיל המערכת מחדש, וללא הצלחה, הוא נאלץ לדווח ארצה כי בעבודה - "המצב ביש". המבריחים החלו דורשים, וקרוב לוודאי בגיו הסיכון הגדול עתה יותר מבעבר, דמים רבים בעבור פעילותם. בדמשק, חלב וביירות חסרים היו פעילים שיעסקו באירגון האנשים להעפלה ונראה כי זהותו ודבר עיסוקו של גרישה שיינקמן נתגלתה לשלטונות. ידיעות על כך פורסמו - "...אדם בשם גרישר...יהודי א"י הוא האיש שמנהל את העניינים כאן, מופיע אחת לחודש משלם כספים, נותן הוראות וכו'. כמו"כ ציוני גדול. כשהאיש גרישר יכנס

---

[604] ל"חפשי"-"אלישע", מ"בן-יהודה" - 1.3.46 . שם.

[605] ל"חפשי", מ"סעיד" -[פינשטיין עקיבא] - 31.3.46 . את"ה, 14/14 . סעדיה בן-יוסף עמרמי, שירת בעבר במחלקה הערבית בפלמ"ח. יצא בשליחות המוסד לסוריה ושהה בה, תקופת מה, במחצית השניה של שנת 1946.

ללבנון יאסר. אם אלישע -[גרישה שיינקמן]- רשום בדרכיה -[זרכון]- בתור גרישא הרי רצוי שלא יכנס הנה יותר."[606]

תחילת שנת 1947 מאופיינת בקצב עבודה שזמה בהיקפו למחצית השניה של שנת 1946.[607] בשלב זה עוסק הררי גמליאל -("גבעולי"), מן הבודדים משליחי המוסד לעלייה ב' שעדיין פעילים בה בעיני העפלה, בהסדרת חובות שטרם טופל בהם בגין מאסרו של עקיבא ובדאגה לעקיבא עצמו. חוסר האפשרות ליצירת תקשורת מהירה עם האחראים מפריעה להסדרת העניינים, ההוזעות, כבעבר, מועברות באמצעות פתקאות ומכתבים שהיו נשלחים בעזרת נהגי חברת "הנהג" -(סניף "שלב" בביירות) או עם נהגי מוניות יהודים.[608] השמוש בטלפון אפשרי, אך מסוכן. גמליאל מבקש כי יוסדר קשר אחר, אמין ומהיר - "אני שוב דורש שיהיה כבר קשר כמו שפעם היה".[609] הררי, כך נראה, העלה אף דרישה לשליחת פעילים נוספים, אך רק ביוני- 1947 מתקבלת ההודעה כי - "בענין איש לעירה -[דמשק]- ומלוניה -[חלב]- אנו מטפלים". ההנחיות מן המוסד ביחס להעפלת ילדים הן חד-משמעיות - "בקשר למשלוח קטנים בגיל שבע, בל תעשה את זאת עד שתקבל הודעה מאתנו. בגילים 12-14 הנך יכול לשלוח. יש לדאוג שיעברו בדיקה רפואית ושלא יגיעו הנה בעלי מום".[610]

נראה כי יותר ויותר מעפילים, מפאת שיתוקה של המערכת, עושים דרכם ארצה שלא באמצעות המוסד לעלייה ב'. המגע עם אנשי המוסד ופעיליו יש בה סיכון בשל מכת ההלשנות שפשתה בתוך הקהילות. התופעה מפחיתה סיכוייהם של המעפילים להגיע בשלום ליעדם.[611] המוסדות בארץ, נתבקשו בעבר, לאשר טיפול "בלתי-שגרתי" מונע, אך נראה כי בענין זה לא הגיעו או לא רצו להגיע לידי הנחיות ברורות.[612] נראה כי

---

[606] ל"אלישע"-"חפשי", מ"אברהים" - [כהן ירוחם] - ביירות - 1.8.46 . את"ה, 14/14 .

[607] כאמור, בשנת 1946 העפילו כ- 120 יהודים נתיני סוריה-לבנון. ב- 1947 - כ- 730.

[608] "שמאי" - "השלמת הדו"ח מהעבודה ברותי" - 15.1.48 . את"ה, 14/16 .

[609] ל"אלישע", מ"גבעולי" -[הררי גמליאל] - 1.2.47 . את"ה, 14/15 .

[610] ל"גבעולי", מ"חרט" -[דוד נמרי] - 22.6.47 . את"ה, 14/15 .

[611] ל"חפשי", מ"גבעולי" - ביירות - 3.7.47 . את"ה, 14/15 .

[612] קוסטיקה שלמה מוסר בענין זה: "פנינו לארץ עוד בתקופת פעילותו של יאני וביקשנו לפעול נגד עזיז מקמישלי, פרח רומנו מדמשק ואלי חזן מביירות. הצענו לחטוף אחד מהם ולהעלותו ארצה, כדי שאחרים יראו ויירואו, אך כלום לא נעשה". ראה: וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 126.

המוסדות בארץ לא ששו לנקוט בדרכי טיפול כפי שנהגו בהם, למשל, כלפי אירגוני "הפורשים" בארץ. קיים היה חשש כי בפעולה כנ"ל רבה היתה השלילה מן התועלת. עלולה היתה להיווצר אווירה שוטמת כלפי "החלוץ" ומפעל ההעפלה בכלל. נתקיים חשש, כך נראה, כי אווירה כזו תהיה מנוצלת ע"י גורמים מן "הפורשים" לעשיית הון פוליטי.[613]

גמליאל, באחת מפגיעותיו אל ומרי בחיפה מציין - "בשבוע שעבר נתפסו בדרך 7 פועלים -[מעפילים]- כתוצאה מהלשנה. הפועלים הנ"ל נשלחו ע"י אנשים פרטיים ולא על-ידינו. כמו כן נתפסו מספר יהודים וערבים שעסקו בעבודה הזאת. הדבר הזה הפריע מאוד לעבודה בכלל כי השלטון עוקב ובמרץ רב אחר כל תנועה חשודה ברחוב היהודי. כזכור, דובר פעם בינינו על הענשת המלשינים. בזמנו הבטחת לברר את הענין ולהודיעני ועד כה לא הודעת כלום."

גמליאל דורש, שוב, פעילים לעבודת העפלה בדמשק ובחלב. הוא מנמק זאת בכך כי - "כעת יש תנאי עבודה טובים באופן-יחסי וחבל שנפסיד הזדמנות כזאת רק בגלל חוסר אנשים לשני המקומות ועוד מחדש. אני לא יכול בשום אופן לנסוע לאחד המקומות ששולטת בו ממשלת העירה -[דמשק]- כי כידוע לכם, מחפשים אותי מזמן ובפרט לאחר שנתפסו שבעת הפועלים בשבוע שעבר, כמו-כן מלשינים יהודים שמכירים אותי באופן פרטי אינם חסרים."[614]

כעבור כשבועיים נתקבל מן המוסד אישור מותנה לפעולה כנגד מלשינים - "הענשת המלשינים על-ידי אנשים מכם -[ההדגשה שלי, א"כ]-", קרי, המעוניינים צריכים להיות מתוך הקהילה כדי ליצור הרושם כי זהו עניין פנים קהילתי. תנאי נוסף - יש ליידע המוסד, בטרם פעולה, על אופן הביצוע ועל ידי מי תבוצע היא. רק לאחר מכן, באם ינתן אישור לדבר, תוכל הפעולה להתבצע.

---

[613] בסוריה ובלבנון פעל, במסגרת הש"י הערבי, ארזי-(טננבויים) טוביה - ("הדד"). בין יתר פעולותיו בעניני מודיעין הוא בחן פעילותם של חברי אצ"ל ולח"י -("פורשים") שעשו, במסגרות שונות, בסוריה ובלבנון. נוכחותם של חברי התנועות ה'פורשות' בקרבתן של הקהילות היהודיות שם הטרידה אנשי ה'הגנה' והם פעלו לאתר אנשים החשודים כחברים באירגונים הנ"ל, בין היתר, בקרב הסטודנטים היהודיים הלומדים באוניברסיטה האמריקאית בביירות ובאוניברסיטה הצרפתית בביירות, וכן בקרב חיילי היחידות הצבאיות הבריטיות השונות ובקרב המלחים. על כך ראה: את"ה, 112/1196 .

[614] ל"חפשי", מ"גבעולי". שם.

בגישה דומה במקצת, נקט, כשנתיים לפני כן, השליח שלמה קוסטיקה שסבל גם הוא משבט לשונם של מלשינים יהודים אחדים. הוא פנה כנראה אל הרב דנה בדמשק וזה באסיפת עם גדולה שנתקיימה בבית-הכנסת, בפני ספרי תורה פתוחים, קילל המלשינים, ילדיהם וזרעם.[615]

אחר שבדק הנושא, העלה גמליאל אפשרות אחרת לפתרון בעיית המלשינות - "הענשת המלשינים יכולה להסתדר ע"י גויים מכאן עם בטחון גמור שבמקרה שהם לא יצליחו, לא ימסרו אף שם. כי יהודים מכאן בשום אופן לא הצלחתי להשיג. אני חושב שההענשה צריכה להסתיים במכות הגונות לשם אזהרה למלשינים עצמם ולאחרים."[616]

המלשינות, כתופעה, הטרידה גם רבים אחרים בקהילה היהודית והם ביקשו, זווקא מן המוסדות בארץ, כי יפתרו עבורם בעייתם זו. אחד האנשים אשר פעל בתחומי ההעפלה ונראה כי עסק גם בשרות השי"י, ה"חבר י"ב", כותב, באוקטובר- 1947, בנושא זה אל הארץ. בין יתר העניינים בהם הוא נוגע, הקשורים לעבודת איסוף המידע, כותב הוא - "בנוגע למוכתר של דמשק "פרח רומנו" עוד טרם עשיתם בו כל דבר. והוא עובד את עבודתו באופן איום ובלי כל רחמנות לגמרי. כבר השבוע מסר שלושה אנשים גדולים יהודים...ואלו הם, מוכתר חלב,מוכתר ביירות, ובן אדם פקיד גבוה בממשלה בדמשק, הוא מסרם ביד הממשלה והוא עצמו ברח ובא לכאן. אבקשכם לסדר אותו ולגמור אתו כי ידו חזקה ורעה כלפינו מאוד."[617]

קרוב לוודאי כי הפסקתה הזמנית של ההעפלה בגין תחילתה של מלחמת העצמאות, מנעה טיפול בנושא זה, שעלה שוב, משנתאפשרה פעילותה של עלייה בלתי-חוקית מחדש.

באוקטובר שנת 1947, מגיע לסוריה וללבנון איש המוסד שלמה הלל כדי לטפל, בעיקר, בעיניני ההעפלה של היהודים מעיראק. הוא עושה זאת, בין היתר, בעזרתו של "פיליפ" - עבדאללה מוחמד סעיד - ("מבריח נאמן"). הלל מטפל גם בעניינו של עקיבא,[618] אחר זמן קצר, נעשה הוא מודע לחוסר יעילותה של

---

[615] וינברג, תשמ"ט, שם. עמ' - 126.

[616] ל"חפשי", מ"גבעולי" - 20.7.47 . את"ה, 14/15.

[617] מכתב מאת ה"חבר י"ב" - 19.10.47 . את"ה, 14/15 .

[618] ל"חופי" -[מרכז עלייה ב' בחיפה - בסיס דוד נמרי], מ"שמאי" -[הלל שלמה] - 21.10.47 , 27.10.47 , 29.11.47 . את"ה, 14/15 .

עבודת ההעפלה מסוריה ולבנון. הלל מבקש כי ישלחו אדם מתאים לרכז הפעילות מביירות. עד לסופה של השנה לא נמצא שליח במקומו של גמליאל שחזר בינתיים ארצה. הלל מתחיל להפעיל מספר מבריחים מקומיים,[619] ביניהם "פיליפ" הנ"ל, וכן צירף אליו, כעוזר, יהודי מקומי בשם תאמסקי דוד המכונה -"מוניר"[620] שעבד בעבר עם עקיבא.

שנת העבודה 1947 מתאפיינת כשנה בה אין קיים מנגנון עבודה רציף ומסודר. אין קיימת תכנית לאירגונה של הפעילות. אמצעי הקשר והתיאום בעניני ההעפלה אינם עונים על הצרכים, לא בין הקהילות היהודיות בסוריה ולבנון ולא בין השליחים לבין המוסד בארץ. העברת המידע, במכתבים, מתבצעת ע"י נהגי חברת "הנהג" או ע"י נהגי מוניות יהודיים. עם תחילתה של מלחמת העצמאות, ב- 30 בנובמבר 1947, חדל מלהתקיים אף צינור תקשורת זה, ונותר, כאפשרות לשעת דחק, השימוש בטלפון - "כמובן שאין זה מתאים או מספק, כי קודם כל הדיבור בעברית, ויש להניח שלא הרבה זמן יהיה עוד אפשר לשוחח משם בעברית, ושנית - אפשרויות השיחה מוגבלת, לכל היותר אפשר להשתמש בטלפון להעביר הודעות דחופות מוסכמות מראש, אך אין להשתמש בו להתייעצות בעניני עבודה, קבלת הוראות וכיו"ב. במדה שחושבים להתמיד בעבודה, יש למצוא פתרון לקשר, או ע"י מכשיר או אולי סידור עם אחת הקונסוליות להעברת דואר. מכל מקום זהו תנאי להמשיך בעבודה -[ההדגשה שלי. א"כ]".[621]

העפלתם של יהודי סוריה ולבנון, בתקופה זו של שנת 1947, היתה בחלקה הגדול פרי יוזמה פרטית, באמצעותם של מבריחים "גויים" או של יהודים כחלפון טאראב ורנה יזיד-(כהן)[622] שעבדה לעיתים בשתוף עם יעקב מולכו. עיקר פעילותם היתה אז בתחום ההעפלה מעיראק.

מעבר לאירגון עבודת ההעפלה, נתקל הלל בבעיה מסויימת הקשורה לכפילות בסמכויות - "נודע לי שישנם "אישים" שונים או גורמים אחרים שמטפלים בשליחת שליחים לתפקידים

---

[619] ל"חופי", מ"שמאי" - 6.12.47 . את"ה, 14/15 .

[620] "שמאי" - "השלמת הדו"ח מהעבודה ברותי" - 15.1.48 . את"ה, 14/16 .

[621] "שמאי", "השלמת הדו"ח...", שם.

[622] סית-(גברת) רנה יזיד-(כהן), פעלה בביירות ועסקה בעניני העפלה למן שנת 1946. בין היתר טיפלה בעקיבא פינשטיין בעת מאסרו בביירות.

שונים לשם מבלי שזה יעבור דרך המוסד ומבלי שהשליח יקבל הודעה על כך. וכמובן שזה לא יתכן, כי השליח אינו יודע במקרה כזה איך להתייחס לאנשים אלה." בטענה זו ביקש הלל להסב תשומת לב האחראים לדבר, גם על כי פעילותו של יהודי ביירותי בשם אלבר ברכה בתחום השי"י ובעניינים נוספים הקשורים לעבודת המוסד לעלייה ב', היא לצניעים בעיניו, הן מבחינת יכולתו והתאמתו של האיש לעסוק בנושאים הללו והן מבחינת איכות עבודתו. פן אחר לטענת הלל, כפי המובעת בדו"ח ששלח אל המוסד, נוגעת לתופעת 'השליחות מטעם' שלא פסה גם בעת ההיא. לדוגמה, אנשי 'השומר הצעיר' באמצעות דוד "לודזיה" -[לוזיה] שעבד אז במשרד הסוכנות בחיפה, העבירו לביירות, לעבודה תנועתית, שליח ואשתו.

עולה מן הדו"ח[623] כי בשלב כלשהוא, בעת פעילותו בסוריה ובלבנון, קיבל הלל הוראה - "להפסיק את העבודה". אע"פ שגרס הוא כי יתכן שיש בה בעבודה בעת ההיא, בגין "ההתפתחויות של הימים האחרונים בצפון הארץ...אך לדעתי סכנה לא פחות רצינית ישנה אם היהודים ישארו שם. ולכן במקום להפסיק את העבודה יש להגבירה. אולי צריך לחפש דרכים חדשות כגון דרך הים שטרם נוצלה משם ושנראית פחות מסוכנת..."

לדעתו של הלל, פעילות בנושא העפלה שבה לא יהא ממוסד עין הקשר וסדור של ליווי מאובטח לקבוצות המגיעות לגבול - לא יתכן, מעבר לזאת, חייבת המערכת, להקדים למעשה ההעפלה, עבודה ב"חינוך, הגנה, פעולה פוליטית וכיו"ב."

2. ההעפלה בצל המאבק

1948, כשנת מלחמה, היתה שנה רעה להעפלה מן הצפון. מימדיה, מסוריה ולבנון, היו מזעריים.[624] המצב השורר בגבול הצפון מונע תנועת מעפילים בצירים, שעד לפני מספר חודשים בודדים, אפשרי היה השימוש בהם.

---

[623] "שמאי", שם.

[624] כ- 30 איש בלבד העפילו בשנה זו "מן המזרח". רובם ככולם ב'עליה ד'' -(בדרכונים מזויפים או מוסבים).

מסוף ינואר- 1948 ועד ראשית מאי, ניכרה תנועה, הולכת וגוברת, של מתנדבים ערביים המסתננים לתחומי ארץ-ישראל. רובם חמושים. הם נשלחו ע"י מוסדות הליגה הערבית כלוחמים במסגרת "צבא ההצלה". יחידות אלה בארץ, פעלו במסגרות של ארבעה גדודים שעליהן היה מפקד קולונל פאוזי אל קאוקג'י. גדוד צפוני מאותה מאותה מסגרת, בפיקוד אדיב שישכלי, פעל באזור צפת.

עיקר המתדבים לצבא זה היו עיראקים וסורים, חלקם ממוצא דרוזי.[625]

פעילות צבאית של ממש, בגיזרת הצפון, החלה כבר ב- 20 באוקטובר 1947, כאשר יחידה של הצבא הסורי השתלטה על תל אל-קאדי -(תל דן) המצוי בתחומי שלטונו של המאנדאט הבריטי בארץ-ישראל. הבריטים פעלו בנחרצות, וכבר למחרת היום הדפה יחידה מחיל-הספר העבר-ירדני, בסיוע שריוניות של הדיווזיה המוטסת את הסורים חזרה אל גבולם.

לנוכח פעילות הסורים בגבול הצפון, רוכזו, באוקטובר 1947, כל פלוגות הגדוד השלישי של הפלמ"ח באזור "אצבע-הגליל". במסגרת פעולות הגמול כנגד מטרות ערביות, בגין מעשי הדמים בדרכים ובערים המעורבות, נשלחה ב- 18 בדצמבר 1947, יחידת פלמ"ח לפעולה נגד הכפר הערבי חסאס שישב אז על הדרך בין זפנה לחלסה. בפעולה נהרגו גם נשים וילדים והיא הביאה להתגברות המתח באזור. ב- 9 בינואר 1948, הותקף לראשונה ישוב יהודי על ידי צבא ערבי סדיר. המתקפה על כפר- סאלד, ותל-דן בשנית, נהדפה בעזרת חיל-הספר. חייל זה שעלול היה להקלע למצבים מביכים בשל העובדה כי רוב חייליו ערבים-בדווים, הועבר מיד אחר הקרב בכפר-סאלד מחוץ לתחומי ארץ-ישראל אל עבר הירדן.

בינואר 1948 החלו יחידות מ'צבא ההצלה' לפעול בגליל בכלל וב"אצבע-הגליל" בפרט. תגובות ה'הגנה' לפעולות אלו הביאו, אחרי ה- 13 במרס, לבריחת תושבי הכפר אל-חשיניה - (מדרום ליסוד-המעלה). הבריטס, במסגרת פינוים מן הארץ, עזבו את אזור 'אצבע-הגליל', לרבות אזור צפת -(16 באפריל- 1948). אלון שקיבל הפיקוד על כל הכוחות באזור, היה צריך להשתלט על כל מרחב תל-חי.

ראה: "עליה ב' ממאי 45 עד מאי - 1948". את"ה, 14/1095 .

[625] פעיל מאיר/ "המערכה הצבאית: 30 בנובמבר 1947 - 10 במארס 1949". בתוך: "ההיסטוריה של ארץ-ישראל" -(כרך עשירי), יד יב"צ, ירושלים, 1982. עמ' - 153-154 .

בגיזרת גבול לבנון היו מספר אירועי קרב כנגד כוחות צבאיים או חצי-צבאיים לבנוניים. בשבת, ב- 15 במאי 1948, נוצר, באזור מלכיה, מגע אש בין הגדוד השלישי של הפלמ"ח לבין כוח לבנוני. בליל ה- 16-17 במאי, אחר שני ניסיונות קודמים, נכבשה בידי הגדוד מצודת נבי-יושע -(מצודת כח), ובסוף החודש, בתנועת איגוף דרך כביש הגבול הלבנוני, נכבשה מלכיה.

במזרח נעשה נסיון סורי, שנכשל, לפלוש דרך צמח. בהמשך פנו הם צפונה וב- 5 ביוני 1948, החלה התקפה משולבת מן הגבול הסורי באזור גשר בנות-יעקב ומגבול לבנון. קאוקג'י תקף את מלכיה ורמת-קדש והגיע עד לאזור צומת גולני של ימינו. קרבות להדיפת הכוחות הפולשים נמשכו עד סוף אוקטובר 1948, כאשר ב'מבצע חירם' נכבש הגליל המרכזי כולו, אף עד לליטאני.

ב- 23 במרץ 1949, נחתם הסכם שביתת-נשק בין ישראל ללבנון. בסוף מרץ, בעקבות ההפיכה הצבאית בסוריה, מוכן היה חוסני זעים להתדיין על הסכם שביתת-נשק. ב- 20 ביולי 1949, היתה סוריה המדינה הערבית האחרונה שעימה נחתם ההסכם. בעקבות חתימתו נסוג הצבא הסורי ממשמר-הירדן אל עברו המזרחי של נהר הירדן.[626]

חזית הלחימה הכפולה, בגיזרה הסורית ובגיזרת לבנון, הקשתה מאוד על אלו שביקשו להעפיל מארצות אלו אל הארץ.

במחצית מאי- 1948, מכריזים השלטונות הסוריים, על כי באזורי הגבול של סוריה עם ארץ-ישראל ולבנון, אסורה תנועת אזרחים. בחודש יוני מועבר הפיקוח בגבולות מידי הז'נדרמריה לפיקוד הצבא הסורי.[627] כן עושים אף השלטונות הלבנוניים. הם מטילים עוצר על תנועה בכבישים באזור הקרוב לגבול עם ישראל.[628]

אעפ"כ אפשר כי גם בעת תקופת המתיחות, נעשו פעולות להבאת יהודים מסוריה ולבנון. בזמנים אלה, צריך היה גרישה לנקוט במשנה זהירות. היה עליו לאשר כל קבוצת מעפילים שהגיעה אל הגבול.

---

[626] גולני מוטי/ "המלחמה הארוכה ביותר - 'אצבע הגליל' במלחמת העצמאות". מתוך: "עידן" -(16), יד יב"צ, ירושליים, תשנ"ב. עמ' - 153-164 .

[627] את"ה, 105/128 .

[628] ל"טנא" -[ש"י - מרכז], מ"חירם" -[ש"י - מחלקה בריטית] - "נסיעת אשת המעלולי לביירות" - 4.7.48 : "- מצור דרומה הוטל עוצר קבוע על הכביש, והעוברים חייבים להצטייד בתעודות מעבר".

עזר כנגדו אז היו מפקד ה'הגנה' במטולה, רזניק, ובעלי המלון "ארזים", הזוג בלסקי. היה חשוב, נוכח ההתפתחויות הצבאיות, לקבל מידע עדכני על מצבם של יהודי סוריה ולבנון. אל המוסד לעלייה ב' בחיפה זומנו שני פעילים - שוכרי מוסא, שהיה מבריח ואיש הקשר אל פנים סוריה ולבנון, ושולה כהן, אשר עסקה אף היא בהברחת יהודים. צ'רבינסקי משה, שהיה מזכיר המוסד ומתחילת המלחמה ריכז הפעולות הקשורות להעפלה, סיכם עם השניים על עבודה משותפת - מוסא כמוביל ואיש הקשר שעמו היתה קבוצת מבריחים מאל-ח'יאם, ושולה כמארגנת קבוצות ההעפלה מביירות. התשלום למבריח התבצע רק לאחר שהביא קבלה המאשרת הגעתם של המעפילים למטולה.[629]

בספטמבר- 1948, נתמנה יצחק רפאל, איש "הפועל המזרחי", לראש מחלקת העלייה בסוכנות. הוא מוצא כי כוחה של המחלקה ירד משום ש"בעלי בתים רבים לעלייה - המוסד לעלייה, מוסד הבריחה, החלוץ, ועדי המשלחות מארץ-ישראל, המשרדים הארץ-ישראליים, המפלגות...".[630] נראה כי בעין זה של ההעפלה והעלייה ארצה, היתה המדינה הצעירה, עדיין מחובטת, בבעיה של חלוקת סמכויות ברורה. יריזת כוחה של מפ"ם והירידה בכוחו של הקיבוץ המאוחד -(בין היתר, בגינו של הויכוח בינו לבין בן-גוריון ביחס לפירוקו של הפלמ"ח), איפשרה ליצחק רפאל להגביל תפקידיו של המוסד לעלייה ב' ולהבהיר לעומדים בראשו כי מדרג הסמכויות בנושאי ההעפלה והעלייה נשתנו.[631]

השקט היחסי, מחודש נובמבר 1948 ואילך, שנשתרר בגבול הלבנון, הביא גורמים במחלקה המדינית של הסוכנות למחשבה כי אפשר ויכולה להתחדש ממנה ההעפלה - "נראה שקיימת היום אפשרות להבריח יהודים מן הלבנון לא"י. האם יש לכם ענין כל שהוא בדבר".[632] כעבור ימים אחדים מעביר משה צ'רבינסקי-כרמיל -("מיכאל"), תזכיר אל המחלקה המדינית ובו הוא מציין - "אנו מאוד מעונינים בהצעות להברחת יהודים מן הלבנון. הודיעונו עם מי עלינו להפגש בענין זה".[633]

---

[629] רבינוביץ, גלעדי. שם. עמ' - 39 .

[630] רפאל יצחק/ "לא זכיתי באור מן ההפקר", ת"א, 1981 . עמ' - 50-51 .

[631] דבורה הכהן/ "עולים בסערה", שם. עמ' - 30-31 .

[632] אל: המוסד, מאת: המחלקה המדינית - 1.12.48 . את"ה, 14/16 .

בסוף מרץ- 1949, החלו נושאים ונותנים, בסוכנות ובמוסד לעלייה ב', על הדרכים המעשיות לאירגונה מחדש של ההעפלה מלבנון ומסוריה.[634]

כבר לאחר חתימת ההסכם עם לבנון, החלה המחלקה לעניני היהודים במזרח התיכון שבסוכנות היהודית, פועלת בכיוון של 'חזרה לשגרה' בכל הנוגע לטפול ביהודי סוריה ולבנון. בקופת המוסד לעלייה ב' בחיפה הופקד סכום של 300 לישי"ט ועוד 200 ליי, לשם העברתו, באמצעות גרישה, לצרכי "עלייתם" של יהודי דמשק. הסוכנות היתה מוכנה להעמיד סכומים נוספים למטרה זו, אם יצליח הניסיון המחודש הזה להעפלה - "ברור לנו שיש לעשות הכל לשם הרחבת העליה מהלבנון וסוריה ולא להסתפק בהעלאת אנשים בעלי יכולת. אנו בטוחים שתעשו הכל בכיוון זה ולא תתחשבו בגורם התקציבי. כוחו של המוסד הוא בכך שמעולם לא חיכה לעורף תקציבי אלא פעל למען עליתם של היהודים, וכתוצאה טבעית מפעולתו הדינמית ומיוזמתו בשטח זה, קבל ואף ימשיך לקבל את התקציבים הדרושים לבצוע המשימות המוטלות עליו...נראה לנו שעל המוסד ללכת בדרך זאת ולהוציא כספים למען הצלת היהודים מסוריה והלבנון ובמיוחד להצלתם של בני דלת העם וילדיהם - יעלה הדבר אשר יעלה. אנו מצידנו נעשה את הכל בבית הסוכנות בכדי להבטיח את העזרה הכספית הדרושה למטרה הקדושה"[635]

מעבר להבטחה תקציבית זו, מונה אליהו כהן, איש חולתה, כעוזרו של גרישה לעניני ארגון עלייתם של היהודים מסוריה ומלבנון. הוא שכר חדר במלון "ארזים" במטולה ומשם החל, יחד עם גרישה בחידוש הקשר עם מבריחים עמם עבדו בעבר. עם הזמן נוצר קשר גם עם מבריחים יהודיים מביירות - שולה כהן -("נעמי") וקבוצה נוספת של יהודים שהקשר עימם נתקיים באמצעות ערבים. גרישה, איש המוסד בחיפה, מזמן אליו לישיבה פעילי העפלה, יהודים מסוריה ומלבנון, ביניהם - אלברט ברכה, ג'ק מולכו ושולה כהן.[636]

---

[633] אל: המחלקה המדינית, מאת: מ' צ'רבינסקי, ת"א - 5.12.48 . את"ה, 14/16 .

[634] למשה, מאברהם נדד - 31.3.49 . את"ה, 14/16 .

[635] אל המוסד לעלייה-ת"א, מאת א' נדד, מנהל המחלקה לעניני היהודים במזרח התיכון - הסוכנות, ירושליים - 11.4.49 . את"ה, 14/16 .

[636] למשה, מאליהו כהן - 10.5.49 . את"ה, 14/16.

עבודת ההעפלה, אט אט, החלה חוזרת לפסים של שיגרה. המעפילים הגיעו, בדר"כ בלילה, למטולה, עברו תהליכי רישום בסיסיים והעברו לחיפה, למוסד לעלייה, ואחר כך לטיפולה של הסוכנות היהודית.[637]

לסוריה ולבנון, מטעם הסוכנות, נשלח אברהם עבאס, האיש, שהיה חבר 'היחידה הסורית' ושליח בעבר לעניני עלייה ב' בסוריה ובלבנון, מונה לטפל בכל הקשור להמשך העפלתם של היהודים משם. נראה כי כבר בשליש הראשון של שנת 1949 מצליח הוא לארגן מספר קבוצות של מעפילים, בתאום עם גרישה ובידיעת ראשי מחלקת הקליטה, הובטח סידורם של המעפילים הבאים מסוריה ומלבנון. המטרה היתה, אכן, להרחיב זרם המעפילים ולכלול בתוכם גם "בני דלת העם וילדיהם". העניין התקציבי, כך נראה, הובטח לשם מימושה של המטרה הנ"ל.[638]

במאי- 1949, נמצאו בביירות כ- 9,000 יהודים, בדמשק- כ- 1,500 ובחלב - כ- 3,000.[639] נראה כי בחלב הוסרו מן היהודים מגבלות התנועה שהוטלו עליהם. הדבר נוצל על-ידי היהודים, מעשירי העיר, כדי לעבור אל ביירות. לדברי הפעילים מולכו וברכה, חופש תנועה זה בוטל עקב הלשנה מציידו של משה טאויל, ה"חכם" של חלב. מצבם של יהודי דמשק באותה עת היה לדבריהם -"אינו מזהיר. בדמשק שורר עתה רעב." הכניסה אל דמשק והיציאה ממנה אסורה היתה על היהודים. נראה כי בשלב זה, כבר לא נמצא היה שליח מן הארץ שיהא מרכז עבודת ההעפלה ומטיל מרותו על הפעילים המקומיים. נוכחותו היתה חיונית משום שההועסקים במלאכת ההברחה - שולמית ארזי, יוסף כהן קישק, יעקב מולכו, יוסף כהן, ואברהם ברכה - לא היו מסוגלים לקיים ביניהם קשרי עבודה מוסדרים ומתואמים - "כל אחד רוצה להיות המרכז ולתת הוראות ואין איש רוצה לקבל הוראות מאחר".

---

[637] רבינוביץ, גלעדי, שם. עמ' - 36 .

[638] לחבר גרישה, כפר-גלעדי, מאת א' נדד, הסוכנות -ירושליים - 11.4.49 . בתוך: רבינוביץ, גלעדי, שם. עמ' - 37 .

[639] "שיחה עם יעקב-(ז'ק) מולכו ואברהם ברכה" - 13.5.49 . את"ה, 14/16 .

שלושה מבריחים ערביים - מוחמד סעיד, פיז וסולימן סעד, עסקו גם הם באירגון הגירת יהודים. אחד מהם העסיק ארבעה מתווכים יהודים שעשו נפשות, מטעם מעבידם, לעניין ההגירה - "...עוברים מבית לבית ושואלים מי רוצה לעלות ארצה".[640]

בפגישת העבודה שנתקיימה בחיפה,[641] בה משתתפים האנשים העוסקים בעניני העפלה, משני צידי הגבול, סוכם כי יש להגביר אמצעי הזהירות בפעילות זו ובין היתר להפסיק עבודתם של פעילים יהודיים מקומיים שידוע היה לשלטונות על עבודתם בתחום. כן הוחלט כי פעילותם של העוסקים בכך תהא כפופה ומוסדרת על פי הוראות שתתקבלנה באופן מפורש ובכתב מאת המוסד. הפעילים שנקבעו כמורשים לפעול בעניני ההעפלה היו יוסף ושולמית כהן-קישק.

ככלל, בעת ההיא, אפשרויות המעבר ארצה היו, אך ורק, בדרכי לבנון. יהודי סוריה שבקשו להעפיל, היו חייבים לעבור תחילה ללבנון, וממנה, בדר"כ ע"י מבריחים דרוזים, קרבו אל הגבול הישראלי.[642] מלבדם, בעסקי ההברחה, עסק אף יעקב מולכו מביירות שהצליח לפתח קשרים עם שני מבריחים מקצועיים, נוצרים מדרום לבנון - מוריס חג'אג' וסלים טאנוס, שיצרו, כל אחד מהם, קשרים עם קציני משטרה ופקחי מכס וסיכמו עימם האפשרויות וזמני המעבר, תמורת תשלום, כמובן.[643] הכניסה ארצה, במהלך חודש יוני- 1949, התבצעה, רובה, דרך סעסע.

כבכל עסק מסחרי, גם בתחום זה של הברחת אנשים, נתקיימה תחרות בין הפעילים היהודים. זו התפתחה במיוחד בין שתי הנשים, שולמית כהן ורנה יזיד שעליה נאמר - "אשה ידועה גם בעלת יכולת אבל רודפת בצע".[644] מצב דברים זה, וכן העובדה כי התנועה מן העיר דמשק נפתחה בפני היהודים, הביאה

---

[640] שם.

[641] למשה, מ- א' כהן - 20.6.49 . את"ה, 14/16 .

[642] אל: המוסד, ת"א, מאת: יצחק רפאל, ירושלים - 25.5.49 . את"ה, 14/16 .

[643] רבינוביץ, גלעדי. שם. עמ' - 39 .

[644] למשה -[צ'רבינסקי], מ-א'-[אליהו] כהן - 20.6.49 . את"ה, 14/16 .

אליהו כהן למסקנה כי מתחייבת פגישה בה יוסדרו עניני ההעפלה. במכתבו אל צ'רבינסקי מבקש כהן לבוא לידי החלטה בנושאים הבאים:

א. העברה, מיידית, של שליח לעבודת העפלה.

ב. בחירה של "חבר" כשליח לסוריה ולבנון "ולהוציא את המוצע -[למשימת השליחות]- בפקודה".

ג. פתוחו של קו נוסף, נפרד מקו העולים, להעברת חפציהם, וקו נוסף להעברת נכסיהם הכספיים.[645]

בינתיים, עד להטלת המרות על ה"חבר" היתה חובה מבצעית בהסדרת נושא העבודה באמצעות המבריחים היהודיים. דרישותיהם הכספיות היו גבוהות למדי והיה צורך לדרוש מהם אחריות לחפצי המעפילים ולהתחשבות באותם אלה, במיוחד מאנשי דמשק, אשר אין ידם היתה משגת כדי מימון התשלום שנדרש מהם, כדי לפתור בעיה זאת, הותר להם לגבות סכום של 175 לירות לבנוניות מכל מעפיל. אולם מעפיל אשר יבצר ממנו מלשלם סכום זה, לא ימנעו הצטרפותו לשיירה ו"את הסכום הנותר נשלם כאן לפי פתקה מהם".[646]

בתחילת יולי עולה על הפרק, שוב, החלופה הימית. "נעמי"-(שולה כהן) מודיעה מביירות כי - יש לה אפשרות לסדר שבעה דרך הים ודורשת את האשור שלנו". גרישה שיינקמן ואליהו כהן מגיעים להחלטה כי כדאי לבדוק נתיב העפלה זה ומורים לה כי - "את דרך הים עליה לבדוק היטב ולעשות ניסיון רק בבחורים ובקבוצה קטנה".[647]

העלויות הכרוכות בנתיב העפלה זה היה גבוהות למדי. המבריח פיליפ שהגיש אף הוא הצעה להעברת מעפילים בדרך הימית טען כי הסיבה לסכומים גבוהים אלה נובעת מדרישתם של בעלי הסירות. לגרישה, איש המוסד בצפון, היה ברור כי הסכום שידרש לכך יהיה מעבר לאפשרויותיו התקציביות.[648] ניסיון

---

[645] שם.

[646] למשה, מאליהו כהן - 4.7.49 . את"ה, 14/16 ; למשה, מאליהו כהן - 25.7.49 . שם.

[647] למשה, מאליהו - 10.7.49 . את"ה, 14/16 .

[648] עקרונית ניתן היה לממן גם עלותה של ההעפלה הימית. הג'וינט היה מוכן לממן העליה/ ההעפלה מסוריה בתנאי

השנים במגעיו עם מבריחים שונים, עשאוהו בקי בעניני מקח וממכר בתחום זה של הברחות. הוא מעביר אל פיליפ הודעה - "בענין דרך הים אין אנו מוכנים לשלם יותר מ- 200 לי"ב -[לירות לבנוניות]- אף גרוש ובאם זה לא מספיק שלא יעבוד בקו זה".[649]

העמידה על המקח הועילה. בפגישה המתקיימת במטולה, מצהיר המבריח בפני אליהו - "כי הוא מוכן לנסות, ואפילו שלא ירוויח כסף". סוכם עמו כי יודיע, באמצעות שליח מטעמו, על מועד צאתה של סירה, בטרם יציאה אל הים. כן סוכמו עמו הפרטים הנוגעים ליצירת החבירה -(סימני איתות) ומקום הנחיתה - (נהריה). כדי להבטיח הסירה ובעליה מפני ירי אפשרי מכיוונן של ספינות חיל-הים או של משמר החופים, מקיים אליהו כהן פגישה עם ש' צימרמן במשרדי המוסד בחיפה. באמצעותו מתואם הנושא עם הגורמים המתאימים.[650]

הידיעה על היותה של הדרך הימית ברת מימוש ואפשר יהא לעשות בה רווחים, עשתה לה כנפיים בקרב העוסקים בענף. כעבור מספר ימים מגיע ארצה שליח ערבי מטעמה של שולה כהן.[651] הניל מודיעה כי הצליחה היא לארגן סירה גדולה, המפליגה תדיר בקו ביירות-מצריים, שבה יהיה ניתן להעביר מעפילים יהודים אל חופי הארץ. מבריחים ערביים עצמאיים באים גם הם בהצעות להעברת מעפילים בדרך הימית, חלקם אף מצליח לארגן, באופן עצמאי, קבוצות יהודים ולהובילם, בדר"כ, אל האזור שמדרום לקו הגבול הלבנוני-ישראלי.

בתאריך 2.8.49 מגיעה אל חוף א-זיב -(גשר הזיו), מביירות, סירה ובה 12 יהודים. המוביל הערבי של סירה זו נפגש באקראי עם אליהו, הלומד ממנו פרטים אודות שיטת העבודה. סוכם עמו על הבאתם של יהודים בדרך הים. כן סוכם כי ההודעה על מועד ההפלגה, תהא מועברת, בבוקר ליל היציאה, אל קיבוץ חניתה.[652]

שבעלי היכולת ישלמו בעצמם עלות ההעברה. ראה: למוסד, מ"קדמון"("יסער") -[אביגור] - 2.7.49 . את"ה, 14/16.

[649] למשה, מ-א' כהן - 5.8.49 . את"ה, 14/16.

[650] שם.

[651] על קורותיה של שולה כהן-קישק ראה: גולן אביעזר, פנקס דני/ "שם צופן - הפנינה", הוצ' זמורה-ביתן-מודן, ת"א, 1980 ; יחזקאלי צדוק/ "אמי המרגלת". בתוך: "ידיעות אחרונות", 14.9.1994 .

[652] למשה, מאליהו - 14.8.49 . אי"ט, חט'- 25 ע'/ מיכל- 32 / תיק- 2 .

במהלך חודש אוגוסט, ממשיכים להגיע, בדרך היבשתית ובדרך היבשתית-ימית, מעפילים יהודים, נתיני סוריה ולבנון. מספר האנשים בכל קבוצת העפלה היה קטן יחסית בהשוואה למספרם של המעפילים שהגיעו בשיירות בתקופה שלפני מלחמת העצמאות. השימוש במכונית בודדת איפשר שליחת 5-4 אנשים בלבד. ציוד המעפילים נשלח, בדר"כ, ברכב נפרד.

"העבודה במים" תלויה היתה במצב הים ובהתאם לכך אורגנה העברת האנשים. הקשר בין ביירות והארץ - (מטולה) נתקיים בעזרתו של מקשר הפועל מטעמו של המבריח. הסירות פרקו מטענן האנושי על החוף, בין א-זיב לנהריה. העובדה כי לא נמצא באזור זה מעגן מתאים, חייבה העברת הילדים, בעיקר, מן הסירה לחוף על כפיים. התחבורה הימית איפשרה העברתם של קבוצות גדולות יותר -(בנות 20 נפשות ויותר), מאשר בדרך היבשה.[653]

גם דרך ההעפלה הימית לא היתה בטוחה לגמרי. מדי פעם נתפסו סירות שהשיטו מעפילים לכיוון הארץ. בעיתונות הלבנונית ניתן לכך פירסום. צויינו בו שמות המעפילים ומקום מגוריהם.[654]

בסוף חודש אוגוסט- 1949, מתמנה עמוס בן-צבי כאחראי לנושאי ההעפלה בגבול הסורי-לבנוני. שלטונות הצבא מתבקשים לצייד בתעודה מתאימה שתאפשר בידו תנועה חופשית באזורי הגבול מבלי שיהא מוטרד מחיפושים ועיכובים מיותרים.[655]

בנושאים הכספיים, נתגלעו, לא אחת, ויכוחים בין האחראים בארץ לבין המבריחה היהודיה שולה כהן מביירות, נטען על ידה כי המוסד חייב לה כספים, 400 ל"י, בגין הוצאותיה בתקופת הפעילות ינואר-יולי - 1949[656]. לטענתה, ההפרש לזכותה נובע בגינה של שיטת הדיווח על הגעתם של המעפילים ארצה. בעת ההודעה על הוצאת סירה היה גם מסוכם נושא ה"סימן", אותה סיסמא המאשרת כי קבוצת המעפילים המסויימת נשלחה ארצה בידי המבריח המסויים. לעיתים כאשר אירעה תקלה או חל עיכוב בהגעת הסירה, לא

---

[653] שם.

[654] ראה, למשל, הידיעה המופיעה בעיתון "אל אנקלאב" - גליון מס' 19 מתאריך 26.8.49 . בתוך: את"ה, 14/16 .

[655] אל: בנימין גיבלי-אג"ם/ ממ"ן, מאת: מ' צ'רבינסקי-ת"א - 26.8.49 . את"ה, 14/16 .

[656] ל"ברוך" -[אליהו כהן], מ"נעמי" - 13.8.49 . את"ה, 14/16 .

היה ברור בדיוק מי היה יוזם הקבוצה. בעין זה כותבת היא - "רצוני להסביר לך בענין ה"כלי" של ה- 21. הוא שולח ממני, אך ורק ממני ואין שום סימנים צריכים לכם כדי להוכיח כי זה לנו. היות והמלח עצמו כבר יסביר לכם מה היא השגיע[א]ה אשר היתה...אז אתם לפי דבריכם שלמתם לו וזה לא נכון מצידכם, היות ואין אתם רגילים אף פעם לשלם למלחים אלא לאנשים הידועים לכם...ועוד אתם רוצים הוכחות והוכחות? אבקשך בלי כל איחור לשלוח לי את הסכום של ה- 21 ואת שאר החשבון שלי...בלי איחור כי אחרת אין נמשיך בעבודה אם אין חשבוננו סוכם???"[657] -[ההדגשות במקור].

ניסיון להסדיר נושא התשלומים באמצעות חתימות הנוסעים, חתימה המאשרת כי נשלחו הם בידי אדם מסויים, נתקל בהתנגדותה הנחרצת של הפעילה הנ"ל. מטעמי בטחון, התבססה עבודתה על חשאיות ועל אי קיום מגע ישיר בין מקבלי השרות, המעפילים, לבינה. לטענתה קשר בלתי-ישיר זה מונע ממנה האפשרות לוודא כי - "חתימתו היא נכונה...", קרי, האם הנוסע, המתחייב בכך גם לשלם ההעברה, הוא אכן נושא השם שבחתימה.

חילוקי דעות כספיים אלה יצרו מצב אשר הוביל להחלטתה להפסיק לתקופה קצרה, כאמצעי לחץ, אירגון הקבוצות להעפלה. עמוס בן-צבי שביקש לערב צ'רבינסקי בפתרון הסוגיה כותב אליו - "המצב השתתק...כנראה שבעד הכלי הידוע נצטרך לשלם קצת יותר מהסכום הרגיל..."[658]

במוסד הוחלט כי לקראת החורף תבדק העברת המעפילים באמצעות ספינות גדולות יותר. לשם איתורם של בעלי ספינות מתאימות נשלח לקפריסין אדם מיוחד. הפעילה בבירות, שחזרה בינתיים לעבודה עם המוסד בעניני העפלה, נתבקשה לוודא כי אדם מטעמה ימתין, בזמנים מסויימים, בבית הכנסת הגדול של בירות, לשליח המטפל בנושא זה. בין היתר נתבקשה היא, מטעמים ברורים, שלא לפרסם דבר ההתקשרות החדשה בקרב בעלי הסירות האחרות.[659]

---

[657] ל"יאיר" -[עמוס בן-צבי], מ"נעמי" - 9.9.49 . את"ה, 14/16 .

[658] למשה, מעמוס - 11.9.49 . את"ה, 14/16 ; כן ראה בענין זה מכתבה של "נעמי", ל"יאיר" - 22.9.49 , שם.

[659] ל"נעמי", מ"יאיר" - 13.9.49 . את"ה, 14/16 .

באוקטובר- 1945, מצטרף לפעילות ממשית, כמארגן קבוצות יהודים להעפלה, אלי זאגה. האיש, תושב דמשק, היה אחד מעוזריו של עקיבא פינשטיין ושל מספר שליחים אחרים, והיה בין אלה שטרחו עבורו של עקיבא בעת היה אסור בכלא דמשק.[660] במכתבו של אלי זאגה אל המוסד בחיפה הוא מדווח על מצבם הקשה של יהודי דמשק, מצב שהביאם לשגור מכתבים לעזרה אל מוסדות יהודיים שונים בחו"ל. הוא מעלה שוב נושא המלשינים שבקרב הקהילה - "יוסף רומנו ופרח רומנו ועוד אנשים ידועים לנו, בעתיד אשלח שמותיהם" - ומציין כי מאות אנשים מוכנים לצאת ולבוא ארצה. לדעתו - "דרך אחד להעביר את העולים לא מספיק, מוטב שתגמרו עם עוד אנשים אחרים". הוא מציע לארגן ספינות בקיבולת של 70 או 80 טון - "טוב להשתמש בה בחורף בים גדול". בין היתר הוא מציע שירותו גם בהעברת אנשים וחפצים, בדרך היבשה ארצה.[661]

מן המפורסמות היא כי בעת קיומו של ביקוש, ימצאו אלה שיהיו נכונים, תמורת רווח הולם, לספקו. תופעה כלכלית מעין זו מצאה ביטויה בקופצים הרבים, יהודים וערבים, אשר החלו מבקשים ליתן שירותים בתחום הברחת יהודים מסוריה ולבנון אל הארץ. כדרכה של פעילות מסחרית, אף בשטח זה החלה, בין העוסקים בענף, תחרות המלווה בהשמצות הדדיות.

יסודות הנאמנות למולדת היו למרכיב העיקרי בשלילית האחר. הם גם המרכיב החשוב בשיווקו של המליץ על עצמו - "מאיזה יום אליהו זאגה היה כל כך מסור למולדת...-[ההדגשות במקור]- הוא אתמול הזיע כרדיו כי קיבל מכתב מגרישא, ובו הוא מוסר את כל העבודה לו ובמכתב הוא אומר כי גרישא בעוד יומיים שולח לנו התראה אחרונה, יותר נכון פטור מעבודה היות ואנו לא ידענו לעמוד כראוי...העליה תעמוד מטבעה כי לא רק אנשינו לא יעבדו...גם הנוסעים לא מוסרים את עצמם. ושלישית, הממשלה אשר אנו הבטחנו בה את הדרך היא תתנגד...ואז יהיה סכסוכים וכאבי-ראש וללא תוצאות. כי אני לא אכפת לי אם תפטר אותנו מעבודה, היות ולא סחורה עשינו בה אך ורק קדוש למולדת...אני די

---

[660] "שיחה עם אלי זאגה", ת"א - 20.10.49 . את"ה, 14/16 .

[661] למשרד בחיפה, מאת אלי -[זאגה] - 10.10.49 . את"ה, 14/16 .

עשירה ב-[מ]-כדי לסחוט מכספי מדינת-ישראל כי עד כמה שאני יכולה לעזור אני לא מתאחרת. אבל זאגא, די עני לכן יש חשש במטרתו כלפינו...".[662]

המוסד לעלייה ב' לא ביכר אי מן הנצים הללו. עבודה נעשתה במשותף, הן עם קבוצת שולה והן עם 'חברת זאגא'. סירות נשלחו מזו ומזה.[663]

עולים שהגיעו בסירות לאזור א-זיב דיווחו כי בהגיעם מדמשק לביירות, הם נרשמו וטופלו ביד יהודי דמשקאי בשם תופיק סאלח אשר דאג לשיכונם ולכלכלתם. תקציב לפעולתו נתקבל מאת הוועד ליהודי דמשק. בהגיע מועד ההפלגה עוברים היו צעירים יהודיים בין המשפחות המיועדות ליציאה ומעבירים אותן למקום ריכוז "במבצר ביירות". משם הם מוסעים באוטובוס, מהלך 20 דקות נסיעה, אל החוף. השייט בסירות, עד לאזור א-זיב, נמשך כ- 10 שעות.[664]

מן הדיווח הנ"ל עולה כי, באותה עת, חיו בקאמישלי כ- 200 משפחות יהודיות. קשיי הדרך ועלותה הגבוהה של הנסיעה -"מעכב את המשפחות מלעלות ארצה".

נראה כי הידיעה המופיעה בעתון "הבוקר" -(27.10.49), מבטאה, באופן אמין למדי, אפשרויות ההעפלה, באותה עת, מלבנון -

"עשרה יהודים שהעפילו מסוריה נתפסו בחופי הלבנון לאחר שסירתם נתנפצה"

אירגון סורי-לבנוני מבריח יהודים לארץ-ישראל - הממשלה אינה מתנגדת.

...העתונים הלבנוניים מודיעים על אירגון סורי-לבנוני העוסק בהברחת יהודים מסוריה לישראל. הקהילה היהודית בדמשק נתרוקנה כמעט לגמרי. מחוץ לזקנים וחולים לא נשאר איש ברובע היהודי. ממקורות נאמנים מוסרים כי הממשלה הסורית אינה

---

[662] ל"יאיר", מ"נעמי" - 13.10.49 . את"ה, 14/16 ; וראה בענין זה: לגרישא, מ"נעמי" - 14.10.49 . שם.

[663] ל"יאיר", מ"עדה" -[שולה] - 21.10.49 . את"ה, 14/16 ; כן ראה: דו"ח עמוס למוסד בת"א מתאריך - 24.10.49 . שם: -"הגיעו 97 אנשים בסירות של שתי החברות. יש צורך 2,000 לישט או כסף אחר. תשלחו אותו עד מחר בצהריים לחיפה".

[664] מעמוס - "דו"ח מהמשלוח שהגיע ב- 24.10.49" - 25.10.49 . את"ה, 14/16 .

מתנגדת ליציאת היהודים מסוריה, כי על ידי יציאתם תנתן אפשרות לממשלה הסורית להשתלט על הרכוש היהודי בקהילות דמשק וחלב."[665]

ההעפלה היבשתית והיבשתית-ימית מלבנון נמשכה אף בשנת 1950.[666] מלבנון אף נתאפשר, למספר קטן של יהודים, בספטמבר- 1949 -(ל- 24 איש), ובדצמבר -(לתשעה איש) - לעלות באופן חוקי ארצה. העניין סודר, בתיווכו של האו"ם, באמצעות הוועדה לשביתת-הנשק הישראלית-לבנונית.[667] מאמצים למסד עלייה חוקית מלבנון נעשו בפברואר- 1950 ובמאי- 1950, בתחנת הגבול הלבנונית בראס אל-נקורה. הפגישות נערכו, ע"פ בקשת האמיר פריד שהאב, מפקד הצבא הלבנוני, עם נציג ישראלי - "ירון", בעת שנתכנסה ישיבה של ועדת שביתת-הנשק. בסיומן של השיחות הופגש האמיר עם משה צ'רבינסקי מן המוסד לעלייה ב'. האמיר העלה כי מטעמים שונים, עלייה חוקית, רשמית ומוצהרת ע"י ממשלת לבנון, לא תוכל להתקיים, אך הוא הסכים לכך כי ימונה שליח סודי מטעם המוסד שירכז ענין העלייה/ההעפלה מלבנון ויהא קשור עם האמיר בפעולה זו.[668]

נציג המוסד נקבע "סאמי", מוריה שמואל, שהיה פעיל הגנה בעיראק ושליח המוסד לעלייה ב' באיראן, סוריה ולבנון. במחצית שנת- 1950, ערך "סאמי" ביקור בלבנון ובסוריה. הוא נפגש עם שולה כהן ויהודים נוספים. מוריה נתרשם כי יהודי לבנון, ככלל, אינם מעוניינים להגיע לישראל. בביקורו בדמשק נתרשם הוא כי מצבם של היהודים, באופן כללי, טוב - "החלק הגדול מהם אינו מוכן לעלות כיום מפני דאגתם לרכוש".[669]

---

[665] נראה כי הידיעה בדבר השארת היהודים "הזקנים והחולים", מבני דלת העם, בדמשק, אכן נכונה היא. נפוצה למדי היא התופעה על אי רצונם של "זקנים וחולים" לעזוב מקום מגוריהם לו הסכינו מני הולדתם. יחד עמם נשארים דווקא אלה מן המעמד המבוסס היטב - הסוחרים ובעלי הנכסים, אשר נבצר מהם מלהעביר הרכוש אל ארץ הגירה כלשהיא.
בשנת 1950 חיו בסוריה כמה אלפי יהודים -(3,000-4,000), רובם בדמשק. חלק נכבד מהם בעלי רכוש. על כך ראה: אטינגר שמואל -(עורך)/ "תולדות היהודים בארצות האסלאם" -(חלק שני), מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ו. עמ' - 209 ; אל: המוסד לעליה, מאת: "סאמי" -[מוריה שמואל]- "דו"ח על ביקור בלבנון ובסוריה מיום- 20.6.50-3.7.50" - ת"א - 6.7.50 . את"ה, 14/18 ; תזכיר מ' צ'רבינסקי, אל ב' גיבלי, אג"ם/ממ"ן- ת"א - 16.6.49 . את"ה, 14/16 . ע"פ תזכיר זה, חיו בחלב כ- 2,000 יהודים, בדמשק - 2,000 .

[666] תזכיר עמוס, למאיר - 18.2.50 . את"ה, א' 14/640 ; כן ראה, בתיק זה, קבלות ומסמכים רבים המעידים על הנ"ל.

[667] מכתב ח' שריד-ת"א, אל ד"ר א' נדד-הסוכנות, ירושלים - 9.1.50 . את"ה, 14/722 .

[668] ראה דו"ח "ירון" אודות הפגישות שקיים עם האמיר פריד שהאב - (בתאריכים: 23.2.1950 ; 11.5.1950). את"ה, 14/18 .

[669] אל: המוסד לעליה, מאת: "סאמי" - "דו"ח על ביקור בלבנון ובסוריה מיום 20.6.50-3.7.50" - ת"א - 6.7.50 . את"ה, 14/18 .

ידיעות אודות המצב הכלכלי הירוד בארץ ובעיות שיכונם של העולים הרבים, הגיעו אל יהודי דמשק, והיו לאחד הגורמים שהביאום לאי-רצון בעלייה ארצה. ביקורו של "סאמי" בחלב השאיר עליו רושם דומה. ע"פ דיווחו, מספר היהודים בה, כ- 2,000. לקאמישלי, מפאת איסור השלטונות, לא ניתן היה להגיע. ע"פ הערכה שקיבל, מספר היהודים בה, 500-300 נפש. רובם -"בעלי רכוש וכסף".

באותה העת לא איפשרו השלטונות ליהודים לצאת את גבולות סוריה. אולם לדעתו של מוריה המעבר בין סוריה ללבנון אינו בעייתי -"ואפשרות הבריחה נוחה".[670]

חלק מן המסקנות הנוגעות לאירגונה של העפלה, בעת ההיא, מסוריה ומלבנון, היו כדלקמן: א. מצב היהודים הלבנוניים טוב. אירגון מערכת בריחה ממנה אינו כדאי.

ב. מספר הפליטים מיהודי סוריה, המצויים בלבנון כ- 80-70 איש בלבד. מתן עזרה להם, בכמה אופנים, אפשרית.

ג. מצב היהודים בסוריה -"אינו רע, ולא כדאי לעזור ולזרז הברחתם של יהודים אלה (באם לא יהיו שינויים מדיניים)".[671]

מסקנותיו של מוריה גובשו באופן רשמי בהחלטה משותפת של יצחק רפאל, ראש מחלקת העליה בסוכנות היהודית, ושל ברפל יוסף, שהיה המשנה לאביגור וגזבר המוסד לעלייה ב'. בהחלטת השניים נאמר -"אנו מפסיקים לעת עתה, עד להחלטה חדשה, לעודד את העלייה מסוריה ומן הלבנון ולסייע בכך סיוע כספי. אין צורך בפעולת שליח מטעמנו שם."[672]

זרם מעפילים קבוע, אך קטן מימדים, שעשה דרכו ביבשה ובים, המשיך להגיע ארצה. היתה זו כמובן העפלה ביוזמה פרטית. בהגיעם ארצה נתקלו מעפילים אלה בבעיה של קליטה ראשונית ומימון מחיה.[673]

---

[670] שם.

[671] שם.

[672] מכתב יצחק רפאל, אל יוסף ברפל - 11.7.50 . את"ה, 14/18 .

[673] אל המוסד לעלייה, מאת אליהו כהן-חולתא - ערה"ש-תשי"א -(9/50). את"ה, 14/18 .

באוקטובר- 1950 טבעה סירה שיצאה מביירות לכיוון הארץ. היו בה שמונה נוסעים יהודים ו- 4 ערבים. משה ששון, איש מחלקת המזרח-התיכון במשרד החוץ, מחה והתריע בפני חיים שריד מן המחלקה לעליה -"מקרה זה צריך ללמד לתת בעתיד רישיונות רשמיים למעבר יהודים ולא להכריח את האנשים להשתמש בדרכים בלתי חוקיות."[674]

בשנת 1950 הגיעו ארצה 827 מעפילים, רובם מסוריה ומלבנון, מיעוטם -(כ- 45), מתורכיה ומעיראק. חלקם הגדול העפילו בנתיב הימי ונחתו בא-זיב, החלק האחר באו דרך גבול לבנון אל בר-עם, מטולה וראש-הנקרה.[675]

---

[674] ששון משה, אל שריד חיים - 15 בנובמבר 1950 . את"ה, 14/18 .

[675] רשימות עולים שהגיעו מסוריה. את"ה, 14/18 ; "דו"ח 1950". שם.

פרק ט' - סכום ומסקנות

1. מספר המעפילים

קביעתו של אביגור,[676] בהרצאה אשר נתן בי"א באדר תש"ט, יום תל-חי הראשון במסגרת מדינת ישראל, קביעה האומרת כי מארצות המזרח העפילו כ- 7,500 יהודים, ממעטת היא מן המספר האמיתי. החסר בולט עוד יותר נוכח העובדה כי אביגור, בהרצאתו, מעלה הנתון הנ"ל בהקשרה של תקופה הנמשכת מראשית ההעפלה, שנת 1934 -(בהנחה כי אכן זו ראשיתה של ההעפלה[677]), ועד ייסוד המדינה.

מארצות המזרח, קרי, סוריה, לבנון, עיראק, פרס וארצות מזרח נוספות, העפילו רבים יותר מן המספר שצויין ע"י אביגור. בתקופת השנים בהם עוסק חיבור זה - 1939-1949, העפילו, כ- 7,641 יהודים שהיו נתיני סוריה ולבנון, קרוב לוודאי כי מספרם של המעפילים, מיהודי סוריה ולבנון, גדול אף מן המספר הנ"ל. הנתון מתייחס אך אל אותם מעפילים אשר לגביהם נמצא רישום ארכיוני, כלומר, כל אותם מעפילים אשר באו ארצה במסגרתו של 'המוסד לעלייה ב'', עברו הליך רישומי ברמה כזו או אחרת של פרוט, ודיווח על כך נשלח אל מרכז המוסד לעלייה ב', אם בצורת "דו"ח חודשי" או במסגרת דיווח כללי.

במסגרת ספרות המחקר,[678] העוסקת בכימות מספריהם של המעפילים מארצות המזרח בכלל, וביחס ליהודי סוריה ולבנון בפרט, לא נבדקו מספרי המעפילים, יהודי סוריה ולבנון, שהגיעו ארצה בתקופת השנים 1939-1949, גופר, בחן מספרים אלה, מנקודת המבט של יחידת הליווי -('החוליה'), בשנים שבהן פעלה היא -(1942-1946), ואילו זוהר, שהסתמך רבות על ממצאי גופר, ניסה - באמצעות הליך חשבונאי, בו קוזזו מספרי העולים מסוריה ומלבנון שנפקדו בתש"ט, ממספרם של העולים ה'רשומים', קרי, אלה ששלטונות

---

[676] אביגור שאול/ "לסיכומו של מפעל ההעפלה", שם. עמ' - 178 .

[677] ראה פרק ד' בחיבורנו זה.

[678] גופר, 1993, שם עמ' - 126-132 ; זוהר, תשנ"ו, שם. עמ' - 49-58 .

המאנדאט הבריטי ידעו אודותם - לברר מספרי המעפילים. יש בניסיון זה הטייה משמעותית מן האמת הקשורה למציאות אותה תקופה, שהרי חלק מזערי מיהודי סוריה ולבנון זכה לקבל רישיונות עלייה אל ארץ-ישראל, ורובם של יהודים אלה שביקשו להגיע אליה, עשו זאת בדרך ההעפלה, בדרך הבלתי-חוקית, שכל גילוי שלטוני אודותיה, עלול היה לגרור אחריו מעצר או גירוש או, וזאת במקרה הטוב, קיזוזם מן המכסה לרישיונות העלייה שניתנו בידיה של הסוכנות היהודית, ועל כן, באופן טבעי וברור, נמנעו מעפילים אלה מכל מגע עם השלטונות ובפרט לא לצרכי רישום וכיו"ב. מעבר לכך, עולה השאלה, לאן, מבחינה סטטיסטית, שוייכו המעפילים שקיבלו, בזיעבד, אישור שהייה בארץ. האם לצרכי הרישום הסטטיסטי נרשמו הם עתה בקטגוריית העולים ? המעפילים ?

על-כל-פנים, נתוניו של זוהר אינם מתאימים לנתונים שיובאו להלן.

מתוך סקירת הרישומים הארכיוניים, אשר יפורטו להלן, עולים הנתונים כדלקמן:

א. ספטמבר- 1939 - אפריל- 1942

בתקופה זו העפילו ארצה כ- 616 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[679]

ב. מאי- 1942 - דצמבר- 1942

בתקופה זו העפילו כ- 313 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[680]

ג. 1943

בשנה זו העפילו כ- 844 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[681]

---

[679] "העליה מספטמבר 1939 עד- נובמבר 1946" - עלייה ב' - מזרח : 6,570 . בתוך: את"ה, 14/1095 . מן המספר הנ"ל קוזזו 5,800 מעפילים שהגיעו מסוריה ולבנון, בתקופה שמחודש מאי- 1942 ועד לסופה של שנת 1946. הנתונים נאספו מן התיקים כדלקמן: את"ה, א' 12+14/12 , 14/14 , 14/442 וכן מנתוניו של - גופר, 1993, שם. עמ' - 131 . הרישומים הארכיוניים הינם דיווחי 'החוליה'. מנתוני 'החוליה', לאורך שנות פעילותה -(1942-1946), עולה כי כ- 80% מן המעפילים היו נתיני סוריה/לבנון. משמע: 770 = 6570-5800 , 80% מתוך 770 הם 616 .

[680] "העליה בשנת 1942" - מארצות המזרח-(עליה ב') - מאי-דצמבר 1942 - 395 . את"ה, 14/442 . מהם 80% = 316 . הנתון מתאמת נוכח השוואתו אל הרישומים המופיעים לגבי החודשים בתקופה הנ"ל.

[681] "העליה בשנת 1943" - מעפילים ב' - ארצות המזרח - 1019 . את"ה, 14/442 . רוב דיווחי החוליה מופיעים בתיק זה. חלקם בתיק - א' 12+14/12, ובתיק - 14/14 .
משנה זו, מדווחים, בדר"כ מדי חודש, פרטים אודות נתינותם של המעפילים.

ז. 1944

בשנה זו העפילו כ- 781 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[682]

ה. 1945

בשנה זו העפילו כ- 2,542 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[683]

ו. 1946

בשנה זו העפילו כ- 119 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[684]

ז. 1947

בשנה זו העפילו כ- 728 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[685]

ח. 1948

בשנה זו העפילו כ- 28 יהודים -(בעליה ד' - בדרכונים מזויפים או מוסבים), נתיני סוריה/לבנון.[686]

ט. 1949

בשנה זו העפילו כ- 1,480 יהודים, נתיני סוריה/לבנון.[687] רוב המעפילים, כ- 930, הגיעו ארצה בדרך המשולבת יבשה-ים. הנחיתה, ברובה, התבצעה בחוף א-זיב, חלק קטן מן הנחיתות נתבצעו בחוף נהריה.

---

[682] "העליה בשנת 1944" - מעפילים ב' - עולים מארצות המזרח - 1293 . את"ה, 14/442.

[683] בשנה זו דווחו, מדי חודש בחודשו, פרטים אודות נתינותם של המעפילים. ראה: את"ה, 14/442 ; 14/14 ; א' 14/12+12 .

[684] גופר, 1993, שם. עמ' - 131 . ; בתיקים הנ"ל באת"ה, נמצאו, לגבי שנת 1946, דיווחים אודות החודשים- ינואר, פברואר, אפריל.

[685] "עליה ב' ממאי- 1945 עד מאי- 1948". ממזרח - בשנת- 1947 . את"ה, 14/1095 .

[686] שם. ממזרח - בשנת- 1948 .

[687] סכומי ההעפלה, לחודשי שנה זו, מופיעים ב-את"ה, בתיקים הבאים: 14/1095 ; 14/16 ; א' 14/640 . לא נמצאו הדיווחים המתייחסים לחודשים - ינואר, פברואר -(חודשי החוף).

ניתוח היחס שבין מספרי המעפילים-ילדים -(בגילאי 15-0) למספרי המעפילים המבוגרים יותר מעלה כי בין השנים מאי- 1942 לדצמבר- 1944, שיעור המעפילים-ילדים היה- 29%.

בחינה כנ"ל המתייחסת לתקופה שבין ינואר- 1945 לפברואר- 1946, מעלה כי שיעור הילדים היה 46%.

מגמה זו של עלייה במספר הילדים המעפילים מסך כל המעפילים, מסתמנת החל מחודש אוקטובר- 1944, שיעור עולה זה מוסבר במבצע 'עליית האלף', ובמגמה הכללית, כפי שבאה לידי ביטוי בעשייה המיוחדת של השליחים בקרב בני-הנוער, להביא, קודם כל, להעפלתם הם.

מסך כל המעפילים -(7,641), יהודי סוריה ולבנון, היה שיעורם של יהודי קהילת חלב הגבוה ביותר - 47%. יהודי דמשק - 36%, לבנון -(בעיקר מביירות) - 12%, ויהודי קאמישלי - 5%.[688] ברור הוא כי שיעורים אלה תלויים היו בגודלה של כל קהילה וקהילה. עמדנו קודם לכן על הבעייה הנוגעת להערכות בדבר גודלן של הקהילות השונות בסוריה ובלבנון, ועל כן יקשה עלינו להעריך מי היא הקהילה אשר ממנה, באופן יחסי, העפילו רבים יותר.

---

[688] רוב הנתונים מופיעים בדיווחי 'החוליה' ובדו"ח הנוגעים לפרטיהם של המעפילים. ראה: את"ה, 14/442; 14/14; 14/12.

2. סיכום של מחשבות; סיכום של מציאות

בשנת 1955, נתפרסמה חוברת "המעורר"[689]- במה לאנשי 'החלוץ', מיהודי סוריה ולבנון, שהיו פעילי התנועה בהן. הדברים המובאים בחוברת, אף שהם נכתבים מתוך ראייה אישית, של אנשים אשר פעלו בתוך מציאות החיים ההיא, בתקופת שנות ה- 30 וה- 40 למאה זו, מפתיעים ברמת האמת ההיסטורית העולה מהם.

החוקר הבא לבדוק הנושאים השונים הקשורים להעפלתם של יהודי סוריה ולבנון, ומבקש להבהיר אירועים ותהליכים הקשורים לכך, מצוי בעמדה נחותה בשל התחושה כי אין בעבר צפונות, בבחינת "אין חדש תחת השמש", שהרי נאמר בהם, בנושאים הללו, הכל או כמעט הכל. תחושה כזו עולה במיוחד נוכח קריאת השורות האלו -"תנועה זו -['החלוץ']- הביאה בעקבותיה עשרות ומאות צעירים וצעירות מבני-המזרח אל חיק הציונות החלוצית היוצרת"[690]...מול שומרי גבולות ומשמרות למכביר העפלנו לרבבותינו בדרך לא דרך, שיירות, שיירות, למאות ואלפים ורבבות נפשות הובלנו בשבילי הרים וב"חופים נעלמים"...לא ניצלנו אף סרטיפיקט אחד בתקופת ההגבלות...כל פעולתנו היתה פעולת מחתרת".[691]

אולם בחינה מדוקדקת, מעבר לדברים הללו, אשר נכתבו לציון 25 שנה לתנועת 'החלוץ' בסוריה, מעלה תהיות ושאלות אחדות. על שאלות אלו, כפי שהוצגו בסעיף "מטרת המחקר", ניסה חיבורנו זה לענות.

---

[689] תורג'מן אריה -(עורך ראשי)/ "המעורר" - במה ליהדות הספרדית ולבני עדות המזרח, הוצ' "המעורר", ת"א, פברואר- 1955. בתוך: אי"ט, חט'- 25ע'/ מיכל- 32 / תיק- 2 .

[690] שם. "מאת המערכת".

[691] אברהם עבאס/ "יהדות סוריה בין שתי מלחמות עולם". שם. עמ' - 4, 9 .

אמנם עוסק המאמר בהעפלתם של יהודי סוריה והלבנון בעשר השנים האחרונות לשלטון המאנדאט הבריטי בארץ-ישראל, ועוד שנה ומחצית השנה הראשונות לקיומה של מדינת ישראל, אך למעשה, מבעד למעטה ההבאה וההצלה, עסקנו בעניני כוח לגווניו. ההעפלה היתה ביטוי לעצמתה הפוליטית של ההנהגה היהודית ביישוב. היא ביקשה להשתמש במעפילים ככלי במאבקה כנגד 'הספר הלבן', ככלי למען צבירתו של רוב יהודי בעבור המאבק על דמותה האנושית של הארץ, וככלי ליצירתו של מאגר אנושי לחיזוקה של תנועת הפועלים וישוביה.

מן העבר האחר, כביכול הצד הסביל, המופעל, ניצבו המעפילים עצמם. מניעיהם, אפשר כי בחלקם, שונים היו אצל מעפיל זה או אחר, אך קרוב לוודאי כי מטרתם היתה זהה, הגעה אל ארץ-ישראל.

עבודת ההכשרה עצמה, כפי שלמדנו, הוטלה על מתי מעט. נראה כי אף אילו היתה זו המטלה היחידה שבה היו חייבים, לא היו מצליחים להעמיד, מתוך קהילות היהודים בסוריה ובלבנון, אלא מאות בודדות של 'חלוצים'. הכשרתם לא בהכרח הביאה אותם אלי תנועת הפועלים ומשקיה,[692] ולא בדגלה הבלעדי יצאו הם מגלותם עדי מולדת.

עמדנו על גורמי 'הדחיפה' ועל גורמי 'המשיכה' שבין שני קצוות אלה - סוריה - ארץ-ישראל. על כן ניתן לקבוע כי גורמים אחרים, משמעותיים הרבה יותר לגבי אלה המחליטים לקום ולעשות דרך שיש בה סיכון וקושי, הביאו להעפלתם של רבים מיהודי סוריה ולבנון אל ארץ-ישראל.

אין ספק כי זרוז רב להתרחבות תופעת ההעפלה היתה בפעילותם הנמרצת, ה'דווקאית' משהו, של אנשי המוסד לעלייה ב'. שורשי הנמרצות מצויים אי שם בשנות ה- 30 המאוחרות כאשר בכינוס מנהיגות הקיבוץ המאוחד -(עין חרוד - 1937), מתקבלות החלטות שתכליתן הגברת כוחו של הקיבוץ המאוחד בהנהגה הציונית, המאבק על השליטה ועל יכולת ההשפעה, בא לידי ביטוי במופעים ההתיישבותיים, הלוחמניים, ובעלייה הנמרצת, הבלתי-חוקית, מעבר לרצון השליטה וההשפעה, היו קיימים כמה הבדלים מהותיים בגישה הבסיסית

---

[692] ראה למשל: "סקירה על העליות מהמזרח-הקרוב וקליטתם בארץ" - חיפה - 21.12.45 . אצ"מ, S6-1470 . ע"פ סקירה זו, מתאריך - 1.4.45 ועד - 1.12.45 הגיעו ארצה - 3,191 נפש: 1,756 מהם עברו לחיות בעיר; 930 הועברו לטפולה של 'עליית הנוער' ; 327 הועברו ל- 26 משקים ; 178 איש הועברו ל - 13 מושבות.

כלפי אופיה השלטוני הרצוי של ההנהגה היישובית - תפיסה ריכוזית מול תפיסה שיתופית. בן-גוריון וטבנקין היו נציגי הגישות ברות-הפלוגתא.[693]

אחת מתוצאותיה של היריבות היתה הליכת הקבוץ המאוחד בתלם של עבודה שיש בה שלושה פנים: התרסה כלפי ההנהגה וההוכחה כי הנה חזון ההגשמה החלוצית חי וקיים הוא; עשיית נפשות חדשות לרעיון והובלתן אל היישוב החלוצי-פועלי; ופן שלישי - מימוש הרעיון הציוני בדרך של הצלת היהודי, המצוי בגולה בתנאים של סיכון לנפש.

בן-גוריון, מוציאה לפועל של הגישה האחרת, הריכוזית, שאף לאחדות הכוחות הציוניים תחת מנהיגות אחת, מוסכמת. בהתאם לתפיסה זו, על המנהיגות להוביל ולהתוות מלאכת המאבק ב'ספר הלבן'. בן-גוריון ביכר העפלה ראוותנית, 'העפלה של אמצעי תקשורת', שיש בה כדי יצירת לחץ ציבורי, 'דעת-קהל', המכוונת כלפי המנהיגות העולמית בכלל וכלפי בריטניה בפרט. המעפילים לגבי דידו היו אך כלי למימושה של המטרה - הקמת המדינה העברית.[694]

נקודת מוצא שונה, מצאנו אצל אביגור. כאדם האחראי על מערכת ההעפלה אשר מטבעה באה היא במגע בלתי-אמצעי עם האנשים שלמענם פועלת היא, רואה מצוקתם היומיומית וחשה ברצונם לבוא אל הארץ, ראה אביגור המעשה מבעד למשקפי ההצלה. הוא התייחס בחשדנות ובאי-אמון למשא ומתן מדיני, לגבי דידו רק המעשה עצמו, עלייה גדולה שתמלא הארץ ביהודים, היא שתכריע את הכף.

בסוריה ובלבנון, כמדינות ערביות שכנות, בעלות מסורת של כלל-ערביות, שבה ארץ-ישראל מהווה נדבך טבעי ליישות זו, חיו היהודים בתנאים שהשתנו מעת לעת. כללו, ניתן לקבוע כי מגמת השינוי

---

[693] זית דוד/ "חלוצים במבוך הפוליטי". הוצ' יד יב"צ, ירושלים, 1993. עמ' - 82-97, 126-143 .

[694] זרטל עידית/ "המוסד לעליה ב' כמכשיר פוליטי של ההנהגה הציונית". מתוך: צרפתי לאה -(עורכת)/ "תרומת ההעפלה במאבק נגד הבריטים, 1945-1947". חוברת י"א -(יום עיון - 14.3.90), יד-טבנקין, אפריל- 1991 . עמ' - 51-62 .
זרטל מגדירה, בהקשר זה של העפלה, שתי תפיסות יסוד: "עבודת העתיד" - נקודת מבטה פוליטית, הקמת יישות מדינית, ומולה - "עבודת ההווה" - נקודת מבטה - הצלה תחילה. ע"פ "התפיסה הבן-גוריוניסטית...הצלה קטנה אינה חשובה,כי אין בה כדי לפתור את השאלה הגדולה וההיסטורית של העם היהודי. לכן בן-גוריון לא עסק בהצלה, כי אם בהקמת מדינה יהודית...בן-גוריון לא האמין בהעלאת יהודי ועוד יהודי. הוא האמין בעלייה כמכשיר פוליטי...". זרטל, שם. עמ' - 54.

היתה בכיוון של הרעה. ככל שהסלים הסכסוך היהודי-ערבי במאבק על ארץ-ישראל, כך הלכו ונתעצמו הגורמים הדוחפים יהודי ארצות אלו להגר מהן.

מגמה זו של הרעה במצב היהודים בסוריה ובלבנון, נוצלה ע"י המנהיגות הציונית ביישוב לשם השפעה על יהודיהן. השליחים, באי-כוחו של היישוב, הדגישו הניגוד, שלא ברי היה לאנשי הקהילות בהן עשו, שבין תקוות החיים בארץ יהודית, לעומת חיי אי-הוודאות התמידית השוררת בארצות הערביות שבהן מקיימים הם חייהם מזה דורות.

עמדנו על כך כי קהילות היהודים בסוריה ובלבנון, שע"פ הערכות מספרם הכולל, בשנת 1943, היה כ- 30,000 נפש, לא היו כמקשה אחת. בקאמישלי ובדמשק נמצאו הקהילות המסורתיות ביותר, המושפעות יותר מסביבתן המוסלמית ונוהגות באורח-חיים ההולם לסביבה זו. לעומתן, קהילות חלב וביירות, השוכנות בערי מסחר וצומת דרכים, היו פתוחות יותר לקבלה של תרבות ונוהגים מן החוץ. ככלל, יהודי סוריה ולבנון חיו בערים הגדולות במסגרות של רובעים יהודיים. בקהילות נתקיימה מערכת של עזרה הדדית מסורתית. כאשר מצבן של הקהילות הורע במאוד, בעיקר בגינו של הסכסוך היהודי-ערבי, נשלחו אליהן תרומות. התורמים היו, בעיקר, יהודיהן לשעבר שהיגרו אל ארצות המערב. בין הקהילות עצמן נתקיימו קשרים מעטים.

במשך הדורות נתקיימה זיקה בין סוריה ולבנון לארץ-ישראל. במובן מסויים, מהופך, תאמה זיקה בסיסית זו לרעיון "סוריה הגדולה" מבית מדרשם של הלאומיים הסוריים. הקירבה הפיזית יצרה אפשרויות של קשרים תמידים בין קהילות סוריה-לבנון לבין היישוב הוותיק בארץ. משנות ה- 20 המאוחרות החלה פועלת תנועת 'החלוץ' בסוריה, ועם הזמן נוסדו בקהילות מועדונים עבריים-ציוניים שהיו למרכז הפצה של הרעיון הציוני, בנוסח, במאפיינים ובהיקפים השונים מאלה שהיו נהוגים אצל יהדות אירופה. שונה היתה גם התיחסותו של השלטון, התנגדותה העקבית של סוריה לרעיון הציוני, לא איפשרה צמיחה משמעותית של תאי פעולה להפצת הרעיון הציוני.

מציאות היסטורית, לכאורה מנותקת מן ההוויה המזרח-תיכונית, עושה לפתע לשינוי משמעותי ביחס היישוב אל יהודי המזרח בכלל ואל יהודי סוריה ולבנון, כקהילות שכנות, בפרט. המלחמה העולמית, שבגינה נסתתמו נתיבי הים עושה לשינוי הגדול בהתייחסות היישוב.

מעבר לזיקה המסורתית, מגלה לפתע הקהילה הארצישראלית נוכחותם הקרובה של יהודים היכולים לשמש תחליף להון האנושי בגלות אירופה. גלות שהקשר עמה נותק זה מכבר בגין המלחמה. מבחינת היישוב, וכפי שמצאנו, סימוכין לכך בפי אחדים מדובריו, ניתן הון אנושי קרוב זה בכמה ערכים מוספים: אמצעי לצבירת הון פוליטי ולביסוסו של המעמד והיישוב הפועלי; הגברת עצמתו הכלכלית של היישוב בזכות תוספת ידיים עובדות; שינוי היחס המספרי בין האוכלוסיות היהודיות והערביות בכיוון יצירתו של רוב יהודי; עשייה לשם הצלה שיש בה גם פיצוי על תחושת אין האונות וחוסר היכולת להשפיע ולו במעט במיגורה של תכנית ההשמדה הנאצית.

למעשה, נדחפו יהודי סוריה ולבנון, בלית ברירה, אל אפשרות העלייה ארצה בדרך של העפלה. ראשי הסוכנות היהודית, הן מתוך הכרה כי יקל על יהודי ארצות אלה להגיע ארצה, יותר מאשר ליהודי גלויות אחרות, והן משום שבכך נצברים, במיוחד בעבור הכוחות ה'חלוציים' שמקרב יהודי אירופה, רישיונות עלייה לעת תתאפשר עלייתם ארצה, לא העניקו להם, אלא רשיונות עלייה ספורים.[695]

מבחינה פוליטית פנים יישובית, לא היתה ההענקה ה'סתמית' מועילה לעוצמה הפוליטית של המפלגות ביישוב. בסוריה ובלבנון לא נהוגה היתה תרבות של מפלגות. לא נוצרו בתוכן מרכזי כוח פוליטיים שהיה ביכם להשפיע על מפלגות האם בארץ להעניק לחבריהן רישיונות עלייה. עקרון ההקצאה ע"פ מפתח מפלגתי פסח על ארצות אלו.[696]

המסקנה העולה מן האמור לעיל היא כי נסיבות התקופה חייבו פנייתו של היישוב אל יהודי סוריה ולבנון. הפנייה היתה ביטוי לשילובם של שלושה יסודות: צרכי היישוב - בכוח פולטי ובכוח אדם; כורח הצלה; העפלה ככלי מאבק.

---

[695] יתכן והיתה, באי-מתן הרשיונות, כוונה ליצירה של הכרה כי באמצעי זה של רשיונות עלייה לא יוכלו יהודי סוריה ולבנון לעשות שימוש, ועל כן מוטב לנצל האפשרות המוצעת מאת המוסדות, ולהגיע ארצה בדרך ההעפלה.

[696] על עקרונות ההקצאה ראה אצל: הורוביץ דן, ליסק משה/ "מישוב למדינה", ע"ע, ת"א, 1977. עמ' 254-299 .

כוחות המוסד לעלייה ב' נאלצים, בגין מלה"ע השניה, לבצע הסבה כפולה - הסבת משאבים וכוח אנושי להעפלתם של יהודי אירופה, בדרכי המזרח, ומשנבצר היה לממש דרכים אלו למטרה זו, הסבו" עיקר פעילותם, אל יהודי המזרח.

בזקנו תהליך בנייתה של מערכת ההעפלה ומצאנו כי מעבר לאנשי המוסד עצמם ואמצעיהם הם, היתה היא מיוסדת ותלויה במספר כוחות עזר אשר העמידו, למימוש מטרותיה, אמצעים מגוונים. מעבר לכך בחנו שאלת עקרונות הפעולה - האם היתה המערכת מיוסדת על עקרונות עבודה שהיה בהם כדי להביאה לתפקוד יעיל, ומצאנו כי במספר תחומים לקתה היא בחסר.

עיון בתכני ההכשרה, והן מעדויות שליחים אחדים, עולה כי תכני ההכשרה לא היו הולמים כהלכה צרכי הקהילות בסוריה ובלבנון. קורסי השליחים ובמיוחד זה שניזום ע"י המוסד לעלייה ב' חסרו התייחסות מתאימה לנושאים החינוכיים. מעשה ההעפלה עצמו, היה שלב אחרון בשרשרת ההכנות המכוונות לקרוב אנשי הקהילה ובמיוחד בני הנוער אל ההוויה הארצישראלית המתחדשת. הצלחה ברכיבי ההכשרה, היתה , קרוב לוודאי, עושה לנכונות יתר בקבלת רעיונות עבריים-לאומיים-ציוניים. כדי להשיג זאת היתה דרושה השקעה בכוחות חינוך העוסקים אך בכך. שילוב השליח בתחומי פעולה מגוונים פגם בתפקודם הכולל.

ראינו כי השליחים נבחרו מתוך המצאי שהעמידו המפלגות והתנועות השונות. מפתח המועמדות נקבע ע"פ עצמתן הפוליטית של המפלגות ביישוב. אך טבעי הוא כי השליח היוצא מטעמה של תנועה פוליטית ינתב מעשה ההכשרה כדי לשרת תנועתו. היעד היה צבירת הון אנושי בעבור התנועה. ובמצב נתון זה, וכאשר מספר הלקוחות מוגבל, הדרך אל הצבירה המיוחלת מן ההכרח כי יתלוו לו מאבקים בין תנועתיים. היריבות שבין שליחי התנועות חילחלה אל אוכלוסיית הקהילות. תופעה של מלשינות פשתה במידה שהיתה בה הפרעה ממשית לעבודת השליחים ולעבודתם של פעילי העלייה שמקרב הקהילות עצמן.

המנהיגות המסורתית חשה מאויימת. האפשרות כי תמצא היא ללא קהל להנהיגו והחשש מן השלטון שהפעיל מרותו, באופן גס, כלפי האוכלוסייה כולה, הביא אחדים מהם שלא להיענות לבקשות העזרה שבאו מצד אנשי ההעפלה. הציפייה כי ישמשו הם מליצי יושר למעשה, נכזבה.

שיטתה של עבודת ההעפלה נגזרה מן התנאים המחתרתיים שבהן נאלצה היא לפעול. עבודת המחתרת לא נתבססה על מערכת כתובה כלשהיא של כללים. שלבי הפעולה תלויים היו במה שחייבה המציאות. רק בסופה של שנת 1944, משעברו כשנתיים וחצי של פעילות העפלה מאורגנת מסוריה ולבנון, רק אז מתפנה איש מן המערכת כדי לנסח הצעה לאירגונה ולפעולתה של ההעפלה היבשתית.[697]

אירגון העבודה ע"פ הצעה זו אמור היה להיות מבוסס על רשת של בסיסים - "כל עיר או עיירה אשר קהילה יהודית בה, יש להקים בה בסיס. באופן מיוחד בקהילות ישראל שבאזורי הספר". בכל בסיס צריך שיהא שליח - "איש יליד המדינה הנידונה". על שליח זה אסורה הפעולה בקרב הנוער או כל פעולה שיש בה גוון ציוני. לשליח ההעפלה יש להצמיד שני עוזרים-פעילים - "מקשר" ו"איש הסדואה". על השליח ליצור מגע עם אדם מן הקהילה שלו השפעה בקהילתו ובעל קשרים עם השלטונות. על הבסיסים כולם ימונה רכז פעילות - "הרכז מוכרח להיות שליח א"י". בידו ובפיקוחו כספים למימון הפעולות ובידו אמצעי קשר אל מרכז המוסד בארץ.

מעבר לכך, מציע גולומב להשתמש בשירותיהם של מורי-דרך בני "כפרי הספר". ההובלה "בין ארצות", קרי, בקו הגבול, תיעשה "במורים משלנו".

ההמלצות הנ"ל יושמו אך בחלקן. השוואה בין שיטת העבודה בפועל לבין עיקרי ההמלצות מצביעה על פער משמעותי. ניסיונות לסגור הפער בין המצוי לרצוי, כפי שנעשו תדיר ע"י השליחים בבקשותיהם אל המרכז בארץ, לא עלו יפה.

השליחים הארצישראליים עסקו בתחומי פעילות רבים - חינוך והכשרה, ייזום פעולות תרבות, קשרים עם אישים בקהילה, קשר אל פעילי העפלה מקומיים, תיאום פעילות עם כוחות התובלה היהודיים שבצבא הבריטי, מגע עם אנשי החברות הארצישראליות, בניית קבוצות להעפלה, תיאומי הסעה, מגע עם מבריחים, בחירת צירים, ליווי ממשי של קבוצות ההעפלה עד לגבול, יצירת קשר אל מרכזי המוסד בארץ ועוד פעולות הקשורות לתנאי העבודה במחתרת - הופעה בזהות משנית, התערות בקרב האוכלוסיה המקומית וכיו"ב. מיגוון הפעילויות הצריך התאמה מיוחדת של איש השליחות, יכולת אישית גבוהה והכשרה הולמת. המערכת המגייסת, מן הטעמים שהועלו קודם לכן, התקשתה במילוי צרכי המוסד בכוח אדם הולם.

---

[697] גולומב נפתלי - דו"ח הצעת אירגון- העפלה יבשתית - 15.12.44 . ארכיון השוה"צ - גבעת-חביבה: 2.2.18 .

משעה שנסתיימה מלחמת העולם השניה, כאשר הנתיבים הימיים בים התיכון נפתחים לתנועה חופשית של כלי שייט אזרחיים, מפנה מערכת ההעפלה מירצה ומשאביה העיקריים אל הצלתם של יהודי אירופה. הסלמתו של הסכסכון היהודי-ערבי בארץ-ישראל, כשנה-שנתיים מתום המלחמה העולמית, ופעולות הכוחות הלאומיים, בעזוד השלטונות הסוריים, עושים תנאי חייהם של היהודים לקשים מתמיד. דווקא אז משזקוקים הם לשירותי המוסד, מצטמצמת פעילותו. הקריאות לייסוזן של תחנות פעולה ולאיושן בשליחי העפלה כמעט ואינן נענות. בתחילתה של שנת 1946, קורסת המערכת ומפסיקה מלפעול. תחנת האלחוט בביירות, כתחנה היחידה אשר עמדה לשרותה של רשת ההעפלה בסוריה ובלבנון, מפסיקה לתפקד. הדבר משבש לחלוטין התיאום בין המוסד בארץ, בין הגורמים המשלחים ובין אנשי 'החוליה' המלווים קבוצות ההעפלה מן הגבול אל הארץ פנימה.

יהודי סוריה ולבנון המבקשים מאותה עת להגיע ארצה, נאלצים לעשות זאת בעיקר באמצעות התקשרות אל מבריח ערבי מקומי. יהודים מקומיים, המזהים ביקוש לשירותי הברחה ארצה, מתחילים גם הם לארגן קבוצות העפלה. העובדה כי אין סמכות ארצישראלית שתטיל מרותה ותסדיר פעילותם, שורש ומקור היא לשיבושים ועיכובים בזרימת המעפילים ארצה.

מאבק שלטונות המאנדאט בהעפלה היבשתית נושא פרי. הן מן העבר הסורי-לבנוני והן בתחומי ארץ-ישראל מעמידים השלטונות כוחות שונים. שיתוף הפעולה ביניהם בעניין זה והקצאת כוחות ברמת מיומנות ואמינות רבה יותר, עושה לחסימה של צירי ההגעה אל הארץ.

במהלכה של מלחמת העצמאות ובעיקר לקראת סופה, מפנים הפעילים בהברחת יהודים את זירת פעילותם אל הדרכים המובילות מלבנון אל הארץ. הדרך המשולבת היבשתית-ימית מנוצלת אף היא להעברת המעפילים. בשנת 1949 נעשה שימוש רב בציר זה. קרוב ל- 1,000 איש, עשו דרכם בסירות ובספינות מנמל ביירות אל חופי הארץ הצפוניים.

ההעפלה אל מדינת ישראל נמשכת גם בשנים שלאחר שנת 1949. סוריה, כארץ אויב, לא התירה ליהודיה חופש תנועה. חוסר האפשרות להגירה, הצריך, מאילו אשר ביקשו לעזבה, נקיטה בתחבולות

ובשיטות מתוחכמות. למעשה עד לשנת 1992, נבצר היה מיהודי סוריה להגר מהן באופן חופשי. רק בשנה הנ"ל, בעקבות הבנה עם המימשל האמריקאי, ניאותו שלטונות דמשק לאפשר, במגבלות, הגירת יהודים מהן.

העיון והחקירה בנושאים הקשורים להעפלתם של יהודי סוריה ולבנון, בין השנים 1939-1949, כפי שבאו לידי ביטוי בחיבורנו זה, מאפשרים גיבושן של מספר מסקנות:

א. פנייתו של היישוב היהודי בארץ-ישראל אל יהודי המזרח בכלל ואל יהודי סוריה ולבנון בפרט, באה בעיקר בשל אילוצי המצב - חסימת דרכי הים מאירופה ודרישת המשק הארצישראלי, בדחיפות, לידיים עובדות.

ב. בבקשן להגדיל כוחן הפוליטי, שולחות התנועות והמפלגות השונות בארץ, את נציגיהן שמה. המטרה - ביצועה של עבודת הכשרה תנועתית.

ג. הכשרת השליחים למשימתם לקתה בחסר - הן מבחינת תכני ההכשרה והן מבחינת התאמתם של האנשים עצמם למשימה זו. המועמדים לשליחות נבחרו ע"פ מפתח פוליטי. מעורבותן של תנועות פוליטיות רבות, רבות מדי, במלאכת השליחות, הפריעה באופן ממשי לתיפקודה היעיל של המערכת.

ד. ההעפלה כתופעה, שימשה כלי בידי מנהיגים ציוניים, קרדום לחפור בו ביזעת הקהלי ובהשפעה על המנהיגות העולמית.

ה. העבודה במחתרת, בסוריה ובלבנון, לא זכתה לגיבוי משאבי הולם. לא בזמים ולא באנשים, חסרים היו בסיסי פעולה ואמצעים יסודיים לתיאום הפעילות בין השליחים עצמם ובין האחראי, מרכז הפעילות בסוריה ובלבנון, לבין משרדי 'המוסדי בארץ.

ו. אף שאין סימוכין ישירים לכך, הרי שבמובלע ובמשתמע מהתייחסותם של אחדים ממנהיגי היישוב לגבי חוסר יכולתו של היישוב להיות עזר להולכים אל גיא ההריגה באירופה, נראה כי מעשה ההצלה, והפנייה אל יהודי סוריה ולבנון, יש בה כדי להעניק ליישוב פיצוי כלשהוא, הקלה כלשהיא, מתחושת האשמה על חידלונו ביחס ליהודי אירופה.

ז. בפועל היו מימדי ההעפלה של יהודי סוריה ולבנון, בתקופת השנים בהן עסק חיבור זה, גבוהים מאלה שהיה

יזוע עליהם בספרות המחקר. מספרם הכולל של המעפילים, יהודי סוריה ולבנון, שהגיעו ארצה בתקופת השנים 1939-1949, היה כ- 7,600 נפש.

עדיין נותרו מספר שאלות, הקשורות להתייחסות השלטונות ולפעולותיהן, הן בסוריה ובלבנון והן של שלטונות המאנאט, כלפי מעשה ההעפלה, שטרם נמצא להן מענה. כן טרם נבדקו, באופן שיטתי, ההיבטים הקשורים למעשה ההעפלה בשנים שלאחר שנת 1949. חקירה בנושאים הנ"ל תהיה בה כדי להשלים תמונת אחד ממעשה התחייה של האומה העברית המתחדשת.

ביבליוגרפיה

א. מקורות ארכיוניים

אצ"מ - ארכיון ציוני מרכזי:

חט'- S3 ; חט'- S5 ; חט'- S6 ; חט'- S25 ; חט'- S51 ; חט'- S75 ; חט'- S86 ; חט'- Z4 .

אתי"ה - ארכיון תולדות ההגנה:

חט'- 14 ; חט'- 41 ; חט'- 73 ; חט'- 80 ; חט'- 105 ; חט'- 112 ; תיקי עדויות .

איב"צ - ארכיון יצחק בן-צבי:

חט'- 1 ; חט'- 3 ; חט'- 5, (תיקי יונה כהן) ; חט'- 6 .

אי"ט - ארכיון יד-טבנקין:

חט'- 2 חו"ל ; חט'- 25 מ' ; חט'- 25 ע' ; אוסף מכון גלילי .

מ"ז - מכון ז'בוטינסקי:

חט'- כ' 6 ; חט'- ג' 6 .

מ"ל - ארכיון ומוזיאון תנועת העבודה, מכון-לבון:

חט'- 208 ; חט'- 211 .

אמ"ע - ארכיון מפלגת העבודה, בית-ברל:

חט'- 2 .

אג"ח - ארכיון 'השומר הצעיר', גבעת-חביבה:

חט'- 32 ; חט'- 18 .

פת"ה - פרוייקט חקר ההעפלה - אוניברסיטת תל-אביב:

תיקי ע"כ -(עדויות כללי) ; תיקים שונים .

ג"מ-(חוץ) - גנזך המדינה -(משרד החוץ) .

א"ח - ארכיון גורדוניה-'מכבי הצעיר', חולדה .

ארכיון וועד הפועל .

ארכיון הג'וינט -ירושליים .

את"ח-לוחמי הגיטאות - ארכיון התנועה החלוצית, ע"ש יצחק קצנלסון - לוחמי הגיטאות .

ב. ספרות זכרונות/יומנים:

1. אביגור, תשמ"ח - אביגור שאול/ "לסיכומו של מפעל ההעפלה". בתוך: "עידן" -(1), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשמ"ח.

2. אבידוב, 1967 - אבידוב יאני/ "נתיבים נעלמים", ע"ע, ת"א, 1967.

3. אדם, 1986 - אדם מוניה/ "קשר אמיץ", משהב"ט, 1986.

4. בן-גוריון, תש"ח - בן-גוריון דוד/ "במערכה" -(ה'), הוצ' מפא"י, ת"א, תש"ח.

5. בן-גוריון, 1971 - בן-גוריון דוד/ "זכרונות" -(א'), ת"א, 1971.

6. בראגינסקי, תשכ"א - בראגינסקי יהודה/ "עם חותר אל חוף", הוצ' הקבה"מ, תשכ"ה.

7. גולומב, 1961 - גולומב נפתלי/ "בדרכי עיראק וסוריה". בתוך: "הדים" -(67), הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר, ינואר- 1961.

8. גולן, פנקס, 1980 - גולן אביעזר, פנקס דני/ "שם צופן - הפנינה", הוצ' זמורה-ביתן-מודן, ת"א, 1980.

9. גלעזר, תשל"ב - גלעזר אליהו/ "בטרם זרחה השמש". בתוך: "האומה" -(י') (35), תשל"ב.

10. גלעזר, 1980 - גלעזר אליהו/ "דרך גבול לבנון ברגל לצפת". בתוך: "האומה" -(י"ח) (60), 1980.

11. דקל, 1965 - דקל אפריים/ "עלילות ש"י", הוצ' "מערכות", ת"א, 1965.

12. הדרי, תשמ"ה - הדרי זאב וניה/ "פליטים מנצחים אימפריה", הוצ' הקבה"מ, תשמ"ה.

13. הכהן דוד, 1974 - הכהן דוד/ "עת לספר", ע"ע, 1974.

14. וייצמן, תש"ט - וייצמן חיים/ "מסה ומעש", תש"ט.

15. ינאית -בן-צבי, 1979 - "בשליחות ללבנון ולסוריה", הוצ' מלוא, ת"א, 1979.

16. יעקובוביץ, תשי"ג - יעקובוביץ מרדכי/ "מפלמ"ח עד צה"ל-זכרונותיו של מוטקה", הוצ' עמיחי, ת"א, תשי"ג.

17. כהן יונה, 1987 - כהן יונה/ "אל המיליון הנשכח", הוצ' כנה, ירושליים, 1987.

18. כהן ירוחם, 1969 - כהן ירוחם/ "לאור היום ובמחשך", הוצ' עמיקם, 1969.

19. כהן ירוחם, תשל"ג - כהן ירוחם/ "איך בסוריה צעד הפלמ"ח", הוצ' הקבה"מ, תשל"ג.

20. כשדן, 1996 - כשדן רבקה/ "גדעונית מעבר להרים", יד-טבנקין, רמת-אפעל, 1996.

21. לביא -(לטי), 1995 - לביא -(לטי) יהושוע/ "עוד מעט רומזים האורות". בתוך: מלמד אורה, פלג חיה/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1995.

22. לזיה, אוקטובר- 1964 - לזיה מנחם/ "פרקי העפלה מסוריה". בתוך: "ניב הקבוצה" -(כרך י"ג, חוברת ג'-ד'), אוקטובר- 1964.

23. לזרובסקי, אוגוסט- 1987 - לזרובסקי יוסף/ "ה'מסתערב' שהעדיף את הקשר". בתוך: "קשר אלקטרוניקה מחשבים", כרך י"ח/ 2 (204), אוגוסט- 1987.

24. מרדור, 1957 - מרדור מאיר-(מוניה)/ "שליחות עלומה", הוצ' "מערכות", 1957.

25. עבאס, תשט"ו - עבאס אברהם/ "יהדות סוריה בין שתי מלחמות עולם". בתוך: תורגמן אריה -(עורך ראשי)/ "המעורר" - במה ליהדות הספרדית ולבני עדות המזרח, -(25 שנה לתנועת "החלוץ" בסוריה), הוצ' "המעורר", אדר-תשט"ו -(פברואר- 1955). בתוך: את"ה, 14/740.

26. עדקי, 1975 - עדקי משה/ "באש נצורה", הוצ' ע"ע, ת"א, 1975.

27. צאלח, תשט"ו - צאלח שלמה/ "יסוד 'הפועל' בדמשק". בתוך: "המעורר", שם.

28. צור, ינואר-פברואר - 1985 - צור רות/ "פרשיות עלומות". בתוך: "נעמת" -(78), ינואר-פברואר - 1985.

29. קוצר, 1977 - קוצר אריה/ "מרבד אדום - (דרכי עם יאיר)", הוצ' מקדה, 1977.

30. קמון, 1995 - קמון עזריאל -(עורך)/ "משפחות דואר, סקל - בני קהילת דמשק", יד-טבנקין, אפעל, 1995.

31. רבינוביץ, גלעדי, 1988 - רבינוביץ רחל, גלעדי גדעון -(עורכים)/ "גרישה", הוצ' "מאורות הגליל", ירושליים, 1988.

32. ריבלין, מרץ- 1969 - ריבלין יוסף יואל/ "בדמשק...פרק מזכרונותי". בתוך: "במערכה" -(95), בטאון הציבור הספרדי ועדות המזרח, ירושליים, מרץ- 1969.

33. רפאל, 1981 - רפאל יצחק/ "לא זכיתי באור מן ההפקר", ת"א, 1981.

34. שטיינהורן-חלואני, 1978 - שטיינהורן-חלואני אסתר/ "דמשק עירי", הוצ' מס, ירושליים, 1978.

35. שטיינהורן-חלואני, 1982 - שטיינהורן-חלואני אסתר/ "זעקת יהודי דמשק", הוצ' מס, ירושליים, 1982.

36. תורגמן, תשט"ו - תורגמן אריה -(עורך ראשי)/ "המעורר". בתוך: את"ה, 14/740.

ג. קבצים

1. גלעד, תש"ח - גלעד זרובבל -(כינס וערך)/ "מגן בסתר", הסוכנות היהודית, ירושליים, תש"ח.

2. גלעד, מגד, תשט"ו - גלעד זרובבל, מגד מתי -(כינסו וערכו)/ "ספר הפלמ"ח" -(כרך ראשון), מהדורה שלישית, הוצ' הקבה"מ, תשט"ו.

3. כהן מרדכי, תש"מ - כהן מרדכי-(מרקו) -(עורך)/ "פרקים בתולדות יהודי המזרח" -(כרך ג'), משה"ח, ירושליים, תש"ם.

4. מגן, מרץ- 1985 - מגן אמנון -(עורך)/ "הגנה יהודית בארצות המזרח" -(רב שיח שני: ההעפלה וההגנה בסוריה ובלבנון, 27 בפברואר 1984), יד-טבנקין, אפעל, מרץ- 1985.

5. מדזיני, 1981 - מדזיני מירון -(ליקט)/ "קובץ מסמכים בתולדות המדינה", משהב"ט, 1981.

6. סלוצקי, תשל"ב - סלוצקי יהודה/ "ספר תולדות ההגנה" -(כרך שלישי, חלק ראשון), ע"ע, ת"א, תשל"ב.

7. רובינשטיין, 1995 - רובינשטיין שמעון/ "מופת של רב", הוצ' המחבר, ירושליים, 1995.

8. ריבלין, 1964 - ריבלין גרשון -(עורך)/ "לאש ולמגן - תולדות הנוטרות העברית", הוצ' "מערכות", 1964.

ד. ספרות מחקרית

1. אבנרי א"ל, תשמ"ב - אבנרי א"ל/ "המאבק בספר הלבן והקמת המוסד לעלייה בב'". בתוך: "שורשים" -(ג'), תשמ"ב.

2. אבנרי, יוני- 1987 - אבנרי יצחק/ "'מרד העלייה' - תכניתו של בן-גוריון לעליה בלתי-ליגלית". בתוך: "קתדרה" -(44), יוני- 1987.

3. אברהמי, 1989 - אברהמי חנה/ "'החלוץ' והעליה מסוריה - העשור הראשון, 1929-1939". בתוך: "שורשים במזרח" -(ב'), יד-טבנקין, 1989.

4. אברמסקי-בליי, 1986 - אברמסקי-בליי עירית/ "יהודי סוריה ולבנון תחת שלטון וישי". בתוך: "פעמים" -(28), תשמ"ו- 1986.

5. אורמן, 1983 - אורמן דן/ "תולדות עכו בתקופה העות'מאנית". בתוך: "קרדום" -(חוברת 25-24, "עכו ואתריה"), הוצ' אריאל, ירושליים, ינואר- 1983.

6. אילן, תשמ"ג - אילן צבי/ "'החלוץ' בסוריה וההתישבות בחורן, 1928-1936". בתוך: "פעמים" -(14), מכון בן-צבי, ירושליים, תשמ"ג- 1982.

7. אלדר, 1980 - אלדר דן/ "תגובת היהודים בארצות המזרח על המדיניות האנטישמית בגרמניה, פברואר 1933 - אפריל 1934". בתוך: "פעמים" -(5), 1980.

8. אסף, 1976 - אסף מיכאל/ "המזרח התיכון - גיאוגרפיה חבלית ואזורית", הוצ' מישל"ב, 1976.

9. באואר, 1966 - באואר יהודה/ "דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית", ירושליים, 1966.

10. באואר י', 1966 - באואר יהודה/ "דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית, 1939-1945", הוצ' הקבה"מ, מרחביה, 1966.

11. בוגנר, 1991 - בוגנר נחום/ "המלחמה נגד ההעפלה בשנים 1945-1948, בהשתקפות התיעוד הבריטי". בתוך: צרפתי לאה -(עורכת)/ "תרומת ההעפלה במאבק נגד הבריטים 1945-1947", (חוברת י"א, יום עיון - 14.3.90), יד-טבנקין, אפריל- 1991.

12. ביגר, תשמ"ג - ביגר גדעון/ "מושבת כתר או בית לאומי", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשמ"ג.

13. בן-צבי, תשכ"ו - בן-צבי יצחק/ "שאר ישוב", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשכ"ו.

14. בן-שושן, תשנ"ו - בן-שושן מנחם/ "ציר ארץ-ישראל - סוריה: ההיבט הפורמלי". בתוך: "פעמים" -(66), חורף- תשנ"ו.

15. ברד, תשמ"ו - ברד שלמה/ "שליחות ושליחים לארצות האסלאם". בתוך: "שורשים במזרח" -(א'), יד-טבנקין, תשמ"ו.

16. ברד, 1991 - ברד שלמה/ "שליחות ושליחים לארצות האסלאם, 1948-1972". בתוך: "שורשים במזרח" -(ג'), יד-טבנקין, אפעל, 1991.

17. ברנאי, תשמ"ו - ברנאי יעקב/ "היהודים באימפריה העות'מאנית". בתוך: אטינגר שמואל -(עורך)/ "תולדות היהודים בארצות האיסלאם" -(חלק שני), מרכז זלמן שזר, ירושליים, תשמ"ו.

18. בשן, 1979 - בשן אליעזר/ "הקשרים המסורתיים בין יהדות המזרח לישוב היהודי בארץ-ישראל". בתוך: "פעמים" -(1), אביב- 1979.

19. גולני, תשנ"ב - גולני מוטי/ "המלחמה הארוכה ביותר - 'אצבע הגליל' במלחמת העצמאות". בתוך: "עידן" -(16), יד יב"צ, ירושליים, תשנ"ב.

20. גופר, 1993 - גופר חיים/ "בלילות חשוכי כוכבים", משהב"ט, 1993.

21. גורני, 1982 - גורני יוסף/ "הקשר הדו-משמעי", הוצ' הקבה"מ - אוני' ת"א, 1982.

22. גלבר, 1977 - גלבר יואב/ "מקומה של ההתנדבות לצבא הבריטי במדיניות הציונית והישובית, 1939-1942" -(כרך א'), חיבור לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושליים, 1977.

23. גלבר, תשל"ט-תשמ"ד - גלבר יואב/ "תולדות ההתנדבות" -(כרך ראשון, שני, שלישי ורביעי), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשל"ט- תשמ"ד.

24. גלבר, תשמ"ב - גלבר יואב/ "המדיניות הבריטית והציונית בארץ-ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית, 1942-1944". בתוך: "הציונות" -(ז'), הוצ' הקבה"מ, אוני' ת"א, תשמ"ב.

25. גלבר, 1986 - גלבר יואב/ "למה פרקו את הפלמ"ח", ירושליים-ת"א, 1986.

26. גלבר, 1987 - גלבר יואב/ "עליית הנוער - 1932-1939". בתוך: "הציונות" -(מאסף י"ב), 1987.

27. גלבר, 1992 - גלבר יואב/ "שרשי החבצלת - המודיעין בישוב, 1918-1947" -(כרך ב'), משהב"ט, ת"א, 1992.

28.גלבר, 1993 - גלבר יואב/ "התגבשות היישוב היהודי בארץ-ישראל, 1936-1947". תדפיס שמור מס' 92-3515 - (תיק פרופ' גלבר יואב), ספריית שמורים - אוניברסיטת חיפה, 1993.

29. גליצנשטין-מאיר, 1981 - גליצנשטין-מאיר אסתר/ "הפרעות ביהודי בגדאד, חג השבועות תש"א -(1-2 ביוני 1941)". בתוך: "פעמים" -(8), 1981.

30. דותן, תשי"ז - דותן אלכסנדר/ "לתולדות בית-הכנסת הקדום בחלב". בתוך: "ספונות" -(ספר א'), תש"יז. בתוך: איב"צ, 1/9/1/41 .

31. דר, 1982 - דר שמעון/ "יהודי החרמון". בתוך: "עת-מול" -(כרך ח', גליון 2 (46)), נובמבר- 1982.

32. הורוביץ, ליסק, 1977 - הורוביץ דן, ליסק משה/ "מישוב למדינה", ע"ע, ת"א, 1977.

33. הכהן דבורה, 1994 - הכהן דבורה/ "עולים בסערה", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1994.

34. הלר, תשמ"ה - הלר יוסף/ "במאבק למדינה", מרכז זלמן שזר, ירושליים, תשמ"ה.

35. הראל, תש"ן - הראל ירון/ "הדחתו של החכם באשי החלבי האחרון". בתוך: "פעמים" -(44), קיץ-תש"ן.

36. הראל, תשנ"ו - הראל ירון/ "'מחורבן יפו נבנתה דמשק' - המפגש בין גולי ארץ-ישראל לקהילת דמשק ותוצאותיו". בתוך: "ציון" -(ב'), החברה ההיסטורית הישראלית, ירושליים, תשנ"ו.

37. וינברג, 1982 - וינברג משה/ "ההעפלה היבשתית והאוירית מעיראק בשנות ה- 40". עבודת .M.A, החוג להיסטוריה של עם-ישראל, אוני' ת"א, אוקטובר- 1982.

38. וינברג, תשמ"ט - וינברג משה -(ערך וכתב מבואות)/ "יומנו של קוסטיקה", הוצ' הקבה"מ, יד-טבנקין, תשמ"ט.

37. זוהר, תש"ן - זוהר צבי/ "קהילות ישראל שבסוריה, 1880-1918". בתוך: "פעמים" -(44),קיץ-תש"ן.

38. זוהר, תשנ"ו - זוהר צבי/ "העפלה ועליה ב' מסוריה בשנות הארבעים: תובנות והרהורים". בתוך: "פעמים" -(66), חורף- תשנ"ו.

39. זית, 1993 - זית דוד/ "חלוצים במבוך הפוליטי", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1993.

40. זנר, 1979 - זנר נפתלי-(וו', פ')/ "החיים הפנימיים של יהודי סוריה בשלהי התקופה העות'מאנית". בתוך: "פעמים" -(3), סתיו- 1979.

41. זרטל, 1989 - זרטל עדית/ "נפשות נעלמות - המעפילים והמוסד לעלייה ב' במאבק להקמת המדינה ולאחריה". בתוך: "הציונות", מאסף י"ד, הוצ' הקבה"מ, אוני' ת"א, 1989.

42. זרטל, 1991 - זרטל עידית/ "המוסד לעלייה ב' כמכשיר פוליטי של ההנהגה הציונית". בתוך: "תרומת העפלה במאבק נגד הבריטים, 1945-1947", (חוברת יום-עיון-(י"א) - 14.3.1990), יד-טבנקין, אפריל- 1991.

42. חבס, 1960 - חבס ברכה/ "פורצי השערים ממזרח ומים", הוצ' "מערכות"-משהב"ט, ת"א, 1960.

43. חלמיש, 1993 - חלמיש אביבה/ "האם היתה שנת 1933 נקודת מפנה במדיניות העליה הציונית ?". בתוך: "עיונים בתקומת ישראל" -(כרך 3), אוני' בן-גוריון, 1993.

44. טובי, תשמ"ו - טובי יוסף/ "המרכזים היהודיים באסיה". בתוך: אטינגר שמואל -(עורך)/ "תולדות היהודים בארצות האיסלאם" -(חלק שני), מרכז זלמן שזר, ירושליים, תשמ"ו.

45. יוסף, תש"ח - יוסף ב"ד/ "השלטון הבריטי בארץ-ישראל", הוצ' מוסד ביאליק, ירושליים, תש"ח.

46. כהן חיים, תשל"ג - כהן חיים יוסף/ "היהודים בארצות המזרח בימינו", ת"א, תשל"ג.

47. כהן חיים -("...התיכון..."), תשל"ג - כהן חיים יוסף/ "היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו", הוצ' הקבה"מ-אוני' העברית, ירושליים, תשל"ג.

48. כהן חיים, 1973 - כהן חיים יוסף/ "הפעילות הציונית בארצות המזרח התיכון", המכון ליהדות בת זמננו, האוני' העברית, ירושליים, 1973.

49. כהן מרדכי, תש"ם - כהן מרדכי-(מרקו) -(עורך)/ "פרקים בתולדות יהודי המזרח" -(כרך ג'), משה"ת, ירושליים, תש"ם.

50. כץ, 1985 - כץ יוסף/ "תכניות ציוניות לרכישת קרקעות בלבנון בתחילת המאה העשרים". בתוך: "קתדרה" -(35), אפריל- 1985.

51. לוריא, תשט"ז - לוריא בן-ציון/ "לתולדות קהילת ישראל בדמשק וסביבתה". בתוך: "ארץ-ישראל" -(ספר רביעי), הוצ' החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, ומוסד ביאליק, ירושליים, תשט"ז.

52. לסקר, תשנ"ו - לסקר מיכאל מ'/ "בצל הסכסוך הערבי-הישראלי והלאומיות הערבית - יחסי מוסלמים-יהודים בסוריה בשנים 1948-1970". בתוך: "פעמים" -(66), חורף-תשנ"ו.

53. מוסק, תש"ל - מוסק משה/ "הרברט סמואל ועיצוב הדפוסים הראשונים של מדיניות העליה". בתוך: "פרקי מחקר בתולדות הציונות", ירושליים, תש"ל.

54. מירון, תשנ"ב - מירון יעקב/ "גירוש היהודים מארצות ערב ועמדת הפלשתינים כלפיו". בתוך: "מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים -(36), האוניברסיטה העברית, ירושליים, קיץ-תשנ"ב.

55. מנחם, 1983 - מנחם נחום/ "מתחים ואפליה עדתית בישראל", הוצ' רובין, ר"ג, 1983.

56. מנחם, 1990 - מנחם נחום/ "יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית", האוניברסיטה העברית, ירושליים, 1990.

57. מנחם, 1992 - מנחם נחום/ "פעילותה של תנועת המכבי בדמשק ובביירות בין שתי מלחמות העולם". בתוך: "בתנועה" -(3), מכון וינגייט, מרץ- 1992.

58. מעוז, תשל"ה - מעוז משה/ "שינאת היהודים בספרות המימסד ובכלי התקשורת הערביים", ספריית שזר, האוניברסיטה העברית, ירושליים, תשל"ה.

59. מעוז, תשל"ח - מעוז משה/ "סוריה-רבתי: רצון ויכולת". בתוך: "קתדרה" -(7), ניסן-תשל"ח.

60. מרקוביצקי, 1989 - מרקוביצקי יעקב/ "היחידות המיוחדות של הפלמ"ח", 1989. בתוך: את"ה, 1420.

61. נאור, תשנ"ב - נאור מרדכי/ "ההעפלה מגבול הצפון". בתוך: "עידן" -(16), תשנ"ב.

62. סיטון, תש"ם - סיטון דוד/ "קהילות יהודי ספרד והמזרח בעולם בימינו". בתוך: כהן מרדכי-(מרקו), שם.

63. סילורה, תשמ"ח - סילורה דוד/ "ההעפלה מארצות המזרח". בתוך: "עידן" -(1), יד יב"צ, ירושליים, תשמ"ח.

64. סילורה, 1989 - סילורה דוד/ "צומת מזרח ומערב", הוצ' זמורה ביתן, ת"א, 1989.

65. סלע, 1984 - סלע אברהם/ "סוריה ושאלת א"י - מהקמת הליגה הערבית ועד להסכם שביתת הנשק". בתוך: "מערכות" -(295-294), יולי- 1984.

66. סעדון, תשנ"ה - סעדון חיים/ "הכמיהה והקשר לציון של יהודי ארצות המזרח", מכון בן-צבי ומשה"ח, ירושליים, תשנ"ה.

67. סעדון, תשנ"ו - סעדון חיים/ "יהודים ומוסלמים בארצות האסלאם, מורכבות וגיוון", מכון בן-צבי ומשה"ח, ירושליים, תשנ"ו.

68. עופר, 1988 - עופר דליה/ "דרך בים", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1988.

69. עופר, 1990 - עופר דליה/ "מדוע נפסקה ומדוע נתחדשה 'עליה ב' במלחמת העולם השניה". בתוך: "שפירא אניטה - (עורכת)/ "ההעפלה - מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה- 1934-1948", ע"ע, ת"א, 1990.

70. עילם, 1982 - עילם יגאל/ "התפתחות ארגוני המגן והמחתרת: ההיבט המחתרתי והצבאי של הישוב היהודי בתקופת המאנדאט". בתוך: "ההיסטוריה של ארץ-ישראל" -(כרך תשיעי), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, 1988.

71. פעיל, 1982 - פעיל מאיר/ "המערכה הצבאית: 30 בנובמבר 1947 - 30 במארס 1949". בתוך: "ההיסטוריה של ארץ-ישראל" -(כרך עשירי), יד יב"צ, ירושליים, 1982.

72. צוויג, תשמ"ב - צוויג רונלד/ "מדיניות וישומה - משרד המושבות, הספר הלבן והעליה הבלתי ליגלית, 1939-1940". בתוך: "הציונות" -(ז'), תשמ"ב.

73. צוויג, תשמ"ג - צוויג רונלד/ "המדיניות הבריטית לגבי עליה לארץ-ישראל בתקופת השואה - שלב אחרון". בתוך: "הציונות" -(ח'), הוצ' הקבה"מ, אוני' ת"א, תשמ"ג.

74. צור, 1979 - צור זאב/ "הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ" -(א'), ת"א, 1979.

75. צחור, תשמ"ה - צחור זאב/ "מטרות ההעפלה והויכוח עליהן - (1945-1948)". בתוך: "שורשים" -(ד'), הוצ' הקבה"מ, יד-טבנקין, תשמ"ה.

76. צחור, 1986 - צחור זאב/ "'המוסד לעליה ב'' - מקור הסמכות". בתוך: "קתדרה" -(39), אפריל- 1986.

77. צמחוני, 1989 - צמחוני דפנה/ "ממשלת עיראק והעליה הגדולה של היהודים לישראל". בתוך: "פעמים"-(39), 1989.

78. קינן, אראלי, 1995 - קינן עירית, אראלי נרי -(עורכים)/ "דף מהסליק" -(5), משהב"ט-ארכיון ה'הגנה', דצמבר-1995.

79. קצבורג, תשל"ז - קצבורג נתנאל/ "מדיניות במבוך", הוצ' יד יב"צ, ירושליים, תשל"ז.

80. רבינוביץ, תשל"ח - רבינוביץ איתמר/ "תוכנית סוריה-רבתי ושאלת ארץ-ישראל - שורשים היסטוריים, 1918-1939". בתוך: "קתדרה" -(7), הוצ' יד יב"צ, ירושליים, ניסן-תשל"ח.

81. רייכמן, כץ, פז, תשנ"א - רייכמן שלום, כץ יוסי, פז מאיר/ "כושר הנשיאה וקצב הקליטה של ארץ-ישראל מראשית ההתישבות היהודית החדשה עד הקמת המדינה - הבחינה הגיאוגרפית". בתוך: "ארץ-ישראל" -(22). הוצ' החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, האוניברסיטה העברית, ירושליים, תשנ"א.

82. שור, 1985 - שור נתן/ "יהודי הלבנון בתקופה העות'מאנית בראי ספרות הנוסעים". בתוך: "פעמים" -(24), 1985.

83. שוראקי, 1975 - שוראקי נתן א'/ "קורות היהודים בצפון אפריקה", ירושליים, 1975.

84. שניבאום, 1988 - שניבאום אבי/ "התנועה הרביזיוניסטית וההעפלה, 1932-1940", הוצ' רובינזון, ת"א, 1988.

85. שפירא אניטה, 1990 - שפירא אניטה -(עורכת)/ "העפלה -מאסף לתולדות ההצלה, הבריחה, ההעפלה ושארית הפליטה - 1934-1948", ע"ע, ת"א, 1990.

86. שפירא דוד, 1994 - שפירא דוד ה'/ "לעלות בכל הדרכים", ע"ע - אוני' ת"א, 1994.

87. שפר, תשל"ח - שפר גבריאל/ "שיקולים פוליטיים בקביעת מדיניות בריטניה בשאלת הגירת יהודים לארץ-ישראל". בתוך: "הציונות" -(ה'), הוצ' הקבה"מ, ת"א, תשל"ח.

88. שריג, 1977 - שריג גבי/ "משרות הקשר לחיל הקשר", עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, ביה"ס להיסטוריה ע"ש ארן, אוני' ת"א, דצמבר- 1977. בתוך: את"ה, 221.

ה. ספרות הסברה/חינוך

1. גולדמן, 1981 - גולדמן דבי/ "יהודי סוריה ולבנון", מרכז ההסברה, ירושליים, 1981.

2. גולדשטיין, גולדמן, תשמ"א - גולדשטיין יוסי, גולדמן דבורה/ "תולדות הציונות בארצות המזרח" -(תיק ה' - סוריה ולבנון), הוצ' משה"ח, ירושליים, תשמ"א.

3. זוהר, 1995 - זוהר צבי/ "יהודי סוריה במאה ה- 20". בתוך: מלמד אורה, פלג חיה -(עורכות)/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1995.

4. מלמד, פלג, 1995 - מלמד אורה, פלג חיה -(עורכות)/ "יהדות סוריה", משה"ח, 1995.

5. מעוז, 1992 - מעוז משה/ "סוריה", הוצ' מרכז ההסברה-משרד החינוך, ירושליים, ספטמבר- 1992.

6. נאור, תשמ"ה - נאור מרדכי/ "ההגנה", משה"ח, ירושליים, תשמ"ה.

7. שוורצבויים, קטרי, 1993 - שוורצבויים משה, קטרי נסים/ "לבנון". הוצ' משה"ח ומרכז ההסברה, ירושליים, 1993.

8. שץ, ביבר, 1971 - שץ יעקב, ביבר יהואש -(עורכים)/ "מצוקתם של היהודים בארצות ערב", מרכז ההסברה - משרד החינוך, 1971.

ו. מילונים/לקסיקונים/אנציקלופדיות/אטלסים

1. אבן-שושן, 1988 - אבן-שושן אברהם/ "המלון החדש" -(כרך ראשון), הוצ' קרית-ספר, ירושליים, 1988.

2. גור, 1956 - גור יהודה/ "מלון שמושי לשפה העברית", הוצ' דביר, ת"א, 1956.

3. האנציקלופדיה העברית, תשכ"ט - "האנציקלופדיה העברית" -(כרך כ"ה), הוצ' החברה להוצאת אנציקלופדיות, תשכ"ט.

4. ואלך, ריבלין, 1991 - ואלך יהודה, ריבלין גרשון -(עורכים)/ "אטלס כרטא לתולדות ה"הגנה"", ירושליים, 1991.

5. ריבלין, 1988 - ריבלין גרשון ועליזה/ "זר לא יבין - ספר הכינויים", הוצ' "מערכות"- משהב"ט, ת"א, 1988.

6. תדהר, 1947 - תדהר דוד/ "אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו" -(כרך ט'), ספריית ראשונים, ת"א, 1947.

7. תלמי, 1982 - תלמי אפרים ומנחם/ "לקסיקון ציוני", ספרית מעריב, ת"א, 1982.

ז. עיתונות

"הבקר" ; "העולם" ; "הארץ" ; "הירדן" ; "דבר" ; "המשקיף" ; "חרות" ; "למרחב" ; "קיבוץ" -(הדף הירוק-'השומר הצעיר') ; "ידיעות אחרונות" ; מעריב".

ח. ספרות - בשפה האנגלית

1. Gilbert, 1976 - Gilbert Martin\ "Jewish History Atlas - (Second Edition), Weidenfeld & Nicolson, LONDON, 1976.

2. Schetman, 1961 - Schetman Joseph B. \ "On Wings of Eagles: The Plight, Exodus and Homecoming of Oriental Jewry", NEW YORK, 1961.

There are still in different archives many classified files which could put light on additional activists contributions and on the additional ways employed in bringing the Syrian Jews to Israel. In Syria, one of Israel's enemies, a small Jewish community remained. For many years, from the creation of the State of Israel and in fact until 1992, the Syrian Jews were kept as hostages in the political struggles the government was leading against Israel. The inability to emigrate freely from Syria, raised the need to employ more complex methods to communicate with the Syrian Jews. Furthermore, there was a need to keep the clandestine immigration going. From the documents in the files which the public have access to, it becomes clear that after 1949, the Jews immigrated clandestinely, using mainly the sea line, from Syria and Lebanon.

There is a need to thoroughly investigate these years.In other archives, in England and possibly in Israel adjoining countries, one might find documents which could put light on the activities of those responsible for the use of political lines contrary to the Zionist ones.

E. The underground activities, in Syria and Lebanon did not obtain proper resources support. Neither in manpower or finances. There was a lack of activity bases and appropriate means to co-ordinate activities between the agents themselves, or between the activity centers in charge in Syria and Lebanon and "the Institution" offices in Mandatory Palestine.

F. Although there is no direct documentary support for it, it is implied and understood from some of the Jewish populations leaders references to the Jewish populations inability to help those walking onto death row in Europe, it seems that the rescue act and the care granted to the Syrian and Lebanese Jews took a form of compensation, enlightening the feeling of guilt for their incapacity to help the European Jews.

G. In reality, the proportions of the Syrian and Lebanese Jews who clandestinely immigrated, between the years represented in the topic of this work, were larger than the ones published until now in the research literature. The total number of clandestine immigrants among the Syrian and Lebanese Jews who arrived in Israel between 1939-1949 was approximately 7600 souls.

The investigation of subjects connected to the system of the Syrian and Lebanese Jews clandestine immigration is bringing up the following conclusions:

A. The Jewish population of Mandatory Palestine wish to help the Eastern Jews in general, and the Syrian and Lebanese Jews in particular came mainly because of the existing constraints - blockade of the sea lanes from Europe and the urgent demand for man power within the local market.

B. Wishing to spread their political power, the Jewish movements and parties of Mandatory Palestine sent representatives to the adjoining countries to promote their political cause within a training context.

C. The agents training was deficient both because of the contents of the training and because of the inappropriate choice of people for this mission. The candidates were chosen according to their political position. The interference of too many political movements in the matter of the agents choice and activities abroad had a disturbing effect over the systems proper functioning.

D. The clandestine immigration, as a phenomenon, has been used by the Zionist leaders as a tool to turn it into a source to awaken the public opinion and to influence world leadership.

forces operated on both of the sides of the border in order to prevent the clandestine immigrants entrance to Palestine.

Their pressure bore fruit. In the beginning of 1946, after the 2nd World War, the system linked to the clandestine immigration dissolved. The main activists where arrested and tried and the wireless network ceased to operate.

The Syrian and Lebanese Jews who requested to immigrate clandestinely were obligated to do so by themselves. There were contacting an Arab smuggler, who, in return of an appropriate payment, led them across the Palestinian border.

The War of Independence created a situation where the border lines were closed before those intending to immigrate clandestinely to Palestine could cross. For the whole of 1948 a very low number of immigrants succeeded to arrive .

The year of 1949 saw the beginning of an additional clandestine immigration lane and sea lane. Small and sometimes larger boats left the port of Beirut and landed the immigrants close to Achziv shore or the shore near the "Moshava" (agricultural settlement of private farmers) Naharyia. 900 clandestine Syrian and Lebanese Jewish immigrants succeeded to come illegally to Palestine through this lane. The same year the clandestine immigration from Syria and Lebanon was renewed, approximatly 1500 immigrants arrived.

operate secretly and clandestinely. From time to time, there were cases of disclosure of information to the authorities.

The clandestine immigration operations were possible only with the combination of a number of factors: the leading system, that is to say those responsible for the "Immigration B' Institution's" activities in the different centers; the immigration agents from Palestine, and the local clandestine immigration activists; the Jewish soldiers in the British army whose vehicle were used for a long period as the main means of transport; the local smugglers network, for the majority Arabs who were specialised in smuggling people across the borders; the escort forces and the clandestine immigrants reception from the border inland.

The means of communication between the clandestine immigration agents and their operators in Palestine greatly improved with time - from the communications which were passed mainly by Jewish citizens who where representatives in Syrian and Lebanon the Palestinian societies performing construction, paving, transport works etc. for the British army in Syria, Lebanon and in the whole Levant area, or through Jewish soldiers serving in the British Army - to the development of a secret wireless which enabled up to date and direct co-ordination.

The British Mandate in co-operation with the Syrian and Lebanese security forces obstructed the clandestine immigration activists progress. The secret police kept a close check on their activities in Palestine and outside it. Different military and police

the borders inland, a Palmach company, located in the North-East of the Upper Galilee also began preparation work for the localisation of the entrance points from both of the sides of the borders between Israel, Syria and Lebanon.

Throughout, the agents in these countries, the political adversity opposing the representatives in the future Israel, was disclosed and revealed to the communities . This adversity had a disturbing effect on the clandestine immigration operations. The immigration agents who were supposed to represent the whole Jewish population of Mandatory Palestine, and who had to train the clandestine immigrants for their future life according to general Zionist principles, preferred, more than once, to conduct the training contents in favour of the movements ideology which they belonged to.

The traditional leadership in the Syrian and Lebanese Jewish communities felt threatened. The gradual vacationing in the Jewish quarters of their inhabitants, mainly the youths in the communities, caused some apprehension amongst the leaders. At the same time, there was the disturbing thought that the youths, who will in the future live in Israel will be integrated into social contexts which did not respect the traditions of the religion. On this matter, they even protested indignantly to the immigration agent, a man of traditions, who at the same time operated in H'alab.

The governments pressure in Syria and Lebanon also began to show alarming signs. The opposition to the clandestine immigration activities which came from some leaders amongst the communities as well as from the governmental interdiction to operate any Zionist activity which includes the ideology of immigration, obligated the activists to

combining of the Jewish-Israeli forces in a British war effort to prevent a possible German attack from the North. First, the Mistaaravim (the ones disguised as Arabs) and then "the Syrian platoon" which in the Palmach context were joined in an effort to create underground cells in Syria and Lebanon.

In the middle of the 2nd World war, when the German danger of invasion disappeared, "The Syrian Unit" was dissolved and the British-Jewish co-operation chapter came to an end.

Several members of this unit became active working for "The immigration B' Institution".

In the middle of 1942, the practical organisation began, in view of the Syrian and Lebanese Jews clandestine immigration. "The Immigration B' Institution organised a course for agents which took place in Mikve Israel. A year later, in the first half of the 1943, the Jewish Agency organised a special course for agents for the Middle East countries. Later, in the years to come, the Jewish Agency organised additional courses.

The agents acting in these countries belonged to the "Hahityashvut Hameurguenet" (the organised settlements). The "Kibbutz Hameuhad" (United Kibbutz) members were particularly active in this field.

At the same time the agents were training, members of Northern settlements who were allowed to move on both of the border sides, carrying out intelligence operations to locate entrance points to Israel while keeping a close check on the forces vehicles which were guarding the borders. Later on, when it was decided to form a special unit, "the section" whose function consisted of escorting the clandestine immigrants from

Syrian communities, began the difficult days of physical and mental harm as well as property damages.

The Jewish population of Mandatory Palestine wished to rescue this Jewry. This rescue undertaking was in fact in accordance with the Jewish population of Mandatory Palestine's additional needs: the necessity of working hands because of British, and other military units in Palestine territory; the requirement of additional human forces for the spreading of certain political movements among the Jewish population. The necessity to increase the Jewish populations strength in preparation for future conflict over the land of Israel. Therefore, under the pressure of these needs, the Jewish population of the Mandatory Palestine organised itself and set up an underground immigration system, whose main purpose, in the beginning, was to find land lanes for European Jews, but when these attempts failed, the clandestine immigration system turned still more strongly towards a clandestine immigration system in Syria and Lebanon and other eastern countries, and its activities towards Syrian and Lebanese Jews.

In the middle of 1942 the "Immigration B' Institution", had a hand contributing to the undercover immigration, carried out on behalf of the "Hahaganah underground, and began to institutionalise the Syrian and Lebanese Jews clandestine immigration.

A year before, a range of activities was offered to the institution, following the

their position concerning the main purposes of the illegal immigration. Some leaders saw it as the tool for the struggle against the Governments Mandate as well as the tool for the awakening of public opinion to the Jewish problem, while others saw it as a merely rescue mission with a Zionist character which would bring about the creation of a Jewish political entity.

Because of the blockade of sea lanes to the immigration and because of the World War, the Jewish population of Mandatory Palestine found itself without human resources who could contribute to the renewal of this nation.

A traditional affiliation united Syrian and Lebanese Jews, for generations. This was a natural affiliation between the Jewish centers in the holy land and Jewish communities in the Diaspora. Later this attachment took a certain ideological turn when the Jewish populations representatives in Mandatory Palestine began to get involved in the matters of Hebrew education, pioneer education and Zionist education, in Syria and Lebanon.

Beyond the traditional affiliation, the Jewish communities in Syria and Lebanon found themselves indirectly involved in the Jewish-Arab conflict in Israel. The influence of the Syrian National Movement on the local Muslim population, as a combining influence to Nazi propaganda aiming from the mid 30's to acquire the Middle Eastern Arabs hearts, created a situation in which the conditions of life and the governments attitude toward these communities changed for the worst. For the Jewish communities, especially the

In 1943 the total number of Jews in Syria was 28 000 souls, according to a population census made in Syria the same year,. The Syrian and Lebanese Jewish population decreased along the years and in 1951 declined to 14 000 souls, according to the estimations. The majority of the immigration came from Syria. Some Syrian Jews emigrated to countries beyond the sea, to Europe and United States and others emigrated to Beirut, in Lebanon. A minority, approximately 6700, emigrated illegally through the land lanes or in the combined land-sea lanes to Israel. In addition, 900 Lebanese Jews immigrated illegally to Israel.

The Syrian and Lebanese Jewry has a long history. The conditions of their lives were not significantly different from their Muslim neighbours. The government treated them according to its rules toward other minorities. During the Ottoman era, when the Middle East countries constituted one political unit, those requesting to move from one country to another did not meet particular problems. During the British Mandate, with the drawing of lines and clarification of borders, the government, in co-ordination with the Jewish Agency, began to arrange permits for the immigration to Israel.

This co-ordination period came to an end under the pressure of the bloody clashes in Israel (1936 - 1939) as well as the pressures exercised by some involved factions in the British government, for the limitation of the Jewish immigration.

Upon the publication of the "White Book" (May 1939) the Jewish population of Mandatory Palestine struggle against the British governments immigration laws, increased. The leaders of the Jewish population of Mandatory Palestine were divided in

Many researches treat the subject of the clandestine immigration from the sea. The majority of illegal immigrants (approximately 106 000) came, through sea lanes, from Europe, to the Israel sea shores. This immigration has been described by many researchers. The publications on the clandestine immigration from the East, despite being reported in many texts, especially those documented by the peoples of the "Immigration B' Institution", carry characteristics of memories.

From the 90's, and after the withdrawal of certain bans on the publication of archival files dealing with the organisation and activities of this illegal immigration, a few researches were published on the Syrian and Lebanese Jews and the ways employed for their clandestine immigration.

No thorough and comprehensive research has been carried out, which would clarify the circumstances of the Syrian and Lebanese Jews clandestine immigration, which would point toward the work methods of the clandestine agents and would attest to the number of Syrian and Lebanese Jews who immigrated illegally through land lanes, or a combination of land and sea lanes, between the years 1939-1949.

The number of Jews living within the hundreds of communities dispersed in the Islamic countries reached one million souls during the second World War. In Syria, which included up to 1943 the Lebanese territory, the Jewish communities were mainly concentrated in four towns: Damascus, H'alab, Kamishly and Beirut.

" THE ILLEGAL LAND IMMIGRATION OF SYRIAN & LEBANESE JEWS BETWEEN 1939 - 1949 "

ARYE COHEN

ABSTRACT

The illegal land-immigration phenomenon began because of the limitations imposed by the British Mandate on Jewish immigration to Israel.

Syrian and Lebanese Jews living in countries located to the North of Israel, who asked to immigrate, were obligated, because of the same restrictions, to immigrate illegally, in a clandestine way.

The clandestine circumstances and the creation of the clandestine system, either in the context of "the Immigration B' Institution", or in the independent contexts of well known institutions in the Jewish population of Mandatory Palestine, constitute the topic of this work.

" THE ILLEAGAL LAND IMMIGRATION OF SYRIAN & LEBANESE JEWS BETWEEN 1939-1949 "

BY: ARYE COHEN

SUPERVISED BY: PROFESSOR YOAV GELBER

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF
THE REQUIREMENT FOR THE M.A. DEGREE

UNIVERSITY OF HAIFA

FACULTY OF HUMANITIES

DEPARTMENT OF LAND OF ISRAEL STUDIES

OCTOBER - 1996

" THE ILLEAGAL LAND IMMIGRATION OF SYRIAN & LEBANESE JEWS BETWEEN 1939-1949 "

ARYE COHEN

THESIS SUBMITTTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF

THE REQUIREMENTS FOR THE M.A. DEGREE

UNIVERSITY OF HAIFA

FACULTY OF HUMANITIES

DEPARTMENT OF LAND OF ISRAEL STUDIE

OCTOBER - 1996